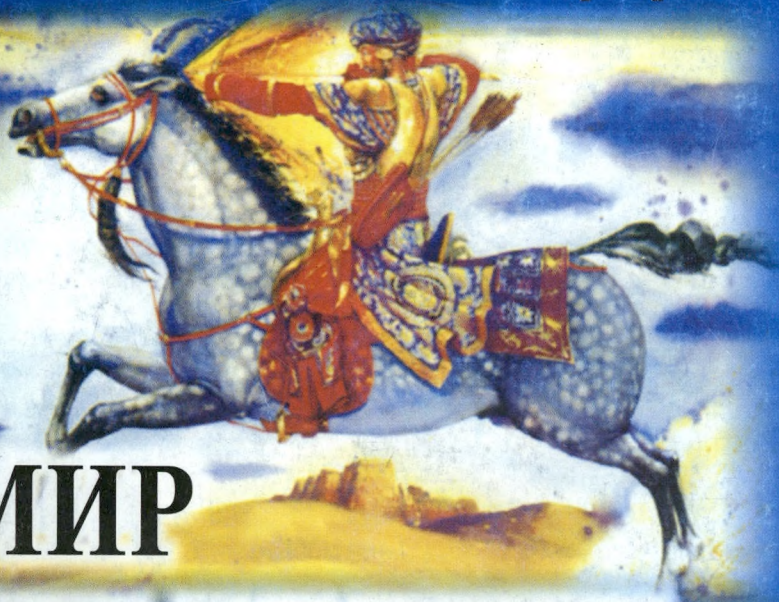

84537
M 96

ҲАЙДАР МУҲАММАД

АМИР ТЕМУРНИНГ ТУФИЛИШИ

JK

JK

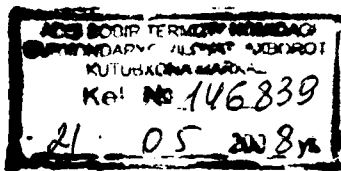
84937

M96

ҲАЙДАР МУҲАММАД

АМИР ТЕМУРНИНГ ТУҒИЛИШИ

Эртак-пъесалар

Тошкент
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси
«Фан» нашриёти
2008 йил

Таниқли шоир ва драматург Ҳайдар Муҳаммаднинг 10 дан ортиқ шеърӣй ва драматик асарлар тўплами чоп этилган. 40 йилдан бери унинг шеърларига айтилган қўшиқлар телерадиоканалларида муттасил жаранглаб келаётган бўлса, саҳна асарлари деярли 30 йил мобайнида Республика театрлари репертуаридан мустаҳкам ўрин олиб келмоқда.

Ҳ. Муҳаммаднинг «Тошкентнинг нозанин маликаси» мусиқали драмаси Утган асрнинг саксонинчи йилларида энг машҳур асарлардан бири бўлган, 2006 йилда бу асар Муқимий театрида қайта саҳналаштирилди. Драматургнинг «Хотинлар «гап»идан чиққан ҳангома» комедияси Миллий театр саҳнасида 13 йил давомида 900 марта зал тўла томошабинлар иштирокида ўйналди. Бу асар «Темир эркак» деган бадиий фильм бўлди. Фильм ҳам энг кўп томошабин тўплаган асар бўлди.

Ҳ. Муҳаммаднинг 15 дан ортиқ саҳна асарлари Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистон Республикалари театрларида ҳам катта муваффақиятлар билан ўйналган. Ижодкорнинг айрим саҳна асарлари ва қўшиқлари, «Сойиб Хўжасев ҳангомалари» китоби Ўзбекистон, Россия ва Умумевропа танлов ҳамда фестивалларининг ғолиби бўлган.

Ҳайдар Муҳаммад кўлингиздаги «Эртак-пьесалар» тўпламига ўзининг 10 та саҳна асарини жамлаган.

Китоб Санъат ва Маданият Олий таълим муассасалари, коллеж, лицей ва мактабларда «Сюжет яраткич» фанидан амалий машғулотлар учун ўқув қўлланма сифатида фойдаланишга мўлжалланган.

**Масъул муҳаррир: Педагогика фанлари номзоди, доцент
Абдуманноб Тоқиев**

Ўзбекистон Давлат Санъат институти, Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф кенгашининг 2007 йил 3 декабрдаги қарорига асосан ўқув қўлланма сифатида нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-09-339-3

© Ҳайдар Муҳаммад,
Ўзбекистон Республикаси
ФА «Фан» нашриёти,
2008 йил.

СЕҲРЛИ ТАНБУР

*(Халқ эртаклари оҳанглари асосида
икки қисмли эртак-пьеса)*

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Қобилият — танбурчи	Асалари
Тўғон — фирибгар танбурчи	Сичқон
Подшо	Бибиойим
Вазир	Ҳумоқуши
Доногул — подшонинг қизи	Шайтон
Орогул — вазирнинг қизи	Мушук
	Чўртанбалиқ

I ҚИСМ

I КЎРИНИШ

«Гўзаллар боғи». Анвойи гуллар очилган, гўзал шийпон, гулбоғланган аргимчоқлар, фавворалар отилиб, сарҳовузда тилла балиқлар сузиб юрибди. Чиройли, гўзал дарахтлар. Товусмисол ғалати қушлар, охуга ўхшаган ҳайвонлар сурати солинган.

Булуглар орасидан келгандай олисдан танбурда чалинган «Тонг куйи» таралмоқда. Хаёлан танбур чалаётган Қобилият кўринади. Доногул, Орогул ва Асалари кириб келишади.

Доногул монологи

Бунча ширин бу наво,
Оромижон дилрабо
Созандаси ким экан?
Хабар келтир, эй сабо!

А с а л а р и (ўзича)

Виз-виз-виз,
Асал йиғаман.
Виз-виз-виз,
Ўйнаб-куламан.

Доногул суҳбатдошим,
Сўзлари асалдошим.
Бол йиғиб чарчаганда
Менинг азиз йўлдошим.

О р о г у л. Эй Доногул, бу куйни ким чалаётганини биласанми ўзинг?

Д о н о г у л. Қайдан билай, Орогулжон, ким қаерда чалапти? Менинг назаримда, булутлар орасидан келяпти. Ҳар тонг бу ширин танбур куйини майин шамол олиб келади. Кўзимга гўзал танбурчи йигит кўринади. Сенга ҳам кўринадими? Уни биласанми?

О р о г у л. Мен ҳам қайдан билай? Иккаламиз мана шу «Гўзаллар боғи»дан ҳеч қаёққа чиқмай яшасак.

Д о н о г у л. Сен шоҳ қизи, мен вазир қизи деярли тенгдош эканмиз. Шу номаълум танбурчи йигит тушларимга кириб чиқади. Барваста, ақлли, тоғни урса толқон қиладиган, кучли, чиройли йигит бўлиб кўринади тушимда.

О р о г у л. Тушга кираверади. Тушга ишонган тиши тушгунча маҳлиё бўлиб ўтади, дейишади. Одатда сибизғачи, дуторчи, танбурчи, ашулачиларнинг бир мурвати камроқ ёки бирор аъзоси етишмайдиган бўлади, дейди Бибиойим. Масалан, кўзи кўр, пакана... озгин, оёғи чўлоқ, бурни пучуқ, боши кал, озги қийшиқ, юзи чўтир, ҳовлиқма, валдирвас ва ҳоказо.

Д о н о г у л. Соғи йўқми?

О р о г у л. Балки бордир, билмадим. Шунинг учун аллақандай ўзинг кўрмаган тинғир-тинғир танбурчига маҳлиё бўлиб юрма, ўзингни қийнаб. Биз сарой қизларимиз, бизларни олиб кетгани шаҳзодалар келиб қолур.

Д о н о г у л. Сизнинг гапингиз тўғри бўлиши мумкин. Лекин, Орогулжон, бу ғойибий танбурчини мен мукамал инсон кўряпман. *(Хаёлан куйлайди.)*

Куйларингдир дилга ором,
Сенга бўлсин минг эҳтиром...
Қаердасан, қайдасан, айт?
Борлиғимни айладинг ром.
Учиб сенга етолмасман,
Дил розимни айтолмасман,
Чаманзордан гуллар териб,
Кўлларингга туголмасман.

Хумо куши. Эй подшоҳнинг суюкли қизи – Доногул, сени суйган танбурчи йигит бугун узоқ юртнинг машҳур Ал - Муҳаммад Турғуний деган танбурчи қўлида 5 йил таҳсил олиб йўлга тушиб, ота-онаси бағрига қайтмоқда. У шундай истеъдодлики, танбур чалса дастасига булбул кўнади. Бутун коинот жўр бўлиб рақс тушади. Устози шоғирд танлашда қўлига ёғоч ҳассасини берганда танбур қилиб чалган экан. Насиб қилса 27 кунда етиб келади.

Д о н о г у л. Вой-бў! 27 кун?...

О р о г у л. 27 кун, яқин экан-ку. 27 кун нима, «виз» этиб ўтади-кетилади.

II КЎРИНИШ

И к к и қ а р о қ ч и Тўғонни уриб, нарсаларини олиб қочади. Бир катта харсангтош ёнида Т ў г о н белини кўтара олмай «вой-вой»лаб ётиб қолади.

Т ў г о н. Вой жоним, вой белим. Вой уйинг куйгур қароқчилар. Отимни, тўнимни, бор-йўғимни олганларинг етмай, тегиб, белимни синдирганларинг нимаси? Войдод, қаддимни кўтара олмай қолдим. Вой-вой, вой, войдод, энди нима қиламан? Ваҳший хайвонларга ем бўлиб кетаманми?

Ғилофли танбурни орқасига милтиқдай осиб олган Қ о б и л и я т кириб келади.

Қ о б и л и я т. Ия, Тўғон ака, вой, нима бўлди? Туринг ўрнингиздан!

Т ў г о н. Эй, Қобилият укам, ўрнимдан тура олмайман. Белим синган, ҳолим хароб. Қароқчилар талаб кетишди. Худо

сени етказди, отингга ўнгариб олиб кет. Бирон яқин қишлоққа ташлаб кетсанг. Худо шифо берса, тузук бўларман. Ёки шу алпозда ўлиб кетарман. Ёрдам бер, ёрдам!

Қ о б и л и я т. Эй Тўғон ака, ахир 5 йил бирга бир устоздан танбур мусиқасидан таълим олдик. Ака-ука бўлиб қолдик. Сизга ёрдам бериш менга ҳам фарз, ҳам қарз. Мен ҳозир *(қўлтиғидан олиб кўтармоқчи бўлди)*.

Т ў ф о н. Қўй, қаддимни кўтара олмайман. Барака топкур, бир қултум сувинг борми? Вой жоним, вой жоним, ўлиб қоламан. Эй худо, нима гуноҳ қилувдим? Бунча азоб берасан. Ёзигим нимайди?

Қ о б и л и я т. Майли, кўп ташвиш тортманг, ўтиб кетади. Менда ҳамма нарса бор. Мешда сув, хуржунда талқон, қовуриб ёғга ботирилган гўшт, тандир нон-патир, жийда, туршак, майиз бор. Ҳаммаси отнинг хуржунида, ҳозир олиб келаман. Ҳозир, озгина сабр қилинг.

Чиқиб кетади.

Т ў ф о н. Вой жоним, вой-вой, ҳаммаёғим ёниб кетяпти. *(Қийиқчага тугилган озиқ-овқат, мешда сув олиб Қобилият киради.)*

Қ о б и л и я т. Ҳозир яхши бўлиб қоласиз, озгина овқат танаввул қилсангиз қувват бўлади. Овқат ҳам малҳам. Жонингизга ором, танингизга мадад бўлади. *(Олдига қийиқчани ёзиб, патир, гўшт, сувларни қўяди, сувни ичиради)*.

Т ў ф о н *(Сувни ичиб, овқатни ютақиб ейди)*. Эй, оромижон овқат. Қўй гўшти дунёни мазаси-да, жаннатдан чиққан. Вой жоним, вой жоним. Йўлғаям қолсин, ҳаммасини еб қўймай. Вой жоним, вой жоним. Куриб битди тинка-мадорим.

Қ о б и л и я т. Еяверинг, қорнингизни тўйдиринг, қолгани бир гап бўлар.

Т ў ф о н. Ундай бўлса майли, еб ола қолай. Тўғри айтасан, мадор бўлади. Ўзимни енгил ҳис қилаётгандайман. *(Еб бўлади, турмоқчи бўлади. Қаддини сағал ростлаб.)* Войдод, оғриқ қўймайди. Тамом бўлибман. Қани энди мен ҳам қаддимни кўтариб юра олсам. Бир иложи бўлсайди. Армоним йўқ эди.

Қ о б и л и я т. Тўғон ака, худо хоҳласа иложини қиламиз. Устоз сизга ўргатқанмиканлар, йўқми, билмадим. Менга кетар

кунларим уста сирли куй ўргатганлар, булар: «Нажот», «Мушкулот» куйларидир. Бу куйлар ҳар доим чалинмайди. Ноилож оғир дамларда чалинади. Шуларни чалса беморлар тузалади, мушкуллар ҳал бўлади. Ҳаёт қайтадан жилва қилади.

Т ў ф о н. Устоз бу куйларни ўргатмадилар. Мен, биласан, олдинроқ қайтдим. Кейин, устоз менга, иқтидоринг сушт, деб унча рағбат қилмадилар. Шулар боис, тўғриси айтсам, 5 йилда 1—2 куй ўргандим, холос. Кўпроқ шогирдларга бош халфа бўлиб югур-елиш ишларни қилдим. Вой жоним, вой-вой, жоним, чал, ўша «Нажот» куйини, зора қаддимни тиклаб юрсам. Чалақол, жигарим, тезроқ чал!

Қ о б и л и я т. Хўп, чаламан (*ғилофдан танбурни олиб «Нажот» куйини чалади. Ҳудоба мурожсаат қилади*):

Бори борлиқни яратган қодир худойим,
Тўғон ака дардига нажот бергин илойим.
Танбур чертган Қобилият, бир қулингман,
Калимай шаҳодатинг жону тилакда доим,
Тўғон ака дардига «нажот» бергин, илойим.

Тўғон секин-аста қаддини ростлайди. Ҳар хил ҳаракат қилиб кўради.

Т ў ф о н. Қобилият! Қара! Соппа-соғман. Ҳеч қаерим оғримаяпти. Тик турдим Қара, оҳ, қандай яхши! (*Ашула айтиб ўйнайди.*)

Тани жоним соғ, мана,
Қайф-димоғим чоғ, мана.
Ўйнапман қарс уриб,
Кўксим баланд тоғ, мана.

(*Ўйнаб келиб, Қобилиятни қучоқлаб ўпади.*)

Барака топ!

Қ о б и л и я т. Тўғон ака, тузукмисиз?

Т ў ф о н. Тузук ҳам гапми, қара, яна тойчоқдай гижинглаб турибман. Мени ҳаётга қайтардинг. Раҳмат! Минг раҳмат! Сенга қандай қайтарай?

Қ о б и л и я т. Қайтаришни ўйламанг. Инсон бир-бирига меҳрибон бўлса, дунё гўзал бўлади, деганлар устозимиз Ал-Муҳаммад Турғуний.

Т ў ф о н. Албатта, албатта, устоз ақлли одам.

Қ о б и л и я т. Тўғон ака, мен ётиб дам оламан. Устоз айтган эдилар, сирли куйларни чалгач, албатта, ётиб бир оз дам олинг. Акс ҳолда мияга асорат бериб, ақлдан оздириши мумкин. Сехрли куйларнинг юки оғир, дердилар.

Т ў ф о н. Албатта, минг раҳмат, дам ол! Ухла! Бошингда мен ўзим кўриқлаб тураман. *(Қобилият ёнбошлаб уйқуга кетади. Тўғон танбурини олиб у ёқ-бу ёғига қараб.)* Ия, бу ўша устознинг танбури-ку. Қобилиятта совға қилибдилар-да. Сехрли сиз, дер эдилар *(тиринг-тиринг чалиб кўради)*.

Ш а й т о н. *(чол шаклида кўринади, шайтон қўшиқ куйлайди)*. Эй Тўғон, сен Қобилиятнинг оёқ-қўлини боғлаб, барча нарсаларни олиб, отга миниб, жўна. Подшоҳнинг гўзал Доногул исмли қизи Қобилиятнинг куйларига ишқибоз бўлиб қолган. Хумо қуши, 27 кунда севгилинг келади, деган. Борсанг, сени қабул қилади. Сен подшога куёв бўлиб оласан. Қобилиятни сен ўлдирмайсан. Сенда гуноҳ бўлмайди. Кечқурун бу ердан гала-гала қашқирлар ўтади. Уни тилка-пора қилиб, суягини қолдирмай ғажиб кетишади. Ёпиғлиқ қозон ёпиғлиқ. Сен подшога куёв бўлиб оласан.

Т ў ф о н. Ахир, у менга яхшилик қилди, тузатди, қандай бўларкин?

Ш а й т о н. Эй, мужмал бўлма, дунё шунақа қурилган, сен бировни қурбон қилмасанг, ўзинг қурбон бўласан. Қурбон қилсанг, унинг бахтиям, умриям, давлатиям сеники бўлади. Мана, шаҳзода ака-укасини ўлдириб тахтга чиқади, катта балиқ кичкина балиқни ейди. Шунинг учун бахтинг қўлингда турибди. Халтасида чилвириям бор. Олиб, икки қўл-икки оёғини боғлаб қўй. Бахт ва тахт сеники. Подшо бўлиб олсанг, олам сеники. Дадил бўл! Бўлмаса на танбурчи бўласан, на бирон ҳунарманд, умринг судралиб ўтиб кетади. Ол чилвирни! Боғла!

Т ў ф о н. Ота, сиз ким бўласиз?

Ш а й т о н. Мен фаришталар мударриси Азозилман.

Т ў ф о н. Азозил, ҳа, шундай фаришта бор деб эшитгандим. Фаришта тўғри айтади. Эй, фаришталар устози Азозил.

Эй, фаришгалар устози Азозил,
Сиз экансиз бу дунёда кўп фозил.

Ш а й т о н. Ҳа, баракалла, у қаттиқ уйқуда, оёқ-кўлини
боғла, сўнг устига ўт юлиб ташла, отни миниб жўна, кўрқма,
мен ёнингда бўламан.

Т ў ф о н. Айтганингиз бўлсин! Қобилиятнинг оёқ-кўлини
боғлайман. *(Тўғон Қобилиятни боғлаб, ҳамма нарсасини олиб,
устига ҳашак ташлаб чиқиб кетади. Отнинг чоптириб кетган
овози келади. Шайтон мамнун ҳиринглаб кулади.)*

III КЎРИНИШ

«Гўзаллар боғи» манзараси. Д о н о г у л шеър ёзмақда. Орогул
расм чизмақда.

Д о н о г у л *(шеър ўқийди:)*

Қани бир ҳаётимда қаддини кўрсам,
Ёнида минг бор товланиб, бир дам ўлтирсам,
Оҳ, қанотим бўлса-ю, учсам ҳавода,
Кабутардек самода қувлашиб юрсам.

О р о г у л *(расм солиб)*. Мана бу расмда шаҳзода «Гўзаллар
боғи» дарвозасини бир зарба билан очиб кириб, қани менинг
гўзаллар гўзали Орогулим, аргумоққа ўтқазиб, миноралари
булутлар бағрини тешиб ўтиб турадиган, оқ саройлар қурилган
мамлакатимга олиб кетаман, деб турибди.

Д о н о г у л. Менинг «Танбурим» бугун келади. Ҳумо
қуши 27 кунда келади деган, 27 кун бўлди. Менга жонсиз
расмдагидан кўра, жонли ўзи яхши.

Менинг ёрим жонсиз расммас,
Жонли, жонли жонон йигит.
Келар вақти унча олисмас,
Эй Доногул, бугун уни кут!

Бибиойим киради.

Бибиойим. Маликалар, олис юртдан бир танбурчи елибди. 27 кун йўл юрибди. Ўзининг айтишига қараганда, гундай куйлар чалармишки, беморлар тузук бўлиб, мушкуллари сон бўлармиш. Устози Ал-Мухаммад Турғуний эмиш.

Донгул. Ўша! Менинг севгилим! (*Ўзини қўйгани жой юполмай қолади.*)

(Ашула айтади.)

Ўйнанг-кулинг, эй, жононлар!
Ёрим келди ғойиб самодан.
Келади, келди шодон замонлар!
Бахтим келди учиб ҳаводан.

(Ҳамма жўр бўлади.)

Доногулжон, бахтинг барқарор бўлсин,
Излаб топиб келган ёринг ёр бўлсин!
Кўз тегмасин сира қаро кўзингга,
Ширин умринг мисли гулбаҳор бўлсин!

Донгул. Тағин севиб қолманглар менинг севгилимни.

Орогул. Вой, кўнглинг хотиржам бўлсин! Ўзимнинг шаҳзодам келади от ўйнатиб.

Бибиойим Тўғонни бошлаб киради. Тўғоннинг қўлида танбур, таъзим қилади.

Бибиойим. Мана ўша танбурчи йигит.

Орогул. Хуш келибсиз олис юртлардан келган хушсурат йигит!

(Монолог)

Тўғон

Хушвақт бўлингиз, гўзал маликалар!
Гўзалликда нур малойикалар!
Олис юртлардан от суриб келдим,
Соғинч гирдобида оҳ уриб келдим.

Танбур ҳамроҳим бўлди саҳарлар,
Куйимга лол қолди қишлоқ-шаҳарлар.
Куй чалсам юлдузлар пасга тушдилар,
Куй чалсам одамлар кўкка учдилар.
Куй чалсам ёшарди қари отахон,
Кампирлар бўлдилар ёш, гўзал жонон.

Д о н о г у л. Эй танбурчи йигит. Мен кўп йиллардан бери ҳар тонгда бир куй эшитаман. Тонг шамоли навони олис юртлардан олиб келади. Шу куй менинг тани-жонимга роҳат бериб, дилимни мафтун, ақлимни паришон қилади. Мана, 27 кундан бери шу куй эшитилмай қолди. Бир нарсамни йўқотгандай, сўзим чалқаш, руҳим дунёга сигмайди. Шу куйни сен чалармидинг?

Т ў ф о н. Эй гулларнинг гўзали, булбулларнинг сайроғи, гўзалларнинг бокираси, ўша куйни мен чалар эдим-да. Бошқа ким чалиши мумкин. 27 кун эшитмаганинг, 27 кун отда чўлу саҳро ошиб келдим.

Д о н о г у л. Эй жонон йигит, исминг нимадир?

Т ў ф о н. Исмин Тўғонбек.

Д о н о г у л. Тўғонбек, ҳозир ҳар тонгда чаладиган куйингни бир чалиб мени ўз ҳолимга келтир.

Т ў ф о н (*бу куйни билмагани учун бир оз довдираб*). Хўп бўлади. Мен ҳозир бошқа куй чалиб бераман. Уни тонгда чалганман-да. Агар руҳсат берсанг, боғингнинг бир ҳужрасида туриб тонгда ўша куйни чаламан. (*Ичида.*) Қобилият қайси куйни чаларди? Энди нима қилдим?

О р о г у л. Сиз танбурда бирон-бир куй чалиб туринг, мен сизнинг расмингизни чизиб оламан.

Т ў ф о н. Бажонидил.

Танбурни филофидан олиб «Омон ёр»ни зўрға бузиб чалади.

Д о н о г у л. Йўқ, куй бузилди.

Т ў ф о н. Ҳа, тўғри топдинг. 27 кун йўл юриб чарчадим. Машқ қилмадим. Бирон ҳужрага жой қилиб беринглар. Бир оз дам олай. Машқ қилай, кейин тингланг.

Ҳ у м о қ у ш. Эй подшонинг Доногул қизи. Бунинг гапига ишонма. Бу фирибгар танбурчи. Ҳақиқий танбурчининг оёқ-қўлини

Бибиойим. Шоҳим, бир қошиқ қонимдан кечинг.
Д о н о г у л (*Доногул отасининг бўйнига ёпишиб*). Отажон,
мен соппа-соғман. Ишонмасангиз сочимни юлиб олиб бераман.

(*Сочини тортади.*)

П о д ш о. Ҳа, қизим, сен соғсан, сочингни юлма.
П о д ш о (*Бибиойимга*). Доногулни хос хонада сақланглар.
Табиблар чорлаймиз.
Б и б и о й и м. Мен тушунтирай воқеани.
П о д ш о. Кейин. Ҳозир қизларни олиб чиқ!
Б и б и о й и м. Хўп бўлади.

Қизларни олиб чиқиб кетади.

П о д ш о. (*Тўғонга кўзи тушиб*). Эй мусофир, сени ким киритди бу «Гўзаллар боғи»га! Сен кимсан ўзи?

Т ў ғ о н. Мен яшил далалар юртининг фарзандиман. Отам машхур танбурчи Ал-Мухаммад Турғунийга берди. 5 йил сабоқ олиб, икки киши қайтаётган эдик. Бу ердан отда 27 кунлик йўлда бизга қароқчилар хужум қилди. Шеригим қўлга тушиб қолди. Уни банди қилиб, бор-йўгини талашди. Мен отни қамчилаб қочиб қутулдим. Ўз юртим йўли ҳам қароқчилар билан тўла бўлгани учун сизнинг мамлакатингизга келдим.

П о д ш о. Яхши. Қандай қилиб боғга кирдинг?

Т ў ғ о н. Эй подшоҳим, «Гўзаллар боғи»га остона ҳатлаб киришга ҳаддим борми? Мени Бибиойим чорлади. Кириб, сарой қизларига танбур чалиб, кўнглини ёз, деб олиб кирди.

П о д ш о. Ия, танбуринг йўқ бўлиб қолипти?

В а з и р. Олампаноҳ, бу ерда бир қилвирлик бор.

Ҳ у м о қ у ш и. Эй подшоҳи олам. Мен Ҳумо қушиман. Бу фирибгар танбурчи ёлгон гапирди. Бунинг ўзини қароқчилар банди этиб, белини синдириб кетганди. Ҳақиқий танбурчи Қобилият келиб озод қилди. Танбурда қудсий куй «Ҳажот»ни чалиб тузатди. Кейин у ухлаб қолганда Шайтоннинг гапига кириб, уни банди қилиб, оёқ-қўлини боғлаб, сафар анжомини олиб, отига миниб қочди. Мен ҳозир танбурни ҳақиқий эгасига етказаман.

П о д ш о. Ҳа, қароқчи, фирибгар! Навқарлар! Банди айлаб 5 дарра уринглар. То ҳақиқатни ўз оғзи билан айтмагунча.

Навкарлар тутиб тиз чўктириб кўйлагини ечиб, яланғоч баданига
5 дарра уришади.

Т ў ф о н. Шоҳим, тўғри айтди Ҳумоқуши, мен ёлгон гапирдим шайтоннинг гапига кириб, шайтон мени йўлдан урди. Тавба қилдим. Зинҳор энди бундай иш такрорланмайди.

П о д ш о. Ҳақиқий танбурчининг олдига олиб боришса уэр сўраб, тавба қиласанми?

Т ў ф о н. Шоҳим, албатта, тавба қиламан. Уэр сўраб, этагини кўзимга суртаман, иккинчи қилмайман.

П о д ш о. Ҳақиқий танбурчининг олдига олиб боринглар, ул соғ-омон бўлса, иккисини келтиринг!

IV КЎРИНИШ

Иккинчи кўринишдаги манзара. Оёқ-қўли боғланган Қобилият устига ташланган ҳашак тагида ётибди, боғланган икки оёғи кўриниб турибди. Бирдан шамол кўзғалиб, устидаги ҳашакни учуриб кетади. Чақмоқ чақиб, момақалди роқ гулдурлайди. Қобилият кўзғалиб, амаллаб ўтириб олади.

Қ о б и л и я т. Тавба, ким оёқ-қўлимни боғлаб, устимга ҳашак ёпиб кетди экан? Тўғон акам қаёққа кетди? Қароқчилар келиб уни олиб кетдими? Менинг уйқум узоқ кечдими? Неча кун ухладим экан. Менимча, 20 кун ухлаган бўлсам керак. Устимга ўт-ўлан уриб ташланган бўлса, улар қуриб ҳашак бўлган.

Шамол кучаяди, қоронғи тушади. Бўрилар увиллагани эшитилади. Бир неча олов шаклида бўрилар кўзга кўринади.

Бу ваҳшийлар ҳозир мени тилка-пора қилиб ташлашади. Умрим қисқа экан-да! Эй худо, караминг кенг, қудратинг чексиз. Шу балолардан ўзинг асра, бандиликдан ўзинг озод қил. *(Оловли кўзлар йўқолади)*. Худога шукр, ваҳшийлар мени сезмай кетишди. Энди сел келмаса бўлди. Ё тавба, ёмғир қуймоқда. Лекин менинг устимга ёмғир тушмаяпти. Бу не синоат экан?

Ҳ у м о қ у ш и. Эй Қобилият, мен Ҳумо қуши сени ёмғирдан асраш учун қанотларимни чодир қилиб ёзиб турибман.

Қ о б и л и я т. Эй бахт қуши, Ҳумо қуши, сен мени асрайман деб совуқ ёмғирда ўзинг шамоллаб қолмагин.

Х у м о қ у ш и. Патларимга ёмғир юқмайди. Сендайларни асраш керак, ноёб истеъдод эгасисан. Сен одамзодга, жонзодларга ўз меҳринг ва сеҳринг билан кўп яхшилик қиласан. Ҳайвон, жонзот, одамзодни бир-бирига дўст қилиш учун борлигингни аямайсан. Ҳумо қуши сенга кўмакка тайёр.

Қ о б и л и я т. Эй Ҳумо қуши, қаердасан? Овозинг бор, жисминг йўқ.

Х у м о қ у ш и. Мен кўзга кўринмайман. Чунки мен хаёлдан, орзудан ва нурдан яралганман. Сенинг танбурингни Тўғон ўғирлаб, оёқ-қўлингни боғлаб, отингни миниб кетган эди. Қолганини кейин айтаман.

Қ о б и л и я т. Наҳотки?

Х у м о қ у ш и. Ҳа.

Қ о б и л и я т. Номард. Вой номард! Бундан буён одамларга яхшилик қилмасин, деб шундай қилган бўлса керак-да, шундай ўйлаган бўлсанг, хом ўйлабсан. Тўғон тирриқ, мен одамларга яхшилик қилишдан ҳеч қачон ўзимни тиймайман. Одамлар баъзан яхшиликка ёмонлик келади, дейишади. Тўғри, ёмонлик бир кун ёмонликни ташлаб, яхшиликка айланади. Ёмонлар жазосини олади. Яхшилик яхши бўлиб қолади.

Х у м о қ у ш и. Қайғурма, танбуринг ёнингда. Ҳозир оёқ-қўлларинг ечилади.

(Бирдан арқонлар ечилиб оёқ-қўли бўшалади. Қобилият қўлларини ёзиб, ўрнидан туриб ҳаракат қилади).

Қ о б и л и я т

Оҳ, эркинлик, озодлик, қандай бахт!
Эй Ҳумо қуши, сенга мингдан-минг раҳмат!
Ўпай десам сени бағримга босиб,
Жисминг йўғу овозинг бор фақат.

Сенга қандай миннатдорчилик билдирай!

Ҳумоқуши. Эй истеъдод соҳиби, менга миннатдорчилик билдирмоқчи бўлсанг, яхшилик қил, яхшилик қил, яхшилик қил!

Одамларга меҳрибону ҳайвону жонзотларга шафқатли бўл! Йиқилганни суя. Ожизларга мадад бер. Адашганларни тўғри

Йўлга сол. Беморларга шифо тила, малҳам қўй. Кексаларга ҳасса тут, етим-есирлардан мурувватингни аяма. Шунда сен менга миннатдорчилик билдирган бўласан. Мен бахт қуши Хумоман. Менга ҳеч нарса керак эмас.

Қ о б и л и я т. Эй, бахт қуши Хумо! Сенинг айтганларинг менинг орзуларимдир.

Танимда жоним,
дилимда имоним,
тилимда каломим

бор экан,

Айтганларинг бўлгуси бажо!

Х у м о қ у ш и. Хайр, истейда соҳиби, Қобилият.
Сенга йўлдош бўлсин яхши ният

Қ о б и л и я т

Хайр. Хайр, Хумо-Хуможон,
Унутмайман ҳеч қачон.
Яхшилигинг сақлайман
Бор экан то танимда жон.

(Чироқ ўчиб ёнади. Бир неча кун ўтганини билдиради. Қобилият танбур чалиб ўтирибди, танбур куйи тинади.)

Қ о б и л и я т. Энди ҳай-ҳув деб, таваккални тангрига қилиб йўлга тушмоғим керак. Анча йўлларни ўргандим. Унча-мунча ўсимликлардан емак тўпладим. Энди зора битта-яримта карвон ёки йўловчи ўтиб қолса. Айни муддао бўларди.

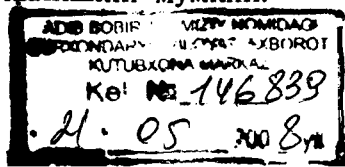
(Шу пайт ҳансираб Чўртанбалиқ кириб келади.)

Ч ў р т а н б а л и қ. Эй одамзод, менга ёрдам бер. Мен яна денгизга қайтай! Тундаги гирдоб шамоли мени денгиз тўлкинидан олиб саҳрога келтириб ташлади. Сувсизликдан силлам қуриди. Ёрдам бер, ўлиб қолмай. Сенга ҳам қийин дамларингда ёрдам бераман.

(Чўртанбалиқ чўзилиб, оғир-оғир нафас олади.)

Қ о б и л и я т. Эй денгизнинг эрка фарзанди, сенга қийин бўлибди-ю. Сенга қандай ёрдам берсам экан-а? Бу саҳрода на ариқ, на ҳовуз, на денгиз бор. Борлариям қуриб қолган.

Ч ў р т а н б а л и қ. Бир иложини қил. Сен одамзодсан, ўйлаб-ўйлаб кўп мушкулларни ҳал қилишинг мумкин.

Оҳ, сув! Сув! Сув! Бир култум сув, қайдасан?
Қ о б и л и я т (*эсига тушиб бирдан*). Ҳа, топдим.
Танбуримда «Нажот» куйини чаламан. зора бир илож бўлса.

• Ч ў р т а н б а л и қ (*Заиф оҳангда*). •

Чал! Чал! куйингни, азизим!
Зора ҳаёт кулиб боқса.
Жону таним ором олиб,
Яна ҳаёт гулин тақса.
Чал! Чал танбурингни тезроқ!
Сув, ҳаётга бўлдим мен муштоқ.

Қ о б и л и я т (*«Нажот» куйини танбурда чалиб, шеър ўқийди*).

Бори борлиқни яратган худойим,
Чўртанбалиқ, шўрликка нажот бергин илойим,

(*Бирдан бир ариқ пайдо бўлади, ичи тўла сув. Чўртанбалиқ ўзини сувга отади*).

Ч ў р т а н б а л и қ. Эй, Одамзод, мени сувга етказдинг.
Худо сени ниятингга етказсин.

(*Ариқ дарёга, дарё денгизга бориб қуйилади.
Сувга тушиб кетади. Чўртанбалиқ овози келади.*)

Мана яна денгиздаман,
Қудрати тенгсиздаман,
Яхшилигинг дилимда чироқ,
Эслагайман мен сени, ўртоқ.

Шу пайт ён қаноти йиртилган А с а л а р и кириб келади.

А с а л а р и

Виз-виз.
Учолмай қолдим.
Гулзорларни кучолмай қолдим.
Болаларга асаллар
Йиғолмай қолдим, виз-виз.

Қанотимни атиргулнинг тикони йиртиб юборди. Энди нима қиламан. Подшоҳим кўрса, менга ногирон аскар керак эмас, деб калламни шарт узиб ташлайди. Эй, инсон, менга ёрдам бер. Мен яна одамларга асал йиғиш билан шуғулланай.

Қ о б и л и я т

Асалари, дўстимжон,
Йиғлама, дамингни ол.
Топилиб қолар имкон.
Тузаларсан тез дарҳол,
Яна виз-виз учасан,
Гулшанларни кучасан.
Асал йиғиб кўпдан-кўп,
Одамларга тутасан.

А с а л а р и. Оҳ, қанийди, тилингга, асалим.
Қ о б и л и я т. Мен танбуримни олай.

Бир маҳал с и ч қ о н олтин тангаларни отиб ўйнаб кириб келади. Орқасидан м у ш у к югуриб келиб сичқонга ташланади. Тангалари сочилиб кетади. Қочиб Қобилиятнинг олдига келади. Мушук журъат қила олмай секин изига қайтади.

М у ш у к. Ҳа, чий-чий, сичқон, қўлга тушиб қоларсан.
Шунда мазза қилиб чайнайман.

С и ч қ о н

Думи бароқ мушуквой!
Тута олмадинг, вой-вой,
(Бурнини қийшайтиради.)
Мен чий-чий сичқонман,
Сендан ўн бор чаққонман.
Қанча бўлма муғомбир,
Тутолмайсан барибир.

М у ш у к. (тишини иржайтириб). Сени ҳали чайнайман.

Секин чиқиб кетади.

(Сичқон тангаларни йиғиб Қобилиятга беради). Раҳмат, мени мушукдан қутқардинг.

(Қобилият Асалари учун танбурда «Ҳаёт» куйини чалади.)

Эй тангри таоло, караминг кенг, қудратинг чексиз,
Меҳринг туганмас. Саховатинг бисёр.

Бандаю жонзотларга шифо бермоққа сен ҳамиша тайёр,
Шу майиб бўлган жонзотнинг соғлом яшашидан умидвор.
Шифо саховатингни дариф тутма. Сенга илтимосим, минг бор,
Мен шу жонзот шифосини тилаб «Ҳаёт» куйин чалайин.
Изин берсанг дардларини танидан суғуриб олайин.

(«Ҳаёт» куйини эзиб чалади. Асалари ўзини тетик ҳис қилиб ўрнидан тура бошлайди.)

А с а л а р и

Қаранг! Қаранг! Қанотларим тузалди.

Мен яна, мен яна, учаман,

Гуллардан гулларга кўчаман.

Виз-виз-виз-виз-виз-виз,

Қанотларим бутун кўринг сиз!

Виз-виз-виз-виз-виз-виз,

Минг-минг раҳмат, мен ҳамиша сенга ёрдам бераман,

Танбур куйини эшитсам бўлди, дарров учиб келаман.

Бирдан у ч т а н а в к а р келиб Қобилиятга ташланиб, қўлини боғлаб, бошига ниқоб кийдиришади.

1-м и р ш а б. Ҳа, ярамас, фирибгар танбурчи, энди жазоингни оласан.

2-м и р ш а б. Подшонинг дори сенга тайёр. Подшонинг қизини жинни қилиб, учта миршабни зилзила баҳонасида томга бостириб, қочиб қутуламан, дедингми?!

Қ о б и л и я т (ниқобнинг ичиди). Мен у эмасман.

1-М и р ш а б.

Биронта жиноятчи мен ўшаман демайди,

Сен туфайли не-не олимлар дорга осилади.

Йўқ, кетмайди, ниҳоят қўлга тушдинг.

(Муסיқа.)

I-қисм тамом.

II ҚИСМ

Шаҳар майдони, қатор дорлар тикилган. П о д ш о тахтада ғазабда ўтирибди: Ёнида в а з и р и, дор тагида осиладиган одамлар, битта дор тагида ҳеч ким йўқ. М и р ш а б кириб таъзим қилади.

М и р ш а б. Аъло ҳазратим. Қизингизни телба қилиб кетган **фирибгар танбурчи** ихтиёрингизга келтирилди.

П о д ш о. Келтиринг у нобакорни!

Қобилиятни ниқобда олиб келиб, тиз чўктириб, бошидан ниқобини олишади.

М и р ш а б. Мана у ярамас, ғаламис махлуқ.

П о д ш о. Эй тангрим лаънатлаган банда, **фирибгар танбурчи**, нечун мени алдадинг, ҳақиқий танбурчини олиб келаман, деб. Бирга кетган миршабларни зилзила баҳонасида том остига бостириб қочдинг, қутулиб кетаман, деб ўйладингми? Хом ўйлабсан. Сени энди дор сиртмоғи бўйнингдан боғлаб туради. Хомтама бўлма, энди қочолмайсан.

Қ о б и л и я т. Шаҳаншоҳим?!

П о д ш о. Бас қил, арзи додингни эшитмайман. Сен деб не-не табобат илми уламолар, мударрислар, табиблар дорга осилади. Сенинг касофатингдан, ўзларининг ношудликларидан, уч кун муҳлат бердим қизимни телбалиқдан тузатишга. Бош табиб ибн Холиқий, тиббий олим Жаъфар Акбар, мударрис табиб Малҳамийлар номи етти иқлимга кетган эди. Улар телбалиқ дорисини тополмадилар, ана, дор тагида турибдилар.

Қ о б и л и я т. Қизингизни мен тузатаман, э подшоҳи олам!

П о д ш о. Бас қил найрангингни!

В а з и р (*қулоғига*). Аъло ҳазратим, у **фирибгар танбурчини** мен ҳам кўрганман. Бу унга ўхшамаёпти. Ҳақиқий танбурчига ўхшайди.

П о д ш о. Мумкин. Мен ўшанда унга синчиклаб қарамаган эканман. Майли, дилидагини сўзласин.

В а з и р. Сўзла!

Қобилият. Эй, раҳмдил подшоларнинг подшоси, етти иқлим ҳукмдори. Мен **фирибгар танбурчи** эмасман. Мен

ҳақиқий танбурчиман. Мен Ал-Муҳаммад Турғунийнинг шогирдиман. Агар мен қизларингизнинг «Гўзаллар боғи»га кирган бўлсам, унда соғ қизлар мени танир. Улар мени ўша фирибгар-танбурчи деса, майли, мени дорга осинг ёки қилич билан чопинг, ўтга ташланг, мен розиман.

В а з и р. Аъло ҳазратим, қизларни чорлаш зарур.

П о д ш о. Вазир қизи Орогул ва дугоналарини киритинглар! *(Ҳаяжонда қизлар чўчиб киришади.)*

О р о г у л. Ассалому алайкум.

Қ и з л а р. Ассалому алайкум.

П о д ш о. Ваалайкум ассалом. Қизларим, қарангларчи, сизларни лақиллатган фирибгар танбурчи шуми? *(Қизлар Қобилиятнинг атрофидан айланишади. Синчиклаб кузатишади.)*

О р о г у л. Танбурни кўрсатинг!

П о д ш о. Танбурни келтиринглар! *(Миршаб танбурни олиб киради.)*

О р о г у л *(танбурни кўлига олиб).* Танбур ўша. Қорнида араб алифбосида «Нажот», «Ҳаёт», «Мушкулот» деган ёзув бор эди. Лекин танбурчи бошқа.

П о д ш о. Қаердан била қолдинг?

О р о г у л. Ўшанда мен у йигитнинг расмини чизган эдим. Расмини келтирай.

П о д ш о. Расмини келтиринглар. *(Икки миршаб расми келтириб, подшога рўбарў қилиб қўйишади.)*

В а з и р. Бу расм ўша фирибгарники. Бу бошқа йигит.

П о д ш о. Яхши. Эй йигит, ўша ҳар тонгда чаладиган куйингни ҳозир чалоласанми?

Қ о б и л и я т. Қўлларимни бўшатишса, албатта чаламан.

П о д ш о. Яхши. Табиб Малҳамий, қизингизнинг давоси ўша тонгда чалинган куй. Ўша куйни эшитса, тузук бўлади, деган эди. Доногул қизимни келтиринглар! *(Оёқ-қўлларида занжир, сочлари ёйилган, узун кўйлақда Доногулни келтиришади.)*

Д о н о г у л *(кишан билан жиннича ҳолатда).*

Вой мунча иршайган каллалар кўп.

Ҳаммасининг соқолини қириб шўрвага солиб беринглар.

Мен увра оши, илон-илон қилиб ейман.

Ваҳ-ваҳа, чурр, чуррак.

Бошида ғуррак,
Тилида қалтакесак,
Оёғида бойлаган тош.
Гуп-гуп, тақ-тақ,
Гуп-гуп, тақ.

(Қобилиятни кўрсатиб.) Вой нима қилиб ўтирибсан. Бор, тушимга кир. Мен сени тушимда кўрганман, танбур чалаяпсан. Мен, қизлар, ҳозир ётиб ухлайман. *(Ерга ётади.)* Мен ухлаяпман. Ҳар, хур, хур, ҳей, ке, тушимга кир.

П о д ш о *(дили қалқиб)*. Эй танбурчи, созингни олиб, тезроқ олдига бор. Мен тушингга кирдим, деб тонгда чаладиган куйингни чал! Зора...

Танбурчининг қўлини ечишади. Қобилият ўрнидан туриб, қўлларини ишқалаб, созини олиб, қулоғини бураб созлаб, Доногулнинг олдига бориб чўска тушади.

Қ о б и л и я т

Эй, дилраболар дилрабоси,
Майин тоғлар сабоси.
Тушингга киргани келдим,
Қошингда тургани келдим.
Тонгларда наво куйини чалай,
Эс-хушингни ўз жойингга солай.
Булутлар орасидан сени кўрганман,
Ҳузурингда танбур чалиб турганман.
Йўлингдан жунун феълингни қувай,
Муҳаббат нурида руҳингни ювай.
Бори борлиқни яратган қодир худойим,
Доногулнинг мушуқулини осон айла илойим.

(Танбур авжланади.)

Доногул куй давомида секин-аста ўзига кела бошлайди. Ва ниҳоят уйқудан уйғонгандай атрофга ҳайратланиб боқади.

Д о н о г у л. Тавба, мен қаердаман?... Хизматкорлар, тезроқ келинлар! Нега мени шу аҳволда бу ерга келтирдингиз. *(Юзини қўли билан беркитмоқчи бўлади, лекин кишанлар имконият*

бермайди.) Вой, тавба, нега қўлимга кишан солдинглар? Вой, бу ўша «Тонг куйи». 27 кун бўлдими? (*Танбур куйи тугайди.*)

Қ о б и л и я т. Олампаноҳ, қизингиз тузалди.

• П о д ш о. Қизимнинг қўлини бўшатишлар! Ҳаммомга обориб, асил кийимларни кийдиришлар.

Доногулнинг қўлини бўшатишади.

Д о н о г у л. Отажон! Меҳрибон падари бузрукворим!

(*Бориб отасини қучоқлаб ўпади.*)

П о д ш о. Бор, қизим, ўзингга келдинг, худога шуқр. (*Хизматкорлар келиб Доногулни олиб кетишади.*) Эй, истейдод соҳиби, тила тилагингни, мен ҳам муродингни берай ва ўзимга куёв қилай.

Қ о б и л и я т. Тилагим:

1. Ана ўша дор тагида турган олиму табибларни афу қилсангиз.

2. Аҳли зироат ва аҳли тижоратни етти йил солиқдан озод этсангиз.

П о д ш о. Балли, айтганларинг бўлур ва зиндондаги маҳбусларни ҳам озод этдим. Менинг қизим Доногулга куёв этаман. Отанг ким эди?

Қ о б и л и я т. Отамнинг исми Қодирият, боғбон.

Ш а й т о н (*вазир шаклида шошиб подшо қулоғига.*) Олампаноҳ, насли паст бир боғбон боласи экан. Олий насабингизни бузасизми? Не-не шаҳзодалар келади куёвликка ҳали. Бирон совға бериб жўнатиб юборинг, тамом.

П о д ш о (*вазирга*). Фикрингда жон бор. Лекин подшо сўзи билан иши бир бўлиши керак-да.

В а з и р. Тўғри. Лекин шартлари бор, денг. Биров сизга даъво қилармиди? Бажара олмайдиган шартларни айтасиз, вассалом, гап тамом. Ўзи овора бўлиб, ўз оёғидан йитиб кетади.

П о д ш о. Қандай шарт, масалан?

В а з и р. Масалан, чўнтагингиздан бир калитни олиб дарёга улоқтириб, шуни бир соатда олиб чиқ, дейсиз. Тамом, отаси ғаввос бўлса ҳам олиб чиқа олмайди.

П о д ш о (*вазирга*). Тўғри. (*Қобилиятга.*) Эй танбурчи йигит, мен сени куёв қиламан дедим.

Қ о б и л и я т. Худди шундай.

П о д ш о. Подшо қизларининг бир неча шарти бўлади. Чунки подшолар куёви ақлли, тадбирли, удлабурон бўлиши

керак. Битга тиринг-тиринг билан иш битмайди, кези келганда давлатни ҳам бошқара олиши керак. Тўғрими?

Қ о б и л и я т. Тўғри.

П о д ш о. Шартларни айтаверайми? Розимисан?•

Қ о б и л и я т. Розиман.

П о д ш о. Биринчи шартим. (*Чўнтагидан калит олиб.*)

Мана бу хазинанинг калити, шуни дарёга ташлайман, олиб чиқасан. Иккинчи шартим. Шу ерда минг йил аввал ўтган бир подшонинг олтин хазинаси қаерга кўмилган, шуни топасан. Учинчиси, «Гўзаллар боғи»даги қизлар ниҳоятда бир-бирига ўхшайди. Бир хил кийимда юради, қайси бири сенинг куйингни тинглаб, маҳлиё бўлган, шуни топсанг, ўша сенга шайдо қизимга куёв қиламан. Сенга бор-йўғи бир соат муҳлат бераман. Акс ҳолда дорга осаман.

Қ о б и л и я т. Ниҳоятда оғир шартлар... тангрим мадаккор бўлса... бажараман.

П о д ш о. Дарёга юрдик.

Ҳ КЎРИНИШ

Дарё қирғоғи, дарё оқимининг шовқини эшитилади. Подшо, вазир,

Қ о б и л и я т кириб келишади.

П о д ш о. Шу ерда тўхтанглар! (*Ҳамма тўхтайдди.*) Эй йигит. Мен калитни мана шу дарёга ташлайман. Мана қара, бир, икки, уч! (*Калитни дарёга отади.*)

В а з и р. Қум соат.

П о д ш о. Мана бу қум соат рўпарангда туради. Роппароса бир соатда келамиз. Қани, вазир, кетдик, вақт ўтмасин. (*Кетишади.*) Қобилият бир ўзи қолади.

Қ о б и л и я т. Бу шартларни қандай бажардим? Наҳотки куним битган бўлса. Наҳотки мени ажал тортиб келган бўлса:

1. Дарё тубидан калитни олиш?...

2. Минг йил аввал ўтган подшонинг хазинасини топиш?..

3. Қизлар орасидан Доногулни топиш?.. Во дариғо! Бу мушкулни қандай ҳал қилурман? Оҳ, энди ўлимим аниқ. Сувнинг ёпишқириб оқишини қара. Сузишни яхши билмасам.

Ҳ у м о қ у ш и. Эй истеъдод соҳиби, маҳорат эгаси, ҳамма мушкулларингнинг калити қўлингдаги танбурда. «Мушкулот» куйини чал.

• Қ о б и л и я т. Раҳмат, Ҳумо куши! Эсимга келмай турганини қара: *(Танбурда «Мушкулот» куйини чалиб монолог ўқийди.)* Эй барча мушкулларни сезгувчи, билгувчи ва осон қилгувчи қодир худойим. Бугун мушкул тушиб бошимга, забундир ҳолим. Ўзингдан ўзга мадакор йўқдир бу оламда. Ўзинг раҳм айлаб, мушкулимни осон қил, илойим.

(Куй мунгли жаранглайди. Секин-аста чўртанбалиқ дарёдан чиқиб келади.)

Ч ў р т а н б а л и қ. Эй одамзод, сен бугун кўп қайғуга тушиб, мунгли куй чалдинг.

Қ о б и л и я т

Эй Чўртанбалиқ, дўстим?
Кел, кучоғимга бир босай.
Шукр, сени шу дамда кўрдим,
Тинчликми, денгизлар қалай?

Ч ў р т а н б а л и қ. Денгизларнинг ўз ҳаёти, ўзига хос завқи ва тотти бор. Сув тубидан подшоҳ сўзларини эшитиб, сенга ёрдам бермоқ учун ташланган калитни олиб чиқдим. Сен ахир мени чўлдан сувга етказгансан. Яхшилик ерда қолмайди. Мана калит! *(Калитни беради.)* Ол! Мен кетдим, хайр!

Қ о б и л и я т. Раҳмат, Чўртанбалиқ, сув тўлқинларида ҳамиша ўйнаб юравер. Сен менинг балиқлар оламидаги дўстимсан. Омон бўл! Балиқчаларинг кўпайсин. *(Олтин тангаларини ўйнаб, сичқон киради.)*

Эй қадрдон чаққоним,
Танга ўйнар сичқоним.
Хуш келибсан қошимга,
Мадад бергил мушкул ишимга.

С и ч қ о н. Эй, саховатли одамзот. Сенга айтилган шартларни эшитиб, ёрдам бергани келдим. Сенга подшо

шартини айтаётганда кавакдан мўралаб турган эдим. Минг йил аввал ўтган подшо хазинасини мен биламан.

Қ о б и л и я т. Қандай яхши. Айта қол, сичқонжон. Айт!

С и ч қ о н. Мен бир хат олиб келдим — унда ҳамма нарса ёзилган. Мен болаларим кемириб қўямасин деб тош қутичага солиб асраб юрардим. Сенга бериб, энди кўнглим тинчийди. Ма! Олиб ўқи! *(Сичқон хатни узатади.)*

Қ о б и л и я т. *(хатни ичида ўқийди)*. Зўр.

(Қум соатнинг қуми тўкилиб бўлади. Подшо, вазир кириб келади).

В а з и р. Эй танбурчи йигит, Подшо аъло ҳазратлари берган муҳлат тугади. Шартлар бажарилдими? Ёки энди ўйлаб кўряпсизми? Айтиб қўяй, энди ўйлашга вақт йўқ. Унда, мангулик уйқусида ўйланади.

Қ о б и л и я т. Подшоҳи олам, шартлар бажарилди.

В а з и р. Қандай қилиб?

П о д ш о. Бажарилган бўлса дарёга улоқтирилган калит қани?

Қ о б и л и я т *(чўнтагидан калитни олиб)*: Мана, олампаҳоқ, хазинангизнинг калити. *(Калитни узатади. Подшо ҳайрон бўлиб қолади.)*

П о д ш о. Қандай қилиб дарёдан олдинг?

Қ о б и л и я т

Сен жонзотга дўст бўлсанг,
Жонзот сенга дўст бўлади.

П о д ш о. Демак, балиқлардан дўстинг бор.

Қ о б и л и я т. Олампаҳоқ, худди шундай.

П о д ш о. Офарин! Балли!

В а з и р. Ақлим бовар қилмайди. Таҳсин! Фақат таҳсин сенга, йигит. Ҳа, минг йил аввалги подшонинг хазинаси қаерда экан?

Қ о б и л и я т. Олампаҳоқ мана бу қоғозда шундай ёзилган. *(Сарғайган қоғоздаги ёзувни ўқийди.)* «Қиррали қора тош ёнидан ўрта бўйли одам ўн етти қадам юрса, ер билан баробар бўлиб кетган оқ харсангтошга дуч келади. Шу тошни тўрт азамат йигит кўтариб олиши мумкин. Тош кўтарилгач, қудуқ оғзи

очилади. Кудуқдан арқонга осилиб беш газ тушгач, ўнг тарафга йўл келади. Йўлдан ўрта бўйли одам етти қадам юргач, хазинахонага дуч келади. Унда 20 та хумда олтин тангалар бор. Бу хазинага жонзотга дўст бўлган одам эгалик қилади?»

П о д ш о. Ажойиб хат. Вазир, сен ўрта бўйли экансан. Шу ердан ўн етти қадам ўлча. Тош кўринса, хизматкорларга олдир ва кудуққа ўзинг туш!

В а з и р (*сағал кўрқиб*). Бошқа ўрта бўйли хизматкор топайлик.

П о д ш о. Хазинани вазирдан бошқа одамга ишониб бўлмайди.

В а з и р. Аъло ҳазратим, айтганингиз бўлғай. (*Қиррали тошдан кўрқиб, қалтираб қадам ташлайди.*) Бир, икки, уч, тўрт, беш (*узоқлашади, овози келади*), етти, етти, саккиз, тўққиз, ўн, ўн бир, ўн икки, ўн уч, ўн тўрт, ўн беш, ўн олти, ўн етти. Оқ харсанг тош. Азаматлар, тошни сурилинг! (*Тошни суришади.*) Кудуққа тушяпман. (*Овози кудуқдан келади.*) Йўлка!... Хазинахона! 19 та хум, оғзи сувалган. Битта хум синган, тангалари сочилган.

П о д ш о. Қайтиб чиқ! (*Вазир келади.*)

В а з и р. Аъло ҳазратим, ҳақиқий хазина, олтин тангалар, асил олтин (*биттасини чўнтагидан олиб тишлаб кўради*).

П о д ш о. Эй, балли йигит, қандай қилиб топдинг?

Қ о б и л и я т. Ўша ҳикмат, сен жонзотга дўст бўлсанг, жонзот сенга дўст бўлади.

П о д ш о. Демак, сени сичқондан дўстинг бор.

Қ о б и л и я т. Олампадох, худди шундай.

П о д ш о. Балли, инсон ақли бовар қилмайдиган шартларни бажардинг. Ер юзида сендан жонзотларга меҳрибон, истеъдодли йигит йўқ. Доногул қизимни сенга бераман. Сен куёв бўлдинг. Яна қандай тилақларинг бор. (*Бирдан Асалари визиллаб келиб Қобилият олдидан тўхтайди.*)

А с а л а р и (*Қобилиятга ари тилида гапиради. Подшо тушунмай, эътибор бермайди, Асалари чиқиб кетади*). Ташвиш тортма. Мен Доногулнинг пешонасини чақаман. Озгина шишади. Кийим кийдирувчилар қизларнинг ўша жойига қизил гул қадаб кўяди. Улар сенинг олдингга мушоира айтиб ўйнаб келишади. Ўйнаб бўлгач, менга пешонага қадалган гулларни

тақдим этинглар, дейсан, улар гул топшираётганда пешонаси қизарган қиз Доногул эканлигини билиб оласан.

(Куй янграйди қизлар киришади.)

Қ и з л а р

Гўзаллар боғида,
Гулларнинг ардоғида,
Булбуллар сайроғида
Ўсган шодон қизлармиз.
Тонгда бир куй келарди,
Эс-хушимиз оларди.
Дилга ғулув соларди,
Ўша куйни излармиз.

Қ о б и л и я т

Ўша куйни, қизларжон,
Мен чалардим чекиб жон.
Истасангиз мен шу он
Чалиб берай, тингларсиз.

Қ и з л а р

Топинг-чи, сизга кўпроқ,
Васлингизга зор муштоқ,
Куйингизга дўст, ўртоқ
Бўлганмиз қай биримиз?

Қ о б и л и я т

Тақилган ул атиргул
Сир сўйлар менга нуқул.
Гул тилайди бу кўнгил,
Гулни менга берингиз.

Қ и з л а р

Сизга гул керак бўлса,
Гул билан кўнглингиз тўлса.
Муродиз ҳосил ўлса,
Бу гулларни олингиз.

(Қизлар чаккасига тақилган атиргулларни Қобилиятга беришади.)

Қ о б и л и я т

Мана бу ари чаққан,
Жони дилимга ёққан,
Фуррасига гул таққан
Фариштани ушлармиз.

Қобилият Д о н о г у л н и кўлидан ушлаб подшога рўпара
бўлади.

П о д ш о. Офарин, беҳато топдинг. Эй саховати кенг,
меҳри булоқ, муҳаббати чексиз йигит. Бир неча кундан бери
кузатаман. Сендан кучли, ақлли инсонни кўрмадим. Сен менинг
тахтимга ворис бўладиган куёв бўласан. Пойтахтимиздаги Боғи
дилкушо саройидан жой бераман.

Қ о б и л и я т. Олампаноҳ, мен саройда қолмайман.

П о д ш о. Нечук?

Қ о б и л и я т. Мен бир богбон ўғли, саройда қай йўсин
турай. У ерда бою боёнлар, аркони давлатлар яшар.

П о д ш о. Сенинг ақлу идрокингни ўзи аркону давлатдир.
Сенинг ақлинг билан оз фурсатда келтирган бойлигингнинг
ҳисоби йўқ. Улар авлод-авлодлари билан беш юз йилда ҳам
тополмасди.

Қ о б и л и я т. Ундай бўлса, мен шаҳри Фирдавсманддан
узоқроқ Чир дарёсининг яқинидан оппоқ-оппоқ қантдай
тошлардан бир шаҳар қурдириб, салтанат барпо этай. У ерга
бутун дунё йўллари туташсин. Уни Тошқанд шаҳри десинлар.
Тўйимиз шаҳри Тошқандда бўлсин. Устозим – пири Муғанний
ал-Муҳаммад Турғуний маслаҳатчим бўлсин.

П о д ш о. Мен рози. Айтганинг бўлсин.

В а з и р (*шайтон қиёфасида*). Яхши, саройдан узоқроқ кетди. Кўрқиб турувдим, Подшо вазир қилиб оладими, деб.

П о д ш о. Эй йигит, Фирдавсманд шаҳрининг ҳукмдори расмига кўра 40 кун тўю томоша ўтказилиб, қизлар узатилади. Сўнгра манзилингда тўй давом этади. Жарчилар, тўйга жар чақиринглар (*Карнай, сурнай, ноғора овозлари келади*).

II қисм тамом.

Парда.

*Тошкент— Дўрмон ижод уйи,
1996 йил август*

СЕҲРГАР ВА АЙЁР

*(Ўзбек халқ эртакалари асосида
муסיқали эртақ комедия)*

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Она	Бой
Ҳусан	Гулбону
Камак айёр	Миршабкун
Шоҳ	Миршабтун

Саҳна олди

Она уёқдан, Ҳусан буёқдан келиб учрашишади. Ҳусаннинг қўлида
Мухтор сеҳргар китоблари.

Она

Бу сенмисан,
Ўғлим Ҳусан?
Сўзинг ўхшар,
Лек бошқасан.

Ҳусан

Ойижоним,
Менинг жоним.
Исмим Ҳусан.
Фақат ҳозир...
Сиз билинг, бир
Сеҳргарман.
Бўлсин бу сир.

Она. Нима? Нима? Нима дединг?

Ҳусан. Сеҳргарман. Ойижон. Мен Мухтор сеҳргарнинг олдига бориб шогирд тушдим. У мени бир ҳафтага ўз қиёфасига киргизиб, китобларини ўқишга берди. Мана бу чанқовузниям берди (*Китобларни онасига бериб чалиб кўрсатади. Онаси хурсанд.*)

Она. Ўғлим, энди эсингни йиғ. Қолган бойлигингни ялло-таралло қилиб елга совурма. Мулла йигит бўлдинг.

Ҳусан. Бўлди. Тавбамга таяндим. Сиз ҳақ экансиз. Қашшоқ бўлганимда...

Она. Кўрдингми, ўнта ўртоғингдан сариқ чақаям чиқмади. Шунақа, ўртоқларнинг кўпчилиги ошинг бўлса ичайин-о, ишинг тушса қочайин-о бўлади.

Ҳусан. «Одамлар дарахтнинг мевасига келади, мева тутагандан кейин ташлаб кетади», деб тўғри айтган экансиз, ойижон. Мана, ҳозир чўнтагимда шамол ғувиллаяпти. Биронтаси бир тийин ёрдам бермади-я, тавба. Ҳаммаси уйимнинг тўрида ўтирган, таралло бедод қилган. Обке борини, мана биз бор суянчиғинг, деган. Ҳозир ҳаммаси инига уриб кетди. Йўқ.

Она. Майли, диққат бўлма, қайғурма. Яхшиям отангнинг кўзи тириклигида ўқиб, илм орттирган экансан. Ана, энди ўша илмингни ишлатадиган вақт етди. Майли, бу сенга бир сабоқ, энди пулнинг қадрига етасан, билиб-билиб сарф қиласан. Камбағаллик курсин, ҳаммага малол бўлиб қоласан. Камбағал бўлсанг туғишган ака-ука, қариндош-уруғларинг ҳам юз ўгиради. Энди, ўғлим, сенга бир гапни айтай, кеча отангнинг биродари Мақсуд темирчи менинг олдимга чиққан эди. У йиғламоқдан бери бўлиб гапирди. Миршаблар бошлиғи Камак айёр халққа ниҳоятда жабр-зулм ўтказяпти. Солиқларни ҳар йили икки-уч ҳисса оширяпти. Оқсоқол билан бир бўлиб, бор буд-шудимизни тортиб олишди. Бизни жазолаш учун қишлоқдан ўтадиган анҳорни девларга тош обкелтириб бўғиб, сувни бошқа ёққа оқизиб юборди. Энди нима қиламиз? Қоққанда қозиқ, осганда дор ёғоч қолмади. Сичқонлар ҳасса таяниб юрибди. Ўғлинг ўқимишли, илмли, тадбирли йигит бўлди. Бир иложини қилсин, зора рўшнолик кун кўрсак, дейишди.

Хусан. Сиз нима дедингиз?

Она. Сиз ҳаёт кўрган кексалар бир нарса қила олмагач, муллавачча йигитча нима қила оларди, дедим. У ҳозир куч ёшларда, ақли ўткир, китобда гап кўп, менинг имоним комилки, ундан бир рўшнолик чиқади, деди.

Хусан. Ойижон, майли, мендан одамлар бир нарса умид қилиптими, демак, бир нарса қилишим керак. Зора умидимиз пуч, орзуимиз сароб, ўзимиз хароб бўлмасак. Камак айёр Мухтор сеҳргардан кўрқар экан. Ўзи айтди. Шуни бир кўрай. «Оқ фотиҳа» беринг, онажон. Зора бир яхшилик чиқиб қолса.

Она. Омин, болажоним, йўлинг оқ, дилинг пок бўлсин. Сенга омад ёр бўлсин, пирлар мададкор бўлсин. Босган еринг ўт бўлсин, бало-қазо йўқ бўлсин. Сенинг орқангдан эзилганлар рўшнолик кўрсин, овмин!

Хусан. Овмин. (*Фотиҳа тортишади.*)

Мухтор сеҳргар
Куч берса агар
Енгиб Камакни
Элга сочай зар.
Қийналиб қолсам,
Мени босса ғам,
Эй онажоним,
Сиз бўлинг ҳамдам.
Она юраги,
Элнинг тилаги.
Ҳаммадан кучли
Она билаги.
Сиз, онажоним,
Жону жаҳоним.

І КҰРИНИШ

Парда очилади. Шоҳнинг ҳашаматли саройи. Шоҳ сафарга кетган. Ҷўрида Камак айёр қолган. Камак айёрнинг саройи ҳам шоҳ саройига туташ. Ёнма-ён.

Камак айёр миршабга ниманидир уқтирмақда.

Камак. Тушундингми?

Миршабтун. Тушундим.

Бирдан гумбурлаган овоз эшитилади. Миршаб кун югуриб киради.

Камак. Ҳа, Миршабкун, тинчликми? Нима гумбурлади? Тоғ кўпорилдими? Ер қимирладими?

Миршабкун. Миршаббоши. Йўқ, тоғ ҳам кўпорилмади, ер ҳам қимирламади. Сизга солиқ тўламаган Олтинўрик қишлоғини жазолаш учун, анҳорнинг сувини бошқа ёққа буриб, тошлардан тўғон қурган эдингиз. Арахмон дев билан Палахмон дев етти кун Тангритоғдан тош ташиган эди. Шунда Мухтор сеҳргар келиб, муштдай нарсани дарёга ташлаб, чап қўлидаги узукни ўнг қўлидаги узукка ишқаган эди, бирдан чақмоқ гумбурлаб тошларни улоқтирди. Тошлар осмонга куш паидай учиб кетди. Дарё шарақлаб оқиб келди. Халқ Мухтор сеҳргарни дуо қилиб, юз- кўзларидан ўпди. Бу ҳам майли, кеча, сизларга бир нарса совға қиламан, деб узун қувур олиб, ичига бир нарса солиб, қуф-сув деб ерга тикқан эди, тилла ранг сув туша бошлади. Ҳамма ҳайрон бўлиб, «Бу қандай сув?» деб сўради. Шунда Мухтор сеҳргар, бу олтин сув, ер қаъридаги олтин эриб сув бўлиб чиқмоқда. Агар озгина экинларга қўшса қовун-тарвузлар катта-катта, мазали бўлади. Узумлар тилла ранг бўлади. Ҳамма нарса гўзал ва чиройли бўлади, деди. Қувурнинг еттита жўмраги бор экан. Ҳар бир жўмрагини бураса ҳар хил сув тушар экан. Бирдан тилла ранг, иккинчисидан қора ранг, учинчисидан сариқ ранг, тўртинчисидан кумуш ранг, бешинчисидан сассиқ ҳаво чиқар экан. Уни хумга қамаб олиб найчадан чиқариб ёқса қозон қайнар экан. Олтинчи жўмрақдан қаймоқ, еттинчи жўмрақдан шарбат тушар экан.

Хусан (*ётган жойидан*) Куённинг ўлгиси келса, хизматкорликка бўрининг боласини асраб олар экан, ҳей-ҳей-ҳей.

Камак.. Миршаблар! Мана бу беҳаёнинг юмшоқ жойига ўн беш дарра уринглар!

(*Уришади.*)

Мен сафардан келаётган шоҳни кутиб олиб хушxabарни етказаман. Сенлар эҳтиёт бўлиб қараб туринглар! Ҳеч кимга кимлигини айтмаларинг! (*Кетади.*)

Ичкаридан Камак айёрнинг хотини Гулбону чиқади.

Гулбону. (*чимирилаб, миршабларга*). Бу гувала ким? Нега бу ерда аччиқ ичакдай чўзилиб ётипти?

(*Миршаблар «билмаймиз» дегандек елка қисишади.*)

Нега менинг остонамга бу тўнкани думалатдиларинг?

Миршабкун. Камак айёрнинг буйруғи!

Гулбону (*миршабларга*). Турғизиб қўйларинг! (*Турғизишади. Хусанга.*) Ҳў, банди, сен кимсан ўзинг? Нима қилиқ қилувдингки оёқ- қўлингни кишанлаб ташлашди.

Хусан. О, дилбарларнинг дилбари, гўзалларнинг гўзали, сизнинг сўзларингиз мунча меҳри ва ёқимли, сиз ўзингиз кимсиз?

Гулбону. Мен Камак айёрнинг гўзал ва сеvimли хотини Гулбону бўламан.

Гулбонуман, Гулбону,
Мендан гўзал гул борму?
Сўзларим новвот — асал,
Мендан ширин тил борму?
Менда бор қадду қомат,
Қўзларим ҳам аломат.
Мен билан суҳбат қурган
Юз йил бўлар саломат.

Гулбонуман, Гулбону,
Мендан гўзал гул борму?

Хусан. Гулбону бегим, сиз фаришталардек нур ва оташдан яралган малаксиймо экансиз. Сизга бир муҳим сўз

айтмоқчиман. Анави миршаблар сағал нари кетсин, сўзимни ёлғиз ўзингиз эшитишингиз керак. Шунда менинг кимлигимни яхши билиб оласиз.

Гулбону. Миршаблар, боринглар, бир ёзилиб келларинг. Мен ўзим қараб тураман.

Миршабкун. Камак айёр бир қадам жилманглар, деган.

Гулбону. Мен Камак айёрнинг хотини бўламан. Биласанлар, менинг буйруғим унинг буйруғи, унинг буйруғи менинг буйруғим. Фушт!

Миршабкун. (*Миршаб тунга*). Тўғри айтадилар. Шоҳимиз ҳам аввал маликалари Хадичабегим билан маслаҳатлашиб, иннайкейин фармон берар эканлар. Юр кетдик, бўлмаса бир оғиз гап билан миршабликдан қавушимизни тўғрилаб қўяди. Унда нима қиламиз.

Миршаб кун. Тўғри... кетдик. (*Кетишади*.)

Хусан. Гулбону Султонпошшойим қандай чиройли, исми жисмизга монанд исм. Сизга исм қўйган табаррук зот ҳам доноларнинг доноси экан. Эҳ аттанг, аттанг, эрингиз осмондаги ойдай равшан, кўрса кўзни қамаштирадиган, гулбаргидай тоза, шабнамдай тиниқ хотинни билмаган, қошли-кўзли бир махлуқ экан.

Гулбону. Нима?! Нима дединг? Яна бир қайтар?!

Хусан. Эрингиз қошли-кўзли бир махлуқ экан, дедим, Гулбону.

Гулбону (*ғазабланиб*). Қандай журъат этдинг бу гапни айтишга?!

Хусан. Гулбону Султонпошшабегим, сиз ғазабланишга ҳақлисиз, албатта, негаки менинг гапимнинг боиси шундан иборатки, шундай гўзал ва ҳурилиқо хотини бўлатуриб менинг опамга совчи қўйганига ҳайронман. (*Гулбону ҳайратда*.) Ҳа, ҳа, эшитганингиздек, опамга совчи қўйди. Мен, сен хотинингга бевафолик қиляпсан, сенга опамни бермайман, унга ҳам бевафолик қиласан, десам мени банди қилиб, шу ерга обкеб ташлади. Ўзи шоҳни кутиб олгани кетди. Шу ерда калламни шоҳга кўрсатиб олдиранмиш.

Гулбону. Ростданми?

Хусан (*ийглаб*). Ростдан, Гулбону Султонпошша бегим.

Гулбону (*ўзича*). Ҳа, суюқоёқ, яна хотин олгилари кеп қопти-да, мен у айёрнинг бир додини бермасамми? Шу қилганига, банди, сени озод қилиб, 300 танга пул ҳам бераман. Опангга яхши мол қилиб, тез узатворасан, хўпми?

Ҳусан. О, қанийди, мен сизни гўзаллар гўзали, донолар доноси десам, сахийлар ва мурувватлилар сардори ҳам экансиз. Мен, қари онам билан бир умр дуойи жонингизни қилурмиз.

Гулбону. Миршаблар! Қаёққа гум бўлдиларинг?

(Миршаблар югуриб киришади.)

Миршабкун. Биз шу ердамиз.

Гулбону. Бу бандини бўшатишлар!

Миршабтун. Гулбону Султонпошша бегимнинг буйруғи, Камак айёрнинг буйруғи. Бўшатамиз. (*Ҳусанни бўшатишади*).

Гулбону. Ҳаммангга жавоб, қораларингни ўчир! Опаси чиройли, сен ҳам йўқол! Ма, пулингни ол!

Ҳусан. Қуллуқ, Бекойим!

Гулбону кириб кетади. Миршаблар ва Ҳусан тез чиқиб кетишади. Ҳовлиқиб Камак айёр киради.

Камак. Ия, Мухтор сеҳргар қани? Миршаблар!!! Гулбону!!!

Гулбону. Ҳа, хотинбоз, нима дейсан?

Камак. Банди қани? Миршаблар қани?

Гулбону (*пичинг қилиб*). Банди опасини ясатгани кетди. Ҳа, ярамас, сассиқ така, кўнгиллари ёш хотин тусаб қопти-да. Биз пуфсассиқ бўлдикми, оҳ, менинг дуру гавҳарим, олтиним, сийму зарим деб эркалашлари ёлғон экан-да, а? Миршаблар! Айёрнинг бир адабини бериб, эсини киритиб қўларинг! Салласини чуват. Соқол-мўйловини юлларинг. Кийим-бошини ечиб, ички қўйлақда қувларинг!

Миршаблар югуриб чиқиб Камакни талаб кетишади. Бирпасда ечинтириб, соқол-мўйловини юлиб, ички қўйлақда қувлашади. Ҳусан бурчакда панада қотиб-қотиб кулади. Ҳаммаси тарқагач, дарвоза олдида Ҳусан келади.

Хусан.

Қалайсан, Камак?
Борми бир кавак...
Оёқда қалпоқ,
Бошингда патак.

(Камак кетади.)

Сеҳрим, сеҳрим,
Сенгадир меҳрим,
Камак айёрга
Айланиб қолай.

(Чанқовузини чалиб ичкарига кириб Хусан Камак айёр шаклида чиқади.)

Камак-Хусан *(ойначага қараб ўзича)*. Камак айёрнинг худди ўзига ўхшабман. *(Зарда билан.)* Гулбону! Гулбону! Гулбону!
(Гулбону зарда билан чиқади.)

Гулбону

Ҳа, жоним айёр Камак,
Камлик қилдими калтак.
Агар калтак кам бўлса
Яна бир қоқамиз пўстак.

Камак-Хусан. Сен ҳаддингдан ошиб, миршабларга мени талатдинг.

Гулбону. Хотинбознинг жазоси шу бўлади.

Камак-Хусан. Ҳали шунақами?

Гулбону. Ҳа, шунақа, чидайсанми, айёр?!

Камак-Хусан. Ундай бўлса, хафа бўлмайсанми?

Гулбону. Йўқ, хафа бўлиш кўнглимнинг кўчасидан қийшайиб ҳам ўтмайди, билмасанг билиб қўй.

Камак-Хусан. Яхши. Сени учталоқ қўйдим. Қани, уйдан жўна!

Гулбону. Ҳали шунақами? Кетаман.

Гулбонуман, Гулбону
Мендан гўзал гул борму?
Сўзларим новвот-асал,
Мендан ширин тил борму?
Менда бор қадду қомат,
Кўзларим ҳам аломат.
Изларимга зор бўлиб
Умринг бўлур надомат.

Гулбонуман Гулбону.
Мендан гўзал гул борму.

Кетаман.

Камак-Ҳусан. Тезроқ кўтар жийда халтангни.

Гулбону. Жийда халтамни сенга қолдираман. Елкамнинг чуқури кўрсин бу остонангни. Ҳали Гулбонунинг ҳидига зор бўласан. Бўйнингни сиқиб борсанг, башарангга бир тепаман. Юзингда кавушимнинг изи қолади.

(Шиддат билан Гулбону чиқади).

Камак-Ҳусан. Миршаблар!

(Миршаблар киради).

Миршабкун. *(баравар)*. Олижаноб!

Камак-Ҳусан. Мен саёҳатга кетаман. Хабар қилинг!
Жар солинг. Тезда мен уйимни сотаман.

Миршабкун.

(Баравар).

Одамлару одамлар!
Эшитмадим деманглар!
Камак айёр
Ҳовли-жойин сотмоқчи,
Саёҳатга кетмоқчи,
Хоҳлаганлар тезда
Етиб келсин!
Озгина ҳаялласа
Кеч бўлади.

Миршаблар чиқиб, кўча- кўйда бақиришади, эшитилиб туради.
Камак айёрнинг бой кўшниси югуриб киради.

Камак-Хусан. Келинг, бой ота!

Бой. Хей, Камак айёр, ҳовли-жойингни менга сот. Гилам сотсанг кўшнингга сот, бир чеккасида ўтирасан, деган нақл бор. Мен шундоқ еримга кўшиб ола қоламан, бир бегона келгандан кўра. Қанча сўрайсан?

Камак-Хуса (*оғзига келганини айтади*). Тўрт минг олтин.

Бой. Шакар оғзингда. Майли, мен талашиб, тортишиб ўтирмайман. Кўлингни бер! (*Кўлини олиб.*) Бор барака Мана, 4 минг олтин. (*Ёнидан ҳамён олиб узатади.*) Санаб ол!

Камак-Хусан. Бой ота, мен сизга ишонаман. Сиз ҳалол одамсиз, санамай олиб кетавераман.

Бой. Ихтиёр сенда, хоҳласанг санаб ол. Бўлмаса ўзинг биласан.

Камак-Хусан. Бой ота, ҳовли-жой буюрсин! (*Хусан шошиб чиқиб кетади*).

Бой. Зап арзон олдим-да. Сув текин бўлди-да ўзиям. Асли юз минг олтингаям арзон. Қасрини ўзи палон пул туради. Бир йилда еридан ўзи ўн баравар фойда кўраман. Бунинг устига шоҳ саройига туташ. Шоҳга яқин бўламан. (*Ҳақиқий Камак айёр кириб келади*).

Камак (*жаҳл билан*). Хў, хотин! Гулбону! Хў, ярамас, шаллақи! Мен шоҳга устингдан арз қилдим. Ҳали келиб сени жаззангни беради. Кўрасан эрга беҳурматлик қанақа бўлишини. Чиқ бу ёққа. (*Чиқмайди.*) Миршаблар, хотинимни келтиринг! (*Миршаблар бойни ушлаб олиб келишади.*)

Бой. Ия, Камак айёр, ҳозир хотинингни «учталоқ» қилиб ҳайдадинг-ку. Нега миршабларинг хотининг ўрнида мени судраб келишди.

Камак. Нима? Нима дединг!

Бой. Хотинингни «учталоқ» қилиб ҳайдадинг дедим, кармисан?!

Камак. Сен исқирт бой менинг уйимда нима қилиб ивирсиб юргандинг?

Бой. Нега сенинг уйинг бўлар экан. Энди бу уй меники-ку.

Камак. Вой эсини еган тентак, нега сенинг уйинг бўлар экан. Бу менинг уйим-ку, жўна, қорангни кўрсатма!

Бой. Анақароқ бўп қопсан. Ҳозир менга 4 минг олтинга сотган ким эди. Энди бунақа гирромлик тарафига ўтдингми? Кетмайди. Қани, бир туёғингни шиқирлатвор-чи. Муттаҳам.

Камак (*ўйлаб*). Ҳа, бу Мухтор сеҳргарнинг иши. Мени бошлапти жодугар. Шоҳ олдида энди нима деган одам бўлдим.

Боришингиз билан оёгингиз остига ташлайман, деган эдим-а Буёғи қандоқ бўлди. Шарманда бўлдим. Йўқ, ҳали ҳаммаси тугагани йўқ. Мен бор айёрлигимни ишга солиб, уни тутиб, бир додини бераман. Илонниг ўлгиси келса лайлакнинг оёғига тирмашар экан. Ҳап саними? Мухтор! Миршаблар! (*Миршаблар югуриб киришади*).

Миршабкун. Олижаноб!

Камак. Мухторни ушлаймиз! Ярамас! У ҳозир қарда экан-а?

Миршабтун. Мен сарой олдидаги ариқдан балиқ тутаман деган эди.

Камак. Тезда ушлаш керак, бадбахтни! Мен ахалай-маҳалай деб хотиним қиёфасига кириб оламан. Бориб уни бошини айлантираман. Сенлар бориб яшириниб турасанлар. Кукку дейишим билан шартта чиқиб оёқ-қўлини боғлайсанлар. Тушундиларингми?

Миршаблар.

(*баравар*)

Камак айёр!

Бизлар тайёр.

Биз Мухторни ушлаймиз,

Хум бошига муштлаймиз.

Финг-пинг деса у,

Калтак билан «хушлаймиз», сийлаймиз!

II КЎРИНИШ

Сарой олдидаги сувга қармоқ ташланган. Ҳусан ҳар замонда сувдан қармоқни олиб қараб кўяди. Яна ташлайди. Баъзан кичкина, баъзан катта балиқ илиниди.

Ҳусан.

(*хиргойи қилади*).

Яшил қирғоғим,

Ўйнар қармоғим.

Семиз балиқлар

Тилар томоғим.

Камак айёр хотини Гулбону қиёфасида қийшанглаб киради.

Камак айёр

Гулбонуман Гулбону,
Мендан гўзал тул борму?
Вой Мухтор ака жоним,
Сиздан ширин тил борму?

Ассалому алайкум. Бой, Мухторжон ака, ўша Камак — ичи ковак жодугардан кечдим. Дунёда сиздай гўзал, олижаноб одамлар бор эканми? Дунё шунинг учун турипти. Бўлмаса аллақачон ер ютиб кетармиди-ей.

Хусан (*ўзича*). Ҳа, айёр, мени сезмади деб ўйладингми? Қани, кўйиб берай-чи нима қиларкин. (*Камакка.*) Келинг, келинг, хоним.

Гулбону-Камак. Сизнинг чақноқ, қоп-қора кўзларингизга бир тўйиб томоша қилиб, ширин суҳбатингиздан баҳраманд бўлгани келдим. Зап қутулдим, у хасис хотинбоз экан. (*Йиглаб.*) Оҳ, менинг кўрган куним қурсин, бошимга не кулфатларни солмади. Сизнинг юз-кўзларингиздан шарофат ёғилиб турипти. Сиздай ширинсўз йигитни бир дам нафасидан баҳраманд бўлиш жаннатнинг эшигини очмоқ билан биробардир. Бир чимдим ёнингиздан жой олсам майлими?

Хусан. Бажонидил, ўтиринг, инсон инсонга ҳамиша ғанимат. Дилингиз тортиб келибсиз, бош устига. (*Ўрнидан туриб, қўлидан олиб ўтқазиб қўяди.*)

Гулбону-Камак. Вой, раҳматей! (*Ўзича.*) Сеҳргарни қандай чиқариб юбориб, дорини чой идишга солсам экан. Дори сеҳри кучини йўқотиб, ҳушсиз қилади. (*Мухторжонга.*) Жоним, қоқиндиқ, йўл юриб жуда чарчадим, унинг устига иссиқ денг. Бир қултум муздай сув топилмайдими?

Хусан. Топилади. Ана, анҳор тўла сув.

Гулбону-Камак. Ҳа-я, қаранг, миям қурсин. Хотин кишиман-да, кўқаман. Ҳовучингизда бир ҳовуч олиб беринг.

Хусан. Хўп бўлади. (*Сувга энгашаётганда чой идишга дорини солади. Хусан ўзини кўрмаётганга олиб кузатади.*)

Гулбону-Камак (*ўзича*). Ярамас Мухтор, ана энди қўлимдасан. (*Хусан кафтида Камак айёрга сув тутлади. У шўрқиллатиб ичади.*)

Ҳусан. Мана, Гулбону, чанқаган чоғда бир қултум муздак сув тутмоқ кони савобдир. Агар сиз озгина ҳузур қилган бўлсангиз менинг бошим кўкка етур.

Гулбону - Камак. О, сиздек кишиларнинг боши ҳамиша булутга тегиб юрадир. Шунинг учун сиз тоғ эчкисидай соғломсиз. Энди, азизим, сиз ҳам чойингизни ичинг, мен овора қилиб қўйдим.

Ҳусан. Мен кейин.

Гулбону - Камак (*нозу истиғно қилиб*). Нега мендан ҳазар қилдингиз? Мен шунақа тасқара, бадбашара ва таъвияманми?

Ҳусан. Билмадим, ечинтириб кўрганим йўқ.

Гулбону - Ҳусан. Эй қўйинг-е, анави кишини қаранг.

Ҳусан

Хафа бўлманг, Гулбону, гўзалсиз.

Гулбонусиз, Гулбону,

Сиздан гўзал гул борму?

Сизни хунук дейишга

Менда заҳар тил борму?

Сизни зиғирча хафа қилиб қўйган бўлсам афу сўрайман. Сиздек ҳуриликнинг қаршисида хўриллатиб чой ичмоқ одобсизлик бўлурмикан, деб хаёл қилурмен.

Гулбона - Камак. Вой, мунчали яхшисиз. Мен эркакларнинг чойни хўриллатиб ичганини, хўриллатиб хуррак отганини жудаям яхши кўраман. Айни муддао, тўғрисини айтсам, жинни бўлиб қоламан. Танбурда ҳалиги нола қиладиган наво куйини эшитгандек ҳузур-ҳаловат оламан. Жон Мухторжон оға, хўриллатиб ичинг. Менинг тани жоним бир ором олсин. Сиз ахир одамларга ором бериб роҳатланасиз, шундайми?

Ҳусан. Шундай.

Гулбону - Камак. Келинг, мечи бир жинни қилинг, битта хўриллатиб ичинг. Камак жодугар ўлгур, тўнка, чой ҳам ичмасди, хуррак ҳам отмасди, у билан ўтган эссиз умрим (*Йиғлайди. Пиёлага чой қуйиб узатади.*) Олинг, сазам ўлиб, илтифотим ерда қолмасин. Олинг, жонидан. Бир хўриллатиб ичинг.

Ҳусан. Бўпти. *(Пиёлани қўлидан олади)*. Сиз агар ҳузур қилсангиз, жонидан, бир маҳалла қозондаги чойниям ичвораман.

Гулбону - Камак. Айтдим, сиздек эркак бу ёруғ жаҳонда бўлмаса керак. Эсимни танибманки ҳеч ким сизчалик аёл гапини инobatга олмаган. Сиз эса...

Ҳусан. Мен чойни ичганимдан сўнг сиз бир ўйнаб берасиз. Мен аёллар ўйнаганини кўриб тўймайман, бўптими?

Гулбону - Камак. Бўпти. Сизнинг жавдираб турган, шаҳло кўзларингиз олдида бир умр ўйин тушишга тайёрман. Қани, қани, жоним, битта хўриллатиб ичинг.

Ҳусан. Хўп бўлади. *(Оғзига оборади-ю, сепиб юборади.)* Эй, лаънати пашша тушди-я. Бу ернинг пашшалари ғоят заҳарли экан, одамни ўлдиради, дейишади.

Гулбону - Камак .*(ўзича)*. Сезиб қолдими дейман. *(Ҳусанга)*. Ҳечқиси йўқ, жоним, янгисини қуйиб бераман.

Ҳусан. Бажонидил. Лекин ўзингиз пиёлани дарё сувида қайта тозалаб ювмасангиз, тагин пашшанинг заҳари қолмасин, одамни кўнгли тортмайди-да.

Гулбону - Камак. Мен сувга тушиб кетишдан ниҳоятда кўрқаман. Ўзингиз ювиб берақолинг.

Ҳусан. Кўрқманг, жуда паст, мабодо сувга тушиб кетсангиз, ўзим тортиб оламан. *(Ўзича)*. Мана бу, заҳарнинг кучини йўқотадиган дори.

Гулбону - Камак *(ўзича)*. Йўқ десам кўнглига шубҳа келиши мумкин. Билгани йўқ, гўл. *(Ҳусан.)* Эркак зоти гапини қайтариш биз заифларга макруҳдир. Ҳозир мен ўзим покиза қилиб берурман. *(Туради. Шу пайт Ҳусан чой идишга эпчиллик билан заҳарнинг кучини кесадиған дори солади. Камак айёр сезмайди. Камак айёр дарёдан пиёлани ювиб, енгининг бир чеккасига артиб келиб ўтиради.)* Мана, азизим. Бир оғиз гапингиз бошимга дурра.

Ҳусан. Тасаддуғингиз кетай, Гулбону, қани, чойдан куйинг. Афу бўлсин, сизни андак меҳнатга қўйдим.

Гулбону - Камак. Кўнглингизни бир чеккасига ҳам келмасин. Сув жуда муздек экан, роҳат қилдим. *(Чой қуйиб узатади.)*

Хусан. *(пиёлани олиб)*. Фақат кулманг, Гулбону *(рос хўрилалтиб ичади, ичиб бўлиб)*. Ана, энди ўйнаб берасиз. *(Гулбону-Камак лопиллаб кулгили ўйнайди)*.

Гулбону

Гулбонуман Гулбону,
Мендан гўзал гул борми?
Сўзларим новвот — асал,
Мендан ширин тил борму?

Хусан. Вой, оғзим тахир бўляпти. Вой тилим. *(Қўли билан «Тилим айланмаяпти» ишорасини қилади ва ёлғондан йиқилади.)*

Гулбону-Камак. *(заҳарханда кулиб)*. Ҳа, ҳа, сен Мухтор сеҳргар, энди қўлга тушдинг. Сеҳринг ўлди. «Кукку», миршаблар! Боғланг бу жодугарни! Кўриб қўйсин Камак айёрнинг кимлигини.

Беркиниб турган миршаблар чиқади.

Миршаблар қўшиғи

Камак айёр, бизлар тайёр!
Биз Мухторни ушлаймиз,
Финг-пинг деса у
Калтак билан «хушлаймиз», сийлаймиз.

Хусаннинг оёқ- қўлини боғлашади.

Камак. Миршаблар! Бу тўнкани қилт этмай қўриқлаб турасизлар. Мен тезда келаётган шохни огоҳ қилиб, суюнчини оламан. У менга ишонмаётган эди. Мана энди ишонади. Менга дархон деган унвон ҳам беради. Эҳтиёт бўлларинг, қочирсаларинг бошларинг дорда, молларинг талонда, хотининг ҳарамда бўлади...

Миршаблар *(баравар)*. Ишонинг! Харсангтош қочиб кетишига ишонсангиз, буни ҳам қочиб кетади, деб ўланг.

Камак. Ўзларинг ҳам тош бўлларинг!

Миршаблар *(баравар)*. Хўп, харсангтош бўламиз. Қимирласак ўламиз. *(Камак кетади)*.

Миршабкун. Камак айёрнинг дориси бу одамни уч кун гувала қилади. Юр ,яхшиси, ариқнинг нарироқ жойи

саёзроқ, чўмилиб келамиз. Камак айёр ва шоҳ келгунча кун кеч бўлади.

Миршабтун. Кетдик. *(Белбоғини кўрсатиб.)* Кўмач бор. Сувга ботириб еймиз.

Миршабкун. Қочиб қолса-чи?

Миршабтун. Қаёққа қочади? Ётишини қара, оғзидан сўлаклари оқиб ётипти-ю.

Миршабкун. Ҳа, майли, кетдик.

(Кетишади.)

(Ҳусан секин жонланади. Пичирлаб, сеҳрини айтади.)

Ҳусан

Сеҳрим, сеҳрим, сеҳрим,

Сенгадир меҳрим.

Банди кишанларим ечилиб, озод бўлай.

Богланган қўли ечилади. Чанқовузини чалади. Қулф урилган кишан шақ этиб ечилади.

(Ҳусан эркин.)

Ҳусан. Миршаблар! Югурларинг айёрингга!

(Миршаблар чала кийинган ҳолда югуриб келишади.)

Миршабтун. Ҳой, сеҳргар, бизга раҳминг келсин. Қайт!

Миршабкун. Жон Мухтор, қайтақол. Энди нима қиламиз? Бошимиз дорда, молимиз талонда, хотинимиз ҳарамда бўлади.

Ҳусан. Ташвиш тортмаларинг, бориб Камак айёрларингга айтларинг. Қочиб кетди, деб. Сенларни кечиради. Чунки ўзи шоҳнинг олдида шарманда бўлади. Сенлар бошқа Миршаббошига хизмат қилаверасанлар.

(Ҳусан ғойиб бўлади.)

Миршабтун. Миршабкун, кийиниб дарров югур.

Миршабкун. Сен югур Миршабтун.

Миршабтун. Сен.

Миршабкун. Сен.

Иккалови. Иккаламиз.

(Югуриб чиқиб кетишади.)

III КҮРИНИШ

Тахтда шоҳ ўтирипти. Вазир ниманидир шоҳга тушунтирмакда. Иккита навкар найзаларини йўлга тўсиқ қилиб турибди. Ҳусан шоҳ ҳузурига кирмоқчи бўлади. Навкарлар йўл бермайди. Шу пайт афсунини айтади.

Ҳусан.

(Афсун.)

Сеҳрим, сеҳрим, сеҳрим.

Сенгадир меҳрим.

Ҳамма турганча қотиб қолсин.

Вазир ўйнаб, ичкарига кириб, уст кийимини ечиб кутиб турсин.

Чанқовузини чалади. Вазир ўйнаб ичкари киради. Ҳамма қотиб туради. Ҳусан чанқовузни чалиб киради ва вазир қиёфасида чиқиб шоҳнинг олдида туради. Ҳусан ойнасига қараб.

Вазир - Ҳусан (ўзича). Вазирнинг худди ўзига ўхшабманми ?

Сеҳрим, сеҳрим,

Сенгадир меҳрим.

Сарой, жонлан!

Ҳовлиқиб пилдираб Камак айёр кириб келади. Чўк тушиб, ер ўпиб жавраб кетади.

Камак. О, олампаноҳим, етти иқлимнинг ҳукмдори, тангрининг ердаги сояси, жамики жонзот — мавжудотнинг раҳнамоси, бир қошиқ қонимдан кечинг! Мухтор сеҳргарни энди ушламоқчи эдик, дағ-дағ қалтираб, қуён миниб ўз юртига равона бўлди. Энди у сира ҳам қорасини кўрсатмайди.

Шоҳ. Ёлғон! Мухтор сеҳргарнинг қўрқоқлигига ишонгим келмаяпти. Агар ҳозир, шу ерда бўлганда иккаловингни қилич туширардим. Ана унда маълум бўларди ким зўр, ким қўрқоқ.

Камак. Эй, шоҳим, у қўрқоқ, қилич тушишни биладими? Агар шу ерда бўлганда битта уриб, бурнидан қизил сув келтириб қўярдим. Уни қониям қизил эмас, дейишади. Илон ер экан-да, шоҳим. Қани энди, оҳ, қани энди шу ерда бўлганда. Қиличбозлик қанақа бўлишини кўрсатардим. Эҳ, эҳ, чақ-чуқ-чақ. *(Ўрнидан туриб қиличбоз қиёфасига киради.)*

Шоҳ. Кўрсатолмайсан.

Камак. Кўрсатаман. Мени ким деяпсиз, шоҳим! Мен Камак айёрман! Араҳман девларни ер билан яксон қилган. Мухтор сеҳргар ким бўпти? Чумчуқ пирр этса, юраги ширр этади.

Вазир-Ҳусан. Олампаноҳим. Ҳозир шу ерда Мухтор сеҳргарни топиб берсам нима берасиз?

Шоҳ. Минг тилло бераман.

Камак. Мен ҳам минг тилло бераман.

Вазир-Ҳусан. Шоҳлик сўзизми?

Шоҳ. Шоҳлар сўзи қонун. Ҳазинабон, минг тилло келтир.

Камак. Мен кечкурун.

Вазир-Ҳусан. Сеники керак эмас.

(Ҳазинабон баркашда минг тиллоли ҳамён олиб чиқади. Ҳусан чўнтагига салади.)

Ҳусан. Мана, мен — сеҳргар Мухтор вазир қиёфасига кириб олган эдим. Вазирни хосхонада қотириб қўйган эдим. Ҳозир кириб асл вазирни олиб чиқаман. *(Ичкари кириб Мухтор сеҳргар ўз кийимида чиқади. Вазир ўз кийимида.)*

Шоҳ. Тавба. Мухтор сеҳргар — вазир!

Камак. Нималар бўляпти ўзи. Мен ҳеч нарса деганим йўқ. Мен...

Шоҳ. Бир жуфт қилич келтиринглар! *(Миршабкун баркашда иккита қилич келтиради.)* Камак айёр, Мухтор сеҳргар, қиличларни олинглар! Шу ерда, кўз олдимда қилич тушасизлар. Ким голиб келса, ўша менинг саройимда қолади ва юсак мартабага эришади.

Биринчи Камак айёр қалтираб қилични уёқ-буёғига қараб танлаб олади. Иккинчи қилични Ҳусан олади.

Камак *(титроқ овозда)*. Кунинг битди, Мухтор жодугар. Бошинг думалар, албат, бу сафар.

Ҳусан. Камак-кавак, подадан олдин чанг чиқарма. Яхшилаб ён-верингга, ёр-биродарингга қараб ол! Видолаш, бошинг копток бўлиб думалаганда кўролма қолишинг мумкин.

Камак. Ўзийники шунақа бўлади. Шундай айёрлигим борки, оёқ-қўлингни акашак қилиб қўяди. Сен нима деяпсан мени жодугар?!

Шоҳ. Бас. Гап кесишгандан кўра қилич кесишган маъқул. Қилични қўлларингга барабар тут! Қилич тушганда сеҳр ишлатилмайди. Қилични барабар тутиб, ҳамлага тайёрланади. Жанг! Бошланг! *(Қилич тушиб кетишади.)*

Шоҳ. Камак айёр, енгилсанг ишончим барбод бўлади.

Ҳусан *(қилич тушишни давом эттириб)*. Шоҳ, аралашма, номардлик бўлади!

Шоҳ. Менинг саройимдасан. Мардлик- номардликни мен белгилайман.

Ҳусан. У дунёда юзинг қаро бўлади.

Шоҳ. Савобим кўп. Навкарлар, Камакка ёрдамга. *(Найза тутган навкарлар найзани қўйиб қиличларини яланғочлаб келишади ва Ҳусанга ташланишади. Ҳусан ҳаммаси билан қилич тушиб, битта-биттадан йиқа бошлайди. Лекин кучи етмай қолади. Шунда «Ойи, мадад беринг», дейди. Онанинг руҳи келади.)*

Она арияси

Жоним болам, азобларга қолибсан,
Ёш бошингга турли савдо солибсан.
Бир ўзингга ташланиб ёвузлар,
Ёлғиз ўзинг қолдан роса толибсан.

Мадад беринг, эй азиз-авлиёлар,
Қўлланг дилдан, эй улуғ анбиёлар.
Болажоним бекор қурбон бўлмасин,
Забун бўлсин Камак — дили сиёлар.

Ўртада қилич тушиб кетади. Шу пайт шоҳ тепадаги тўр чодирни ечиб юборишга ишора қилади.

Шоҳ. Тўр чодирни тушир!*(Бирдан чодир тушиб Хусанни ўрайди. Миришаблар ўраб олиб чиқиб кетишади. Она шартаси ишгаб, ғойиб бўлади.)*

Камак. Олампаноҳим, Мухтор сеҳргарнинг умри тугади. Уни темир қафасга солдик. Энди хотиржам яшаймиз. Сизнинг доно ғамхўрлигингиз туфайли ғолиблик қиличини тутдим.*(Қилични баланд кўтаради.)* Шоҳимизнинг умрлари узун бўлсин!

Шоҳ. Зар чопон!

(Вазир баркашда зарчопон олиб чиқади. Шоҳ олиб Камак айёрга кийгилади.)

Тасанно! Зўр қиличбоз экансан.

Камак. Умр бўйи остонангизда итингизман. Сизга қарши бўлганларга бир умр шерман. Этини ғажиб ерман.

Шоҳ. Ғолиблик тантанаси! Ўйин-қулги!

Шоҳ қўшиғи

Давлатим ҳеч қачон енгилмас давлат,
Шер Камак айёрим давлатга савлат.
Мухтор сеҳргарни қафасга солган
Баҳодир, енгилмас Камакка раҳмат!

Шўх ўйин.

Ўйнасин, ўйнасин, вазир ўйнасин!
Малика, қиз-йигит, кампир ўйнасин!
Ўйнасин миришаблар, беку амирлар!
Ҳаммаси бирга-ю бир-бир ўйнасин!

(Куй янграйди. Ҳамма ўйинга тушади. шоҳ тахтдан оёғидаги этикни ечиб, чолворини шимарган ҳолда оёқ яланг ўйнайди. ва тез тахтга бориб ўтиради. Ўйинчи қиз муқом қилиб бориб шоҳнинг яланг оёғини силаб қўяди.)

Камак *(ўйнаб)*. Шоҳим, мен ҳам силайман?

Шоҳ. Йўқ. Сен айёрсан, оёғимни таёқ қилиб қўйишинг мумкин.

Камак *(тиз чўкиб)*. Тавба қилдим, шоҳим.

Шоҳ. Тавбани товага солиб қовуриб е, шунда шукр бўлади.

Ҳусан. *(қўлида қилич яшириб келади).* Мен куф-сув қилиб, қафаснинг қулфларини очиб чиқдим. Мен сарой аҳлига кўринмайдиган қиёфага кирганман. Улар мени кўришмайди. *(Ҳусан тахтнинг тагидан бориб шоҳнинг сарпойчанг оёғига қилич учини теккизади).*

Шоҳ *(бақариб)*. Войдод! Войдод! Чақди. Илон чақди. Вой, ҳозир ўламан! Войдод! Ўламан!

(Ҳусан тахтнинг тагида бекиниб тураверади. Ҳамма эмаклав илонни қидириб кетади. Тополмайди.)

Шоҳ. Ташқарига чиққан! Илонни топмасдан кирманглар! Яна келади илон!*(Ҳамма эмаклав чиқиб кетади. Шоҳ тахтда ўтириб ухлаб қолади. Ҳусан бошидан чопонини олиб, шоҳнинг олдига қиличини кўтариб келади.)*

Ҳусан *(эхо қўрқинчли оҳангда)*. Ҳой шоҳ. Мен Азроилман! Тайёр бўл! Жонингни оламан!

Шоҳ *(чўчиб, саросимали заиф овозда)*. Азроилжон, мен яна озгина яшашим керак, олдинроқ хабарини берсанг бўларди.

Ҳусан. Олдинроқ хабари берилган бир неча марта.

Шоҳ. Ёлгон, сизга ярашмайди, Азроилжон. Ҳеч қандай хабар бўлгани йўқ.

Ҳусан. Рост, хабар бўлган. Мана эшит: иккита тишинг тушди. Бу бир. Бир марта белинг оғриди, бу икки, сочингга оқ оралади, бу уч. Ҳозиргина илон чақди, бу тўрт. Ўлимдан дарак бериш мундан ортиқ бўладими. Тамом. Калима келтир! Жонингни оламан.

Шоҳ. Жон Азроилим, тўғри, мендан хатолик ўтибди. Мендан не сўрасанг, сўрагин, фақат жонимни олма, озгина яшай, яқинда ҳайит келади, шуни кўриб қолай.

Ҳусан. Неча кун бор ҳайитга?

Шоҳ *(бармоғига санаб)*. Бир, икки, уч, ўн бир кун бор экан.

Ҳусан. Майли, ўн бир ҳамён олтин берасан.

Шоҳ. Майли. Сиз худонинг элчисисиз. Сизга тилла керак эмас. Нима қиласиз олтинларни?

Ҳусан. Тиллаларними?

Шоҳ. Ҳа, тиллаларни-да.

Ҳусан. Камак айёр мол-мулкани тортиб олиб, оч-яланғоч қолдирган одамларга бўлиб бераман. Улар худо берди, деб хурсанд бўлишади.

Шоҳ. Мен ахир ҳеч кимнинг нарсасини тортиб олганим йўқ-ку. Аббоснинг равзаси ҳаққи.

Ҳусан. Тўғри... лекин сенинг номингдан миршаббоши Камак айёр сенга яхши кўриниш учун солиқларни ой сайин ошириб тортиб олган. Сен гўли гумроҳ ўтиравергансан, шоҳман, ха, ха, ха қилиб.

Шоҳ. Тўғри, жуда тўғри. Унда ўн беш ҳамён олтин олинг. Мен 4 кун кўпроқ яшай. *(Ўрндан туриб пўлат сандиқдан ўн беш ҳамён олтин олиб беради.)*

(Ҳусан олтинларни олиб тез чиқиб кетади. Ташқарига чиққанлар бирма-бир эмаклар қайтиб киришади. Ҳаммасининг қўлида биттадан илон.)

Камак. Илонлар тутиб келтирилди.

Шоҳ. Войбў, шунча илон чаққан эканми?... Тағинам ўлмабман. Лекин даҳшатлиси *(ийғлаб)* Азроил келиб, жонимни олмоқчи бўлди. Аранг 15 ҳамён олтин бериб ҳайитни кўриб қоладиган бўлдим.

Камак. Эй, олампаноҳим, у Азроил эмас, Мухтор сеҳргар — ярамас. У шайтон йўлини топган-да.

Шоҳ. Илло-билло Аббоснинг равзаси ҳаққи қасам ичиб айтаманки, шу бугун Мухторни кўзимнинг олдида бошини кесмасанг, сени тириклай терингни шилдираман.

Камак. Шоҳим, айёрлар пири, энг катта эчкининг соқолига қасам ичаманки, шу бугун Мухтор жодугар оёғингиз пойида боши думалайди.

Чиқиб кетади.

Шоҳ. Йўқолларинг тезроқ, текинхўрлар! *(Ҳаммаси югуриб чиқиб кетишади. Узича.)* Мухторга ўхшаган сеҳргарим бўлса бутун оламга ҳоким бўлардим. Камак ковак бу гал келиб, «Бир

қошиқ қонимдан кечинг, тутолмадим», деб оёғимни яласа ҳам кечмайман, тамом! Терисини шилдираман. Қолган фуқароларга ибрат бўлсин!

(Камак югуриб киради.)

Камак. Олампаноҳим, етти иқлим...

Шоҳ *(гапини бўлиб)*. Гапир, яна лақиллатиб кетдими? Бир қошиқ қонингдан кечайми?

Камак. Йўқ, ҳалиги...

Шоҳ. Нима, ҳалиги?

Камак. Ҳалиги, Мухтор тутилди...

Шоҳ. Дарров а?

Камак. Ҳа, зўрман-да.

Камак. Ҳозир олиб киришади.

(Миршаблар Ҳусанни боғлаб олиб киришади.)

Шоҳ *(кинояли)*. Ҳа, Азроил почча, энди, энди мен Азроилман. Қайтар 15 ҳамён олтинларимни.

Ҳусан. Эгаларига кетди олтинлар.

Камак. Миршаблар, эртага олтинларни очопатлардан тортиб олинглар!

Шоҳ. Мен мана бу газанданинг жонини оламан.

Ҳусан. Эй, каллаварам шоҳ, сенга ҳам раҳм қилдим, икки кўзингни кўр қилиб қўйсам нима қилардинг? Ўтирардинг пайпаслаб, оғзингга қошиқни оборолмай.

Шоҳ *(ғазабда)*. Жаллод! Тезроқ калласини ол!*(Жаллод ойболтасини ярақлатиб киради.)*Йўқ. Буни осиш керак. Тезда дор қуринглар. Ўз кўзим билан кўрай.

(Миршаблар шифтга арқон ташлаб, тагига курси қўйиб сиртмоқ қилишади.)

Камак. Дор тайёр! Фармони олийларига мунтазирмиз.

Шоҳ. Ос!

Хусан
(ичида афсун ўйқийди).

Сеҳрим, сеҳрим, сеҳрим,
Сенгадир меҳрим.
Миршаблар қўлларимни ечишсин.
Камакни боғлашсин.
Ҳамма бир зумга қотсин!
Куф-суф.

Қўллари ечишади, Камакни боғлашади.
Ҳамма қотади. Чанқовузни чалади. Ҳамма секин-аста жойланади.

Хусан. Шоҳ, билиб қўй! Камак айёр бор экан, сен ва халқ рўшнолик кўрмайди. Бутун бойликни беркитиб қўйган. Ҳамиша думинг хуржунда, калланг хумла бўлади. Мен, аслида, ҳеч қанақа Мухтор сеҳргар эмасман. Мен оддийгина Олтинўрик қишлоғилик мулла Хусанман. *(Ниқобини ечиб ҳақиқий мулла Хусанга айланади.)* Устозим мени бир ҳафтага ўз қиёфасига киргизган. Мен Мухтор сеҳргар китобини ўқиб, унинг озгина сеҳрини қўлладим, холос.

Дарёни ҳам сеҳрим билан очдирдим. Ер остидаги олтинни сув қилиб эритиб чиқардим. Шу сув томга сепилса чакка ўтмайди, йўлақларга сепилса қишда лой бўлмайди. Яна кўп сеҳрлар илми борки, унда осмонга учадиган, сувга чўкмас ҳикматлар ҳам бор.

Шоҳ *(газабда)*. Жаллодлар! Камак айёрнинг тириклай терисини шилинг. У кони зарар экан. Бошга бало экан.

Камак *(ўзини ташлаб)*. Бир қошиқ қонимдан кечинг. Гулдай хотиним бор!

Овоз. Хотини гашлаб кетган.

Шоҳ. Хотинини ҳарамга олдинг, мол-мулкни элга бўлиб беринг. Энди сўзим сўз, бир челақ қонингдан ҳам кечмайман. Сен менинг номимдан халқни талаб, азоб бераётган экансан. Хукм қатъий!

Миршаблар хосхонага олиб ўтиб ҳукмини бажариш учун Камакни олиб киришади.

(Камакнинг додлаган овози келади.)

Шоҳ. Мулла Ҳусан, менинг ўрнимга шоҳ бўласан, мен қариб қолдим. Меросхўрим йўқ. Сен шоҳ ўгли эмас, илм ўгли экансан. Илм ўгли, олам ўгли, эл бахтидир.

(Ҳусан чанқовузини чалади. Онаси киради.)

Ҳусан. Сарой, бир зум қот. Онам келди. *(Сарой қотади.)*

Она. Ҳусан ўғлим. Сени шоҳ ўз ўрнига шоҳ қилмоқчи. Бу жуда улуғ ва оғир вазифа. Сен менинг ўғлим бўлсанг, олим бўл. Олим бўлсанг олам сеники. Илминг инсониятга абадий хизмат қилади. Лекин шоҳ бўлма.

Ҳусан она олдида тиз чўкади.

Ҳусан. Онажон. Сизнинг истагингиз менга олий фармондир. Мен олим бўламан. Шоҳ бўлмайман.

Шоҳ. Эй онасининг сўзини бошга тож қилиб кийган фарзанд. Сен дунёнинг ақли экансан. Сенга саройда олимлар раиси вазифасини бердим. Илминг билан юртни обод қил. Мен сенинг ҳимоячинг бўлай.

Ҳусан. Куллуқ, шоҳим.

Муסיқа

Тамом

ЭЛЁР БОТИР

*(Ўзбек халқ эртаклари оҳанглари
асосида II пардали пьеса)*

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Элёр ботир

Зол

Нодиршоҳ

Вазир Девсафид

Қора дев — дев қиёфасида ҳам *(бир актёр ўйнайди)*

Тарр-тарр дев-чолдев қиёфасида ҳам *(бир актёр ўйнайди.)*

Мушук, йўлбарс, аждар қиёфасида ҳам *(бир актёр ўйнайди.)*

Иккита занжи

Ялмоғиз.

I ПАРДА

Эртакларга хос гўзал манзара. Оқ чўққили тоғлар, ғайритабий дарахтлар, ҳар хил қушлар овози. Ота- бола қилич тушишмоқда.

Зол. Ўғлим, тўхтатинг! Бугунги қиличбозлик машқи тугади.

Элёр. Отажон, найзобозлик машқини қачон ўтамыз?

Зол. Эртага. Отда туриб қилич тушишни, отда туриб найза отишни бир қадар эгалладингиз. Тилсимот, тиббиёт, абёт, ҳисобот илмларини ҳам билурсиз. Ботирликнинг битта сири. қўрқмасликдир. Кимда-ким қўрқмас бўлса, ундан қилич қочади. Найза қайрилади. Оти илдам бўлади. Кимда- ким қўрқоқ бўлса, ошпичоқ ҳам бошини кесаверади. Найзалар уни қидириб келади. Оти қоқилиб йиқилади. Мамлакат баҳодирлари билан мустаҳкам ва обод бўлади. Қўрқоқлар ва

гирромлар билан барбод бўлади. Эл қирилиб кетиши мумкин. Шунинг учун эр йигит ўз юртининг посбони бўлади.

Элёр. Ҳамма ҳам шунақамас-да, отажон.

- Зол. Лекин, ўғлим, ҳар бир йигит ҳам ботир, мард бўлиши мумкин агар у яхши тарбияланса, кўп билим олса, ҳарбий машқларни кунт билан бажарса.

Элёр. Отажон, мен ҳам баҳодир бўлишим мумкинми?

Зол. Ниятим — сизни юртга керакли одам қилиб тарбиялаш.

Ажабмас...

Жарчи киради

Жарчи. Бу ерни бўшатинглар. Олампаноҳимиз Нодиршоҳ сайилга шу ерни лозим топдилар. Бу ерда фуқародан биронта одам бўлмаслиги керак.

(Шоҳ тахтини олиб келиб ўрнатишади.)

Нодиршоҳ билан вазир ва елпигич кўтарган хизматкорлар қириб келиб жой-жойига ўтиришади.

Нодиршоҳ *(вазирга)*. Халқ сайлига рухсат!

Вазир *(бақуриб)*. Халқ сайлига рухсат!

Овозлар. Халқ сайлига рухсат! (ЭХО)

Карнай- сурнай, ноғора садолари янграйди. Ўйин-кулги шовқини эшитилади.

Чироқ ўчиб ёнади. Девлар мамлакати. Катта харсангда девлар подшоси Девсафид ёнбошлаб ётипти. Тарр-тарр дев билан Қора дев киради.

Тарр-тарр дев. Жаҳон девларининг олампаноҳи! Буруғингизга биноан ҳозир бўлдик!

Девсафид. Яна нечта одам қолди?

Қора дев *(хаёлан ҳисоблаб)*. Икки ёш қизча, иккита эркак, 4 та қоқсуяк кампир.

Девсафид. Нега шу вақтгача менга ҳисоб бермадиларинг. Текинхўр ярамаслар. Нима, мени ўлдириб, ўрнимга Девшоҳ бўлмоқчимисанлар. Йўқ, кетмайди. Сенларга икки кун муҳлат. Нодиршоҳ деганнинг мамлакатидан 10 минг одамни келтириб қатор қилиб қўясанлар. Бир кун кечиксаларинг ҳам тириклай

терингни шилиб, ичига ўзим сомон тикаман. Калтакесакларга қўриқчи бўласанлар. Биласанлар, бу икки оёқли, ақлли ўрмаловчилар ҳадемай девлар зотини қуритади. Шунинг учун бутун тоғу тош, еру сув девларники бўлиши керак. Биз оз қолганмиз, лекин кучлимиз. Дунё девларники бўлади.

Тарр-тарр дев. Худди шундай, шоҳим, олампаноҳим. Буйруғингизни кутиб турган эдик.

Қора дев. Худди шундай, олампаноҳ, икки кунда 10 минг одам ихтиёрингизда бўлади. Қора дев сўзим!

Девсафид. Оқ йўл! Ҳа, Нодиршоҳ мамлакатига тезда учиб борларинг. У ерда сайил бўляпти. Сенлар бир думалаб ашулачи қиёфасига кириб олинлар. Қўлларингизда дутор, доира бўлиши керак. Шўх- шўх куйларни чалиб, Нодиршоҳни ўйнатасанлар. Қолганини ўзларинг ўйлаб топларинг. Ёш эмассанлар. Ёшларинг 690 га чиқиб қолди. Сафарларинг ўнг бўлсин! Эсингдами, Қора дев! Нодиршоҳ подшо бўлишида малика қўлидаги узукни олиш учун қирқ зинага учар от қиёфасига кириб бориб, у довдирни миндириб узукни олиб кетганларинг.

Қора дев. Эсимда.

Девсафид. Демак, ўша, лақма довдиршоҳ билмаган ҳолда мамлакат бизники. Ақлироқ подшо бўлганда алдаш қийин бўларди. Бу қўйда гап.

(Биринчи кўринишдаги манзара. Нодиршоҳ билан вазир овқатланишмоқда.)

(Занжилардан бири югуриб кириб ер ўпади.)

Занжи. Шоҳим, шоҳим!

Нодиршоҳ. Ҳа, ит қувладими?

Занжи. Йўқ, иккита мусофир келиб сизга қўшиқ айтиб бермоқчи.

Нодиршоҳ. Қай юртдан экан?

Занжи. Азимшоҳ мамлакатидан.

Нодиршоҳ. Бизнинг мамлакатга нечун йўли тушибди?

Занжи. Қўшиқ айтиш ниятида. Агар эшитишни, хоҳласангиз бир муҳим гап ҳам бор экан.

Нодиршоҳ. Киришсин!

Тарр-тарр дев. О, олампаноҳ Нодиршоҳ! Сизнинг истиқболингизга 12 кун отда юриб зўрга етиб келдик.

Нодиршоҳ. Юртингиз тинчми?

Тарр-тарр дев. Эй, бизнинг юрт ҳеч қачон тинч бўлмаган. Бўлмайди ҳам.

Қора дев. Подшоҳимиз Азимшоҳ тўнка. Санъатни қадрламайди. Ашула айтсак, эшакка ўхшаб мунча ҳанграйсанлар, дейди.

Тарр-тарр дев. У фақат қўйнинг думбасини чарвига ўраб қорнига уришни билади.

Қора дев. Хуррак отганда осмондаги юлдузлар ҳам қулоғига пахта тикиб олади.

Тарр-тарр дев. Ҳатто гарангларнинг қулоғи пардаси йиртилиб, табибга югуриб қолишади.

Нодиршоҳ (*вазирга*). Мен хуррак отаманми?

Вазир. Олампаноҳ, сиз ҳуриллабмас, тириллаб ухлайсиз. Бурнингизда варракнинг дандираги борми, билмадим.

Нодиршоҳ. Худога шукр, хуррак отмас эканман.

Тарр-тарр дев. Азимшоҳнинг яна бир қилиғи бор.

Нодиршоҳ. Қандай қилиқ?

Қора дев. Ҳар кекирса оғзидан шунақа ачимсиқ ҳид келадики, ўн ботмон бодринг ачигандай бўлади.

Нодиршоҳ (*вазирга*). Мен кекирмайманми?

Вазир. Кекирасиз, олампаноҳ. Сиз ширин кекирасиз. Бир ботмон ачиган қовуннинг ҳиди келади.

Нодиршоҳ. Хайрият, бодринг ҳиди эмас экан (*вазирга*). Дарвоқе, мен санъатни яхши кўраманми?

Вазир. Албатта, яхши кўрасиз.

Нодиршоҳ. Ана, кўрдингизми, санъатни севаман. Қани, гин-гинлашни бошланглар.

Девлар бири дутор, бири доира олиб чалишиб ашула бошлашади.

Нодиршоҳ ва Вазир ўйинга гушади.

Нодиршоҳ, Нодиршоҳ,
Ҳар нарсага қодир шоҳ.
Ҳамма шоҳлар қонхўрдир,
Фақат Нодир одил шоҳ.

Ақлигу халқпарвар,
Ҳар бир ишга бош сарвар.
Фуқаросин ўйлайди,
Сўзлари ширин-шакар.

Нодиршоҳу Нодиршоҳ,
Ҳар нарсага қодир шоҳ.
От чопганда учади,
Булутларни қучади.

Лочинлар ҳам етолмай
Ўз жонидан кечади.
Нодиршоҳу Нодиршоҳ,
Ҳар нарсага қодир шоҳ.

Нодиршоҳ (*вазирга*). Роса маза қилдимми?

Вазир. Ҳа, албатта, роса маза қилдингиз. Сизни лекин ҳеч бир киши бунчалик таърифламаган, исмингиз ашулага тушибди-я.

Нодиршоҳ. Бошларидан олтин сочинлар!

Тарр-тарр дев (*ўзича*). Оҳ-оҳ, мақсадга ўтадиган фурсат келди. (*Нодиршоҳга.*) Олампаноҳ, бизга олтин керак эмас. Бизнинг мамлакатимизда олтинлар ерда тупроқдек сочилиб ётади. Бизга «балли» деганингизнинг ўзи етади.

Қора дев. Олампаноҳ, агар олтин керак бўлса, мамлакатингиздаги ҳамма одамларингиз билан бориб супуриб, қопларга солиб, туяларга, отларга, эшакларга, араваларга ортиб олиб келишингиз мумкин.

Тарр-тарр дев. Олис эмас. Кунботиш тарафга атиги ўн икки кунлик йўл. Азимшоҳ қандай қилиб олтинларни йўқотиб, ўрнига экин экишни иложини қилолмай юрибди.

Нодиршоҳ (*ўзича*). Албатта бораман, олтинларни тўплаб, кейин қўшни мамлакатга бостириб бораман. Халқини қул қиламан. (*Вазирга.*) Вазирим, борамиз, а?

Вазир. Олампаноҳ, албатта, борамиз.

Нодиршоҳ. Халойиққа менинг фармонимни билдир. Ўн икки кунлик йўлга отлансин!

Тарр-тарр дев. Болаларини, кампир, чолларниям олишсин. Жаннат жойлар. Ўйнаб келишади. Булоқ сувларидан кексалар ичса ёшаради. Касаллар тузук бўлади.

Нодиршоҳ. Аъло! Бола-чақалари билан отлансин! Золни чорла!

Вазир. Фармонингиз бажо бўлғай.

Тарр-тарр дев. Олампаҳо! Биз ҳам йўлга ҳозирланайлик.

Нодиршоҳ. Боринглар! У ерда туя-бияларинг бўлса кўшиб берасанларми?

Қора дев. У ерда ёввойи туялар мингдан ортиқ. Ҳаммасига ўзим ортиб, олиб келиб бераман. Хотиржам бўлинг.

Нодиршоҳ. Балли!

(Девлар чиқади. Зол киради. Таъзим қилади.)

Зол. Менга ҳамма гапни Вазир айтди. Бу гапда бир ҳийла борга ўхшайди. Шайтоннинг васвасасига учманг, шоҳим. Пушаймон бўлишингиз мумкин. Ҳеч қачон олтин ерда сочилиб ётмаган.

Нодиршоҳ. Зол, сен ҳамиша ваҳима қиласан. Мусофир ашулачиларда ҳийла нима қилади. Атиги ўн икки кунлик йўт экан. Ўйнаб келамиз. Агар ёлғон бўлса, уларнинг терисига ўзим сомон тикаман.

Зол. Унда мен ва ўғлим бормаймиз.

Нодиршоҳ. Кўрқоқ. Олтиндан қоласан.

Зол. Меникини ҳам сиз олақолинг.

(Чироқ ўчиб ёнади. Гўзал табиат манзараси, оломон овози келади. Тарр-тарр дев, Қора дев, Нодиршоҳ, Вазир, иккита елпигичли хизматкор занжи кириб келади.)

Нодиршоҳ. Етиб келдикми?

Тарр-тарр дев. Ҳа, етиб келдик.

Нодиршоҳ *(ерга қараб)*. Олтинлар кўринмайди?

Вазир. Оҳ, оҳ, ҳавосидан атир ҳиди келади-я! Оҳ! Ажойиб жойлар!

Бирдан тутун чиқиб, гулдураб, ашулачилар девга айланиб қолади.

Тарр-тарр дев. Ҳа, довдиршоҳ. Манзилингга келинг.

Нодиршоҳ *(қалтираб)*. Ним-ним-а? Довдиршоҳ?...

Вазир *(дудуқланиб)*. Но-но-но-мардлар!

Қора дев. Ҳа, ҳа... Довдиршоҳ. Энди ихтиёр бўла. Шунақа. Ҳа, энди яна бир ўйнаб берасанлар.

Нодиршоҳ (*йўқ ишорасини қилади*). Йўқ...

Тарр-тарр дев. Энди мажбур қиламиз. «Ўлсин жинни»га ўйнасанлар. Қани бошладик.

Нодиршоҳу Нодиршоҳ,
Каллаварам, довдиршоҳ.
Очкўз, суллоҳ, бефаҳм,
Ҳар нарсага ғофил шоҳ.

(*Шоҳ, Вазир совуқ ўйнашади.*)

Ҳаво гулдураб, чақмоқ чақиб Девсафид келади.

Тарр-тарр дев. Девларнинг шаҳаншоҳи, еру осмон мулкининг ҳукмдори, вазифангиз ўз вақтида бажарилди.

Девсафид. Ҳар бирингга биттадан тимсоҳ совға қиламан.

Қора дев. Раҳмат! Хизматингизга тайёрман!

Тарр-тарр дев. Соғлигингиз қалай, олампаноҳ?

Девсафид. Бошим оғрияпти. Дев табибнинг айтишича, одам миясининг қатигидан бир косадан уч маҳал бир йил ичсам тузук бўлар эканман. Қон ичишни тўхтат, деди. (*Ўзича ҳисоблаб.*) Бир кунда 6 тадан одам... Бир йилда 2160 одам... Ҳа, анчага етар экан. (*Девсафид кетади.*)

Қора дев (*Тарр-тарр девга*). Мен бориб 3 бола, 3 эркакни танлаб келаман. Сен бориб одамларни қамайдиган ғорларнинг оғзидаги катта тошларни сур!

Тарр-тарр дев. Одамлар қочиб кетса-чи?

Қора дев. Қочмайди. Араҳмон дев билан Сулоҳмон дев йўл четида қўриқлаб ётибди.

Тарр-тарр дев. Ҳа-я... эсим курсин. Шу дейман сағал. (*Бошига чертиб.*) Мана бу қовоқ ишламай қоляпти.

Қора дев. Ташвиш тортма. Ўзим бир тепиб ишлатиб қўяман.

Тарр-тарр дев. Кулоққа тепма.

Қора дев. Ҳа, тошларни суриб бўлгач, битта тимсоҳ танлайсан тушликка, йўқол!

Девлар кетади.

Қалтираб, девларнинг гапидан қўрқиб кетган Нодиршоҳ билан Вазир тилга киради.

Нодиршоҳ. Зол тўғри айтган экан. Қўлга тушдик, пешонамиз курсин.

Вазир. Вой, алдандик. Вой, алдандик. Вой, олтин олмай мен ўлай! Ашула эшитмай мен ўлай.

Нодиршоҳ. Вой, ашуланг ўлигингга марсия бўлгур. Лақиллатди-я. Лақиллатди. Тумшуғимдан ип ўтказиб етаклаб олиб келди-я. Иблис! Шайтон! (Вазирга.) Вазир!

Вазир. Лаббай!

Нодиршоҳ. Тезда Золга хабар бериш керак.

Вазир. Қандай қилиб, ҳибсдамиз-ку...

Нодиршоҳ. Ҳа-я... Эсим курсин. Ҳа, топдим. Салим сеҳргар ҳам келган. У бир думалаб чумчуқ бўлиб олиши мумкин. Учиб бориб айтсин! Бор, мени айтди де!

Вазир. Ҳа, Довдиршоҳ, у энди сизнинг амри фармонингизни бажарармиди. У ҳам сиз билан тенг ҳуқуқли асир, қул.

Нодиршоҳ. Ҳа-я... эсим курсин. Нима қиламиз?

Вазир. Бориб айтаман, ҳаммамизни чумчуққа айлантриб қўйса яхши бўлмайдими?

Нодиршоҳ. Яхши! Лекин ану маҳмадона амалдорчаларни айлантриб нима қилади. Иккаламиз бўлсак бўлди. Ўзиям шу ерда қолсин.

Вазир. Вой, эсимга тушди. У фақат битта одамни чумчуқ қила олади.

Нодиршоҳ. Унда фақат мени.

Вазир. Йўқ. Мени. Мен сизни хизматингизни қилиб бориб, Золга айтаман.

Нодиршоҳ. Ҳозир айтдинг-ку, ҳаммамиз тенг ҳуқуқли қулмиз, деб. Шунинг учун камтарлик қилиб ўзим чумчуқ бўла қоламан.

Вазир. Сиз учиб кетсангиз қайтмайсиз. Золга ҳам айтмайсиз. Халқ миясини девлар қоқиб олиб тамом қилади.

Нодиршоҳ. Тўғри, бошқа мамлакатга шоҳ бўлиб кетавераман.

Вазир. Мен-чи, эсингиздами, менга: «Сенсиз мен бир кун ҳам яшолмайман, салтанатимни таянчи сенсан», дегандингиз.

Нодиршоҳ. Ҳозир тенг ҳуқуқли қулмиз. Салим сеҳргарга бориб кел. Маслаҳатлашамиз, балки сени чумчуққа

айлантитармиз. (*Вазир хурсанд кетади. Қора дев битта қизчани додлатиб судраб киради.*)

Қизча (*янада додлаб*). Войдод!!! Бормайман! Вой, ойижон, ялмоғиздан қутқаринг? Войдод! Вой, отажон, қутқаринг! Бормайман, бормайман! Вой, амакижонлар, нега қараб турибсиз? Мени қутқаринглар! Девларни ўлдириңглар! Войдод! Бормайман, войдод! Бормайман!

Қора дев. Бақирма! Ёнғоқ бераман. (*Қўлтиғидан ёнғоқ олиб беради.*)

Қизча. Сассиқ ёнғоғинг курсин! (*Ёнғоқни отиб юборади.*) Ойижон, отажон, қутқаринглар!

Овозлар. Войдод! Ҳаммани лақиллатган аҳмоқ шоҳ! Болаларнинг уволи ёқангдан тутсин.

Нодиршоҳ (*тентакларча*). Эй, нимага додлайсанлар! Ўзимнинг ҳам бўларим бўлди. Битта мишиқи қизчага шунча бақирасанларми?

Овозлар. Аҳмоқ, каллаварам Довдиршоҳни биринчи мясини қоқсин.

Нодиршоҳ (*бурнини қийшайтириб*). Ҳозир чумчуқ бўлиб учиб кетаман. Ҳамманг чапак чалиб қоласанлар, тентаклар.

Қора дев (*қизни судраб*). Хурсанд бўл, Девшоҳ сени қизим деяпти. Қоровул Сулоқмон дев қиз қилиб олганда нима қилардинг. Қўй, кўп додлама.

Қизча (*тисарилиб*). Войдод! Войдод, бормайман. Бормайман. (*Қора дев қизчани судраб кириб кетади. Вазир ҳавлиқиб киради. Олдида жинни қиёфасидаги бола.*)

Вазир. Шоҳим, олампаноҳим!

Нодиршоҳ. Қанақасига мен ҳозир олампаноҳман. Тирик арвоҳман. Ўзинг айтдинг-ку, тенг ҳуқуқли...

Вазир. Бўлмаса... Нодирвой, мана, жинни бола гапиряпти.

Нодиршоҳ. Қаердан келди?

Вазир. Ҳов, тепанинг орқасида юрган экан.

Нодиршоҳ. Ростданми! Нима деяпти?

Вазир. Мана, ўзингиз эшитинг.

Нодиршоҳ (*қулоқ солиб*). Қани?

Бола (*овози чиқади*). Мен ҳам эдим сенингдек, сен ҳам бўласан менингдек.

Вазир ва Нодиршоҳ (*қўрқиб, такрорлашади*). «Мен ҳам эдим сенингдек, сен ҳам бўласан менингдек» нима дегани?

Вазир. Билмадим. Ўзидан сўрайлик-чи?

Нодиршоҳ. Ҳурматли жиннивой, бу нима деганингиз?

Бола (*овоз*). Мен ҳам сенингдек бир мамлакат шаҳзодаси эдим. Худди сенларни лақиллатгандек, бизларни ҳам лақиллатди, ашула айтди. Тиллалар тупроқ бўлиб сочилиб ётибди, деди, хуллас, ҳаммамизни алдаб олиб келди. Биттадан олма бериб, ҳаммани жинни қилиб қўйди. Мен шу куни негадир олма емадим. Соғман. Лекин юртдошларим орасида атайлаб жинни- санғилик қилиб юрибман. Ҳар кун бир коса қонимизни олиш учун томоққа бигиз тиқишади. Беш-олти киши қолдик.

Нодиршоҳ. Қутулишнинг ҳеч иложи борми?

Бола. Иложи йўқ. Иложи бўлса биз қутулиб кетмасмидик.

Нодиршоҳ (*умидсиз*). Вой, мен аҳмоқ, мен довдир!

Вазир (*қўшилишиб*). Вой, мен ҳам аҳмоқ, мен ҳам довдир!

Бола. Лекин юртингда бир ботир, ақлли одам қолган бўлса, ўша иложини қилиши мумкин. Бизда ҳеч ким қолмаган эди. Девлар кучли, лекин аҳмоқроқ. Ақлли одам иложини топса бўлади.

Нодиршоҳ. Бор. Зол ўғли билан қолган. (*Вазирга.*) Қани сеҳргар?

Вазир. У айтдики, фақат ўзим чумчуқ бўлишим мумкин. Бошқага кучим етмайди, деди.

Нодиршоҳ. Баттар бўлсин.

Вазир. Яна бир шум хабар.

Нодиршоҳ. Нима?!

Вазир. Қора дев қизчани олиб кетаётганда одамлар чинқириб ёпишган экан. Ердан бир сиқим тупроқ олиб сочган экан. Ҳамма кўр бўлиб қолибди.

Нодиршоҳ. Вой иблис-е! Вой ифлос-е! Тез бор! Чумчуққа айланиб, қандай бўлса ҳам Золга хабар қилсин.

Вазир. Хўп бўлади? (*Болани кўрсатиб.*) Манавини нима қилай?

Нодиршоҳ. Жўнатвор!

Вазир. Хўп бўлади.

(*Вазир кетади.*)

Нодиршоҳ (*ўзича*). Мениям кўр қилиб қўйса-я?.. Ҳа, асирлик ,куллик шунақа. Нима хоҳласа, шуни қилади, хоҳласа ўйнатади, хоҳласа кўр қилади. Мен ҳам ўзга юртларни босиб олганимда кул қилганларимни не қўйларга солганман. Биринчи, ўз тилларини эсдан чиқаришни талаб қилганман. 24 соат ичида менинг тилимни ўрганмагани оёғидан осганман. Иккинчидан, ўз кийимида юришни ман қилганман. Учинчидан, эшакка сиғинадиган динимни қабул қилдирганман. Қабул қилмаганларнинг оёқ- кўлини боғлаб, ўтқазиб қўйиб, миясига қайноқ иссиқ сув томизиб қўйганман. Миясини ўқдай тешсин, дея.

Баъзиларини қутурган эшакка тишлатиб, қутуртириб, бўкиртириб, жинни қилиб ўлдирганман. Энди Нодиршоҳ девга асир-кул. Нодиркул, куллик қандай даҳшат, а?

(Тарр-тарр дев кириб келади.)

Тарр-тарр дев. Вазилинг қани?

Нодиршоҳ (*довдираб*). Хоҳ-хоҳ, ҳозир келади. Туфлагани кетди.

Тарр-тарр дев. Носвой чакадими?

Нодиршоҳ. Ҳа... Мен хо... чақираман. Ҳой вази-зир! Вазир?! Кел. Девбек сўраяптилар.

(Қора дев киради.)

Қора дев. Ҳа, Тарр-тарр дев, танладингми?

Тарр-тарр дев. Йўқ, Дев шоҳ айтганчалик калласи каттани ажратолмадим.

Қора дев. (*Нодиршоҳни кўрсатиб*). Манави-чи?

Нодиршоҳ (*қорини ичига тортиб*). Девбек, мен калласи катта бўлманми? Вазиримнинг калласи катта. Ҳозир келади.

(Вазир киради.)

Девбек қаранг калласи катталигини вой бў?

Вазир (*тушуниб қолиб*). Йўқ. Менинг каллам катта эмас, шоҳимнинг каллалари қозондай.

Нодиршоҳ. Меники катта эмас, уники.

Вазир. Меники катта эмас, уники.

(Шундай ҳолат бир оз давом этади.)

Қора дев (*вазирни кўрсатиб*). Сенинг калланг катта экан!
Вазир. Йў-ў-ў-ўқ.

Чироқ ўчиб ёнади. Биринчи кўриниш манзараси. Ерда қонли қилич ётибди. Элёр югуриб киради, ердаги қилични олиб, қинидан суғуриб, унинг ёзувини ўқийди.

Элёр. «Ўғлим Элёр! Бу олтин қилич сеники, унинг ажойиб бир хислати бор: душманга ҳамла қилганда қирқ газ узаяди». Ана бу қилич билан отам айтган аждарнинг калласини оламан. Қанча найза отиб, қиличбозлик қилиб, отда югуриб, кураш тушиб, камон отиб, тош ирғитиб қилган машқларимни синаш пайти келди.

Шу пайт оғзидан олов сочиб, гулдураб аждар пайдо бўлади. Элёр наъра тортиб, аждар билан олиша кетади. Энди қилич солиб бошини узмоқчи бўлганда тутун чиқиб, аждарнинг ўрнида отаси Зол пайдо бўлади.

Зол. Ўғлим! Баракалла! Хурсанд бўлдим. Юртга ярайдиган йигит бўлибсан. Берган тарбиям бекор кетмапти. Раҳмат, гидрокингга, машқингга, ёлғизим!

Элёр. Отажон! Сизмисиз?

Зол. Ҳа, мен (*келиб пешонасидан ўнади*). Сени синаш учун аждар қиёфасига кирган эдим. Синовдан ўтдинг. Энди сenga муҳим бир ишни топшираман.

Элёр. Бажонидил, қандай иш?

Зол. Хабаринг бор, Нодиршоҳ юртни олтин супуриб келиш учун бошлаб кетган эди.

Элёр. Нима бўпти?

Зол. Яқинда Салим сеҳргар чумчуқ бўлиб учиб келди. Ҳамма гапни айтди. Уларни ашулачилар алдаб, 12 кунлик ерга эмас, олти ойлик жойга олиб кетипти. Ҳаммасининг кўзига захарли тупроқ сешиб кўр қилипти. Улағни қутқариш ва кўзини очиш керак.

Элёр. Отажон, «Оқ йўл» тиланг, мен қутқарай!

Зол. Балли, ўғлим! Лекин бу осон эмас. Аввал анави уч тоғнинг орқасидаги ялмоғизнинг ихтиёридаги булбулигўёни олиш керак.

У сайраса, одамларнинг кўзи очилади. Уни ҳам девлар кўриқлаяпти. Девларни енгиб ўтиб, олишинг керак. Сўнгра Девсафидни ўлдириб, халқни озод қилишинг мумкин.

Элёр. Мен халқимни озод қиламан. Рухсат беринг! Сизнинг ҳар гапингиз менга тиллога тенг. Қандай ўгилки ўз отасини айтганини қилмаса. Халқига ярамаса. Агар йўлда мабодо ҳалок бўлсам, мендан рози бўлинг.

Зол. Раҳмат ўғлим, ҳурматингга балли! Лекин бир нарсани айтиб қўяй. Жангга кирганингда ҳамиша енгаман деб киргин. Енгиламан, десанг кирма. Яхши ният – ярим ғалаба.

Элёр. Албатта!

Зол. Эҳтиёт бўл. Йўлда тилсимотлар кўп (*қутича узатиб*). Мана бу қутичада нималар бор? Агар ялмоғиз қувласа етай деганда очасан, чангалзор пайдо бўлади. (*Кичкина халтача беради.*) Мана бу халтачада тарик бор, етай деганда сочсанг, сирганиб йиқилиб тушади. Мана бу ойна (*ойна узатади*). Етай деганда олдига ташласанг, дарё пайдо бўлади. Қолганларини ўзинг идрокингдан топасан.

(От кишнагани эшитилади).

Ана, отинг кишнааяпти. Отингнинг бир хуржунида озиқ-овқатинг тайёр. Бир хуржунида кишмиш-майиз, отингга берасан.

Элёр. Хайр, отажон!

(Қучоқлашиб хайрлашишади.)

Зол. Хайр ўғлим Элёр ботир. Сенга ишондим. Халқимизни озод қиласан!

Чироқ ўчиб ёнади. Қалъа кўринади. Элёр дарвоза олдига келиб, «Қаёғидан кириш мумкин деб ўйлаб турганда тепадан бир қоғоз қуш учиб тушади. Элёр қушни олиши билан гапириб юборади.

Қуш (*овози*). Элёр, бу қалъада сендан зўр, кураш машқи ва ҳийлада сендан эпчил, гўзалликда Чўлпон юлдузини чўриликка ҳам қабул қилмайдиган бир баҳодир қиз бор. Сўнг ялмоғиз чол ҳам шу ерда. Эҳтиёт бўл! Хушёр бўл! Ёшлик қилиб

Қора дев (*вазирни кўрсатиб*). Сенинг калланг катта экан!
Вазир. Йў-ў-ў-ўқ.

Чироқ ўчиб ёнади. Биринчи кўриниш манзараси. Ердақонли қилич ётибди. Элёр югуриб киради, ердаги қилични олиб, қинидан сугуриб, унинг ёзувини ўқийди.

Элёр. «Ўғлим Элёр! Бу олтин қилич сеники, унинг ажойиб бир хислати бор: душманга ҳамла қилганда қирқ газ узаяди». Ана бу қилич билан отам айтган аждарнинг калласини оламан. Қанча найза отиб, қиличбозлик қилиб, отда югуриб, кураш тушиб, камон отиб, тош ирғитиб қилган машқларимни синаш пайти келди.

Шу пайт оғзидан олов сочиб, гулдураб аждар пайдо бўлади. Элёр наъра тортиб, аждар билан олиша кетади. Энди қилич солиб бошини узмоқчи бўлганда тутун чиқиб, аждарнинг ўрнида отаси Зол пайдо бўлади.

Зол. Ўғлим! Баракалла! Хурсанд бўлдим. Юртга ярайдиган йигит бўлибсан. Берган тарбиям бекор кетмапти. Раҳмат, идрокингга, машқингга, ёлғизим!

Элёр. Отажон! Сизмисиз?

Зол. Ҳа, мен (*келиб пешонасидан ўтади*). Сени синаш учун аждар қиёфасига кирган эдим. Синовдан ўтдинг. Энди сенга муҳим бир ишни топшираман.

Элёр. Бажонидил, қандай иш?

Зол. Хабаринг бор, Нодиршоҳ юртни олтин супуриб келиш учун бошлаб кетган эди.

Элёр. Нима бўпти?

Зол. Яқинда Салим сеҳргар чумчуқ бўлиб учиб келди. Ҳамма гапни айтди. Уларни ашулачилар алдаб, 12 кунлик ерга эмас, олти ойлик жойга олиб кетипти. Ҳаммасининг кўзига заҳарли тупроқ сепиб кўр қилипти. Уларни қутқариш ва кўзини очиш керак.

Элёр. Отажон, «Оқ йўл» тиланг, мен қутқарай!

Зол. Балли, ўғлим! Лекин бу осон эмас. Аввал анави уч тоғнинг орқасидаги ялмоғизнинг ихтиёридаги булбулигўёни олиш керак.

У сайраса, одамларнинг кўзи очилади. Уни ҳам девлар кўриқлаяпти. Девларни енгиб ўтиб, олишинг керак. Сўнгра Девсафидни ўлдириб, халқни озод қилишинг мумкин.

Элёр. Мен халқимни озод қиламан. Рухсат беринг! Сизнинг ҳар гапингиз менга тиллога тенг. Қандай ўғилки ўз отасини айтганини қилмаса. Халқига ярамаса. Агар йўлда мабодо ҳалок бўлсам, мендан рози бўлинг.

Зол. Раҳмат ўғлим. ҳурматингга балли! Лекин бир нарсани айтиб қўяй. Жангга кирганинда ҳамиша енгаман деб киргин. Енгиламан, десанг кирма. Яхши ният — ярим ғалаба.

Элёр. Албатта!

Зол. Эҳтиёт бўл. Йўлда тилсимотлар кўп (*қутича узатиб*). Мана бу қутичада нималар бор? Агар ялмоғиз қувласа етай деганда очасан, чангалзор пайдо бўлади. (*Кичкина халтача беради.*) Мана бу халтачада тарик бор, етай деганда сочсанг, сирғаниб йиқилиб тушади. Мана бу ойна (*ойна узатади*). Етай деганда олдига ташласанг, дарё пайдо бўлади. Қолганларини ўзинг идрокингдан топасан.

(От кишнагани эшитилади).

Ана, отинг кишнаяпти. Отингнинг бир хуржунида озиқ-овқатинг тайёр. Бир хуржунида кишмиш-майиз, отингга берасан.

Элёр. Хайр, отажон!

(Кучоқлашиб хайрлашишади.)

Зол. Хайр ўғлим Элёр ботир. Сенга ишондим. Халқимизни озод қиласан!

Чироқ ўчиб ёнади. Қалъа кўринади. Элёр дарвоза олдига келиб, «Қаёғидан кириш мумкин деб ўйлаб турганда тепадан бир қоғоз қуш учиб тушади. Элёр қушни олиши билан гапириб юборади.

Қуш (*овози*). Элёр, бу қалъада сендан зўр, кураш машқи ва ҳийлада сендан эпчил, гўзалликда Чўлпон юлдузини чўриликка ҳам қабул қилмайдиган бир баҳодир қиз бор. Сўнг ялмоғиз чол ҳам шу ерда. Эҳтиёт бўл! Хушёр бўл! Ёшлиқ қилиб

қўйма тағин. Дарвоза рўпарасидаги тошнинг устига ўтириб уч марта:

«Оч дарвозангни, гўзал Гулнора!

Қайтиб кетиб яна бўлмай овора», —

десанг дарвоза очилади. Қолгани сенинг идрокинг, мардлигингга боғлиқ.

Элёр

(Қушни фикимлаб чўнтагига солади-да, дарвоза рўпарасидаги тошга ўтиради.)

«Оч дарвозангни, гўзал Гулнора!

Қайтиб кетиб яна бўлмай овора».

(Уч марта такрорлайди дарвоза секин очилади.)

Элёр ўрнидан туриб югуриб ичкарига киради.

Кираверишда тахтда турқи совуқ Гулнора ўтирибди.

Гулнора. Ҳой йигит, менга қаран!

Элёр. Бу ёқда сендан гўзалроқ пари бор.

Гулнора. Қани? *(Ҳамла қилади.)*

Элёр. Мана! *(Гулнорага қилич кўтаради. Бирдан тутун чиқиб кетади. Қора девга аланиб қолади. Эпчиллик билан қилич уради. Қора дев йиқилади.)*

Гулнора қиёфасига кирган экансан-да, одамхўрнинг малайи. *(Девнинг орқасида чиройли палак тортилган бўлади.)*

Зўр тикилган палак экан.

(Бирдан палак осмонга кўтарилиб кетади. Гилам ёзилган супада бир нуруний чол қалин қора муқовали китоб ўқиб ўтирибди.)

Ассалому алайкум, отажон!

Чол. Ваалайкум ассалом! Раҳмат! Элёр ботир болам, келдингни? Тўққиз юз тўқсон етти йилдан бери орзиқиб кутган меҳмоним, кел. Ахир келар кунинг ҳам бор экан-ку! Кел, сени бир ўпай. Зап мени ялмоғиздан қутқардинг. У 500 йилдан бери мени ҳеч қаёққа жилдирмай ўтқазиб қўйган эди.

Чол қийналиб ўрнидан туриб Элёрнинг пешонасидан ўпади.

Элёр. Ота, бу қандай китоб?

Чол. Бу шундай китобки, унда сенга асраб қўйган жавоҳирларнинг рўйхати, хили, ранги, нимага ва қаерда ҳамда қачон ва қандай ишлатиши ёзилган. Ҳов, анави ерда ер ости хазинасининг дарвозаси бор. Бу хазина қалитини ва жавоҳирларни ўз қўлим билан сенга топширишим керак. Шунда мен дунёдан рози бўлиб ўтаман. Энди бир ўтинчим, болам, ўзим юролмайман. Оёқларим шол, сен мени елкангга миндир. Ер остида бир катта шаҳар бор. *(Иҳраб.)* Қарилик курсин, қарилик!

Элёр. Хўп бўлади, отахон! Қани, елкамга мининг!

Чўк тушиб энгашиб туради. Чол ихраб-ихраб елкасига қийналиб минади. Ўзининг гавдасига нисбатан минг марта оғир чолни Элёр зўрға кўтаради.

Чол. Озгина қийналдинг-а, бўтам?

Элёр. Мунча оғирсиз?

Чол. Энди, бўтам, суягимиз оғир-да? Энди, ўннга юр!
(Ўннга юради.)

Йўқ, чапга юр! *(Чапга юради.)*

Йўқ, тўғрига юр! Эсим курсин. Кўзим ҳам хиралашиб қолдим дарвозани тополмаяпман.

Чолнинг оғирлигидан Элёр чарчаб, терлаб кетади.

Элёр. Дарвозани тополмаётган бўлсангиз, тушинг. *(Чол Элёрнинг елкасига ўрнашиб олади.)*

Чол *(даҳшатли кулади)*. Ха, ха, ха, ха!!! Ҳа, итвачча, қўлимга тушмас экансанми? Энди оёқларим орасидан чиқаб бўпсан. Мен сени шу минг ботмон оғирлигим билан босиб ўлдираман.

Элёр елкасидан уни силкиб туширмоқчи бўлади. Чолнинг оёқларидан сон- саноқсиз томирлар ўсиб чиқиб Элёрни ўраб ташлайди.

Элёр *(ўзича)*. Наҳотки халқимни қутқаролмай шу жодугарнинг оёқлари остида ҳалок бўламан. Йўқ, халқ мени янги. *(Ўзича.)* Шошма, шошма, «Тилсимот» китобининг

945- бетдаги бобда жодугардан ўсиб чиққан томирлар жимжилоқ билан илиб тортгандагина узилади, дейилган эди. *(Бир томирини жимжилогига илиб бир керишади.)* Ялмоғизларга лаънатлар бўлсин!

(Ялмоғизнинг томирлари ипдай чирт-чирт узилиб кетади.)

Чол *(ялиниб)*. Жон Элёр болам. Сен ҳақиқий баҳодир, паҳлавон экансан. Сени синадим. Узр. Энди умримда бир яхшилик қилиб ўтаман. Мен ҳозир йиқилмас тўнкага айланиб қоламан. Тўнкадан сенга наф йўқ.

Элёр. Жодугарга ишонч йўқ.

Чол. Дунёдаги барча нуроний чолларнинг оппоқ соқоли ҳаққи, қасам ичаман! Мен жодугар эмасман, сеҳргарман. Агар бу гал алдасам, ичи илонга тўла кавак тўнкага айланиб қолай.

Элёр. Отам, оталар соқолини ўртага қўйганинг учун ишонгим келяпти. *(Чолга.)* Раҳм қилдим, тушинг! *(Чол ерга тушади.)*

Чол. Тила тилагингни!

Элёр. Менга булбулигўё керак.

Чол. Булбулигўё... *(Ўйлаб.)* Бор. Тўққиз ойлик йўл. Бир чўққи тоғнинг бағридаги горнинг тепасида ини бор. Шу горнинг оғзида минг йилдан бери бир ялмоғиз кампир яшайди. Булбулигўё сайраганини тинглагани учун узоқ яшаяпти кампир. шунинг учун кўзи равшан. Агар булбилигўё кетиб қолса, кампир соат сайин қариб, кўзи кўр бўлиб ўлиб қолади. Шу сабаб булбулигўёнинг олдига ҳеч зоғни йўлатмайди. кампирнинг жодуси ўтқир. Лекин унинг бир нозик томони бор.

Элёр. Айтинг нозик томонини.

Чол. Нозик томони шуки, у бир ойда атиги уч кеча-кундуз ухлайди. Ухлаб ётганда биров келса, қоровул сичқонлари бор, югуриб келиб, кампирнинг бурнига думини тиқиб қитиглайди. У акс уриб уйғонади.

Элёр. Сичқонларни қандай йўқотса бўлади?

Чол. Мушук. Лекин у ерда мушук зоти йўқ. Кампир ҳаммасини қовуриб еворган. Мен мушугимни ҳозир юбораман. Мендан ўн баравар тез учади. Ҳа, бугун кампирнинг уйғонадиган кун.

Элёр. Бўлмаса қачон борамиз?

Чол. Сени ўзим елкамга ўтқазиб икки соатда етказиб олиб бораман. Шарти шуки, елкамга ўтиришинг билан кўзингни юмасан. «Оч!» деганимда очасан. Агар кўзингни очворсанг, осмондан «шув» этиб тушиб кетасан.

Элёр. Хўп.

Чол. Сийлов! Сийлов! *(Мушугини чақиради. Юзуриб мушуги киради.)*

Мушук. Миёв, миёв. Топширигингизни бажаришга тайёрман!

Чол. Ҳозир сен учасан. Булбулигўёли кампирни олдига бориб ҳамма сичқонларини қуритасан.

Мушук. Хўп бўлади, миёв!

Чол. Кетмай турасан. Биз орқангдан етиб борамиз. Хўпми?

Мушук. Миёв, хўп.

Чол. Уч!

Мушук. Хўп, учаман, миёв. Кейин одамлар билан бирга яшашга рухсат берасизми? Миёв.

Чол. Бераман. Мана шу Элёр аканг билан бирга одамлар орасига кетасан.

Мушук. Ур-ре! Миёв-миёв, мен кетдим. *(Кетади.)*

Чол. Қани, Элёр ботир, елкамга мин. *(Чўк тушиб елкасиги туттади. Чироқ ўчиб ёнади. Гўзал манзара, булбуллар сайраши, ялмоғиз кампир шоҳона каравот устига оппоқ ҳарир гулли пардалар ёпиб ётибди. Лекин ялмоғиз қоракесакдай парда орасидан хунук кўринмоқда.)*

(Элёр бир дарахтнинг панасида ўтирибди.)

Элёр. Чолнинг айтганига қараганда, яна оз вақтдан сўнг уйғониши керак. Ҳозир булбулигўёни тутмасам яна 27 кунга қолиб кетали. Девсафид унгача қанча одам миясининг қатигини чиқаради.

(Мушук келади.)

Мушук. Миёв, ҳамма сичқонларни қуритдим.

Элёр. Яша! Энди булбулигўёни қандай қилиб тутсам экан, а?

Мушук. Миёв, тутиб келайми?

Элёр. Ўлдириб, еб қўясан.

Мушук. Ҳа. Тўғри, миёв, Элёр ака, топдим, бир овчи қушларни тутганини кўрганман.

Элёр. Қандай қилиб?

Мушук. Бу ерда ҳамма нарса ҳам бор экан. Онсон. Ип, галвир, чўп, бўлди. Мана ҳозир кўрасиз, миёв.

Галвирни олиб бориб чўпга тираб кўяди. Чўп тагига ип боғлайди ва бир учини Элёрга олиб келиб беради. Галвир тагига идишдаги дондан олиб сочади.

Элёр. Яша, мушук!

Мушук. Ҳозир келиб дон чўқиётганда тортиб юборасиз, «пап» этиб босиб қолади.

Элёр. Тўғри, кампир уйғониб қолса нима қиламиз?

Мушук. Уйғонмайди. (*Югуриб бориб қафас олиб келади*).

Мушук. Шу қафасга солиб олиб кетамиз. Миёв.

Элёр. Ана, булбулигўё кўнди, чўқияпти.

Мушук. Шошманг! Тортинг!

Элёр ипни тортади. «Тап» этиб галвир тушади. Элёр қафасни олиб, галвир олдига боради. Қушни олиб қафасга солганда бирдан ҳаммаёқни сассиқ ҳид босиб, ялмоғиз кампир уйғонади.

Элёр. Уффа. Кампир 300 йил чўмилмаганми нима бало? Сасиб кетди.

Секин кета бошлайди.

Ялмоғиз (*ҳидлаб*). Одам ҳиди! Яна йигит кишининг ҳиди. Анча бўлганди барра йигитни ҳидламаганимга. Худо ўзи меҳрибон, ўз оёғи билан етказибди-да. (*Бирдан Элёрни кўриб қолиб.*) Ҳа, сен кимсан?

Элёр. Мен Элёр ботирман.

Ялмоғиз. Элёр ботир... Эшитмаганман. Ҳозир ҳамма тирранча ўзини ботир ҳисоблайдиган бўлиб қопти. Вой, ботирлигинга ҳив (*бурнини қийшайтиради*). Нима қилиб юрибсан? Маликаи Гулруҳ Султониясида.

Элёр (*ўзича*). Маликаи тавия десанг тўғри бўларди. (*Ялмоғизга.*) Булбулигўё овозини эшитгани келдим.

Ялмоғиз. Булбулигүё қани?!

Элёр. Мана бу инда. (*Қафасни кўрсатади.*)

Ялмоғиз. Нима! Қўйвор!

Элёр. 9 ойлик йўлдан келдим. Халқ кўр бўлиб, Девсафиднинг чангалида ётипти. Уларни қутқариб, кўзларини очаман.

Ялмоғиз (*хунук қаҳ-қаҳ уриб*). Хиқ, мишиқи бола. Девсафиднинг чангалидан халқини қутқариб, кўзини очармиш. Айби йўқ, анақароқ шекилли. (*Югуриб қолади. Элёр қочади. Етай деганда*):

Аримидон, паримадон,
Якалақу, бақалақу,
Таҳирата, аҳирата,
Сата, ғата ,
Фув! Фув! Фув! Фув!
Бақ-бақ!!!

Элёр (*чўнтагидан ниналарни олиб сочади*). Отамнинг ниналари, чангалзор бўл!

Кампирнинг олдида чангалзор пайдо бўлиб, йўлини тўсади.

Ялмоғиз қийналиб ўтади. Яна қувлайди.

Ялмоғиз (*етай деб қолганда*). Булбулигүёни бер.

Элёр. Тушингда кўрасан.

Ялмоғиз. Хў, бола, халқим деб жа жонингни койитма. Улар барибир билмайди.

Элёр. Тухмат, билади!

Ялмоғиз. Ўзингнинг жонингни ўйла. Мен ўз жоним омон қолиши учун халқимни, болаларимни, ҳатто чолимниям Девсафидга берворганман. Шунинг учун минг йилдан бери девларнинг эркасиман. Жоним роҳатда.

Элёр. Сотқинлар ҳамиша шундай ўйлайди.

Ялмоғиз. Кел, яхшиси, менга ўғил бўл. Минг йил яшайсан. Яхши бир дев қизга уйлантириб қўяман.

Элёр. Ялмоғизга ўғил бўлгандан ўлган яхши.

Ялмоғиз (*яна жадал қувлайди*). Ҳали шунақами?

Аримидон, паримадон,
Якалдаку, бақалаку,
Таҳирата, аҳирата,
Сата, ғата,
Ғув! Ғув! Ғув! Ғув!
Бақ! Бааақ!!!

Элёр чўнтагидан тариқни олиб сочади. Кампир юролмай йиқилади.
Элёр қочади.

(Кампир ўтириб олади.)

Ялмоғиз. Ҳийланг дуруст, болакай, лекин булар чўнтагимдан тушиб қолган. Минг йил яшаган ялмоғиз кеча тухумдан чиққан жўжаҳўрозга енгилмайди. Яна ўрнидан туриб югуриб кетади.

Аримадон, паримадон,
Яккалаку бақалаку,
Таҳирата, аҳирата,
Сата ғата,
Ғув, ғув, ғув, ғув!
Бақ! Бааақ!!!

Элёр чўнтагидан ойнани олиб отади. Ўртада дарё пайдо бўлади.
Ялмоғиз ўтолмай, гаранг бўлиб у ёқ- бу ёққа югуради.

Ялмоғиз. Болакай, дарёдан қандай қилиб ўтдинг?
Элёр. Ўтиш осон.

Ялмоғиз. Қандай қилиб?

Элёр. Кўйлакнинг устидан белни маҳкам боғлаш керак.
Сўнг кўйнига оғир тошлардан солиб калла ташлаш керак.
Ўзинг бу бетидан чиқиб қоласан.

Ялмоғиз (*ўзича*). Тўғри айтяпти шекилли. Таваккал қилиб кўрай-чи. (*Белини боғлаб, кўйнига тош тўлдириб ўзини сувга ташлайди.*)

Войдод! Чўкиб кетяпман!

Элёр. Майли, сенинг чўкканинг менинг чўкканим.
Чўкавер, тимсоҳга миниб, менинг олдимга келасан.

Ялмоғиз. Қутқар!

Элёр. Ялмоғизни қутқариш чаённинг бошини силаган билан баробар. Сенинг чўкканинг менинг чўкканим! Алвидо, сотқин сассиқ ялмоғиз!

(Мушук келади).

Мушук. Миёв, ур-ре, ялмоғиз чўкиб кетди. Мен кўрққанимдан ғорга кириб кетувдим. Чунки мушуклар зотини қийратворади. Ҳатто чол ҳам яқинлашолмай, тоғ орқасида бекиниб турганди.

(Чол келади).

Чол. Яша, азамат экансан. Ақлингга балли! Яхшиям нафаси тегмади, нафаси тегса ўлардим. Энди тезроқ елкамга ўтир. Девсафиднинг саройига олиб бораман.

Элёр. Тезроқ! Яқин йўлни кўзла! Халқим азобда қолиб кетди.

Чол. Девсафидни енгиш осон эмас. Шошма. Унинг найранги кўп.

Элёр. Тезроқ.

Чол. Хўп.

Келиб елкасини тутади. Элёр минади.

Чироқ ўчиб ёнади.

Гўзал манзара, шоҳсупада хонтахта ясатиғлик, атрофига беқасам кўрпачалар ёзилган. Идишларда қизил, сариқ рангли шарбатлар. Лаганда янги сузилган палов, қазилар, олма -анорлар, патир, ёпган нонлар.

Тўрқовоқларда беданалар, тўтиқушлар сайраб турибди.

Илоҳий парилар сурати. Ҳеч ким йўқ.

Элёр кириб келади.

Элёр. Ҳеч ким йўқ! Одамларни ютганми? Ҳей, ҳей, ҳой, ким бор! *(Акс садо келади.)* Ҳей, ҳей! Бу масканнинг эгаси ким?! Мен олис юртдан келган мусофирман.

Тўтиқуш *(овози келади)*. Мусофир! Ол! Шарр-батлардан ич!!!

Па-ловв еээ! Кўрр-қ-ма!! Кўррқ-ма!!

Элёр. Раҳмат, тўтихон! Роса қорним очган эди. Бир қорнимни тўйдириб олай. Шарбатлардан ичиб, бир маза қилай, қушлар ёлғон гапирмайди.

Хонтахтага яқинлашади. Отасининг овози келади.

Чол (*овози*). Ўғлим, тўғри айтдинг, қушлар ёлғон гапирмайди. Лекин дунёда тутиқуш ёлғон гапирди. Унинг ўз гапи йўқ. Сен ҳаминиша тўтилардан эҳтиёт бўл! Шарбат ичма! Палов ема! Кўрпачага ўтирма! Заҳар!!! (*Элёр орқага кетади*).

Тўти қуш. Мусоо-фирр! Шарр-батт ич! Палов еэ! Кўрр-қ-маа!
Элёр. Эганг роса ўргатибди-да.

Мушук келади.

Мушук. Элёр ака, миёв, рухсат этинг, чакагини ўчирай.
Элёр. Тинчит!

Мушук югуриб бориб қафасни йиртиб, қушни ютиб юборади. Патини «пүф» лаб учиради. Шу пайт дев чиқади. Элёр қиличини қинидан суғуриб бекиниб тайёр туради.

Девсафид. Эй, ким бу, менинг тинчимни бузган? Уффо, одам иси келяпти. Кимдир қафасни бузиб чиқдимми?

(*Бўкиради.*)

Элёр сакраб чиқади.

Элёр. Мен.

Девсафид. Сен кимсан?

Элёр. Мен Нодиршоҳнинг фуқароси Элёр ботир Зол ўгли бўламан.

Девсафид. Яхши, сен қолиб кетибмидинг. Ўзинг оёғинг билан келибсан. Бундайлар мақтобга лойиқ бўлади. Миянгдан кўп қатиқ чиқади, ёгда қовуриб ейман.

Элёр. Йўқ. Қонхўр дев, бугун барча қилмишларингга жавоб берасан. Мен халқимни озод қилгани ҳамда сен ўлдирган одамлар учун қасос олгани келдим.

Девсафид (*менсимаган, майна қилиш оҳангида қаттиқ кулади*). Ха, ха, ха, ха ҳувв! Сичқонни ўлгиси келса мушук билан олишар экан. Бир мишиқи бола Девсафид билан олишармиш. 680 йилдан бери бундай воқеа бўлмаган. Бундан минг йил кейин ҳам бўлмайди.

Элёр. Бўлади. Шу бугун бўлади.

Девсафид. Йўт-е, сен қилични, мен гурзини олмасдан олдин бир куранниб кўрайлик.

Элёр. Кураш ёш болаларнинг иши. Яхшиси, тухум синдиришдан ўйнаймиз.

Девсафид. Бўпти.

Элёр битта тухумни олиб кафтида сиқиб чил-чил синдиради.

Хуржунидан битта тухум пиёз олиб Девсафидга беради.

Ҳа, ҳа, буни синдириш нима экан. Мана ҳозир. *(Кафтининг орасига олиб шунча сиқса ҳам синмайди. Охири жаҳли чиқиб отиб юборади.)*

Элёр. Кучинг етмади-ку, мақтанчоқ!

Девсафид *(ғазабланиб, гўлдираб)*. Кимнинг бити катталikka ўйнаймиз.

Элёр. Бўпти.

Девсафид. Мана. *(Кўлтиғидан сичқондай бит олиб Элёрни кафтига қўяди. Элёр отворади. Сўнг нима қилсам экан, деб бирдан хуржунига ҳар эҳтимолга қарши солиб олган тошбақани олади.)*

Элёр. Мана, мен битимни хуржунимга солиб юраман. *(Девсафиднинг қўлига қўяди.)*

Девсафид *(ўзича)*. Ҳақиқатан зўрга ўхшайди-ю. Битта бит шунақа бўлса... Яхшиси, гурзи билан бир уриб яксон қилиб ташлаганим тузук. *(Элёрга.)* Кел, яхшиси, сен қилич билан, мен гурзи билан уришамиз.

Элёр. Девсафид, яхшиси, таслим бўл! Менга асир туш! Жонинг омон қолади. Бизнинг юртга бориб қурилишга, тўғонга тош-пош ташиб юрардинг. Бўлмаса калланг сапчадай «чирт» *(узилишига ишора қилади)* кетади.

Девсафид *(қотиб-қотиб даҳшатли кулади)*. Аскиячи!

Элёр. Бўлмаса ол гурзингни! Ўзингдан кўр! Номард.

Девсафид *(ғазабланиб)*. Сен мард, мен номард бўлдимми?! Тирранча!!

Гурзисини олиб ўкириб, айлантириб бир урмоқчи бўлади. Элёр чап бериб қолади. Элёр қиличини бир селпиганда гурзининг дастасини узворади. Девсафид ўкириб бориб гурзини оламан дейди. Ололмайди.

Кейин чўк тушади.

Девсафид *(ўзича)*. Ҳийла ишлатаман. *(Элёрга.)* Сиз ҳақиқий Элёр ботир. паҳлавон экансиз. Сизга таслим бўлдим. Нима буюрсангиз, шунга қиламан.

Элёр. Халқимни озод қил!

Девсафид. Бўпти. Мана бу арқонни тортсак лип этиб панжарали уйча тушади. Уни ичига кириб тоққа кўтариласиз. Шу ерда тўққизта ғор бор. Шуларнинг оғзини ўзингиз очсангиз сизни халқ танийди. Мен борсам ҳамма одам ўзини ичкарига уриб: «Менинг каллам катта эмас, уники»... деб тураверади.

Элёр (*ўзича*). Чол дев ҳам тавба қилиб, хизматимни қиляпти-ку. Бу ҳам тўғри айтаётгандир. (*Девсафидга*.) Гушир лип уйчангни.

Девсафид. Лип уйча! Тезроқ туш!

Қафас тушади.

Элёр. Девсафид, қафасга ўхшайди-ю лип уйчанг.

Девсафид. Шунақа қилмаса тоққа чиқаётганда тушиб кетишинг мумкин.

Элёр. Тагин бир балоси йўқми?

Девсафид. Калтакесак ҳаққи қасам ичаман. Ҳеч балоси йўқ.

Элёр. Нега калтакесак ҳаққи қасам ичасан? У сенга нима бўлади?

Девсафид. Девларнинг онаси туғилган заҳоти етим қолган. Шунда ёш қизча калтакесакнинг тухумини еб омон қолган. Шундан бизнинг худоимиз калтакесак.

Элёр. Худоинг калтакесак бўлса, пайғамбаринг чўл қурбақадир.

Девсафид. Йўқ пайғамбаримиз. Сулаймон.

Элёр (*ўзича*). Ана, худосини ўртага солди-ю, мени алдаса ҳам худосини алдамас. (*Девсафидга*.) Мана, мен кирдим.

(*Лип уйчага киради*.)

Девсафид. Яхши.

Лип қафас,
Ўтмай нафас
Ёпил тақа-тақ,
Чиқмасин мутлақ.

Қафас шақира-шукїр ёпилади.

Элёр. Нега тепага чиқмаяпти?

Девсафид (*гулдураб кулади*). Ха, ха, ха, тентак болакай, иш мана бунақа бўлади.

Элёр. Ҳа, номард дев, ҳийла ишлатдинг, а?

Девсафид. Курашда ҳамма нарса ишлатилади, мишиқи. Шунинг учун ғолиблар байрам қиладилар. Ҳеч ким уни ҳийлаи найранги учун уришмайди. Балки тадбиркор деб мақташади.

Элёрнинг биқинига, оғзига, кўзига таёқ тиқиб масхара қилади.

Элёр. Бас қил!

Девсафид (*масхаралашни давом эттириб*).

Қалайсан?

Қатиқ берсам ялайсан.

Мени енгаман деб келдингми? Қиличинг олма артишимга ҳам ярамайди. Мана (*тош орқасидан инга тизилган кўз соққаларидан маржон олади*.) Мана шу маржон Девгулимнинг севимли тақинчоғи. Уни сенга ўхшаганларнинг кўз соққасидан қилганман. Сенинг кўзинг чиройли экан, ўртасига қўйиб қўяман.

Элёр. Девсафид, тўғри, сен ғолиб чиқдинг. Қойил, зўр экансан.

Девсафид (*ғурурланиб*). Ҳа, зўрман! Сен мишиқсан! Сен зерикмаслигинг учун олдинга маймун келтирмаман. (*Кетади*.)

Зол сиймоси кўринади.

Зол (*овози*). Ўғлим, сен қафасга тушган экансан. Шунинг учун нафасим сиқилиб кетаётган экан. Чол девни чақир, ўша қафасни очишни билади.

Элёр. Курр! Курр! Курр!

Чол дев келади.

Чол. Ия. Ҳозир очаман. Оббо ярамас, оббо шайтон-е. Вой. калтакесак ургуре. Ҳийла ишлатибди-де. (*Тошнинг тагидан калит олиб очади. Элёр сакраб тушади*.)

Чол дев тез кетади.

Элёр. Хүү! Номард дев! Кел бу ёққа, Элёрнинг ишини кўр. Қиличингни ол! (*Девсафид ҳовлиқиб келади*).

Девсафид. Қандай қилиб чиқдинг?

Элёр. Марднинг дўсти, номарднинг душмани кўп бўлади. Қани, ол қиличингни!

Девсафид қиличини олади. Элёр билан Девсафиднинг қиличбозлиги бошланади. Харсанг орқасига ўтиб тушишаётганда Девсафиднинг калласи учиб кетади. Шу пайт Мушук келиб девнинг бурнига занжир солиб қўяди.

Чол дев келади.

Чол. Офарин! Элёр, зап қилдинг, иблисдан қутулдик.

Элёр. Одамлар қаерда?

Чол. Жар тагидаги горнинг ичида, горларнинг оғзига уйдаи-уйдай тош қўйиб қўйилган.

Элёр. Юр кўрсат!

Чол. Йўқ. Сиз тушолмайсиз. Жар тикка. Сиз тепадан қараб туринг. Мен анави қоядаги тошдан учиб тушаман.

Элёр. Тезроқ туш! Тошларни сур! Халқим озодликка чиқсин!

Чол дев кетади.

Иблиснинг топган жойини қара.

Чол (*овози*). Элёр ботир! Горнинг оғзини очдим! Одамлар кўрқиб, «Менинг каллам катта эмас, уники», деб биқиниб кетишяпти. Чиқмаяпти?!

Элёр. Чол дев ўзинг узоққа кет!. (*Мурожсаат қилиб.*) Азиз ватандошларим. Мен Зол амакининг ўғли Элёрман. Девсафидни ўлдирдим. Сизлар озодсизлар! Гордан чиқинглар! Ўз юртимизга кетамиз!

Овозлар. Ур-ре! Уре! Яшавор! Минг раҳмат!

Элёр. Ватандошларим, сиз ётган горнинг ёнида булоқ бор экан. Шу сувда ювининглар, яра- чақа бўлган бўлсангиз тузаласиз.

Овоз. Элёр ботир, бизларнинг кўзимиз кўр, булоқни тополмаяпмиз.

Элёр. Ҳа, ҳа, сағал қопти эсимдан чиқишига. Мен булбулигүёни олиб келганман. Ҳозир сайрайди. Жим бўлиб эшитинглар. Кўзингиз очилади.

Хуржунидан қафасдаги булбулигүёни олиб дарахт шохига илади.

Сайра! Сайра! Сайра, булбулжон,
Сайроғингдан яшнасин жаҳон.
Кўзи ожиз одамларнинг кўзлари
Чарақлаб, ярақлаб очилсин шу он.

Булбул сайрагани эшитилади.

Овозлар. Вой, вой! Кўзим очилди!

Одамлар сизни кўряпман!
Ана сой! Вой, қандай гўзал экан-а?!
Ана булоқ! Булоқжон!
Келинлар ювинамиз!
Дунё гўзал экан, а, қаранг!!!

Нодиршоҳ. Элёр, Зол, қаердасан?

Элёр. Жарнинг теппасида.

Нодиршоҳ. Сенинг олдинга чиқиб бўладими?

Элёр. Билмадим. Чол дев билади. Ҳозир айтаман.

Нодиршоҳ. Чол девга айт, айт! Тагин еб қўймайдими?

Элёр. Йўқ. Менга дўст бўлиб қўл берган. Чол дев!

Курр! Курр!

Чол дев (*овози*). Хўп бўлади.

Бир оз утгач Нодиршоҳ ва Элёр кучоқ ёзиб кириб келишади.

Нодиршоҳ. Баракалла, ўғлим! Сени бош вазир қилиб, қизимни бераман.

Кўришишади.

Элёр. Шукр, соғ- омон кўришдик. Энди, азизлар. мен халқ билан бир кучоқлашиб кўришиб келай.

Нодиршоҳ. Қандай тушасиз?
Элёр. Чол дев олиб тушади.

Кетади.

Вазир. Шоҳим, озгина шошдингиз. Қизимни бераман.
Бош вазир қиламан, деб.

Нодиршоҳ. Нега?... Ахир бизни қутқарди.

Вазир. Тўғри, раҳмат! Лекин бу шайтон бола дарров
халқни ўзига оғдириб олади. Кейин авом халқ «Элёр подшо
бўлсин!» деб галаён кўтарса нима қиласиз?

Нодиршоҳ. Ия, буёғи хуржун бўпти-ю. Тўғри, нима
қилай?

Вазир. Бу болани мамлакатга бориб, ўрнашиб олгандан
кейин йўқотиш керак.

Нодиршоҳ. Йўғ-э.

Вазир. Ҳа, бўлмаса сизни йўқотади.

Нодиршоҳ. Қандай қилиб йўқотиш мумкин?

Вазир. Ўзим ўргатаман йўли кўп.

Парда.

II ПАРДА

Биринчи кўринишдаги манзара. Зол қўлида ток қайчи, елкасида
кетмон, боғбонларга хос кийинган. Хиргойи қилиб кириб келади.

Зол (*ўзича*). Шукр, яна юрт обод. Ҳамма ўз тирикчилиги
билан банд. Дала яхши, ҳар бир майса, ҳар бир қуш сўзлайди.
Куйлайди. Буни боғбон дили сезади. Сарой диққинафас, кўп
йил ишладим, етади. Ўғлим қистаяпти яна саройга қайтишга.
Ўғлим бош вазир бўлганидан бери, тинчи йўқ.

Табиат қўйни яхши. Гўзал дунё. Оҳ! Оҳ!

Вазирона кийимда Элёр киради.

Элёр. Отажон!

Зол. Ўғлим!

Кучоқлашиб кўришишади.

Элёр. Отажон, соғлиқларингиз яхшими?

Зол. Ўзинг қандайсан? Бир ой бўлди кўришганимизга.

Элёр. Нодиршоҳ кўпинча овда. Кеча касал бўлиб келиб менга юмуш буюрди.

Зол. Қандай юмуш экан?

Элёр. Табиблар, шоҳга фақат урғочи йўлбарснинг сути даво, депти. Шоҳ: «Бу ишни фақат вазир Элёр уддасидан чиқади,» деди. Хўп дедим. Урғочи йўлбарсдан қандай қилиб сут соғиб олиш мумкин, деб келдим.

Зол. Ҳей... ўғлим, душманларингиз ортибди. Сизни йўқ этиш учун бу гапни топишган. Сизни йўлбарсларга едириб, қутулишмоқчи бўлишибди. Ҳей, ўзингиз нима қилмоқчисиз?

Элёр. Чол девдан сўрасаммикан?

Зол. Балли. Чол дев барча ваҳшийларнинг тилини билади. Ҳозир у боғда ишляпти. Мен унга одам қиёфасида юравер дедим. Отини ҳам Девон деб қўйдим.

Элёр. Яхши. Девон! Девон! Қурр! Қурр!

Чол. Лаббай!

Элёр. Девон дўстим, менга урғочи йўлбарснинг сути керак. Шоҳга дори учун.

Чол. Яхши, мен тилини биламан. Ҳов, ўнгирдаги ғорда боласи бор эмизукли. Чақирсам, дарров келади.

Элёр. Тезроқ чақир!

Чол

Ҳайвонларнинг султони,
Кийик гўшти жон- жони.
Она йўлбарс, кел тезроқ,
Сўзларимга сол қўлоқ.

Йўлбарсга ўхшаб гулдираб ўкиради.

Зол. Тагин бизга ташланмайдими?

Йўлбарс пайдо бўлади.

Зол. Буюринг, султоним!

Чол

Эшит мени, йўлбарсжон,
Жаҳлинг чиқмасин бу он.
Дил дардини сўйлайди,
Одам бўлган бу Девон.

Сенинг сутинг шоҳга дорига керак бўляпти.

Йўлбарс (*гулдураб*). Кун иссиқ, саройга боргунча ачиб қолади. Ундан ташқари, етмай қолиши мумкин.

Элёр. Яхши. Девон, йўлбарсга айт, мен билан саройга бирга борсин.

Чол. Жонивор, сен ҳазрати Элёр Зол билан саройга бориб келақол.

Йўлбарс (*гулдураб*). Хўп бўлади.

Чироқ ўчиб ёнади. Сарой, тахтда Нодиршоҳ ўтирибди. Вазир кўл қовуштирган. Занжилар елпиғич ушлаган.

Вазир. Шоҳим, одамнинг бошига не ишлар тушмас экан, а? Ўшанда... «Менинг қаллам катта эмас, уники катта,» деб турганда Девсафидга мени олиб кетган эди Қора дев. Мен кийимларимни ечиб кўриб, эй, хомсемиз экансан. Баданинг офтоб кўрмаган, миянгни қатиғи бемаза, деб қайтарган. Ўрнимга офтобда қорайиб ишлаган бир боғбонни олиб кетиб, миясининг қатиғини чиқаришган.

Нодиршоҳ. Бахтинг... хомсемизлигинг иш берибди-да,а?!

Вазир. Ҳа, ҳа, шоҳим!

Элёр хурсанд кириб келиб, шоҳга енгил таъзим қилади.

Элёр. Шоҳим, ургочи йўлбарсларни келтирдим.

Нодиршоҳ. Менга сути керак. Ўзини бошимга урамани? Маликамга пўстин қиламанми?

Элёр. Кун иссиқ, сути ачиб қолмасин, тагин етмай қолмасин, деб тўртта ургочисини бошлаб келдим.

Йўлбарслар ўкириши эшитилди. Нодиршоҳ, Вазир, Занжилар кўрқиб, довдираб, қалтирашга тушишади.

Вазир. О, вазири аъзам. Ҳазрати Элёр, ботир, Зол шоҳимиз сизни синаш мақсадида бу ишга буюрган эдилар.

Нодиршоҳ. Тўппа-тўғри, синашга... Сарой аҳлига зарар келтирмасин. Дарров маконига қайтаринг. Тўғрим, Вазирим.

Вазир. Худди шундай, шоҳим.

Элёр. Хўп бўлади. Маконига қайтараман.

Нодиршоҳ. Бу шумтака тегирмондан ҳам бутун чиқади. Сен мени лақиллатиб, йўлбарслар пора-пора қилиб юборади. Кутуласиз, дегандинг.

Вазир. Тўғри. Шоҳим, кўп куюнманг. Бошқа тадбир, чора топамиз. Ҳозир келсин, айтаман. Сиз тасдиқлаб турасиз.

Нодиршоҳ. Албатта.

Чироқ ўчиб, ёнади. Яна ўша биринчи кўринишдаги манзара. Зол кетмон чопяпти. Боши билан кетмон ярақлаши тош орқасидан кўринади. Элёр яна вазирона кийимда кириб келади.

Элёр. Отажон! Мададкорим, донишмандлар доноси.

(Зол тош орқасидан чиқиб келади, қучоқлашиб кўришади).

Зол. Кел, бўтам, кўзимнинг оқу қораси. Яккаю ягона гавҳарим. Ўтир! Тинчликми?

Элёр. Яна мушкул иш буюрди Нодиршоҳ.

Зол. Қандай иш экан?

Элёр. Кеча саройга кирсам, Нодиршоҳ ғам тортиб маъюс ўтирибди.

Зол. Хўш?

Элёр. Дедик, мен бир туш кўрдим, шу тушимдан жуда хафаман. Тушимнинг таъбирини майда вазирларга айтсам, у махлуқлардан бир маъкул гап чиқмади: ўйлайманки, бу мушкулимни ҳам сиз осон қиласиз ва бу ғамдан ҳам қутқарасиз. «Қандай ғам?» деб сўрадим. Бу ғам шундайки, деб сўзида лавом этди. Тушимда отам, онам ва бувамни кўрдим. Уларнинг ҳеч қайсиси юзимга қарашмади. Энди сиз у дунёга бориб мендан нима учун хафа бўлишганини билиб келасиз. Сўнг сизга кўп инъомлар берурмиз, деди. Хизматингизни жоним билан бажарурман. деб чиқиб келдим.

Зол. Девон! Девон! Ҳо, Девон!

Чол (*кириб*). Лаббай.

Зол. Элёр ва Девон, сизлар ажралмас дўст бўлиб қолдинглар.

Чол. Албатта.

Элёр. Албатта.

Зол (*Элёрга*). Ўғлим, душманингиз сизни ғалабаларингиздан қаттиқ азобланиб, қаҳрланияпти. Астойдил сизни йўқотишга киришибди. Душманингиз яхши билади. У дунёга борган одам қайтиб келмаслигини. Шунинг учун сизни у дунёга юборибди. Девон. Биринчи сен кўп ўтин тўплаб катта гулхан ёқасан. Бутун шаҳар аҳолиси ва шоҳ кўрсин. Тутуни бир-икки кун ачиб димоғни ўртасин.

Чол. Хўп бўлади, бораверайми?

Зол. Бор! (*Элёрга*.) Қолган ишларни сенга уйда айтаман!
Юр!

Чироқ ўчиб ёнади. Яна подшонинг тахти. Тахтда Нодиршоҳ, ёнида Вазир. Елпиғичли занжилар. Элёрнинг юз-кўзлари қоп-қора, чопонлари, иштонлари куйган. Кўлида ярим ёнган қоғоз билан кириб келади.

Элёр
(*бақириб*).

Дунё-дунё, ярамасдир бу дунё,
Дунё-дунё, ярим мастдир бу дунё.
Дунё-дунё, фалокатдир бу дунё,
Дунё-дунё, касофатдир бу дунё.
Тилим лолу дилим беҳол,
Бу дунёдан бўлдим бемажол.

Шоҳга таъзим қилиб хатни узатади.

Мана, жаноби олийларининг ота-оналари нега хафа бўлганликларини шу хатга ёзиб беришди. (*Хатни узатади.*)

Дунё-дунё, ярамасдир бу дунё,
Дунё-дунё, касофатдир бу дунё.

Эй шоҳим, ўша дунёга кетаман,
Бу дунёда туролмайман, кетаман.
Дунё-дунё, фалокатдир бу дунё.

Нодиршоҳ (*хатни ичида ўқиб*). Воҳ, бу дунё курсин.
(*Кўз ёшларини занжилардан бири артиб қўяди. Элёрга.*) У дунёга
биз ҳам бориб келсак бўладими?

Элёр. Бўлади.

Нодиршоҳ. Қандай қилиб?

Элёр. Сиз хув, Яккатош майдонига юз саржин куруқ ўгин,
уч юз пуд кунжара йиғдирасиз. Уларни яхшилаб тахлашсин. Қулаб
кетмаслиги керак. Ўтиннинг устига яхши гиламлар ёздириб,
вазирларингиз, маслаҳатчиларингиз, амалдорларингиз билан
чиқиб ўтирасизлар.

Нодиршоҳ. Сиз ҳам чиқасизми?

Элёр. Йўқ. Мен бориб келдим. Кейин. Пастроқда биров
оловни ёндиради. Кўрқиб тушиб кетмаслик керак. Тутунларга
чидаш керак. Шунда уч кунда у дунёга бориб, ота-онангиз
билан дийдор кўришиб, узр сўрашиб келасиз. Бўлмаса хафа
бўлаверади улар. Фармонингизни ҳозир бериб, қайтариб
олмаслигингиз шарт.

Вазир киради.

Нодиршоҳ. Халойиқ! Аъёнлар! Вазиру вазаролар!
Яккатош майдонига юз саржин ўтин йиғиб, тахланг! 300 пуд
кунжара тўкинг! Устига гилам кўрпачалар ёздиринг. Ҳамма сарой
аҳли, Элёр, Зол, вазиру аъзамдан ташқари ҳаммамиз у дунёга
бориб марҳумларни зиёрат қилиб келамиз. Фармон қатъий!
Бош тортганларнинг боши дорга тортилади.

Вазир. Шоҳим, бу мумкин эмас. Фармонни қайтаринг!

Нодиршоҳ. Фармон қайтарилмайди. Қайтариб олсам
шохи юмшоқ хўкизга айланиб қоламан. Кейин одамлар мени
майна қилади. «Нодиршоҳ, шохи юмшоқ», деб.

Вазир. Қуллуқ, шоҳим! (*Ўзича.*) Ўзим ўйлаб топган ҳийла
тузоғига ўзимиз илиндик.

Чироқ ўчиб ёнади. Карнай-сурнай, ногора овози эшитилади.

Оломоннинг шовқини келади. Саҳна ўзгармаган.

Нодиршоҳ. Зап ҳимматли азамат халқим бор-да! Мен истагандан кўра уч баравар ўтин, уч баравар кунжара тўплашибди.

Вазир киради.

Вазир (*хомуш*). Шоҳим, фармонингиз бажо бўлди.

Карнай- сурнай, ногора авжланади.

Нодиршоҳ. Қани, Вазирим, бошланг!

Улар тантана билан чиқиб кетишади. Гулхан ловиллагани кўринади.
Халқ шовқини эшитилади. Зол билан Элёр киради.

Зол. Ана, ўғлим, улар сенга ёққан ўтларида ўзлари ёндилар.
Элёр. Отажон, Мададкорим! Сизнинг донолигингиз эвазига мен қоқилмадим.

Зол. Ўғлим, сиз ота айтган йўлдан юрдингиз. Ота йўлидан юрган бола қоқилмайди. Оталар болаларига ёмонликни ҳеч қачон раво кўрмайди.

Овоз. Халойиқ! Нодиршоҳ ўз аҳмоқликлари туфайли бор амалдорлари билан куйиб кул бўлди. Ҳақ жойда қарор топди. Халққа кўп азоблар берди. Бизни балолардан қутқарган Элёр ботир подшо бўлсин!

Овозлар. Тўғри, фақат у подшоликка лойиқ! Халқнинг ғамхўри!

Зол. Халқ тўғри айтяпти. Сен подшо бўлишинг керак. Сен рустамдай полвон, донолик илмини ўрганган ёш, навқиронсан. Идрок, куч ёшларда.

Овоз. Элёр Зол, сизга подшолик муборак.

Элёр отасини қучоқлаб.

Элёр. Отажон, мададкорим! Битмас хазинамсиз.

Карнай сурнай, ногора тантанавор янграйди.

Парда

Тамом

1986 йил, май.

ҲАЗИЛКАШ ШОҲ

*(Ўзбек халқ эртаклари асосида
битилган воқеий эртак-комедия)*

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Шоҳ	Умми
Ҳасан	Чол
Масрур	Табиб
Ҳаблалўлў	Зубайдабегим
Нажма	Давратулқамар
Вазир	

I КЎРИНИШ

Ҳасаннинг уйи. Хонтахталар ясатилган. Уй содда ва гўзал безатилган. Шоҳ оддий савдогар кийимида ёнида хизматкори Масрур билан атлас кўрпачада ёнбошлашиб ўтиришибди. Ҳасан кўлида кўза ва пиёлалар билан кирди.

Ҳасан *(тавозе билан)*. Азиз меҳмонлар, мен онамга таомлар буюриб келгунимча зерикмадингларми?

Шоҳ. Йўқ, бўтам, одам меҳмондаям зерикадими, еб-ичиб, чақ-чақлашиб ўтирибмиз. Ўзингиз ҳам бирдам биз билан ўтиринг, суҳбатлашайлик. Сиздан сўрайдиган унча-мунча саволлар туғилди.

Ҳасан. Менгами?

Шоҳ. Ҳа, албатта, сизга-да.

Ҳасан. Унда сўранг, ақлим етганича жавоб қилурман.

Шоҳ. Ўғлим, ўзи сиз кимсиз? Сизни ҳар оқшом кўноқ меҳмон кутишингиз бизни таажжубга қўймоқда. Нима учун фақатгина бир оқшом?

Ҳасан. Эй, тижорат аҳлининг билимдонлари, мағрибдан машриққа юрган жаҳонгашталар, саволингиз ҳар нечук ўринли, жавобим анча узоқроқ, сизни зериктирмасмиканман деган андишам ҳам бор.

Шоҳ. Бундан ташвиш тортманг. Тонг-саҳаргача ҳам эшитишга тайёрмиз.

Ҳасан. Ундай бўлса эшитинг. Менинг исмим соддагина Ҳасан, онам Абуҳасан атайдилар, улфатларим Ҳасан ҳазилкаш дейишади. Чунки улфатчиликни, шоду хуррамликни, қувончу шодликни, ҳазиллашишни хуш кўраман. Ўзим савдогарнинг ўғлиман. Отам ёшлигимдан мактаб-мадрасага бериб ўқитди ва қаттиқ тутди. Мен ўйин-кулгани яхши кўрсам ҳам рухсат бермади. Ёшлигинг ўйин-кулги билан ўтса, қарилигинг гаму ҳасратда ўтади. Ёшлигингда ўқиб илму ҳунарлик бўлсанг, қарилигинг роҳат-фароғатда ўтади, дерди. Лекин, афсус, тижорат иши қалтис экан. Дарёдан ўтаётганда отам сувга гарқ бўлиб кетди. Отамнинг ягона меросхўри мен эдим. Отамдан қолган олтинларни иккига тақсим қилдим. Бир қисмини қаро кунга ярар, деб яшириб қўйдим. Ярмини улфатларим билан мени тергайдиган одам бўлмагани учун тараллабедодга сарф этдим. Онам бечора бу йўлдан қайтармоқчи бўлди. Мен онамдан қулдим, мазах қилдим. Негаки, кайфу сафо, таралла-бедод жилва қилиб домига тортар эди-да. Хулласи калом, пулим тамом бўлди. Менинг қозонимда қайнаб, чўмичимда ўйнаб, соямга пойандоз ёзадиган жўраларим юзингда кўзинг борми демасдан қарамай қўйди. Пул сўраб борсам, ўзини гўлликка солди, ёрдам беролмасликларидан елка қисди. Отамдан қолган ер-сувда деҳқончилик билан кун ўтказишга қарор қилдим. Жўраларим билан улфатчилик қилмайман. Чунки улар фирром. Бошқа шаҳарлардан келган одамларни карвонсаройдан бориб олиб келаман. Бир кеча суҳбатлашиб кузатиб юбораман. Онам айтади, мусофирнинг кўнглини овласанг, сенинг номинг ўзга юртларда ҳам оғизда бўлади, деб. Палон юртда палончи бор экан, деб бир умр ҳикоя қиладилар, дейди. Шунинг учун ҳар оқшом кўноқ меҳмон чорлайман. Энди ўзларидан сўрасак, мусофирлар?

Шоҳ. Бале... Биз савдогармиз, Хуросондан Туронга, Турондан Эронга, Эрондан Шомга. Шомдан Ироққа мол элтиб сотамиз. Бу киши менинг солиқ хос хизматқорим. Аслим Турондан, онам Шомдан.

Ҳасан. Ғоятда миннатдорман.

Шоҳ. Эҳ Абуҳасан, сен чиндан ҳам ажойиб, дилкаш, дилбар, хушчақчақ, мулло йигит экансан. Дилимизни равшан, кўнглимизни хушнуд қилдинг. Сени яна дилингда орзутилагинг борми? Мени бу юртларда қўлим узун, бу ҳурмат - иззатинг, илғифоту саховатингга бирон- бир яхшилик қилиб дилингни овласам, дейман.

Ҳасан. Азизларим, мени зинҳор-базинҳор мазах қилиб кулмасангизлар, биргина орзуим бор, шуни айтаман.

Шоҳ. Биз яхши одамлар устидан кулмакка ҳаққимиз ва ҳаддимиз йўқ. Биз ўзимиз сўраяпмиз. Айт!

Ҳасан. Агар бир кун шоҳ ўрнида подшо бўлиб қолсам ўзим билардим.

Шоҳ (*айни муддао, дегандек, лекин ўзини сипо тугиб*). Шоҳ бўлиб қолсанг нима ишлар қилардинг?

Ҳасан. Биринчидан, маҳалламиздаги тўртта қари миршабни, иккинчидан, юртимиз оқсоқолининг тинкасини қуритиб, бошлаб жазо берардим.

Шоҳ. Улар нима ёмонлик қилди?

Ҳасан. Қишлоқни талаб, хароб қилди. Оқсоқол ўтакетган дилозор. Миршабларга имо қилади, улар исковичдай ириллаб талайди. Ҳа, деса, шоҳимизнинг фармони, Олий ҳазратларининг буйруғи, деб кўнглига келганини қилаверади. Уларга мабодо салом бериб қолсанг, «кўзинг чиқсин», деб жавоб беради. Ўз соқолига ўзи чангал солади.

Шоҳ. Яна нима қилардинг?

Ҳасан. Яхши кишиларга лутфу марҳамат кўрсатиб, совға-саломлар улашардим. Юртни обод — халқни фаровон қилардим.

Шоҳ. Бир кунда-я?

Ҳасан. Ҳа, бир кунда.

Шоҳ. Қандай қилиб?

Ҳасан. Буниси сир, олдин подшо бўлай, кейин...

Шоҳ. Сени шунчалик ҳазилкаш, мулло йигитча деб ўйласам, адолатнарвар, ҳақгўй одам ҳам экансан. Ажабмас, фаришталар омин деб, шоҳ бўлиб қолсанг. Ҳа, Ҳасанбой, аллавақт бўлиб қолди. Энди ётсак ҳам бўлармиди. (*Хўроз овози келади.*) Ана, хўрозлар ҳам қичқира бошлашди.

Ҳасан. Таом бор.

Шоҳ. Иним, увол бўлмасин, онангга айт, нонуштага еймиз.

Ҳасан. Хўп, мен итни ҳам узоқроқ боғлаб келай.

Шоҳ. Бале, зап йигит экансан, тунда мени бир-икки ҳовлига чиқиш одатим бор.

(Ҳасан чиқади. Шоҳ хонтахта устидаги шарбат тўла кўзага ухлатадиган дори солади.)

Шоҳ. Масрур! Мана шу уйқу дори Ҳасан ҳазилкаш, ишлари чалкашга ўз кучини кўрсатади. Ҳазиллашиш қанақалигини унга бир кўрсатиб қўямиз. А, лаббай? *(Хурсанд.)*

Ҳасан бепарво қайтиб киради. Шоҳ ва Масрур ҳеч нарса қилмагандек хотиржам ўтиришади.

Ҳасан. Хуш келибсизлар, азизларим. Итни боғлаб қўйдим олисга. Овқатни нонуштага қолдирдим.

Шоҳ. Абуҳасан ўғлим, ўтир ўзинг. эй баракалла, минг раҳмат, бўтам, кўп хизмат қилдинг. Менинг қўлимдан ҳам бир пиёла шарбат ичсанг, ўз қўлим билан қуйиб берсам.

Ҳасан. Бу ишингиз унча маъқул эмас. Мен қуйиб бераман. Сиз меҳмон, мен мезбон.

Шоҳ. Бўтам, менга ҳам савоб керак, мен ҳам савобдан қуруқ қолмай.

Ҳасан. Ҳай, майли, катта одамнинг сўзини ерда қолдириш одобсизлик, дерди онам. Сиздек жаҳонгашта кишиларнинг қўлидан шарбат ичмоқ биз фақирларга фахрдир.

Шоҳ. Бале, бўтам, мулло йигитнинг садағаси кетсанг арзийди. Қани, қани, мирзо йигит. олинг! *(Шарбатли пиёлани узатади.)*

(Ҳасан пиёлани олади ва шарбатни симиради.)

Ҳасан *(пиёлани қайтариб)*. Раҳмат. Ўзингиз ҳам ичинг, хизматкор амакимгаям беринг.

Шоҳ. Албатга *(шарбат қуйиб хизматкорга узатади)*.

Масрур *(рад этиб)*. Йўқ, мен анор шарбаги ичсам, бир қадар меълам чириглайдир.

(Ҳасанга дори таъсир қилиб секин ёнбошлайди ва хуррак отади)

Шоҳ. Масрур! Ҳасанни елканга ол! Эътибор қил! Ҳовли эсингдан чиқмасин. Эшикни қия очиқ қолдир! Яна обкелиб кўясан. Уқдингми?

Масрур. Уқдим. Ё пирим. *(Ҳасанни елкага олади.)*

(Чироқ ўчиб ёнади.)

II КЎРИНИШ

Сароф. Тахт ўрнида шийпон шаклида парда ичида шоҳ ётадиган тахта каравот. Шоҳона тўшалган ўрин. Масрур Ҳасанни елкасида кўтариб киради. Каравот олдида кўтариб туради. Шоҳ ҳовлиқиб кириб, «қарс» уради. Ҳаблалўлў билан Нажматуссубҳ киришади.

Шоҳ. Мана бу Ҳасан ҳазилкашни ечинтириб, менинг тунги либосларимни кийинтириб ўрнимга ётқизинглар! Масрур!

Масрур. Лаббай, шоҳим.

Шоҳ. Сен Ҳасанни ётқизгач, чиқиб эшик оғага айт, тонг отиб қолди, вазир ва амирларга, бек ва амалдорларга айтсин. Ҳамма Ҳасан ҳазилкашни бир кун шоҳ деб қабул қилсин. Бор хазинани сарф қилгандаям чурқ этиб оғзини очмасин. Амримни бажо келтирсин. Уқдингми?

Масрур. Шоҳим, айтганингиздан зиёда бўлгай!

(Ҳасанни парда ичига олиб кириб, ечинтириб ётқизишади. Ётоқ пардасини икки ёққа очиб қўйишади. Абуҳасан кўриниб туради.)

Шоҳ. Ҳаблалўлў!

Ҳаблалўлў. Сўзларингизга мунтазирман, шоҳим.

Шоҳ. Ҳасан ҳазилкашнинг қилмишларини мен беркиниб туриб кузатаман.

Ҳаблалўлў. Бош устига, олампаноҳим!

Шоҳ. Мени қандай эъзоз қилсанглар, уни ҳам шундай эъзоз қиласанлар, уқдингми?

Ҳаблалўлў. Уқдим, шоҳим, уқдим.

Шоҳ. Ҳасан ҳазилкаш — шоҳ. Бу мен. Мен — Ҳасан ҳазилкаш, англадингми?

Ҳаблалўлў. Англадим, шоҳим. Ҳасан ҳазилкаш — шоҳ, яъни сиз. Сиз — Ҳасан ҳазилкаш, шундайми?

Шоҳ. Идрокинг дуруст.

(Шоҳ бориб ётоқ пардаси орқасида туради. Тонг ёришади. Ҳаблалўлў Ҳасан ҳазилкашнинг бошига келади. Сўнгра Нажматуссубҳ ҳам келади.)

Ҳаблалўлў. Шоҳим, олампаноҳим, ўринларидан турсинлар, вақт бўлди. *(Ҳасан кўзини очиб қарайди. Боши оғирлашганидан сағал кўтариб ташлайди. Индамайди.)* Ўрнингиздан турадиган вақт бўлди, шоҳим.

Ҳасан. Шоҳим?.. Нима?

Ҳаблалўлў. Ҳа, подшоҳимиз, олампаноҳимиз сиз. Туринг, юз-қўлингизни ювиб, нонушта қилиб, девонга чиқасиз.

Ҳасан *(бошини ушлаб)*. Вой бошим...

Ҳаблалўлў. *(кўзадан пиёлага шарбат қуйиб узатади)*. Шоҳим мана буним симиринг, бош оғригингиз таққа тўхтайди.

Ҳасан *(ҳайрон)*. Шоҳим?

Ҳаблалўлў. Ҳа, шоҳим...

Ҳасан. Нима, сен эчкимисан, шоҳинг бўламан? *(Шоҳ оғзини беркитиб кулади.)*

Ҳаблалўлў. Асло, ундай деманг. Сиз етти иқлимнинг ҳукмдори подшоҳимизсиз.

Ҳасан. Етти иқлимнинг қат бўлди?

Ҳаблалўлў. Мағриб ва Машриқ, кунчиқиш, кунботиш -ҳаммаси етти иқлимда, сиз шунга подшоҳсиз, билмайсизми?

Ҳасан *(ўтириб олиб)*. Олла, топибсан аҳмофингни, шоҳ эмишман. Мен Ҳасан ҳазилкаш -- ишлари чалкашман. Онам Абуҳасан дейди.

Ҳаблалўлў. Йўқ, шоҳим, сиз ёмонроқ туш кўргансиз, дейманов. Ўнгу сўлингизга қаранг, саройдасиз, ҳозир канизақларингиз келиб, сизга «Тонгги рақс»ни ўйнаб беришади. Битта қарс уринг, кўрасиз.

Ҳасан *(ишонқирамай қарс уради, мусиқа янграйди, гўзал раққоса чиқиб ўйнаб, Ҳасаннинг юзини силаб-силаб кетади)*. Ё тавба, ё тавба. Тушимми, ўнгимми? Йўқ, бу туш. кеча меҳмонхонада шоҳ бўлиб қолсам, деган эдим. Тушимга кирипти-да, а? Ё тавба, ё тавба.

Ҳаблалўлў. Шоҳим, юз-қўлингизни ювишга атир ҳидли сув тайёрлаб кўйганман. Бугун қайси чўрингиз юзингизни ювиб кўйсин. Нажматуссубҳми, Давратулқамарми, Ёқуталлаълими?

Ҳасан. Нима бўляпти ўзи? Мен уйкудаги одам бўлсам, бировни товушини қандай эшитяпман-а? Ё тавба, тавба?! (Қайта ётиб бошини кўрпага буркайди.) Ўйин тўхтатилсин! (Ўйинчи кириб кетади).

Ҳаблалўлў. Ёш болага ўхшаган ширинсиз, шоҳим. Туринг энди.

Ҳасан (кўрпани бошидан олиб). Шохинг синсин, эчки. Мен ухлаб ётибман, туш кўряпман, кўясанми, йўқми?

Ҳаблалўлў (босиқ ва ёқимли қилиб). Асло ундай деманг. Сиз уйғоқсиз, ўрнингиздан туринг.

Ҳасан (ўрнидан ярим туриб ўтиради). Тўғри, мўъжиза рўй бериб шоҳ бўлган бўлсам бўлгандирман, шунақасиям бўп турса керак. Қани, бир текшириб кўрай-чи? (Нажматуссубҳга.) Ойимча, мен кимман?

Нажма. Сиз бизнинг қиблагоҳимиз, подшоҳимизсиз, жами дарё ва қитъаларнинг ҳукмдорисиз.

Ҳасан. Ёлғон. Ўзинг чиройли бўлсанг ҳам ёлғонни сувдай ичаркансан.

Нажма. Чин сўзим, шоҳим!

Ҳасан. Ундай бўлса бармоғимни тишлаб кўр! (Бармоғини туттади.)

Нажма. Бажонидил шоҳим. (Бармоғини қаттиқ тишлайди.)

Ҳасан. Войдод, ҳа, уйғоқман. Узволай дединг-а. (Шоҳ кулади). Ҳай, турсам турақолай. (Ҳаблалўлў оёғига олтин кавуш келтиради. Нажматуссубҳ қўлтиғидан олиб турғизади. Нажматуссубҳни елкасига қўлини солиб, ўзига тортади.) Гўзал экансан-а! Эринг борми?

Нажма. Йўқ, шоҳим! (Ювинтиргани ичкарига олиб кириб кетишади).

Шоҳ. Ётоқни олинглар! Хонтахта келтиринглар! Тезда овқатлантиринглар! (Кулиб ўзича.) Вой, вой, маза қилдим. Зўр эрмак. Антиқа томоша. Қани буёғига нима каромат кўрсатаркин. (Шоҳнинг айтганини хизматкор ва чўрилар тезда бажаришади. Ҳасан Ҳаблалўлў билан Нажматуссубҳни елкасига қўл ташлаган ҳолда чиқади.)

Ҳасан. Нонушта шу ердами?

Ҳаблалўлў. Мана, тайёр, ўтиринг. (Шоҳона курсига ўтқизади.)

Ҳасан. Мен ростдан шоҳманми?

Нажма. Албатта!

Ҳасан. Ма, бармоғимни... (*Нажматуссубҳ тишлайди.*)

Войдод! Ёмон тишлар экансан. Ҳа, ростдан шоҳман, а?
(*Ҳаблалўлга.*) Дастурхондаги овқатдан озгина-озгина еб чиқ!
Тагин, шоҳни заҳарлаб қўймаларинг.

Нажма. Вой, шоҳим, нималар деяпсиз. (*Овқатнинг ҳаммасини бакавул татиб кўради.*)

Ҳасан

Бўри баковул экан,
Тулки ясовул экан.
Қарға қақимчи экан,
Чумчуқ чақимчи экан.

Энди менга овқат едириб қўясанлар, хўпми, ахир мен шоҳман-ку.

Ҳаблалўлў. Бажонидил.

Нажма. Бош устига. (*Овқат едира бошлашади.*) Сенлар овқат едириб қўяркансанлар. Нега юз-қўлимни ювдирдиларинг?

Нажма. Бўлмаса ҳаром бўларди-да.

Ҳаблалўлў. Йўқ, Нажма, харом бўлмайди. Қўл бизники, оғиз шоҳимизники, қозон бизники, ошқозон шоҳимизники, қозон тоза, қўл тоза, бўлди-да. Майли эртага юз-қўлни ювмай қўя қоларсиз.

Ҳасан. Ақлли чўри экансан. Шоҳ бўлганимда сени чўрилиқдан озод қилардим.

Нажма. Мен-чи.

Ҳасан. Сени маликаликка олардим.

Ҳаблалўлў. Шоҳимизсиз-ку.

Ҳасан. Ҳа, дарвоқе, шоҳман- а, ёш шоҳман. Эртага сени озод қиламан. Сени маликаликка оламан. Фармон битилсин.

(*Вазир киради.*)

Вазир. Шоҳим, вазирлар, амирлар ва сарой ағёнлари, беклар девонда йўлингизга мунтазир.

Ҳаблалўлў. Сиз аъло олампаноҳимизни-да, кимни бўларди? Менинг бурчим сизни уйғотиш. Узоқ ухлаш одатингиз йўқ эди-ку. Ҳамма сарой аҳли сизга салом беришга, рухсорингизни кўришга мунтазир.

Ҳасан. Ёлғон.

Ҳаблалўлў. Рост. Сиздан бўлак шоҳимиз ҳам, олампаноҳимиз ҳам йўқ.

Ҳасан. Ёлғон. Мен шоҳ эмасман, Абуҳасанман. Онам шундай дейди, оғайниларим Ҳасан ҳазилкаш дейди. Сенлар шайтон васвасалари эса, шоҳим, шоҳим. Эй шоҳинг синсин сенларни. (*Нажматуссубҳ гул кўтариб киради.*)

Нажма. Эй тангри таолонинг севган кишиси, туринг. Мана бу жаннатул маъво гулларидадан ҳидласангиз энгил тортиб, дунёга меҳр кўзи билан қарайсиз.

Ҳасан. Ҳа, жаннатга бориб келдингми?

Нажма. Йўқ, жаннатга борганим йўқ. Гуллар жаннатдан чиққан дейишади.

Ҳасан. Эҳтимол сен жаннатдан чакканга тақиб чиққандурсан?

Нажма. Шоҳим, бизни калака қиляпсизми? Кеча узоқ ётиб қолганларига ҳайрон бўлмасинлар. Сабаби уйқу голиб келиб узоқ ухладингиз. Озор етказмаслик учун уйғотмадик. Ҳамма чўрию канизаклар, маликалар оёғингизга бош қўйиб ухладик. Энди биздан ранжида бўлмасдан, хоҳишлари бўлса кўрсинлар, олампаноҳим.

Рафиқо, сўйла токай, кечгусидир тунларим бедор,

Ғаму ҳасратларимни токай этмам ёрима изҳор.

Дегил ёлғиз топиб маҳбубингга арзингни холис,

Бўлур, токай, менга тунлар узоғу кечалар олис.

Ҳасан (*қулоғини тортиб, бошини лиқиллатиб*). Ҳаммаси ёлғон! Байтинг ҳам, ўзинг ҳам ёлғон! Ҳасанлигимни ўз кўзим билан кўриб турибман. Нажма, мияни ғажийма!

Нажма. Ҳасан деганингиз ким ўзи, шоҳим?

Ҳасан. Мен ўзим. Мен, мен, тушунасанми, Мен.

Нажма. Андак хаёлингиз қочган. Сиз ягона, ҳукмдоримизсиз. Ҳа, одам туш кўрса шунақа бўлади. Уйғонинг.

Ҳасан (*ярим туриб, ҳаммаёққа назар солиб*). Яна шайтон васвасаси, яна жиннихона. (*Яна ётиб олиб кўрпани бошига тортади. Оёғи очилиб қолади.*)

Нажма. Шоҳим, турмоққа хоҳишлари бўлмаса, ётаверинг, биз вазифамизни адо этдик. Вазирлар, амирлар, агёнлар, амалдорлар девонхонада йиғилишиб туришипти. Ташрифингизга мунтазир! Бу ишлар сизнинг измингизда. Сизнинг ўрнингизни ҳеч ким ола билмайди.

Ҳасан. Мендан бошқа жинни йўқми? (*Шоҳ қотиб кулади.*)

Ҳаблалўлў. Йўқ, жоним. Ягона шоҳ сиз. Қани, қани, мени қийнамай бир ўрнингиздан туринг-чи.

Чўрилар ҳаммаси чиройли қилиқлар қилиб, хуллас, турғазишиб, оёғига олтин кавуш кийдиришади. Кийимларини бир чўри кўтариб туради.

Ҳасан (*Нажма билан Лўлўнинг бўйинларига кўлини солиб, юзларини силаб кўяди*). Ҳар қалай ўнгимга ўхшайди. Бармоғимни тишлаб кўр, Нажма! Лўлў, сен чимчилаб кўр! (*Нажма бармоғини қаттиқ тишлайди, Лўлў қаттиқ чимчилайди.*) Войдод! Войдод! Ўнгим. Майли, шоҳ бўлсам яна бўпман-да. Яна жиннихона калтагини есам ебман-да. (*Нажма билан Лўлў бўйнидан кўлини олади.*)

Нажма. Шоҳим, кийиниб олинг, ички кўйлақдасиз.

Ҳасан. Шоҳлар хоҳласалар яланғоч юрадилар. Мен шундай зўрман, яхшиман. Тўғрими, Лўлў?

Ҳаблалўлў. Фоятда тўғри.

Ҳасан. Ёлғон.

Ҳаблалўлў. Нимаси ёлғон?

Ҳасан. Мен шоҳ эмасман.

Нажма. Кимсиз бўлмаса?

Ҳасан. Тўғри, мен кимман? Жинниманми, шоҳманми? Ҳасанманми?

Нажма. Бу савол бизни ҳар гал хижолат қилади. Ўзлари мағрибдан машриққача барча иқлимларнинг ҳукмдори эканликларини билмайдиларми? Биладилар. Лекин биз ғариб чўриларни мазах ва калака қилиш учун мен кимман, мен кимман

фароғатда ўтгани яхши эмасми? Хотин деган зот ёмон чиқиб қолса, кунда уруш, кунда жанжал. Бошим пушаймону ғам-ғуссадан чиқмай қолади.

Шоҳ. Ўзинг баркамол, яхши одамларнинг фарзанди бўлганлигинг учун соҳибжамол ва хулқи хуш қизга майлинг бўлгани яхши. Ташвиш қилма, айтганингдан зиёдроқ қизни ўзим топиб бераман.

Ҳасан. Йўқ, меҳмоним, сенинг гапингга кириш...

Шоҳ. Асло ғам чекма, йигит.

Ҳасан. Бир гап бўлар, мен иссиқ таом келтирай. (*Чиқади.*)

Шоҳ (*Масрурга*). Содда бола яна лаққа тушди. Яна бир ўйнатиб ҳангома қиламиз, а? (*Шоҳ кўзадаги шарбатга ухлатадиган дори солади.*)

Масрур. Яна маза қилиб, думалаб-думалаб куладиган бўлдингиз, шоҳим. Аввалги ҳангома саройда миш-миш, латифа бўлиб кетди. Ҳаммани оғзида шу гап. Доносиз, шоҳим. Ҳар кимни ҳам ақли етмайди, шоҳим. Жиннихона ҳам ақлини тоза киритмапти.

Ҳасан (*катта сопол лаганда палов келтиради*). Азиз меҳмонлар, қўлларингизни ювиб олинглар. (*Обдастада сув ва дашшу тутади.*)

Шоҳ (*қўл ювиб*). Раҳмат, бўтам.

Масрур (*қўл ювиб*). Ниятингизга етинг.

Ҳасан обдаста ва дашшуни олиб чеккага қўйиб, сочиқ тутади. Улар қўл артишадиганда обдаста ва дашшуни олиб чиқиб, қайтиб киради.

Ҳасан. Қани, таомга марҳамат! Онам ўзлари тайёрланганлар.

Шоҳ. Биз у кишининг таомларига мафтунмиз. Ўтган сафарги маза ҳали оғзимиздан кетгани йўқ. Офарин волидаи меҳрибонингизга, дуоларини олинг, кам бўлмагайсиз. (*Овқат ейишади. Сўнгра Ҳасан шарбат қуйиб шоҳга узатади.*) Халқимизнинг удуми бўйича аввал мезбон ичиб, сўнгра меҳмонга узатади, Абуҳасан. Чунки меҳмоннинг кўнглида шубҳа уйғонмаслиги учун.

Ҳасан. Афу этгайсиз, меҳмон, ўгитингизни бажонидил қабул қилгайман. (*Пиёлани тўлдириб, симиради. Сўнгра қуйиб шоҳга узатади. Шоҳ ичаман деб оғзига олиб боради-ю.*)

эҳтиётсизлик қилгандай тўкиб юборади. Дори ўз кучини яна Ҳасанга кўрсатади. Секин кўрпачага чўзилади).

Шоҳ (*Масрурга*). Мана, маймун тайёр, қанча хоҳласанг шунча кулаверасан.

Масрур. Елкага олайми масхарабозни.

Шоҳ. Аввал онаси ухласин. Сўнг кўтариб саройга жўнаймиз.

(*Чироқ ўчиб, ёнади.*)

V КҶРИНИШ

Сарой. II кўринишдаги манзара. Пардалар, шийпондаги шоҳнинг ётоғи. Ҳасан яна шоҳнинг ўрнида ётибди. Ҳаблалўлў Ҳасанга ҳушига келтирадиган дори ҳидлатади. Ҳасан кўзини очади.

Ҳасан (*ҳайрон, ўзича*). Ё тавба, шоҳ бўлганимда ётган жойим-ку.. Бу қандай ҳол. (*Бармоғини тишлайди. Оғриқдан.*) Войдод! (*Бекиниб турган шоҳ кулади.*) Яна аввалги ҳолимга қайтдим шекилли, яна жиннихонага бораманми? Яна миршаблар савалашадими? (*Эти сесканиб кетади.*) Ярамас, аблаҳ савдогарлар яна эшикни очиқ қолдирибди-да, иблислар экан-у. Зич ёпиб кетамиз деб онт ичган эди-я, яна қандай кўргиликлар пешонада бор экан... (*Бошини яна кўрпага буркайди.*)

Ҳаблалўлў. Шоҳим, тангрининг ердаги сояси, аё ҳукмдоримиз, вақт етди. Ўринларидан азот турсинлар!

Ҳасан (*кўрпа ичидан мўралаб*). Кимсан?

Ҳаблалўлў. Ҳаблалўлў. Сиз атаган Лўлўман.

Ҳасан. Ўл. Сен Лўлў шаклига кирган шайтонсан. Мен шоҳ эмас, Ҳасанман. Сен кўзимдан йўқолмагунингча турмайман. Йўқол! Мени энди алдаёлмайсан. Жиннихонага борадиган жинни йўқ. Йўқол, шайтон чўриси!

(*Шоҳ маза қилиб кулади.*)

Ҳаблалўлў. Ундай хунук гапларни қўйинг, ўрнингиздан ҳўп деб туринг, келинг, мен ўзим ёрдамлашиб юбораман.

(*Ҳаблалўлў турғизмоқчи бўлиб, қўлини чўзганда Ҳасан қўлини силтаб ташлайди.*)

Ҳасан. Эй, шайтон чўриси, сен кимни шоҳим деяётибсан?

деганинг, иситманг борми? Ўрнингдан туриб, юз-қўлингни юв! Сен менинг ўғлимсан.

Ҳасан (*кўзини ғира-шира очиб*). Нега мен сенинг ўғлинг бўламан? Сен мени қандайдир Абуҳасан деб ўтирибсан. Мен етти иқлимнинг ҳукмдори — шоҳман! Миршаблар! Бу мегажинни кўзимдан йўқотинглар! Дарёга улоқтиринглар!

Умми. Вой, шўрим, шовқин солма, болам, кўзингни оч. Бақирганингни қўшнилар эшитиб қолишса, нима бўлади? Сени тўппа-тўғри жиннихонага жўнатишади. Эсинг борми ўзи?

Ҳасан. Ўзинг жиннисан, имонсиз кампир! Мен Абуҳасанмас, олампаҳоқ, худонинг ердаги сояси, подшоҳи олийман, деяпман-ку. Ҳамма иқлим, дарёлар, мавжудотлар менинг измимда. Миршаблар! Навкарлар! Қуллар! Чўрилар! Канизакларим, қаёқдасиз?

Умми (*ийгламсираб*). Ё тавба, «қуллар», «чўрилар», «канизаклар!» Бу нима деганинг! Энди бу кўргилик ҳам бормиди. Меҳмон савдогарлар бир бало қилиб кетишдими, а? Ўғлим... мен онанг бўламан. Кўзингни яхши очиб, уйингга назар сол. Сарой нимасси? Сен шу хонадонда туғилиб ўсгансан, бир қадам ҳам нарига жилмагансан. Ўғлим. Турақол, ўзингга кел, шайтоннинг васвасасига берилма.

Ҳасан (*ярим туриб, уёқ-буёққа назар солиб, идроклолмай*). Ҳа, рост, мен Ҳасан, сен онам шекилли. Ҳа, Ҳасан бўлсам керак, (*қулоғини тортиб, бошини лиқиллатиб кўради. Бирпас туриб яна айнийди*). Ҳой, эсини еган кампир, нега мен Абуҳасан бўларканман! Сен илми амал билан мени ўғлинг Абуҳасан қилиб олмоқчимисан. Ўзиниям, ўғлиниям кўргани кўзим йўқ. Йўқол кўзимдан! Мен шоҳ бўламан! Биласанми, кампир! Девонда вазирлар, амирлар, беклар, амалдорлар амри фармойишимга мунтазир!

Умми (*куйиб*). Эй, худойим-ей, ўғлим, бу сўзларни қўй, тавба дегин. Оқибати ёмон бўлади. Яхшиси, туриб ўтир. Сенга кеча холангникига борганимда кўрган ҳангомани сўзлаб бераман.

Ҳасан. Хўп... мана... (*Туриб ўтиради.*) Гапир, кампир! Нима бўлди!

Умми. Қишлоғимиздаги оқсоқол ва тўрт миршабни подшо одамлари ушлаб, ҳар бирини филнинг думи билан 400

даррадан уришди. Кейин-чи, эшакка тескари миндириб, юзига қоракуя суртиб шаҳарга олиб бориб сазойи қилишипти.

Ҳасан (*ғурури ошиб, ўрнидан туриб ўйнаб кетади*). Ўша подшо мен эдим, кампир. Абуҳасан дейсан-а.

Умми (*ўзича*). Вой, худойим-ей, яна айнияпти-ю, энди нима қиламан, а? Уни ўзинг бало-қазодан асрагин, парвардигор.

Ҳасан. Ҳа, кампиршо, мисинг чиқяпти, а? Мен сенинг ўғлинг эмас, подшоҳ эканимга энди ишоняпсан-ку. Менга «туш кўряпсан, болам», деб алдаяпсан. Лекин бу ерга қандай қилиб келиб қолганимга ҳайронман.

Умми. Эй нуридийдам, жигарпорам, шайтонга ҳай бер, ёш бошингга бало-қазо чорлайдиган гапларни оғзингга олма, девор орқасида одам бор, кўзингни оч, ўғлим!

Ҳасан. Эй, нобакор кампир, ҳадеб сўзимни қайта-раверсанг. Шундай адабингни бердираманки, туғилганингга минг пушаймон ейсан.

Умми (*йиғлаб*). Ақли расо болам, эс-хушингни йиғиб ол, оҳ! Эй воҳ, энди нима қиламан-а? Она ўз боласини билмайдими-я. Менинг ўғлим Абуҳасансан. Ўзингни пошшо, худонинг ердаги кўланкаси, дейишга қандай тилинг борди.

Ҳасан. Ҳа, малъун, бўлмаса мен кимман ўзи?

Умми. Ўғлим, Абуҳасансан.

Ҳасан. Эй, ўғлинг Абуҳасан билан қўшмозор бўл!

Умми. Ҳай, ҳай, болам, тавба дегин, тавба, ўзингни ўзинг шоҳ дема. Бизга подшоҳимиз мурувват қилиб 500 олтинли ҳамён юборди. Вазирнинг ўзи олиб келиб берди. Бахтимизга шоҳимизнинг умрлари узун, давлатлари зиёда бўлсин. Шоҳга тил тегизма, ўғлим!

Ҳасан (*яна жазавага тушиб, кампирни савалай кетади*). Ҳа, ҳа, кампир, мен кимман? Ҳозир айт, бўлмаса уриб ўлдираман. Иккинчи мени ўғлим Абуҳасан дема, сенга айтдим, мен шоҳман, деб, ўша 500 олтинли ҳамённи мен юбортирганман-да.

Умми (*ўғлининг жазавасига чидаб, ўзича*). Ҳақиқатан жин тегипти. Эшик қия очилиб қолганлиги бежиз эмас экан. Одамларни ёрдамга чақирмасам бўлмайди.

Ҳасан. Мени подшо дегин, қутуласан, кампир.

Умми (*бақириб*). Войдод! Войдод! Войдод! Одамлар, кутқаринглар! Ўғлим уриб ўлдириб қўяди. Войдод! Войдод!

Ҳасан (*яна уриб*). Мен ўғлингмас. Подшоман, шоҳман, биласанми?

Кўни-қўшнилар югуриб чиқишади. Обид тўғон югуриб келиб Ҳасаннинг қўлини ушлайди.

Чол. Тўхта! Ҳасанжон, одам ўз онасигаям қўл кўтарадими? Меҳрибон онангни урасанми? У дунё-бу дунёнинг куйиб кетади-ю. Туппа-тузук одам фарзандисан.

Ҳасан (*уришдан тўхтаб*). Ўзларинг кимсанлар? Ҳасанжоннинг ким? Сен мияси чириган чол бу гапни кимга айтяпсан?

Чол. Ё парвардигори олам! Ўз паноҳингда асра. Абуҳасан, сен онангни, кўни-қўшниларингни танимай қолдингми? Сенга нима бўлди, ўзи? Мен отангнинг жонажон дўсти Обид тўғонман-ку. Ҳамиша қишлоққа сув тошганда, сувга тушиб тўғон қурадиган.

Ҳасан. Эй сўқирлар, ҳўкизлар! Мен Абуҳасан эмас, шоҳман! Билмасаларинг билдириб, ақлларингни кирғизиб қўяман, билдиларингми? Мен олампаноҳ, эл-юртнинг раҳнамози, етти иқлим ҳукмдори, шоҳман!

Чол (*бошини афсусли тебратиб*). Тўғри сен шоҳсан, биз Абуҳасан билан адаштирибмиз. Фармони олийларига мунтазирмиз. (*Ёнидаги кишига.*) Жиннихонага югур!

(*Киши тез чиқиб кетади.*)

Ҳасан. Ҳа, чол. Энди сенга ақл киряпти, кўзинг равшанлашяпти. Шундай подшоҳи оламни жиннига чиқаргани уялмадиларингми?

Чол (*ёлғондан*). Биздан ўтипти, шоҳим, мен кексаман, кўзим хира тортиб қолган. Сизни дўстимнинг ўғли Абуҳасанга ўхшатибман. Бир қошиқ қонимдан кечинг, шоҳим.

Ҳасан. Кўзинг эмас, ақлинг хира тортган, чол, ақлингнинг зангини тўкиш керак. Бунинг учун филнинг думи билан 16 марта калтаклатишим керак. Шунда ақлинг тиниқлашади. Дарров Абуҳасан билан шоҳни ажратадиган бўласан (*қўл кўтаради*).

Умми (*Ҳасаннинг қўлига ёпишиб*). Ҳай, ҳай, болам, отангни жон дўсти-я, қўл кўтарма, имонинг куйиб кетади.

Ҳасан. Кампир, мен шоҳман. Фуқарони ёшу қарисига қарамай уриб туришим керак. Бўлмаса шоҳни жиннига чиқазадими? Тентак чол.

Умми (*ёлбориб*). Жон болам, ўзингни бос, майли, сен шоҳсан. Биз фуқаролармиз. Бизга нима буюрсанг шуни қиламиз. Айтинг, шоҳим, нима қилайлик?

Ҳасан. Ана, кампир, сенгаям ақл кияпти. Қалтак яхшида. Ҳаммани дарров ақлли қилиб қўяди. Менинг амру фармоним! Ҳамманг ит-мушук, бўри-тулки бўлиб, увиллаб, чийиллаб, ўйинга тушинглар!

Чол (*одамларга кўз қисиб*). Майли, шикаст етмаслиги учун айтганини қилайлик. Мана мен бўриман. Уввв! (*Қўшнилар вовиллаб, миёвлаб, увиллаб ўйинга тушишади.*)

Ҳасан (*ўзининг қулоғидан тортиб, калласини лиқиллатиб*). Ҳақиқатан ҳам мен шоҳ эканман. Айтганимни бажаришди! (*Қўшниларнинг орасига кириб у ҳам ўйнаб кетади.*)

«Мен пошшоман, мен пошшо,
Ёнгинамга яқинроқ кел, ойпошшо».

(*Занжир, тасма, кишан кўтарган табиб ва иккита миршаб кириб келади.*)

Табиб. Бас қилинг, ҳамманг жиннига ўхшайсан-ку.

Чол (*табиб олдига келиб*). Биз атайдан. Аслида Абуҳасан жинни.

Ҳасан (*табибга*). Эй сўқир! Мен жиннимасман, мен шоҳман!

Табиб. Бизнинг шоҳ билан ишимиз йўқ. Биз Абуҳасанни кишанга соламиз. То эси кирмагунча савалаймиз.

Ҳасан. Ҳой, махлуқлар, мени шоҳлигимни кўра- била туриб кишанга солсаларинг, ҳамманг кўр бўласан!

Табиб (*чолга*). Обид ота, бола бечора чинданам ақдан озибди. (*Чол бошини сарак-сарак қилади.*) Миршаблар! Кишанга солиб, бир савалаб эсини киритинглар!

(*Ҳасанни ушлаб, оёқ- қўлига кишан солишади. Сўнгра дарра билан савалаб кетишади. Ҳар урганда Умми хола инграб, миршабларнинг қўлига ёпишади.*)

Ҳасан. Войдод! Сенлар хато қияпсанлар! Кейин пушаймон бўласанлар! Тавбангни қабул қилмайман. Мен олампаҳоқларинг бўламан.

У м м и . Ўзингга раҳминг келсин, болам, аъзойи баданинг қоп-қора қон бўлди-ку. Сен шоҳ бўлсанг, шунақа азоб беришармиди? Болам, калтак остида ўлиб қолмасдан эсингни йиғ. Жиннихонага олиб кетишса адоий тамом бўласан. Сенга қўшилиб мен ҳам гўрга кираман, болам. Эсингни йиғ. Мен онангман.

Табиб. Умми хола, ёпишманг! Фойдаси йўқ. Буни калтак эсини киритади. (*Миршабларга.*) Жиннихонага!

Ҳасанни сузонғич буқани боғлагандек кишан, тасма, занжир билан олиб кетишади. Ҳасан қўйвор деб юлқинади. Юришга тихирлик қилади. Судраб олиб чиқишади.

У м м и (*табибга*). Ўғлим, боламга раҳм қилинг. Кўп урманг. Табиб. Жиннига раҳм қилинмайди. (*Чиқади.*)

У м м и (*йиғлаб*). Вой, болам, Абуҳасаним, бу не кўргилик. Вой, мен энди нима қиламан, вой болам, болажоним. Чол. Болани кетидан онаям ақлдан озмасайди.

Чироқ ўчиб ёнади.

IV КҮРИНИШ

I кўринишнинг ўзи. Ҳеч нарса ўзгармаган. Орадан бир ойу ўн кун вақт ўтган. Ҳасан отланган.

У м м и . Ўғлим, йўл бўлсин?

Ҳасан. Ойижон, жиннихонадан келганимга уч кун бўлди. Юрагим сиқилиб кетди. Карвонсаройга бориб, бирон-бир мусофирни бошлаб келиб, меҳмон қилсам, суҳбатлашсам, озгина дилим ёзилармиди.

Умми. Ҳали унча дармонинг йўқ, ўғлим. Тағин узилиб қолмагин.

Ҳасан. Ойижон, юриб турмасам дармон кирмайдиганга ўхшайди. (*Эшик ҳалқаси одобли қоқилади.*)

У м м и . Ким бўлди?

Ҳасан. Эшик очиқ, ким бўлсангиз ҳам келаверинг.

У м м и . Меҳмон. (*Ҳасанга.*) Мен овқатга қарай.

Чиқиб кетади. Шоҳ билан Масрур бир ою ўн кун аввалги кийимда киришади.

Шоҳ. Ассалому алайкум. Абуҳасан, биродарим, бормисан? (*Қулоч ёзиб кўришмоқчи бўлади.*)

Ҳасан (*ўзича*). Ия, бу ўша эшикни очиқ қолдириб, шайтон васвасасига солганлар-у, йўқ, уларнинг турқи курсин. (*Шоҳни итариб.*) Уйимда жой йўқ. Кетинглар!

Шоҳ. Азизим, кетаман. Жой бўлмаса бўлмас. Осмон ости уйимиз. Аввал сўрашайлик. Сени бир ою ўн кундан бери кўрганимиз йўқ. Соғинишиб қолганмиз, бир дийдорингни кўрайлик деб, жигар тортиб келдик-ку.

Ҳасан. Дийдорингиз курсин, йўлингиздан қолманг! Тушунарлими?

Шоҳ. Азизим, яхши одам эдинг-ку, мени ёдингдан чиқардингми, менга меҳмоннавозлик қилиб, лутфу марҳаматлар кўргазган эдинг. Ўшандан бери сени ўз юргимизда кишиларга сўзлаб юрибмиз. Қани, орамиздаги дўстлик риштаси? Ё бошқа ширин улфатлар топиб олдингми?

Ҳасан (*шоҳга*). Кет! Кет! Мен сени танимайман, сен ҳам мени танимайсан. Эсламай қўя қол. Тортган азобларим бир умрга етади. Кет! Кет! Шайтон васвасалари.

Шоҳ. Азизим, бир ою ўн кун бурун кўришган эдик. Бунчалик тез ёдингдан чиқарасан, деб ўйламаган эдим. Ошначилигимиздан тонишингдан сенга бир нима бўлганга ўхшайди.

Ҳасан. Ҳеч нарса бўлгани йўқ. Битта илтимосим. Кўзимдан йўқолларинг! (*Кўкрагидан итаради.*)

Шоҳ. Кетамиз, албатта. Мен сени икки кўзимдан ҳам ортиқ кўраман. Сенга меҳр-муҳаббат изҳор қилганман. Бирон ҳожатинг бўлса айт. Хизматингга тайёрман, деганман. Бирон ноҳўя иш қилганим йўқ-ку. Сен эса таҳқир қилипсан, наҳотки...

Ҳасан. Қўй бу гапларингни, йўлингдан қолма! Йўқол! Сенга ҳеч қандай лутфу марҳамат кўрсатганим йўқ. Тезроқ кет! Сен туфайли чеккан азоб-уқубатларимни эсимга солма.

Шоҳ. Оҳ, биродарим Ҳасанбой. Сени бунчалик бағритош демагандим. Мен сени яхши одам, кўнглида кири йўқ, меҳр-оқибатли, одобли деб билар эдим. Икковимиз ҳурмат-иззат билан яхшилиқча хайрлашган эдик. (*Келиб Ҳасанни юзидан ўнади.*) Мени сендан бўлак чин ва содиқ дўстим йўқ. Менга

бу гал ҳам лутфу карам қилиб, бу оқшом ҳам суҳбатингдан баҳраманд қилишга розилик бер. Суҳбатинг дилимининг чигилини ёзади. Сени тоза соғинганман. Сени ўз олис шаҳримдан атайлаб кўргани келдим. Бир кечагина бирга бўлиб, хуморим ёзилсин, азизим.

Ҳасан (*тутақиб*). Уфф, мени ҳол-жонимга қўй! Бир марта жинни бўлганим етади. Ўз ноғорангни чалиб, сурнайингни тортавер. Жўна! (*Умми кўзада шарбат олиб кириб, хонтахтага қўяди.*)

Шоҳ. Азизим, Абуҳасан, мени ҳайдаб соласан, ноумид қиласан, деб ўйламаган эдим. Нечук менга бу қадар бақирасан? Айт, нима гуноҳ қилдим, билиб қўяй. Ҳар нечук афвга лойиқ одамман, сени яхши кўришимни, саодат тилашимни ўзинг биласан-ку.

Умми (*Ҳасанга*). Ўғлим, одатимизда меҳмонни бу қадар хор қилмайди. Ўзи келган меҳмон атойти худо дейдилар. Булар жаҳонгашта, азиз одамлар кўринади.

Ҳасан (*онасининг сўзидан ўтолмай*). Ҳа-а, майли, онам сўзи меңга олтин. Бўлмаса, қани, тўрга ўтинглар!

Шоҳ. Эй, раҳмат, азизим!

(*Тўрга ўтишиб фотиҳа ўқишади. Чой қуйиб узатади. Таомга ундайди. Улар овқатланишади. У-будан тотинишади.*)

Ҳасан. Энди сизлар туфайли бошимда нелар кечганини айтиб бераман. Нега сизлардан ранжиганлигимни билиб оласизлар.

Шоҳ. Билардим, Абуҳасан, сен одамохун йигитлигинг учун рухсат бердинг, ташаккур. Нечук ранжиганлигингни билиш биз учун жуда муҳим.

Ҳасан. Ўшанда мен ухлаб қолибман. Сизлар эшикни қия очиб кетибсизлар. Туш кўрибман. Тушимда подшо бўлибман. Саройда ҳалигиндай чўрилар, хизматкорлар, мулозимлар, вазирлар, амирлар... Уйғониб, қаранг, ўнгимдаям шоҳман деб хархаша қилибман. Онамни урибман. Кишанлаб, жиннихонага олиб боришди. Жиннихонада ҳар куни уришади. Мен шоҳман дейман. Улар Ҳасансан, деб уришади. Хуллас, ҳаммаёғим дабдала бўлиб кетди.

(*Кўйлагини кўтариб баданидаги чандиқларни кўрсатади.*)

Шоҳ. (*кулгисини босиб*). Вой-вой-вой!

Ҳасан. Охири бир ой деганда, ҳа, мен Ҳасанман, деган эдим. Ана энди тузалди деб чиқариб юборишди. Ҳа, сенларга кулгили, мен онамни урдим-а. Кечирилмас гуноҳга ботдим. Отамни жон дўсти Обид тўғон отани ҳақорат қилдим. Энди ҳамқишлоқларим олдида бошим эгик. Уйга қамалиб ўтирибман. Уятдан ер ёрилса-ю, ерга кириб кетсам. Онаизорим мени кечирди. Ҳаммасига сизлар зоминсизлар. Сабабки, эшикни ёпмагансизлар, шайтон кириб, сен шоҳсан, деб васваса қилган. (*Шоҳ кулади.*) Сен савдогарлар туфайли бошимга келган савдолар каммиди, куласан, ҳазиллашаётганим йўқ. Рост бу.

Шоҳ (*ўрнидан туриб, Ҳасанни қучоқлаб*). Шукр. омон қолибсан. Эшикни ёпмай кетишим орқасида бунчалик азият етишини билмабман. Шайтонни бўйни узилсин, ҳаммасини ҳали кўнглингдан чиқариб юбораман.

Ҳасан. Майли, ўтган ишга салавот. Бир илтимосим, бу гал эшикни қаттиқ ёпиб кетасизлар. Яна шайтон...

Шоҳ. Хотиржам бўл. Ҳали кўп яхшиликлар кўриб, азобларингни унутасан.

Ҳасан. Эрталаб эшикни ёпиб кетсанглар бас, гуноҳларингиздан ўтдим. Қани, дастурхонга, марҳамат!

Шоҳ. Бале, мардона йигит. Сендан ўтган бўлса биз кечирдик. (*Улар еб ичишади.*) Абуҳасан, ҳадеб эшикка қарай-верасан?

Ҳасан. Эшик ёпилмай қоладими деб хавотирдаман.

Шоҳ. Кўр ҳассасини бир марта йўқотади. Хотиржам бўл. Эшик очик қолмайди. Дарвоқе, умрингда биронта қизга кўнгли қўйганмисан?

Ҳасан. Ҳаёлимга келган эмас.

Шоҳ. Наҳотки, ҳеч кимга кўнглинг мойил бўлмаган бўлса?

Ҳасан. Ҳа, шайтон васваса қилганда, ўзимни шоҳ ҳис қилганимда, бир соҳибжамол чўри байт айтиб кўнглимни олган эди. Бундай гўзал чўрилар подшонинг ҳарамида, вазирларнинг хонадонада бўлади. Агар унинг овозини эшитсангиз, ҳусну жамолини кўрсангиз, мenden кўра кўпроқ маҳлиё бўлиб қоласиз. У туш. Кимнинг туши ўнгидан келибди дейсиз.

Шоҳ. Абуҳасан, сенга раҳмим келяпти. Севгисиз умр зое.

Ҳасан. Эй, жаҳонгашта, уйланиб нима қиламан. Оғримаган бошимга олтин сирга осиб. Умрим ёлғиз, тинч-

Ҳаблалўлў
(*шарбат қуйиб узатади*).

Узунми, қисқами, тун барибир-ку,
Кўзимда барибир йўқ зарра уйқу.
Тополсайдим агар ул ой висолин,
Қўриқлаб ётмас эрдим тун ҳилолин.

Ҳасан

Ошиқ-маъшуқ тун қисқа ҳамиша,
Висолга етганда тонг отар, эй воҳ!
Ой ётоққа кетар қилиб андеша,
Бундан фақат уйғоқ чўлпондир, огоҳ.

Нажма

(*Ҳасанга яқин келиб рашк қилгандек*).

Рафиқо, сўйла, тоқай, кетгусидир тунларим бедор,
Ғаму ҳасратларимни тўқай, этмам ёрима изҳор.
Дегил ёлғиз топиб, маҳбубинг арзингни холис,
Билур, тоқай, менга тунлар узоғу кечалар олис.

Ҳасан. Эй жону жаҳоним! Бу байтларни яна бир бс такрорла, менга яна бир коса шарбат тутсанг, кўзларингн.. садқаси деб сипқарурман. Нажмабону, кўзларинг бир жаҳону.

Нажма. Бош устига, шоҳим. Сиз талабгор бўлсангиз бир умр такрорлашга тайёрман.

Ҳасан. Нажмабону, ана тилу, ана забону.

Шоҳнинг панада рашки келиб, газаби қайнайди. Ҳаблалўлўга, шарбатига дори солиб бер, деган ишорани қилади. Ҳаблалўлў пиёлага дори солиб, устига шарбат қуйиб Ҳасанга узатади.

Ҳаблалўлў

Эй муруватли шоҳи жаҳоним,
Ширин орзуларим, тандаги жоним.
Менинг илгимдан ҳам олинг бир шарбат,
Сипқариб берсангиз лер эдим раҳмат.

Ҳасан.

Илгингдан шарбат ичмоқ насиб этди минг шукр,
Гунча лабингда табассум, ой юзингда шарофатли нур.

Шоҳ (ўзича). Гапни чўзма кўп, шарбатни ур.

(Ҳасан шарбатни-сипқаради ва секин йиқилади. Шоҳ ўз ишидан мамнун қаҳ-қаҳлаб узоқ кулади.)

Шоҳ. Масрур! Шоирни орқала! Чордеворига элт! Жойига ётқизиб кел! Унутма, қайтишда эшикни қия очиқ қолдир.

Масрур. Бажонидил, шоҳим. (Ҳасанни елкасига олиб, кўтариб чиқиб кетади.)

Шоҳ (қотиб-қотиб кулади). Энди бу тентак шоир бир умр шоҳлик лаззати билан жинни бўлиб юради. Мен эса жиннилардан ҳузур қиламан. Ха, ха, ха!

Чироқ ўчиб, ёнади.

III КҶРИНИШ

Ҳасан ўз уйида, биринчи кўринишдаги манзара такрорланади. Кўрпача устида ухлаб ётибди. Тўлғанади. Боши ғум. Дорининг кучи билан карахт.

Ҳасан (кўзини ярим очиб). Ҳаб... Ҳаб... Лўлў! Ҳой, Нажма! Давратулқамар! Қаёқдасизлар? Дарров ёнимга келинглар! Хизматкорлар! Чўрилар! (Пауза.)

Ер ютиб кетдими ҳаммангни. Нега унларинг чиқмай қолди. Филни думидан қалтак тилаб қолдиларингми? Лўлўўў?! Нажма!!! (Онаси киради.)

Умми (ҳайрон). Ҳай, ҳай, болам, сенга нима бўлди.? Намунча бақирасан. Довдираяпсанми, алаҳлаяпсанми? Ҳали турмадингми? Кеча кечгача ётдингми? Мен холангникига бориб келдим. Турақол энди. Тур! Ланж бўлиб қоласан.

Ҳасан (карахт, ланж ҳолда онасига). Ҳой, кампир, ўзинг кимсан? Сени саройга ким киритди? Миршаблар! Кампирни дорга осинг! Дийдорини кўрмай.

Умми. Ҳай, ҳай, сенга нима бўлди? Мени танимаяпсанми, мен онанг бўламан? Сен менинг ўғлим Абуҳасансан. «Миршаблар!», «Лўлў», «Нажма!» «Чўрилар!» Бу нима?!

Ҳасан. Нима ишлари бор экан?

Вазир. Шоҳим, сизга зафар ёр, душманларингиз хору зор бўлсин. Улар сизнинг янги амри фармонларингизга муштоқдирлар.

Ҳасан (*Нажматуссубҳга*). Ма, бармоғимни... (*Тишлайди*.) Войдод! Тўғри, шоҳман. (*Вазирга*.) Сен уларга айт. Бугун дам олишсин. Ҳа, миршаббошига айт. Етти ўрик қишлоғига бориб, тўрт миршабни ушласин. Оқсоқолни топсин. Ҳар бирини филнинг думи билан 400 даррадан урсин. Сўнгра эшакларга тескари миндириб, юзларига қоракуя суртиб, шаҳарга олиб келиб сазойи қилиб айлантирсин. Олдида жарчи юриб «Шоҳнинг фармонини бузиб, эл-юртдан солиқни ортиқча олиб, уларни хороб қилган одамларнинг жазоси шу!» деб жар солиб юрсин. Вазир! Яна хазинадан беш юз олтин олиб, ҳамёнга солиб, Етти ўрик қишлоғидаги Умми она деган хотинга олиб бориб бер.

Вазир. Бош устига, шоҳим. Фармонингиз чақмоқдек зудлик билан бажо бўлур. (*Тавзим қилиб чиқиб кетади. Шоҳ қотиб кулади*.)

Ҳасан. Оббо, шарбатни кўпроқ ичворибман шекилли, қорин гўлдираяпти. (*Ўрнидан туриб ҳожатхонани қидирчб қолади. Қайси эшикка киришини билмайди*). Чўри! (*Нажматуссубҳ лаганда таом олиб келаятганда урилиб кетади. Таом тўкилади. Нажма бурчакни кўрсатади. Югуриб кириб кетади. Шоҳ кулади, ҳузур қилади*.)

Шоҳ. Эҳ Ҳасан, Ҳасан. Ичакларимни уздинг. Вой ўламан, вой текин томоша-ей.

(*Ҳасан мамнун чиқиб келади. Нажматуссубҳ дарров дашишу ва сочиқ тутаяди. Ҳасан қўл ювади*.)

Ҳасан. Исминг нима, гўзал!

Нажма. Нажматуссубҳ.

Ҳасан. Войбў, мунча қийин. Наж, наж.

Нажма. Нажматуссубҳ.

Ҳасан. Оддийгина Нажма деб қўя қоламан.

Нажма. Шоҳим, ихтиёр сизда.

Ҳасан.
(*чўнтагидан олма олиб*).

Эй гўзалим, мана шу олмани сен егин,
Типирчилаган юрагимга малҳам бўлгин.
Сени кўргач кўксимга бир ўт тушди,
Ақлу ҳушим бошимдан учди.

Ол, жоним, шоирлигим кўзиб қолди.
(*Нажма олмани нозу истиғно билан олади.*)

Шоҳ (*панада кулиб*). Вой-вой, ўламан, шоирлиги кўзиб
қолганмиш. ҳали ҳаммаёқни

«Илон кирар вишиллаб,
Илон чиқар вишиллаб»,

деган шеърга тўлдириб ташламаса.

Ҳасан (*Ҳаблалўлўга*). Сени отинг нима, малак?

Ҳаблалўлў. Ҳаблалўлў.

Ҳасан. Ҳаб, ҳаб, лайл-лай. Сеники жудаям қийин экан-у.
Сен мени ўрнимдан турғизиб, олтин кавушлар кийдиргансан-а.

Ҳаблалўлў. Ҳа.

Ҳасан. Тилинг ширин, ўзинг нозик, кўзинг шаҳло, ақлинг
доно, барно қиз экансан. Сени ҳам оддийгина Лўлў дейман,
майлими? Лўлў гўзал, сўзлари асал.

Ҳаблалўлў. Бажонидил, сиз Лайлай десангиз ҳам
розиман.

Ҳасан. Лўлў, отингнинг маъноси нима?

Ҳаблалўлў. Бир шода инжу дегани.

Ҳасан. Нотўғри. Бирдан- бир инжу деса тўғри бўлади.
(*Дастурхондаги кўзадан шарбат қуйиб*). Нажма, Лўлў, мана шу
шарбатни иккаловингни бошингдан, гўзал кўзларингдан ўгириб
ичаман.

Шоҳ (*ўзича*). Оббо, яна шарбат ичадиган бўлди-ку.
Яна шоир югуриб қолмаса.

деб сўрайверадилар. Яна чимчилатиб, бармоқларини тишлатиб ҳам оладилар. Лекин жиннихона, Ҳасан каби гапларни тушда кўрганликлари аниқ. Мана кеча Етти ўрик қишлоғидан тўрт миршаб билан оқсоқолга жазо берганлари ростми, рост. Умми кампирга беш юз олтинли ҳамён юбортирганлари ростми, рост. Ўйинчи канизақлар билан рақс тушганлари ростми, рост. Мен билан баҳри байт айтишганлари ростми, рост.

Ҳасан. Рост. Лекин бадандаги жиннихона чандиқлариям рост. Бошим гаранг. Қизиқ. Бугун шоҳ, эртага жинни. Бугун жинни, эртага шоҳ. Бугун саройда, эртага жиннихонада. Ҳамма шоҳлар ҳам шунақа жинни бўлармикан, а? Нажма! Лўлу! Мусиқа! (*Мусиқа янграйди. Ўйинга ҳамма тушади. Шоҳ ҳам ўйинга тушиб кетиб, Ҳасаннинг олдига келиб қолади*). Савдогар! Тавба! Яна жиннихона, йўқол! Йўқол. Мусиқа, тўхта!

(Мусиқа тинади)

Шоҳ. Ҳасан ҳазилкаш, мени қулдириб, ичагимни уздинг.

Ҳасан. Ҳа, ярамас савдогар, сен туфайли мен онамга қўл кўтарган эканман-да. Кўни-қўшним бўлмаса уриб ўлдириб қўярканман-да. Сен экансан-да мени жинни қилган. Қасамхўр, калтак зарби ҳали баданимдан кетгани йўқ. Қишлоғим олдида юзимни қаро қилдинг. Аблаҳ сени бир адабингни бермасам... (*Қувлайди, қочади.*)

Шоҳ. Шошма, Ҳасан, бу балоларни бошингга мен келтирдим. Мен ҳақиқий шоҳман. Ҳозир сенга шундай инъомлар қиламанки, ҳаммасини унутасан. (*Ҳасанни қучоқлаб олиб.*) Азизим, Ҳасан ҳазилкаш, тила тилагингни! Сенга иззат-ҳурматим чексиз. Чўрилар! Унга юксак, қимматбаҳо сарполар келтиринг!

(Ичкаридан баркашда зарбоф тўнлар олиб чиқишади.)

Ҳасан. Ўзимнинг кийимимни келтиринг! Зарбоф тўнлар киймайман. Мен шоҳ эмас, жинни ҳам эмас, Ҳасан ҳазилкашман.

Шоҳ. Абуҳасан, орзу-умидингни айт!

Ҳасан. Эй шоҳим, не гуноҳим бор эдики, ақлимдан бегона қилдинг! Бу ишингнинг боисини айтсанг, бир қадар дилим таскин топарди.

Шоҳ. Сен Абуҳасан, кўнгли тоза, ўқимишли, ҳақиқий инсон экансан. Сенингдек пок виждонли, билимдон инсон менинг тасарруфимда борлигидан чексиз хурсандман. Сен саройимда қоласан. Сенга лойиқ амал бераман. Кўнглинг мойил бўлган саройимдаги гўзални тўй-томоша қилиб олиб бераман.

Ҳасан. Шоҳим, инъом-эҳсонлар менга керак эмас. Давлатга ҳирс қўйиш ва суқлик одатим йўқ. Менинг тилагим онамнинг бағрида боғ-роғимни парваришлаб, экин-тикин ўстириб кун кечирришдир.

Шоҳ. Сенинг тилагинг шу бўлса, сенга меҳрим яна зиёда бўлди. Сенга бир маош тайин қилурман. Маликам айтди, сенинг кўнглинг Нажматуссубҳда экан. Унинг ҳам сенга мойиллиги кучли экан. Сен кетгандан бери ишқу изтиробингда. Сизларга шаҳардан бир қаср инъом этаман. Шу ерда тўю томоша бўлади! Мусиқачилар! Ҳасан ҳазилкаш ва Нажматуссубҳ никоҳи олдидан бир куй чалингларки ҳамма сарой аҳли ўйинга тушсин. (*Ҳамма ўйнайди. Ўйин тинади.*)

Ҳасан (*ўзича*). Шоҳ мени боплаб тузлабди-ю. Мен унга ҳазил қанақалигини бир кўрсатиб қўяман. Шоҳни ҳали бир ўйнатаман. Мана кўрасиз.

(*Чироқ ўчиб ёнади*)

VI КЎРИНИШ

• I кўринишдаги манзара. Ҳасаннинг уйи. Фақат хонтахталар олинган. Тўрда Умми хола гурур билан нуроний бўлиб ўтирибди, Ҳасанни жиннихонага олиб кетганда кирган кишилар келишади. Олдинда чол Обид тўғон.

Ҳамма (*баравар*). Умми пошшойимга таъзим!

Чол. Уммипошша, шоҳнинг онаси, сенга таъзим ва тасанно бўлсин.

Умми. Вой қанақа пошшо, Абуҳасаним осмонга устун, ҳовузга қопқоқ, кўрпага енг бўлсаям менга Абуҳасанжон. Жа унақа кўпам хушомад қилавермаларинг. Отанг нешчилик, бўзчилик деган. Бир кун тушидами, ўнгидами шоҳ бўлса, мен дарров пошшойим бўлдимми?

Чол. Уммипошша, сен ўзингни гўлликка солма, бир кунми, бир соатми бўлсаям пошшо бўлдим? Бўлди. Демак, сен пошшони онасисан. Пошшонинг онаси пошшойим бўлади.

Умми. Энди мени жиннихонага жўнатмоқчимисанлар?

Чол. Йўқ, кўрдингни, бир кунда миршабларни, оқсоқолни нима қилди. Сенга 500 олтинли ҳамён келтириб беришди. Миршаблар бир ой бўлсаям мулойим бўлиб юришдими? Юришди. Лекин яна жазавасига миниб кетишди ярамаслар.

Овозлар. Тўғри, яна ўша-ўша, Алихўжа- Хўжаали. Солиқни икки баравар оширворди. Бор- йўгинга қарамайди. Йўқ десанг ҳибсга олади. Ёрдам беринг, пошшойим.

Умми (*кулиб*). Вой, мен бир муштипар хотин бўлсам...

Чол. Йўқ, сен энди муштипар эмассан. Сен қудратли аёлсан. Пошшойим, Абуҳасан Мирза деган ўғлинг бор. Ўғлингга халқнинг аҳволини айт. Бир илож қилсин. У топади йўриғини. Ақл-идроқдан худо берган унга.

(Табиб сўлғин кириб келади.)

Табиб (*Умми олдига чўк тушиб*). Пошшойим, мени кечиринг. Мен нодон, мен аҳмоқ, асли мен жинни, ўғлингизга кўп озор бериб қўйганман. Қаранг, ростдан у шоҳ экан-у, жиннимас экан, а? Кечиринг, айтинг, кечирсин. Бир умр хизматини қилай, пошшойим.

Умми. Илгариям жинни билан соғни ажратармидинг?

Табиб. Жиннилар бир сўзли бўлади. Сўзидан қайтса, соғайгани деб ўйлайман. Кейин ҳамма жинни деса бўлди. Ҳаммага ишонаман. Бугун қишлоқ жинни деди, сиз ҳам жинни дедингиз. Кечиринг, пошшойим, итингиз бўлай.

Умми. Майли, айтаман, жазо бермайди. Бугун келиним Нажматуссубҳни менга «салом»га олиб келади.

(Бир йигит югуриб кириб).

Овоз (*хурсанд*). Абуҳасан хотинини олиб келяпти шоҳона соябон аравада. Атрофида чўрилар ўтиришипти. Хизматкорлар ҳам бор. Карнай-сурнай чалинган овозини эшитяпсизларми?

(Карнай-сурнай, ноғора овози келади.)

Умми (*ҳаяжонланиб*). Вой, худойим-ей, ўз паноҳингда асрагин ёлғизимни бало-қазодан. Ҳув Обид тўғон, олдимга фақат ўғлим билан келиним кирсин. Қолганларни нариги ҳовлига олинғлар. Вой, ғалати бўлиб кетяпман.

Чол. Ҳўп бўлади, Уммипошша (*ҳамма чиқади*). Шоҳона келин ва куёв либосида Нажматуссубҳ ва Ҳасан киради. Она ўрнидан туради. Нажматуссубҳ таъзим қилиб, келинсалом қилади. Ҳасан ҳам эгилади. Таъзимда.

Умми. Ваалайкум ассалом, баракалла, кўп яшанғлар, кўша қаринғлар! (*Кўзига ёш олиб, рўмолини учи билан артади*). Сизларни етқизган худодан айланай. Болаларим, ўтиринғлар, мен ҳозир дастурхон тузаман.

Нажма. Вой, ойижон, мен ўзим... Сиз ўтиринг.

Умми. Янгисиз, қаерда нима борлигини билмайсиз.

Нажма. Ойижон, ҳаммасини топиб оламан.

(*Нажма чиқади.*)

Ҳасан. Майли, ойижон, энди сиз тўрда ўтирасиз. Келинингиз хизмат қилади, мен хизмат қиламан. Энди хурсанд-мисиз?

Умми. Вой, болажоним, хурсанд бўлмаслигим ҳам бор эканми. Сен ўзингга шаҳзодалардек шоҳ саройидан умр йўлдош олиб келасану хафа бўламанми, босган жойинг ўт бўлсин, бало-қазо йўқ бўлсин. Тупроқ олсанг олтин бўлсин. Олтин бошинг омон бўлсин!

Ҳасан. Қишлоқда нима гап, ойижон?

Умми. Эй, қишлоқда фақат сени гапинг, болам. Абу-ҳасан шоҳ бўпти. Сарой маликаларидан бирига уйланипти. Шоҳ алоҳида қаср инъом қилпти. Саройда амалдор эмиш. Ҳаммани кулдириб ичагини узармиш, ҳатто малика Зубайда бегимни ҳам кулдирад экан, деган гаплар, яна озгина таъна-дашномлариям бор.

Ҳасан. Қанақа таъна-дашномлар?

Умми. Ке, кўй, кейин бафуржа айтарман.

Ҳасан. Йўқ, бугун, ҳозир айтасиз.

Умми. Қўя қол, ўғлим.

Ҳасан. Йўқ, менга ана шу таъна-дашноми керак.

Нажматуссубҳ баркашда қанд-қурс, олма, узум, нок, олхўри олиб кириб хонтахтага қўяди. Кейин чиқиб кетиб патнисда кўза ва пиёлалар олиб киради. Таъзим-тавозе билан онасига шарбат қўйиб узатади.

Нажма. Ойижон, узум шарбати, биринчи шарбат, олинг.
Ҳасан. Келинингиз қўлидан биринчи шарбат.

Умми. Кўп яшанг, умрингиз шарбати ширин сўзларингиздай бўлсин.

Нажма. Тилингизга бол, ойижон. *(Абуҳасанга ҳам қуйиб узатади.)*

Ҳасан *(шарбатни олиб)*. Ҳалиги таъна-дашномни айта қолинг.

Нажма. Таъна-дашном? *(Ҳасанга ҳайрат билан қарайди?)*

Ҳасан. Менинг номимга қишлоқда хушомадлар билан бирга таъна ва дашномлар бўляпти.

Нажма. Ҳа?!

Ҳасан. Ойи, гапираверинг, орамизда сир йўқ. Эр-хотин орасида сир бўлса, эр-хотин эмас, бегона бўлади.

Умми. Қистама, болам. Эшикдан келмасдан тешикдан таъна гапларни айтсам, келиним, ойим ҳасратгўй, гап чақувчи экан, демайдими?

Нажма. Ойижон, биз фарзандларингизмиз. Сиз бугун сир яширсангиз, эртага афсус ва надомат бўлиши мумкин. Бугуннинг гапи бугун ҳал бўлса эрта равшан бўлади. Бугун ҳал бўлмаса, эртага газак олиши мумкин.

Умми. Айланай келинимдан, тўғри айтдингиз, истиҳсола қилиб турувдим. Бўлмаса эшитинглар. Таъна-дашном ёмон нарса, таъна-дашном тоши мисоли камон ўқидай у ёқ-бу ёғингни тешиб ўтади. Ўғлим Абуҳасан.

Ҳасан. Лаббай.

Умми. Отангни дўсти Обид тўғонни биласан, а?

Ҳасан. Ҳа, биламан. Чўққи соқолли чол.

Умми. Ўша кеча олдимга келиб нима деди дегин.

Ҳасан. Хўш, нима деди?

Умми. Ўғлинг Абуҳасан мулло бўлиб келганда мен Ҳасан ҳазилкашман, бир ҳазиллашсам кал қишлоқни гул қишлоқ қилиб юбораман, деганди. Қани нима бўлди, шоҳга майна бўлди. Охири бир исқирт чўрисини кўшиб берди. Фуқаронинг устидан шоҳнинг бир умр кулгани шу. Ўғлинг бир кунлик пошшо деган лақаб олди. Энди умр бўйи кулги бўлиб ўтади. Сизни кўшнилар бир кунлик шоҳнинг онаси кимсан пошшойим, деб калака қилишяпти. Шоҳ энди ўғлингни бир

умр маймундай ўйнатиб юради. Кейин сен ҳам пошшойиммас, пашшайим бўласан (*йиглаб*).

Ҳасан. Бир ҳисобда тўғри таъна-дашном, ойижон. Лекин келинингиз Нажматуссубҳ исқиртмас — гўзал. •

Умми. Тақдир бахтингни очган, болам.

Ҳасан. Тўғри, шоҳ мени роса майна қилди. Лекин мен ҳам ҳазиллашиш қанақалигини бир кўрсатиб қўймоқчиман.

Умми. Йўқ-йўқ, болам, шоҳлар билан ҳазиллашма. Уларнинг қўлида дор, зиндон, қилич бор. Бекорга олтин бошинг гуваладай думалаб кетади.

Ҳасан. Ойижон, эшакни минорага олиб чиққан одам, олиб тушишнинг билади. Усиз ҳам фуқаронинг боши ҳамиша ғам-кулфат, азоб-уқубатда.

Умми. Камбағалнинг пешонасига шундай битилган-да.

Ҳасан. Лекин ҳаракат қилса нимадир бўлади. Сендан ҳаракат, мендан баракат, деган машойихлар.

Умми. Қўрқаман, болам, қўрқаман. Эҳтиёт бўл!

(Чироқ ўчиб ёнади.)

VI КЎРИНИШ

Абуҳасаннинг қасри. Кўрпачада Нажма дутор чалиб ўтирибди.

Ҳасан кириб келади.

Нажма (*одоб билан ўрнидан туриб*). Олам шодлиги ва менинг қувончим. Дилингиз равшан, кўнглингиз хушнуд бўлиб келдингизми?

Ҳасан. Келдим, уйимнинг офтоби, баҳоримнинг қалдирғочи, соз чалиб, соз ўлтирибсизми?

Нажма. Ташаккур, олам шодлиги ва менинг қувончим. Саройда не гаплар?

Ҳасан. Ҳар қачонгидек қуллуқ ва таъзим. Дабдаба ва асъаса. Пичир-пичир ва миш-миш. Шоҳимиз билан ҳазиллашгани бир режа топиб келдим.

Нажма. Олам шодлиги ва менинг қувончим. Қандай бўларкин?

Ҳасан. Баҳоримнинг қалдирғочи, ўйлайманки, соз бўлур. Чунки шоҳимиз ҳазилни хуш кўради.

На ж ма. Менинг қувончим. Шоҳлар ҳазил қилса фуқаро кўтаради. Фуқаро ҳазил қилса шоҳлар кўтаролмайди.

Ҳасан. Уйимнинг офтоби, онам айтмоқчи, бир умр маймун бўлиб юрмоқлик эр кишига оғирдир. Яна кеча қишлоғимиздан етти кишини миршаблар ҳайдаб кетиб зиндонга солишибди. Жумладан, чол Обид тўғон ҳам бор экан. Уларни қутқармоқ учун тўланмаган икки минг олтинни тўлаш керак экан. Онам қаттиқ илтимос қилдилар. Отангни дўстига жабр бўлди. Қариган чоғида зах зиндонда ётиш, деб. Онамга мен «Амри фармон беролмайман. Лекин икки минг олтинни шоҳдан ундириб олишим мумкин», дедим.

На ж ма. Қандай қилиб?

Ҳасан. Ҳазиллашиб, сен кўмак берсанг.

На ж ма. Жоним билан.

Ҳасан. Ишонч ва садоқатингга тасанно, баҳорим қалдирғочи. Бундай найранг ишлатмоқчиман.

На ж ма. Қандай?

Ҳасан. Сен ўласан?

На ж ма. Нима? (*Кўйнига туфлайди.*)

Ҳасан. Аввал мен ўламан, кейин сен ўласан. Ўлимимиз ғалати ва кулгили бўлади. Бу қишлоғимиз шоҳи ва малика Зубайда бегимни хушнуд қилади. Нақд икки минг олтин ундирамиз. Етти киши зиндондан озод бўлади. Биз савобга қоламиз.

На ж ма. Олам шодлиги, менинг қувончим, не десанг кўнаману, лекин ўлимга тобим йўқ. Сен ўлмоқчи бўлсанг ихтиёринг. Мен йиғлайман, қайғураман, аммо лекин мен ўлишни мутлақо истамайман.

Ҳасан. Ақлдан озибсан. Хотин кишисан-да, хотинларнинг ақли қисқа бўлади, дегани рост экан. Нега ўлар эканмиз. Ўзимизни ростдан ўлдирармидик. Аҳмоқ бор эканми? Кулоқ сол! Найрангни айтиб берай.

На ж ма. Ўлим бўлмаса, нима десанг розиман.

Ҳасан. Эшит, мен уйнинг ўртасида чўзилиб ётаман. Сен каттакон кўрпа келтириб, мени ўрайсан. Бетимга салламни туширасан, юзимни қиблага қаратасан. Мотам либосини кийиб малика Зубайда бегим олдига югурасан. Бетингни юлиб, сочингни ёйиб йиғлайсан. «Ҳа», деса «Абуҳасандан айрилиб қолдик», дейсан. Аминманки малика Зубайда бегим кўп олтин ва тобутимнинг устига ёпгани мато беради. У матодан зўр либослар тиктириб оласан.

На ж ма . Қўрқиб кетаётибман. Ниҳоятда, аломат найранг.
Ҳасан . Ҳа-да.

Ҳасан уйнинг ўртасида узала тушиб ётади. На ж ма кўрпага ўрайди.
Салласини кўзига туширади. Юзини қиблага қаратиб кўяди. Сўнгра
мотам либосини кийиб, сочини тўзитиб, додлаб чиқиб кетади.

Ҳасан (салланинг тагидан). Омад ёр бўлсин.
Нажматуссубҳ!

(*Чироқ ўчиб ёнади.*)

VIII КЎРИНИШ

Малика Зубайда бегим хонаси, кўшқда ўтирибди. Давратулқамар
чўриси ҳажвий ўйин ўйнамоқда. Зубайдабегим қаҳ-қаҳ уриб кулади.
Кўзёшларини шоҳи дастрўмол билан артади.

Зубайдабегим. Вой қуриб кетмагур-ей, қотирдинг-ку.
Балосан-у, бу ўйинингни ҳеч кўрмаган эканман, тасанно.

Давратулқамар. Зубайда бегим, сизни Абуҳасан
кулдираверадими? Биз ҳам кулдиришни биламиз. Энди
Абуҳасан сизни кулдиришга қўли тегмаяпти шекилли,
кўринмайди. Нажматуссубҳ бонуни кулдирияпти шекилли,
ўзидан тиниб қолди.

Зубайдабегим. Асли Абуҳасанга сени узатсам бўларкан.
Жа хилига мос тушар экансанлар.

Давратулқамар. (*кинояли*). Нажматуссубҳ бону сизни
севимли чўрингиз эди-да. Биззиям пешонага битилган биронта
Абуҳасан бўлмаса Абутанбал бордир.

Зубайдабегим. Топаман. Беклардан таг-зоти
асиллардан (*Нажматуссубҳнинг додлаган овози келади.*) Даврат,
Нажманинг овозими? Чиқиб қара! Давратулқамар юзларини
юлиб, ўзини уриб йиғлаётган Нажматуссубҳни суяб киради.
Вой, нима бўлди? Вой шўрим, нима гап? Гапир?

На ж ма . Вой, маликам, шўрим қуриди. Войдод,
Абуҳасандан айрилиб қолдим. Ҳозиргина гулдай очилиб
ўтирган эди. Шамдай ўчди қолди. Йиқилди-ю, жон берди.
Наинки, ўлганинг рост бўлса паҳлавоним Абу-ҳасаним,
оламнинг шодлиги, менинг қувончим эдинг. Вой, мен энди
қандай чидайман? (*Сочларини юлади.*)

Зубайдабегим. (*ишониб йиғлаб-сиқтаб*). Абуҳасан яхши йигит эди. Пешонангта сифмапти-да. Начора, ўзингни қўлга ол. Кўп йиғидан фойда йўқ. Ўлган қайтиб тирилмайди. Бу жудолик менга катта мусибат келтирди. Абуҳасан, оқ, кўнгил, хушчақчақ, сўзамол одам эди. Сенга ачинаман, жоним, яқингинада тўйларинг ўтган эди. Жамолига тўймай қолдинг. У ҳам ҳусну латофатингдан тўйиб-тўйиб баҳраманд бўлмади. Ҳа, тақдир шу экан, бошқа илож йўқ. Бас, йиғлама. Давратулқамар, хазинадан минг олтинли ҳамён бер, иззат-икром билан кўмсин. Тобутнинг устини ёпишга зарҳал матолар бер.

Давратулқамар. Бажонидил.

(*Чироқ ўчиб ёнади*).

IX КЎРИНИШ

VIII кўринишдаги ҳолат. Зубайдабегим ўрнида шоҳ ўтирибди.
Ёнида Масрур.

Шоҳ (хурсанд). Қаҳ, қаҳ, қаҳ, Масрур!

Масрур. Лаббай, шоҳим!

Шоҳ. Шохингда барг бўлади-да.

Масрур. Лаббай, шоҳим.

Шоҳ. Абуҳасан билан иш хамирдан қил суғургандек бўлди-а. Роса кулдик, а? Уям бало, хотинлик бўлиб олди. Қасрлик бўлди. Кўринмай қолдимиз?

Масрур. Шоҳим, сизнинг қайси ишингиз қойилмақом, таҳсин ва офаринга сазовор бўлмаган. Ахир сиз тангрининг ердаги соясидирсиз. Абуҳасан энди хотини билан айшу фароғатда. Таклиф этсангиз албатта боши билан югуриб келади.

Шоҳ. Зериккандайман.

Масрур. Қизилбошлар билан уруш қилинг.

Шоҳ. Улар урушга арзимаиди, қўй, яшасин. Кўнгилочтига бир нарса топ. (*Ташқаридан Абуҳасаннинг «Дод ўлим, войдод ўлим» деб йиғлаган овози келади.*) Масрур, Абуҳасанми? Чиқиб қара!

Масрур. Бажонидил, шоҳим! (*Чиқади ва мотамсаро Абуҳасанни бошлаб киради.*)

Ҳасан (*шоҳнинг олдига тиз чўкиб*). Шоҳим, олампаноҳим. Дод ўлимнинг дастидан, войдод ўлимнинг дастидан, вой, мен энди нима қиламан?

Шоҳ. Онанг ўлдими?

Ҳасан. Нажматуссубҳ.

Шоҳ. Нима?

Ҳасан. Унинг умри қисқа экан, сизнинг умрингиз узун бўлсин. Оҳ, дилдорим, дилкашим. Нажмажоним, сен билан даври-даврон суролмадим, дийдорингга тўёлмадим. Не бўлганин билолмадим. Кулиб ўтириб, шилқ этиб тушиб, қазо қилди-қўйди. Войдод, менга бу дунё энди қоронғу, иложи бўлса мени ҳам бирга кўминглар. Зубайдабегимнинг энг севимли чўриси эди-я.

Шоҳ. Абуҳасан, дод- фарёддан фойда йўқ. Сен эркак кишисан, ўзингни қўлга ол. Хотин кишига бунчалик фарёд унчалик зарурмас, кўп қайғурма, чўрим кўп, олтин бошинг омон бўлса яна биттаси, Ҳаблалўлўми, Ёқуталқалбми, Давратулқамарми?

Ҳасан. Шоҳим, мен бошқасини демайман. Агар бирга кўммасанглар, дунёдан тоқ ўтаман. У дунёга борганда юзига қандай қарайман.

Шоҳ. Бирга кўмиш ҳиндуларда бор, бизнинг таомилда йўқ. Эй, Абуҳасан, борган сари меҳру муҳаббатимга сазовор бўляпсан. Садоқатингга тасанно. Ҳақиқий яхши одам экансан. Кўнглимга келган шубҳага ишонмайман, Масрур! Айт, хазинадан Абуҳасанни юпатиш учун минг олтин, Нажматуссубҳни дафн қилиш учун минг олтин, жами тўрт минг олтинли ҳамён беришсин. Яна тобут устига ёпиш учун қимматбаҳо зарҳал шойи матолар беришсин. Марҳумани дабдаба билан кўмишсин!

Масрур. Амри фармонингиз бош устига.

Ҳасан (*ер ўпиб*). Олампаноҳим, қиблагоҳим, ҳиммат ва мурувватингиз учун бир умр содиқ қулингизман. Сиз мени сийладингиз, сизни тангри таоло сийласин. Олам шоҳларининг боши оёғингиз пойига таъзимда бўлсин. (*Ҳасан ва Масрур чиқади. Масрур қайтиб киради.*)

Шоҳ. Масрур!

Масрур. Лаббай, олампаноҳ.

Шоҳ. Айт, Зубайдабегимни чорлашсин.

Масрур. Бажонидил. (*Кета бошлайди.*)

Шоҳ. Шошма!

Масрур (*таъзимда*). Кулоғим сизда, шоҳим.

Шоҳ. Зубайдабегим чўриси Нажматуссубҳни ғоятда яхши кўрар эди. Унинг ўлими хабарини эшитиб, ғиғон чекиб ўтиргандир. Зубайдабегимни жонимдан ҳам азиз кўришимни биласан.

Масрур. Биламан.

Шоҳ. Бале. Тасалли берайлик. Сен ҳам бир-икки оғиз ширин сўз айт. Шояд юпанса-ю, қайғудан фориф бўлса.

Масрур. Бажонидил.

Шоҳ. Шошма, йўл-йўлакай девонхонага келган одамларни тарқат. Шоҳимизни бугун юмушлари бор. Девонхона берк, дегин. Зубайдабегим олдига ўзинг бориб кела қол.

Масрур. Бажонидил. (*Масрур чиқади-ю, Зубайдабегим ва чўриси Давратулқамарни бошлаб киради*). Олампаноҳим, Хизрни йўқласангиз бўларкан. Малика Зубайдабегим ўзлари қадам ранжида этдилар.

Зубайдабегим ва Давратулқамар шоҳга таъзим бажо қилишади. Шоҳ ўрnidан туриб бориб, боши эгик йиғлаётган Зубайдабегимнинг бошини силаб, тасалли беради.

Шоҳ. Эй, Зубайдабегим, сени қайғуга солган хабардан огоҳ бўлдим. Худо ҳаққи, бошингга тушган бу қайғу мени эзиб юборди. Нажматуссубҳни ниҳоятда яхши кўрар эдинг. Бу қиз бошқа чўрилар орасида азизроқ эди. Ўзи хушсурат ва сенга ошифта эди. Абуҳасан туфайли ҳам ичим ачиди. Бечора унинг жамолига тўймай қолди. Абуҳасан ҳозир келиб, ёш боладай фарёд чекди. Мен Масрур билан ўзимни тутолмай йиғлаб юбордим.

Масрур. Ҳа, маликам, йиғладик. (*Йиғлайди.*)

Шоҳ. Мен тасалли бердим. Сен тоза қайғуга қолган бўлсанг керак, деб таскин бермоқчиман. Қайғурма, энди йиғламоқдан фойда йўқ. Бу жом навбати ҳаммага келади. Тақдири азалдан қочиб қутулиб бўлмайди. Сенга қайғу-ҳасратдан бирон зиён-заҳмат етмагай деб кўрқаман.

Зубайдабегим. Олампаноҳим, менга таскин-тасалли билдирганингиздан ғоятда миннатдорман. Сиз чўримни «раҳматлик» дедингиз, мен Абуҳасанга аза тутиб куяётибман, сабабки, сиз уни яхши кўрар эдингиз. Раҳматлик кўп яхши одам эди. Кўп соатларимизни у билан чақчақлашиб ўтказган эдик. Ҳазиллари баҳри дилимизни ёзар эди, Абуҳасан туфайли сиз қайғуга қолдингиз, деб таскин-тасалли бергани келаётган эдим. Умрингиз боқий бўлгур, ўлган чўрим эмас, Абуҳасан.

Шоҳ (қаттиқ кулади). Вой, нималар деяпсан? Ўлган чўринг Нажматуссубҳ.

Зубайдабегим. Шоҳим, мени масхара қиляпсиз, ўлган Абуҳасан.

Шоҳ. Кўй, жоним, кўп кулдирма, ичагим узилиб қолади. Ўлган Нажма!

Зубайдабегим. Шоҳим, мени хотин киши деб кўп масхара қилаверманг, азбаройи худо, ўлган Абуҳасан!

Шоҳ. Хотинларнинг ақли қисқа бўлади, дейилгани рост экан, ўлган Нажматуссубҳ! Масрур!

Масрур. Лаббай, шоҳим.

Шоҳ. Абуҳасан йиғлаб ўзини уриб келганини ўз кўзинг билан кўрдингми?

Масрур. Кўрдим.

Шоҳ. Хотиним Нажматуссубҳ ўлди деганини ўз қулоғинг билан эшитдингми?

Масрур. Эшитдим.

Шоҳ. Сен хато қиляпсан, Зубайдабегим, ўлган Абуҳасан эмас, чўринг, Абуҳасанга тўрт минг олтинли ҳамён, зарҳал матолар бериб юбордим. Сен чўринг учун йиғлашинг ўринли, ўз фарзандингдай тарбият қилиб, ўстирган эдинг. Абуҳасанга мотам тутишининг ҳожати йўқ.

Зубайдабегим. Йўқ, мен Абуҳасанга аза тутяпман. Абуҳасан аза тутишга лойиқ одам.

Шоҳ. Эй, Зубайдабегим, азиз бошинг учун қасамёд этаманки, Абуҳасан тирик, чўринг Нажматуссубҳ ўлган. Ҳазиллашаётганим йўқ.

Зубайдабегим. Ўлган Абуҳасан, чўрим Давратулқамар гувоҳ, Нажматуссубҳ юзини юлиб, дод солиб келди. Аҳволини кўриб йиғладим. Йиғладик. Раҳмим келиб юпатмоқ ва Абуҳасанни дабдаба билан дафн қилмоқ учун минг олтинли ҳамён ва зарҳал матолар бердим. Тўғрими, Давратулқамар!

Давратулқамар. Тўғри, Зубайдабегим.

Зубайдабегим. Энди ишонгандирсиз, шоҳим. Мен Абуҳасанга мотам тутяпман.

Шоҳ. Зубайдабегим, сен умрингда бугунгидек саркашлик этмаган ва мени ёлғончи қилмаган эдинг. Мен сенга ҳозиргина Абуҳасан келди, уни Масрур кўрди десам, сен ўлган деб ўтирибсан.

Зубайдабегим. Мени шу гапларга қаноат қилади, чўри-си ўлганига ишонади, деб ўйламанг, қасамёд қилиб айтаманки, Абуҳасан ўлган, чўрим тирик. Намунча у бечорага ўлим тилаб қолдингиз?

Шоҳ (*ғазабланиб*). Масрур! Абуҳасаннинг қасрига бори(), билиб кел. Ўлган ким? Нажматуссубҳ ўлганини Зубайдабегим ўз қулоғи билан эшитсин у саркашлигини ташласин.

Зубайдабегим. Ўлган Абуҳасан!

Шоҳ (*бақуриб*). Сўзинг ҳақ чиқса, мамлакатимнинг ярмини бераман! Абуҳасан соғ-саломат, гаров боғлашаман.

Зубайдабегим. Бўпти, гаровга бор- йўғимни тикаман. Чўрим Нажматуссубҳ соғ-саломат, ўлган Абуҳасан!

Шоҳ. Сўзим рост чиқса, катта қасрингни оламан. Абуҳасан ўлган бўлса, Бўстонхулуд боғидаги қасримни сенга бериб, алоҳида шоҳлик қиламан.

Зубайдабегим. Сўздан қайтиш йўқ.

Шоҳ. Йўқ. Масрур югур!

Масрур. Бажонидил. (*Чиқади*).

(Чироқ ўчиб ёнади. Ўша ҳолат. Масрур кириб келади.)

Шоҳ. Масрур! Не хабар келтирдинг?

Масрур. Сиз ютдингиз. Нажматуссубҳ ўлганлиги рост экан, ўз кўзим билан кўрдим. Нажматуссубҳни кўрпага ўраб ётқизиб қўйишибди. Абуҳасан дод-фарёд қилиб ўтирибди. Агар шу қулоқларим том битмаган бўлса, дод-фарёдни ўз қулоғим билан эшитдим. Ёлғон айтсам, қоним қиличингизда қотсин.

Шоҳ. Демак, Зубайдабегим, катта қаср меники бўлди. Энди не дейсиз. Яна, йўқ, ўлган Абуҳасан, чўрим тирик дейсанми? Кўнглинг жойига тушдими? Катта қаср менинг измимга ўтди.

Зубайдабегим. Лаънати, қаллоб Масрур сўзига ишониб гаровни ютдим деб ўтирибсизми? Мен нечук ўз кўзимга ишонмай, бу фирибгар, ялтоқнинг сўзига ишонар эканман. Чўрим Нажматуссубҳни мана шу икки кўзим билан кўрдим.

Масрур (*Зубайдабегимнинг ғазабидан титраб*). Бегим, менга шафқат қилинг. Азиз бошингиз ва шоҳимиз боши ҳаққи онт ичиб айтаманки, ўлган Нажматуссубҳ, Абуҳасан тепасида йиғлаб ўтирибди.

Зубайдабегим. Оҳ, малъун, юзи қаро, мен ёлғончи-ю. сен ростгўй бўлдингми? Шошма, сен исқирт, япасқини шармандаю шармисор қилиб каллангни олдирмасам. Давратулқамар?

Давратулқамар. Кўрдим. Агар ёлғон сўзласам эрсиз ўтай.

Зубайдабегим (*Масрурга*). Эй, малъун, ўлик билан тирикни кўп фарқ қилар экансан-да.

Шоҳ. Худо ҳаққи, аёл кишининг ақл-идроки кирди-чиқди бўларкан. Эй товуқ калла маликам. Масрур Абуҳасаннинг қасрига бориб, кўриб келди-ку. Ўлган Нажматуссубҳ эканлигига қасам ичди. Сен бўлсанг яна...

Зубайдабегим. Сўзимни қайтариб, гашимга теккани қулингиз билан тил бириктиргансиз. Сўзимдан қайтмайман. Нажмат ўлганига ишонмайман. Давратулқамарни юбориб, бу ёлғончи малъунни шармандаю шармисор қиламан. Давратулқамар!

Давратулқамар. Лаббай, бегим!

Зубайдабегим. Абуҳасаннинг қасрига бориб, ким ўлганлигини аниқ хабарини келтир!

Давратулқамар. Бош устига. (*Чиқади*).

(*Чироқ ўчиб ёнади. Ўша ҳолат. Давратулқамар югуриб киради.*)

Давратулқамар. Зубайдабегим. Суюнчи. Нажма тирик. Абуҳасан ўлиб ётипти. Кўрпага ўралган, салласи юзига туширилган, чўрингиз фарёд чекапти.

Зубайдабегим. Ростини айт!

Давратулқамар. Етти иқлимнинг ҳокими, шоҳларнинг, шаҳаншоҳи, олампаноҳимиз ва сиз малика Зубайдабегимнинг азиз ва мўътабар бошлари ҳаққи қасам ичиб айтаманки ўлган Абуҳасан. Нажматуссубҳ тирик. Агар ёлғон айтган бўлсам, бошим қилич дамда кесилиб, қора сочим қаро қонимга ботсин.

Зубайдабегим (*Масрурга*). Эй, иблис, хўжангга хушомад қилиб, ёлғон гапирдинг. Шарманда бўлдинг-ку. Энди ёлғон сўзловчи тилингни яширган аҳмоқ каллангни қилич дамга ту! Токи, ёлғончиликнинг оқибати қандай бўлишлигини сарой аҳли кўриб қўйсин.

Масрур (*зардаси қайнаб*). Эй, нобакор чўри. Абуҳасан тирик эканини шоҳимиз билан иккимиз ўз кўзимиз билан кўрганмиз. Шоҳ ва мен ёлғончи бўлдигу сен ялоқи ростгўй бўлдингми? Адолат ва саодатнинг офтоби шоҳимга, қасамёд қилиб айтаманки, бу товоқ-қошиқ ёлғон сўзлаяпти. Ўлик билан тирикнинг фарқига бормаган чўрининг кўзини ўйиб, бурнини кесмоқ керак.

Давратулқамар (*қичқариб*). Эй баттол Масрур! Соқолинг кўксингга тўкилсин. Абуҳасанни тирик кўрган

кўзингга ришта чиқсин. Кир кўрпача лабларинг бир-бирига ёпишсин. Ҳақиқатни айтишдан кўрқасан.

Масрур. Сенинг сочларинг ит бўйни а занжир бўлсин. Эринг ит, улфатинг ит, боланг ит бўлсин. Умринг сакиллаб, бошинг ялоқда ўтсин, «Ит тўйса эгасини қопади», дейдилар. Сен эгангни қопялсан. Шоҳни мулзам қилмоқчисан.

Давратулқамар. Рост айтдим! Ким бўлсаям ёлғончи мулзам бўлади. Агар шоҳим қабоҳатга қўл уриб, ёлғончи, деб бошимни олдирсалар, мингдан-минг розиман.

Шоҳ (*саросимада*). Бас! Масрур, тўхтат! Чўри, сен тилингни тий! Мен ва Масрур Абуҳасанни тирик кўрдик. Зубайдабегим ва Давратулқамар Нажматуссубҳни тирик кўрган. Бу ерда бир ҳийла борга ўхшайди. Албатта кимдир ёлғон сўзляпти. Ёлғончини топиб, эргага дорга осдираман, ҳозир ҳаммамиз бир бўлиб Абуҳасан қасрига борамиз. Ўз кўзимиз билан кўрамиз.

(*Чироқ ўчиб ёнади*).

Х КЎРИНИШ

VII-кўринишдаги манзара. Ўртада Ҳасан билан Нажма ўзларини ўликка солиб ётишибди. Шоҳ, Зубайдабегим, Масрур, Давратулқамар кириб келишади. Уларни кўриб ҳангу манг бўлиб қолишади.

Зубайдабегим (*фарёд чекиб, ўзини Нажматуссубҳ устига ташлаб*). Ҳаммаларинг ёмон нафас қилиб, охири чўримни ҳам ўлдирдиларинг! Бечорагинам эрининг доғу фироқида куйиб, адойи тамом бўлган.

Шоҳ. Йўқ. Ҳаммаларинг ёмон нафас қилиб Абуҳасаннинг ўлдирдиларинг. Аввал Нажматуссубҳ ўлган, сўнгра Абуҳасан куйиб адойи тамом бўлган.

Зубайдабегим. Йўқ, аввал Абуҳасан ўлган. Чўрим унинг доғ-фироғида ўлган.

Шоҳ. Йўқ, чўринг олдин ўлган.

Зубайдабегим. Йўқ, Абуҳасан олдин ўлган.

Шоҳ. Йўқ.

Зубайдабегим. Йўқ.

Масрур. Олдин Нажма ўлган.

Давратулқамар. Олдин Абуҳасан ўлган.

Шоҳ. Баҳсни бас қилинглар! Илло-билло Аббоснинг равзаси ҳаққи, қасамёд этаманки, буларнинг қайси бири олдин ўлганини айтган кишига мамлакатимнинг ярмини бераман. Ўзи алоҳида подшоҳ бўлади. (*Ҳасан ирғиб ўрнидан туради*).

Ҳасан. Шоҳим, мен олдин ўлган эдим.

Нажматуссубҳ ҳам ирғиб ўрнидан туриб Зубайдабегимнинг кучоғига отилади. Давратулқамар Масрурга тилини чиқаради. Масрур бурнини қийшайтиради.

Зубайдабегим. Эй, келинпошша тушмагур-ей, менга шунча ғам-ғусса чектирдинг, шукр, ўлмаган экансан.

Шоҳ (*қотиб-қотиб кулиб*). Абуҳасан, бир кунлик шоҳ бўлганигда ичагимни узган эдинг, энди бу ҳангамани ўйлаб топибсан. Қойил.

Ҳасан. Эй, олампаноҳ, сиз ҳазилга мойил одамсиз. Мени устимдан кулдингиз. Менга алам қилди. Унинг устига Етти ўрик қишлоғимдаги миршаблар, оқсоқол яна пишқириб кетди. Зулмни кучайтирди, солиқни оширди. Солиқ тўламаган етти киши зиндонда. Уларга икки минг олтин тўласа қутнулар экан. Шу пул учун шу ҳангамани топдим. Масрур келганда Нажма ўлиб ётган бўлди. Давратулқамар келганда мен ўлиб ётган бўлдим. Энди ҳамма келишини фаҳм этиб, иккаламиз ўлган бўлдик. Ақл-идрок омон бўлса...

Шоҳ. Абуҳасан, ақли ўткир, диди нозик инсон экансан. Мен ким биринчи ўлганини айтса мамлакатимнинг ярмини берамай, деган эдим. Мени ақлинг билан лолу ҳайрон қолдирдинг. Сенга бор мамлакатимни бердим. Ўзим сенинг маслаҳатчинг бўлиб яшайман. Фарзанд кўрмадим. Сен фарзандим бўлдинг! Сен шоҳимизсан!

Ҳамма. Етти иқлимнинг ҳукмдори Абуҳасан ибн Абуҳасан, шоҳлик муборак бўлсин!

Акс садо. Муборак бўлсин!

Зубайдабегим. Нажматуссубҳ султон бегим, маликалик муборак бўлсин.

Парда

Тамом

ҲУНАР ҶРГАНГАН БОЛА

(*Халқ эртаги асосида эртак- пьеса*)

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Нодир
Назокат
Сарбон
Бой

Дев
Шоҳ
Хизматкор

I ПАРДА

I КҶРИНИШ

Кенг сахро, узоқдан карвон бир текис кўнғироғининг овози тобора яқинлашади. Тахтачага «Кудуқ» деган ёзув қоқилган. Ёнида арқони боғланган пақир ҳам бор. Бола югуриб киради.

Бола (*чақиради*). Бой ота! Сарбон бобо! Кудуқ!!! Кудуқ!!!
Бой (*югуриб киради*) Эй, Худога шукр! Чанқовдан ўлаёздим.
Отларим оёғи судралиб, оғзилари кўпириб кетганди-я!

Сарбон ҳалпиллаб кириб келади.

Сарбон. Хайрият, етиб келдик. Олдинги кудуқ қуриб қолганига ҳайронман, бўлмаса, ўша ердан сувни мешларга ғамлаб олардик. Суғорардик. Майли, худо меҳрибон, бунга етиб келдик. Шукр.

Бой. Сарбон бобо, туяларни, йилқиларни кудуқ бошига олиб келишсинми?

Сарбон. Йўқ. Шошманг, бой, олдин бир пақир сув олиб, ўзимиз чанқов босди қилайлик. Қани, мен пақир туширайми?

Сарбон арқон боғланган пақирни туширади, қудуққа так этиб тегади. Сарбон қўрқиб кетади.

Бой. Ҳа, сарбон бобо!

Сарбон. Бой, шўримиз қуриди.

Бой. Ҳа, нечук?

Сарбон. Қудуқда сув йўқ!

Бола. А?

Бой. Нима?

Сарбон. Бунда ҳам сув қуриб қолибди. Илон йили қурғоқчилик келади. Қудуқлардан сувлар қочади, дейишарди, қаранг.

Бой. Энди нима қиламиз? Қандай илож бор?

Сарбон. Энди бир ҳафталик йўлдан кейин бир сардоба бор. Ўша сардобага этиб борсак омон қоламиз. Бўлмаса саҳрода жон таслим қилишга тўғри келади.

Бой. Йўқ. Сарбон, иложини қилиш керак. Чўлда бекордан-бекорга шоқолларга ем бўлиб кетадиган аҳмоқ йўқ.

Сарбон. Пешонага ёзилгани шу бўлса, на чора.

Бола. Сарбон бобо! Ўйланг. Сиз чўлда кўп юргансиз-ку, наҳотки, бир иложини топмасангиз?

Сарбон. Бунақа бўлмаган, бўтам. Бири қуриса, иккинчиси бўларди. Кетма-кет икки- учтаси қуримасди. Буям худонинг бизга юборган балосими, синовими? Билмадим.

Бой. Энди нима қиламиз? Узатадиган қизим бор эди... Ўлиб кетсак... Сарбон бобо, ўйланг! Ўйланг!

Сарбон. Бой, ўйладим. Қудуқ ичига бир одам тушиб қазиса, сув чиқиши мумкин.

Бой. Бор экансиз-ку, бобо! Бўлди, шундай қиламиз.

Сарбон. Бўлмаса ким тушиб қазийди? Ўзингиз тушасизми?

Бой. Ҳеҳ, Сарбон бобо! Бой қудуққа тушиб ер қазийдими? Карвондагилардан бири тушсин! Ёки ўзингиз.

Сарбон. Бўлмаса мен карвондагилардан сўрай-чи?

(Чиқиб кетади)

Бой. Хўш, болакай, қўрқмаяпсанми? Сани шум қадаминг бўлдими? Қудуқларнинг қуриб қолганини қара.

Бола. Бой ота, ундай бўлса мени шу ерда қолдириб кета қолинг. Шум қадамим йўлдаги сардобаю қудуқларниям қуритиб қўямасин.

Бой. Ҳо, киноя қилишниям биласанми? Яхши, сен шум-қадам бўлмасанг отанг билан онанг ҳовли-жойини сотиб, савдо-сотик ишларини ўргансин, деб қўлингга дастмоя қилиб берса, сен Боғдодга бориб, илм ўрганиб, Шомга бориб, чолғу чалишни ўрганиб, Турондан шахмат ўйнашни ўргандим, деб пулни қуритиб келармидинг. Шунинг учун сенинг олдинг қуруқ чиқаверади. Қудуқлар ҳам қуриб қолиши шундан. Пулни пул топади. Аҳмоқ пулни бўлар-бўлмасга сарф қилади. Қани айтчи, ўрганган илминг, созандалик, шахматинг бир челақ сув топиб берадими? Йўқ!

Бола. Керак бўлади.

Бой. Ҳа, керак бўлади. Туянинг думи ерга текканда! Қизил қор ёққанда. Менга ҳозир керак. Эртага сувсизликдан! бўриларга ем бўлгандан кейин илминг кимга керак!

(Сарбон тушқун, қўлида чўкич киради.)

Сарбон. Бой, ҳеч ким қудуққа тушишга унамади. Қуриган қудуқда илон, чаён, қоракуртлар бўлади. Тушиш хавфли, дейишди. Ҳар қалай ўзингиз тушсангиз керак, деб чўкич олиб келдим.

Бой. Мен?!

Сарбон. Ҳа, сиз.

Бой. Йўқ. Мен тушмайман. Мана бу бола тушади. Боғдоддан илм, Шомдан созандалик, Турондан шахматни ўрганган илмини ишлатсин.

Бола. Ҳўп. Мен тушаман, белимга арқон боғланг. Чўкични беринг. Бой ота! Сарбон бобо! Мабодо вақти қазойим етиб, бир нарса чақиб ўлсам, ота-онамга айтинглар, мен бебош ўғилларини кечирсинлар. Мен уларнинг қаддини кўтаролмадим. Улар мендан кўп умид қилишган эди. Қариганда боқадиган, ўлсак тепкилаб-тепкилаб кўмадиган тобуткашимиз деб. Агар ўлмасам, бир куни ўз меҳнатларим билан ота-онам қаддини тоғдай кўтараман. Бутун бор вужудим билан уларни хурсанд қилишга ҳаракат қиламан. Ота-онасининг қаддини кўтармаган ўғил ўғил эмас. Мен уларни ўз хунарларим билан

хурсанд қиламан, деган эдим. Қани, Сарбон бобо, оқ фотиҳа беринг. Қудуққа тушай.

Сарбон. Омин! Болам, тупроқ олсанг олтин бўлсин, босган жойинг ўт бўлсин, бало-қазо йўқ бўлсин. Омон-эсон ер қазиб, сув олиб чиққин. Отанг-онанг роҳатингни кўрсин. Аллоҳу акбар!

(Боланинг белига арқон боғлаб қудуққа туширишади. Боланинг овози қудуқдан келиб туради.)

Сарбон. Бўлдим?

Бола. Бўлди. Оёғим ерга тегди. Бу ер негадир ёп-ёруғ. Ниманидир ердан шуъласи чиқяпти.

Сарбон. Сувнинг шуъласидир. Ўша ёруғ чиқяётган жойга чўкич ур, сув чиқиши мумкин.

Бой. Худога шукр. Сувнинг шуъласи бўлса...

Бола *(ҳаяжонда)*. Сарбон бобо! Бой ота! Чўкич урган жойдан олтин қайнаб турган хум чиқди.

Бой. Нима?

Сарбон. Олтин қайнаб турган хум чиқибди.

Бой. Олтин қайнаб турган хум?!

Сарбон. Худди шундай.

Бой. Ундай бўлса, олтинларни пақирга солиб узатсин.

Сарбон. Болам, сен олтинларни пақирга солиб, пақир билан узатиб тур, биз тортиб оламиз.

Бола. Хўп бўлади. Сарбон бобо, маъна, тортинг пақирни.

(Сарбон бобо тортади.)

Бой. Қопни очинг!

(Бой қопни очади.)

Бой. Худо бераман деса қуриган қудуқдан сув ўрнига олтин чиқади. Мани ўзи қадамим қутлуғ.

(Сарбон бир пақир олтинни қопга ағдаради.)

Сарбон. Бой, энди Шомга бориб юрмасдан ҳам қайтаверсак бўлади. Шунини ўзи бир умр қилган савдонгиздан ортиқ.

Бой. Сарбон бобо! Кўп гапирмасдан олтинни тортинг. Бунга сизнинг дахлингиз йўқ. Сизга ўз ҳақингизни бераман, хўпми?

Сарбон. Бе, менга олтиннинг нима кераги бор, бир коса овқатга қорним тўяди, қолганига Худо пошшо. Сиз олинг, олтин бойга керак.

Бой. Баракалла, бобо. Тўғри, сизга нима кераги бор? Кампирингиз битта шафтоли қоқини бир ҳафта шимса бўлди-да.

Сарбон. Ҳа, олтинни илон, аждаҳо, девлар қўриқлайди.

Бола. Сарбон бобо, тортинг!

(Сарбон яна пақир тортиб бойнинг қопига солади. Пақирни яна туширади.)

Бой. Худо бераман деса, ўзи бераверади. Худо деган қулига, элтиб қўяр йўлига.

Бола *(ҳаяжонда)*. Бобо, форнинг ёнида бир эшик бор экан, қия очилиб қолди. Ичида бир дев ухлаб ётибди.

Сарбон. Бой! Дев бормиш.

Бой. Хумни тортиш керак. Қандай қилиб тортса бўлади?

Бола. Бобо! Иккита арқон туширинг. Хумнинг икки қулоғига боғлайман. Иккита туяга боғлаб тортсангиз чиқади. Кейин мени тортиб оласиз.

Сарбон. Хўп бўлади. Мен ҳозир, иккита арқонни туяга боғлаб келаман.

(Чиқиб кетади. Иккита арқоннинг учини қудуққа туширади.)

Бой. Дев чиқиб қолса нима қиламиз? Чорасини кўриш керак. Тагин гурзиси билан бир уриб тариқдай сочвормасин. Яхшиси, менинг учқур отимни тайёрлашсин, айтиб келай.

(Чиқади.)

Бойнинг овози. Ҳой, кал отбоқар, менинг қўлтиғида қаноти бор отимни тезда эгарлаб тайёрла!

Овоз. Хўп бўлади. Зумда тайёр бўлади.

(Қайтиб киради.)

Сарбон. Хумларни маҳкам курмак боғла. Тагин ечилиб кетмасин.

Бола. Хўп бўлади. Курмак боғладим. Тортиб текшириб кўрдим. Узилмаса бўлди, ечилмайди. Тортинг!

Сарбон. Ўзинг четроқ тур, тортаман. Чў, жониворлар!
*(Туялар кўринмайди, арқон тортилаётгани кўринади. Бирдан
ярақлаб қуёш чиққандай хум чиқсди.)* Тур! *(Арқон тортилиши
тўхтабди. Бой билан Сарбон хумни қудуқ четига қўйишади.
Кейин бир неча қонга тўлдиришади.)*

Бола. Сарбон бобо! Хум чиққан жойдан сув ҳам чиқди.
Арқонни туширинг, энди пақирда сув узатаман. Ундан кейин
мени тортиб оласиз.

Бой. Сувв!!!

Сарбон. Ҳа, сув.

Бой. Худога шукр. Бераман деса... тезроқ арқонни
туширинг.

*(Сарбон арқонни туширади. Пақирда сув чиқади. Бой ютақиб
ичади. Сарбон ҳам ичади.)*

Сарбон. Бола барака топсин. Мешгаям ғамлаб олиш
керак.

(Меш туширади.)

Бола. Мешни тўлдирдим. Тортинг!*(Сарбон мешни
тортади!)*

Сарбон. Энди болани тортиш керак.

(Қудуққа арқон туширад.)

Бола. Бобо! Арқонни белимга боғладим, тортинг энди.

Сарбон. Хўп, тортаман.

*(Торта бошлайди. Шу пайт Бой келиб арқонни қўлидаги пичоқ
билан кесиб юборади.)*

Бола. Вой-й-й!

Сарбон. Бой, бу нима қилганингиз?

Бой. Сарбон, овозингни ўчир! Бола чиқса, олтинга шерик
бўлади. Мен умримда биров билан шерикчилик қилмаганман.
Шерикчилик ошни ит ичмайди. Билдингми?

Сарбон. Бой, яхши эмас. Бу яхшилигинг худога ҳам,
бандага ҳам хуш келмайди. Қари ота-онаси бор экан. Шундан
умид қилиб сенга қўшиб берган. Сен хиёнат қилдинг. Олдинда
бола-чақанг бор. Худодан умидинг бор.

Бой. Кўп ақл ўргатма! Чириган каллангдан сасиган гап
чиқали-да.

Сарбон. Бой, ҳақорат қилма, отанг тенги келаман.

Бой. Сарбон, отамни пеш қилма, отамнинг ёшидан кагга тошбақалар ҳам бор, уларга ҳам қулоқ солиб, косасига қуллуқ қилишим керакми? Йўқ!

Сарбон. Бой, энди тек турасан. Мен болага яна арқон ташлайман.

Бой. Ташламайсан!

Сарбон. Ташлайман. Ахир уволи тутмайдими сени Ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган ғунчани жувонмарг қиялпсан.

Бой. Ғунчалар кўпи очилмасдан сўлийти. Ҳали осмон ўйилиб тушгани йўқ. Шулардан биттаси шу. Ҳеч нарса қилмайди. Уйга борганда битта қора кўчқор сўйиб, худойи қилиб юбораман. Ҳамма гуноҳимни ювиб кетади.

Сарбон. Йўқ, мен чидаб туролмайман. Тортиб оламан. Арқон ташлайман.

Бой. Ташламайсан.

Сарбон. Ташлайман.

Бой. Унда жонингдан умидингни узавер.

Сарбон. Агар ажалим сенинг қўлингда бўлса, пешонамдагини кўраман. Қоч!

Бола. Бобо! Белимни боғладим тортинг!

(Сарбон торта бошлайди. Яқин қолганда Бой арқонни кесиб юборади ва шу ханжарни бобога уради.)

II КЎРИНИШ

Девнинг уйи. Дев харсангтошлардан ясалган супаҗада ётипти. Сирли дарахтлар, дарахт шохларига ҳар хил чолғу асбоблари: дутор, танбур, ғижжак, най, ноғора, карнай-сурнайлар осилган. Дев ўқтин-ўқтин қаттиқ йўталиб, «Эҳ, Хубро Сулаймон!» деб кўяди. Бола киради.

Дев *(ўқириб)*. Эҳ Хубра! Сен кимсан?

Бола *(чўчиб)*. Мен Нодирман.

Дев. Нодирмисан?! Эҳ, Хубро Сулаймон! Мен етти йилдан бери ётуғлик касалман. Энди келдими? Эҳ, Хубро Сулаймон! Сен Шомда мусиқа илмини ўрганаётганингда мен бетоб бўлганман. Фолбинларим келиб фол очишганда, «Сени Нодир деган йигит келиб қасалингни тузатади. Унгача сен бу маконингда «Эҳ, Хубро Сулаймон!» деб ётавер», деган.

Бола. Мен табиб эмасман. Сени қандай тузатаман?

Дев. Сен кўнгилларнинг табибисан. Сен чолғу чалишни биласан, ашулалар айтасан, ўйин тушасан. Менинг париларим бор. Улар ўйин ташишади. Шунинг учун кўп чолғу асбобларини париларимга обкелтириб, дарахтларга илдириб қўйганман. Ана, кўряпсанми?

Бола. Кўряпман.

Дев. Бўлмаса, вақт ўтмасин, мени даволашни бошла.
(Бола танбурни олиб чалади. Дев жони ором олгандай бўлади.)
Эҳ, Хубро Сулаймон!

Танбур куйи ёқимли жаранглаб тугайди.

Бола. Дев қалай, маъқулми?

Дев. Барака топ! Етти йиллик оғриқ азоблари энди тарқагандай бўляпти. Энди бир ғамгин ашула айтиб бер. Соғайиб кетсам, сенга дунёдаги энг яхши яхшиликларни қиламан,

Бола

(ғамгин қўшиқ куйлайди).

Ота-онам, ғамгузорим,
Йўлларимга интизорим,
Сиз билмайсиз, қудуқдаман,
Чекаётган оху зорим.
Бу қудуқдан чиқарманми?
Бағрингизга борарманми?
Мен ҳам ахир одам бўлиб
Бир коса сув тутарманми?
Ё гунчадек сўларманми?
Қон-зардобга тўларманми?
Ё қудуқда қурбақадек
Офтоб кўрмай ўларманми?
Ота-онам, ғамгузорим,
Йўлларимга интизорим.
Сиз билмайсиз, қудуқдаман,
Чекаётган оху зорим.

Дев. Эҳ, Хубро Сулаймон! Дардимга бер дармон. Нодир,
танимга дармон қиряпти. Энди туриб ўйнагим келяпти. Раҳмат!
Сен менинг табибимсан. Энди шўх қўшиқдан айт. Ўйнай!
Париларим! Сизлар мен билан бирга ўйнайсизлар.

Бола.

Ўйнасин, ўйнасин,
Танбур, дутор ўйнасин.
Ўйнасин, ўйнасин,
Деви бемор ўйнасин.
Соғ бўлгани рост бўлсин,
Соғлиқ девга хос бўлсин,
Танбур-дутор куйига
Дев амаким маст бўлсин.
Ўйнасину ўйнасин,
Деви бемор ўйнасин.

Парилар Девни қуршаб шўх ўйнашади. Нодирни ҳам атрофидан
йнаб ўтиб, юзларидан силаб ўтади. Шунда бирдан сафарга
диққатганда Бойнинг қизи Назокат бир кун олдига келиб ғойибона
кузатгани кўз ўнгига келади. Бирдан девлар, парилар кўринмай қо-
лади. Хаёлида ўша кузатув манзараси гавдаланади.

Назокат. Нодир ака, сиз менинг тушимга кириб
чиқдингиз. Тушимда сиз менга қип-қизил олма отган эмишсиз
олманинг теппасидан туриб. Мен илиб олиб бундай қарасам,
катта девнинг болиши эмиш, войдод деб ташлаб юборсам,
бирдан девнинг боши учиб кетиб, осмонга чиқиб, тип-тиниқ
катта ой бўлиб қолган эмиш. Сиз менга яна олма отаман, деб
шоҳга қарасангиз, биттаям олма қолмапти. Шу пайт мен қушга
ўхшаб учиб бориб ёнингиздаги шоҳга осилиб, арғимчоқ
учаётган эмишман.

Бирдан сиз турган шоҳ қарсиллаб сина бошлабди. Мен
бир қўлим билан ушлаб қолдим. Бирдан чўчиб уйғонсам тушим
экан. Эрталабгача ўйлаб чиқдим. Тушимни ҳар балоларга
йўйдим. Кейин ҳовлимиз этагидаги оқадиган ариқ бўйига
бориб, тушимни сувга айтдим. Сафарга кетишингиздан олдин

сизга дилимдаги ҳаяжонимни айтиб қўяй дедим. Сафарингиз бехатар бўлсин! Соғ бориб, омон келинг!

Нодир. Раҳмат. Сиз ҳам келгунимизча соғу саломат бўлинг. Тушга нималар кирмайди. Душман нималар демайди, деганларидек, хавотир олманг, ҳамма нарса яхши бўлади! Мабодо йўлда бир шикаст бўлса қайгурасизми?

Назокат. Вой, оғзингиздан ел учирсин. Бунақа гапни оғзингизга олманг. Агар сизни этингиз тирналса, менинг юрагим тирналади. Агар сиз вой десангиз, мен нола қиламан. Агар сизга парилар қиё қараса, менинг кўзларимдан ёш булоғи қайнайди.

Нодир. Агар мен дунёдан кўз юмсам-чи?

Назокат. Унда Назокатнинг умри ҳам тугайди.

Нодир. Отангиз келяптилар. Ўша осмонга чиқиб кетган ойдин тунлар мени ўйлаб ётинг. Мен ҳам ўйлайман. Ва секин тушларингизга кираман. Сиз ҳам менинг тушимга кирсангиз ажаб эмас.

(Бирдан бу манзара йўқолади. Яна дев ва парилар ўйини давом этади.)

Нодир

(Янги қўшиқ куйлайди.)

Назокату Назокат,
Сенда ҳусну латофат.
Омон чиқсам бу ғордан,
Сенсан менга саодат.

Назокату Назокат,
Отанг экан бешафқат.
Севгига содиқмисан,
Сенда борму садоқат.

Қўшиқ тугагач парилар кириб кетади. Дев хурсанд, қаҳ-қаҳ уриб кулиб, Нодирнинг олдига келади.

Дев. Нодир, табибим, мана мен соғман. Сенинг оромбахш овозинг, ширин жаранглаган куйларинг мени оёққа турғизди.

Етти йил чўзилиб ётиб орқаларим яра бўлиб кетган эди. Ҳаммасини кўрмагандекман. Сен менга умримни қайтариб бердинг. Энди мен сенинг қулингман. Нима десанг шуни бажараман. • Кўҳи Қофда девлар макони бор. Уларнинг бутун дунёга кучи етади. Мен сенга бир кичкина тош бераман, шуни бўйнингга уч бурчак тумор қилиб осиб оласан. Қачон керак бўлсам, «Эй, Хубро араҳмон!» десанг бўлди. Дарров етиб келиб сенга ёрдам бераман. *(Бўйнига осилган туморни олиб беради.)* Ҳозир не истайсан?

Нодир. Мен ҳозир, мен ҳозир бой қаерда турган бўлса ўша ерда бўлиб қолишни истайман.

Дев. Маъқул. Кўзингни чирт юмасан, хўпми?

Нодир. Хўп, қачон очаман?

Дев. Қачон оёғинг ерга тақ этиб текканда очасан, хўпми?

Шунда сен ўша истаган жойингда бўласан.

Нодир. Бўпти, ҳозир юмайми?

Дев. Юм!

Нодир кўзини чирт юмади.

Эҳ, Хубро Сулаймон!

III КЎРИНИШ

Сўлим боғ. Қушлар сайраган, гуллар очилган. Бизга нотаниш бўлган дарахтлар мевасидан нур таралади. Ўртада нақшинкор шийпон. Қушларнинг овози ҳам сеҳрли ва ғалати. Шийпон ўртасида тахт. Лекин ҳеч ким йўқ. Бой ўзининг карвонидаги одамлар билан кириб келади.

Бой. Қизиқ, қандай жой бўлди? Саҳронинг ўртасида жаннат. Дунёда мўъжиза кўп экан-да?

Хизматкор. Отам айтарди, дунёнинг сирли ҳар қопқаси мўъжиза деб, шу мўъжизалардан бири-да бу, Бой ота.

Бой. Тўғри, сирли жойлар хавфли бўлади. Тагин бир фалокат рўй бериб, Худо кўрсатмасин.

Хизматкор. Қўрқманг, Бой ота. Бир бошга бир ўлим. Бу дунёда ўлмаган ким бор, дунёга устун бўлармидик.

Бой. Ҳай, Ҳай, оғзингга қараб гапир. Шунча мол-дунё кимга қолади? Бекорга ўлиб кетиш одамга алам қилади.

Хизматкор. Омади гапни айтдим-да, Бой ота.

Бой. Омади гапинг қурсин. Совуқ!

Хизматкор. Тавба қилдим. Энди чурқ этмайман.

Бой. Бу ишинг бошқа.

2- Хизматкор. Агар Сарбон бобо ўлмаганларида бу ерларни билардилар. Бу ёнда қуниш мумкинми, йўқлигини айтардилар. Энди ким билсин... ҳозир бирдан нима бўлишини, сувидан ичиб бўладими, мевасидан еб бўладими? Ахир бекорга бу боғ сахро ўртасида пайдо бўлмагандир. Одамлар қаёққа кетган? Парилар боғими, девлар меконими, ажиналар саройими? Ҳозир бирдан тошга айланиб ёки илон-чаёнга айланиб қолишимиз ҳеч гап эмас.

Бой. Ҳой, ҳой, оғзингга қараб гапир, шунча мол-дунё.

2- Хизматкор. Бўпти.

Тахтга бориб ўтиради. Ўзини шоҳ ҳис қилади. Бирдан гумбура-гумбур бўлиб совут кийиб, қалқон ушлаган, дубулға кийган аскарлар тўғри кела бошлади. Ҳамма кўрқиб кетади. Хизматкор ҳам кўрқиб кетади. Нима қилишини билмайди.

Қайтинглар! Омонлик! Биз савдогар карвонмиз. Мен хизматкорман. Бой отам шу ердалар.

Бой (*қўли билан ишора қилиб*). Оғзингни юм!

Лашкарлар ғойиб бўлади. Яна жимлик.

Хизматкор (*тахтдан тушиб*). Ана, Бой ота, бир балоси бор бу ерни, тез кетамиз.

Овоз. Ҳеч ким ҳеч қаёққа кетмайди. Ҳамманг шу ерда қоласан. Бу сеҳргар, жодугарлар подшосининг тахти. Жодугар малика ҳозир ҳаммомга кетганлар. Қирқ канизак парилари у кишини ювинтирмоқда. .

Бой (*кўрқиб*). Энди нима қиламиз? Энди нима қиламиз? Бошимизга шу фалокат ҳам бор эканми? Юр кетамиз. (*Хизматкорга ёпишади.*)

Овоз. Ҳеч қаёққа бормайсанлар! Ҳаммаёқ соқчилар билан

ўралган, йўл йўқ. Боғдан чиқсанг соқчининг найзаси қорнингни тешиб ўтиб дарахтга михлайди.

Бой (*тиз чўқиб ёлвориб*). Эй овоз, қаёқдан келяпсан? Кимсан? Наҳотки мендек бегуноҳ одамни ҳам шундай қийноққа қўйсанг. Мен ахир умримда бировнинг мушугини пишт, товуғини кишт демаганман. Одамларга яхши бўлсин деб йилқи боқиб, савдогарлик қилиб кун кўраман. Ҳозир ҳам бошқа мамлакатга савдо-сотик учун юк ва йилқилар олиб кетяпман. Исмин Козимбой. Ҳамма йилқичи бой дейди. Бизга раҳм қил, соқчиларингга айт, йўл очсин, биз кетайлик.

Овоз. Эй, Бой, менинг кимлигимни сен сўрама. Мен ғойибдан келадиган сирли овозман. Ростини айтаман. Мен айтганим билан соқчилар қулоқ солмайди. У фақат жодугар маликага қулоқ солади.

Бой. Малика ойим қачон келадилар?

Овоз. Билмадим. Уч кунда энди хизматкор парилар маликанинг чап қўлларининг тирноғини олиб ювиб бўлишибди.

Бой (*хизматкорига*). Уч кунда чап қўли... Ҳали ўнг қўли, ўнг, чап оёғи, яна 15 та тирноғи, боши, танаси, сочи, қошу кўзи, юзи бор, камида бир ой керак экан-а? Шўримиз қуриди. Овқатлар қарвонда эди. Бориб бўлмаса. Очдан ўламизми? (*Овозга.*) Эй овоз!..

Овоз. Бой, нима демоқчи бўлганлигингни эшитдим. Очдан ўлмаслик учун, албатта, овқат бор. Дарахтларда осилиб турган турли меваларнинг ҳаммаси емиш. Булар жаннат таомлари. Уни истеъмол қилган одам бир ойгача қорни очмайди. Балки яшариб, кучга тўлиб, бақувват бўлиб кетади. Нуrol меваларидан еб, булоқ сувидан ичсангизлар ҳузур ва роҳат қиласизлар.

Бой билан хизматкорлар бориб Нуrol мевасидан узиб олиб, биттадан тишлаб ёйишади.

Бой. Оҳ, оҳ, маза. Вой, бунақа мевани умримда емаганман.

2- Хизматкор. Мен ҳам.

1- Хизматкор. Мен ҳам.

Бой. Оҳ, жаннат меваси Нуrol қандай яхши!

Овоз. Бой, бир нарсани унутибман.

Бой (*қўрқиб*). Нимани?

Овоз. Кимда- ким умрида бировга ноҳақ жабр қилган бўлса ёки ўлдирган бўлса, у ювош дайди итга айланиб қолади. Кўриниши одамга ўхшаган бўлса ҳам, лекин қилиғи ит бўлади. Лекин мияси одамникига ўхшаб ишлайди.

Бой. Вой! (*Қўлидаги Нуролни ташлаб юборади.*)

Овоз. Кимда-ким бировнинг жиноятини кўриб- билиб билмасликка олиб кетган бўлса, улар маймунга айланиб қолади.

Хизматкорлар. Вой! Вой!

Секин-аста **Бой** итга ўхшаб акиллаб, тўрт оёқлаб юра бошлайди. **Хизматкорлар** маймун бўлиб сакрашади. Шу пайт ҳаводан гулдуреган овоз келади. **Нодир** билан дев кириб келади.

Дев. Мана, уч кеча-ю уч кундуз ҳавода учиб келдик. Сен ҳам кўзингни чирт юмиб чидадинг. Агар кўзингни очганингда шув этиб ерга тушиб кетиб ўлардинг.

Нодир. Раҳмат! Ия, **Бой** ота-ку. **Бой** ота, туринг. Нега итга ўхшаб юрибсиз.

Бой. Вов! Вов!

Нодир. Нима бўлди?

Бой. Вов! Вов!

Нодир. Ия, бу **хизматкорлар**-ку, булар маймунга ўхшаб сакрашяпти.

1- **хизматкор** (*бурнини ковлаб*). **Чий! Чий!**

2- **хизматкор** (*қулогини тортиб*). **Чий! Чий!**

Нодир. Ё тавба. Дев, бу қандай ер ўзи?

Дев. Мана бу мевалар **Нурол** жаннат меваси, уни ҳалол-пок одам еса, роҳат ва ором олади. Янада бақувват бўлиб, гўзаллашади. Нопок одам еса, ит, маймунга айланиб қолади.

Нодир. Ҳа. Мен еб кўрсам бўладими?

Дев. Бўлади. Ҳалол одам еса, бирдан жодугар маликаси ўлиб, дунёни тўзон тутади. Ва бу кошоналар йўқ бўлиб қолади. Мана булар итлигича, маймунлигича қолади.

Бой. Вов! Вов! (*Нола қилиб, Нодирнинг оёғи остига келиб, этигини ялай бошлайди.*)

Хизматкорлар. Чий! Чий!

Нодирга сакрашиб хушомад қилишади.

Нодир. Дев! Буларга раҳмим келяпти, уларни ўз ҳолига қайтариш мумкинми?

Дев. Агар сен рози бўлсанг, қайтариш мумкин.

Бой келиб Нодирнинг оёғига суйкалиб, қўллари билан юзларини силаб, вовиллаб ялинади. Хизматкорлар ҳам сакраб чийиллашади.

Нодир. Булар ит бўлиб, маймун бўлиб қилмишларидан тавба қилишгандир. Тавба қилишган бўлса мен рози.

Бой ва хизматкорлар ишора билан тавба қилганликларини билдиришади. Нодир дутор чалади. Бой ит ўйинга, хизматкорлар маймун ўйинига тушишади. Бой музыка охангига «Вов! Вов!» деб қўяди. Хизматкорлар «Чий! чий!» дейишади. Дев ҳам ўйнайди. Ўйин тугагач.

Дев. Нодир, мен кетайми?

Нодир. Йўқ, кетма! Мана булар тавбасига таянибди. Одам ҳолига қайтар.

Дев қўлтиғидан бир нарса олади, кафтида майдалайди.

Дев (*Бой ва хизматкорларга қараб*). Эй Хубро Сулаймон! Сеҳримга бўл дармон, сенга илтижойим бор, бу ит-маймунларни одам ҳолига келтир. (*Кафтидаги нарсаги пуфлайди. Бой билан хизматкорлар асл ҳолига келиб, Нодирни келиб қучоқлашади.*)

Бой. Раҳмат!

Хизматкорлар. Раҳмат!

Нодир. Арзимаиди.

Бой. Энди бу ердан кетишнинг иложини қил.

Нодир бориб битта Нуролдан узиб олиб, тишлайди. Бирдан қоронгилашиб, чийиллаган бўрон эшитилади.

Дев (*овози*). Нодир, мен кетдим. Раҳмат!

Саҳна ёришади. Яна қум саҳроси. Бой хизматкорлар билан суҳбатлашмоқда.

Бой. Содиқ хизматкорларим, Нодирни йўқотиш керак.

1- хизматкор. Қандай қилиб?

Бой. Бу ерда уни йўқотиб бўлмайди. Унга Дев ёрдам бериши мумкин.

2- хизматкор. Ахир у сизни қутқарди-ку.

Бой. Нима, қутқарди деб бойлигимнинг ярмига шерик қилишим керакми? Йўқ. Уни йўқотмасак бўлмайди.

1- хизматкор. Нима қиламиз?

Бой. Ман хотинимга хат ёзиб бераман.

«... Ушбу хатни элтувчи йигитчани қандай бўлмасин ўлдириб юборинглар...» деб. Бола одобли, хатни очиб ўқимайди. Тўғри олиб бориб беради. Нима кўп, бизнинг каллакесарлар, хизматкор барзангиларимиз кўп. Вассалом, гап тамом. Қутуламиз. Ота-онаси мендан домангир ҳам бўлмайди.

2- хизматкор. Офарин! Доносиз, Бой ота! Яшасин Бой отамиз!

Нодир кириб келади.

Бой. Кел, Нодир болам. Қалай, билдингми?

Нодир. Билдим. Ҳов тоғнинг орқасида экан. Шаҳар бир кунлик йўл экан. Эрта саҳар жўнасақ, шомда кириб борамиз.

Бой. Яхши. Нодир болам, бир иш чиқиб қолди. Мен бугун нохуш туш кўрдим. Шу кенжа ўғлимга бир нарса бўлдиёв. Тушимда ўғлимни ит тишлаб олиб кетаётган экан.

Нодир. Ит бўлиб қолганингизга киргандир.

Бой. Нодир болам, Бой ота билан ҳазиллашмайди. Ҳазил ҳаром дейдилар.

Нодир. Майли, Бой ота, қандай иш?

Бой. Иш шундайки, сен ёшсан, хотиринг жам, йўлларни эслаб қолгансан. Мени саман отимни миниб уйга қайтасан. Биз хотиржам етиб қолганимизни айтасан. Ва мен боргунча кутиб турасан. Ҳайми?

Нодир. Ҳай.

Бой. Мана бу хатни бой ойингга берасан, бўлди. Сенга оқ йўл. Сафаринг бехатар бўлсин.

Нодир. Омон қайтинглар. Тезда дийдор кўришайлик.

Бой. Хайр!

Хизматкорлар. Алвидо!

Биринчи парда тугади

II ПАРДА

IV КҮРИНИШ

Бойнинг ҳовлиси. Бойнинг қизи Назокат соғинч алангасида газли ўқимоқда.

Назокат. Бугун отам сафарга чиққанига уч ой тўлди. Нодир кетганига ҳам уч ой бўлди. Ана, ой ҳам кўрина бошлади.
(*Ой тўлиб тиниқ осмонга кўтарилади.*)

Ой тўлибди бу оқшом,
Жоним, сени ўйлайман.
Ўйлайман дилдан салом,
Сен ҳақингда куйлайман.

Соғинчиму армоним,
Юрагимга дармоним.
Қай элларда юрибсан,
Менинг жону жаҳоним?
Каптар бўлиб ёнингга
Учиб борсам, қанийди?
Дафтар бўлиб ёнингга
Кучиб борсам қанийди?

Қанийди шу пайт келиб қолса. Оҳ, унинг пойига бутун олам гулларин гиламдай поёндоз қилиб тўшардим. Тўлин ойни шундай осмондан олиб, қўлига берардим. Жоним, ой сенинг тунлардаги фонусинг бўлсин. Фурур мардлик шамширинг тутардим. Бу сенинг эрлик номусинг бўлсин деб. Лекин бу армон ушалармикан? Бу орзу рўёбга чиқармикин? Биз қизларда орзу кўп, армон бисёр, лекин ўртада тенгсизлик дарёси бор. Унинг тўлқинлари бераҳм, тош гирдобли қаърига чирпирак қилиб тортиб кетади. Биламан, отам унинг ота-онасини қашшоқ дейди. Ўй, дейди, унда мен нима қиламан? Эй, ой, нурларингдан арғимчоқ ясаб, мени Нодиримнинг олдига элт. Мен бир кўзларини кўриб қайтай!

Ой (*овози*). Эй гўзаллик мулкининг танҳо маликаси. Мен оқшомдан тонггача ер устидан юриб ўтаман. Қай юртда қай

гўзал борлигини, қай ошиқ аҳд-нола чекаётганини кўриб ўтаман. Мен неча йил ер устидан айланиб ўтган бўлсам сендек гўзални кўрмаганман. Сенинг гўзаллигингга монанд садоқатинг, меҳринг, муҳаббатинг борлиги мени шодлантирди. Сен тилаган йигит Нодир донолар доноси, мардлар марди. Уни уч ойдан бери кузатаман. Кўп азоб-уқубатларни бошидан кечирди.

Назокат. А?! Қандай қилиб, сўзла менга, тўлин ой?

Ой (*овози*). Мен сенга сўзласам ишонмаслигинг мумкин. У сен томон келяпти. Отангдан хат олиб келяпти. Сенга етиб келишига бир ойлик йўл қолди.

Назокат. О, тўлин ой. Сен мени қувонтирдинг. Лекин мен бир ойгача қандай чидайман. Бирон қор-қол бўлиб дийдорини кўролмай қолсам нима бўлади? Эй, тўлин ойжон, сени Олло таоло яратгандан бери ўз нурун билан ошиқ-маъшуқларнинг дийдорига етказасан. Юракларига муҳаббат чўғини соласан. Сендан мен ёлвораман. Сен менинг Нодиримнинг олдига нур арғимчоқларингда етказ. Унинг дийдорига тўяйин.

Ой (*овози*). Эй хусну латофатда ягона, ўз исми жисмига монанд Назокат. Сенинг илтимосингни бажо этсам, сени Нодирнинг олдига элтсам, бир ой чўлу саҳро кечиб, азоб - уқубатлар тортишингга тўғри келади. Шунинг учун мен Нодирингни арғумоғи билан нур арғимчоғимда сенинг хузурингга элтай. Розимисан?

Назокат. Розиман! Минг бор розиман!

Эй тўлин ой, сенинг бу яхшилигинг, севги деган қалб оташи инсон юрагидан сўнмагунча тилларда дoston бўлур.

Ой (*овози*). Менга дostonнинг нима кераги бор? Икки дил қувониб, муроду мақсадига етса бўлди. Шунда менинг юзим одам зотига нурилироқ, равшанроқ кўринади.

Назокат. Эй тўлин ой. Қалбинг ҳам юзингдай нузли экан. Майли, сен не десанг кўндим. Нодиримни нузли арғимчоқларингда ошёнимга келтириб, муродимни бер.

Ой (*овози*). Нафосат оламининг Назокат номли нузли ва жозибали гули, сен муродингга етгунг.

Аллақандай сеҳрли нур янграйди. Шу куй оҳангига монанд Нодир кириб келади.

Нодир. Назокатим.

Назокат. Омон келдингизми, паҳлавоним?

Нодир Соғмисиз, малоҳатим?

Назокат. Оллоҳга шукр, интизорлик тунларини соғинч алангасида ўтказиб, бугун дийдорингизга мушарраф бўлдим. Энди тунларни биргаликда, сизни менга тезроқ етказган ой сеҳрининг оғушида ўтказмоқ орзусида яшайман.

Нодир. Сизга тонг пардасидан кўйлак тикиб, этагингизга оламнинг олмос юлдузларини тўкишни истайман. Сиздек гўзал қизларимиз бўлишини армон қиламан.

Назокат. Сиздай донишманд, ақлу тадбиркор, марду саховатли ўғилларимиз бўлишини ният қилганман.

Нодир (*осиғлиқ дуторни олиб*). Мен куйласам, сиз ўйнасангиз.

Назокат. Айни муддао.

Нодир
(*Куйлайди.*)

Лаззатли умр кўришмоқ дийдор,
Ойдаи тўлиб ёнда юрса ер.
Дили бўлса дилимга пайванд,
Ёрдан ширин дунёда не бор!

Сен куйласанг, ёрим ўйнаса,
Мойил бўлиб кўнгил сўйласа.
Кеча- кундуз боқиб ҳуснига,
Сира-сира кўзлар тўймаса.

Ёринг билан учсанг арғимчоқ,
Бошларингдан гул сочса баҳор.
Менга айтгил, Назокат, у чоғ
Ёрдан ширин дунёда не бор?

«Ёрдан ширин дунёда не бор?» сўзини Назокат ўйнаб туриб такрорлайди, ўйин тугагач бориб Нодирнинг бағрига отилади.

Нодир. Сиз ҳаётнинг қийинчиликларига бардош берурмисиз?

Назокат. Юрагим бардоши жисмим садоқатидир. Сиз менинг учун каллангиз олинишидан кўрқмайсизми?

Нодир. Сиз учун бошим кетиши менинг учун бахт. Негаки ишққа содиқ қолиб ўлмоқлик ошиқлар муродидир. Ишқсиз юрагу севгисиз бош оламда ортиқчадир. У денгиздаги ёғоч парчасидек сувга сингимайди. Ва ниҳоят тўлқинлар қирғоққа улоқтиради. Менинг ниятим ишқ уммониға сингиб кетмоқликдир.

Назокат. Ўғил кўрсангиз исмларини не қўюрсиз?

Нодир. Ўз исмимға уйқаш ботир: Бобир, Қодир, Зокир ... Сиз-чи?

Назокат. Мен ҳам: Лазокат, Латофат, Шарофат каби.

Нодир. Ана, олти фарзанднинг ота-оналари бўлдик. Энди, азизим, дадангиз менга мактуб бериб юборган эдилар ва тайинлаганлар, фақат Бой ойингизнинг ўз қўлларига топширурсан, деб.

Назокат. Мактуб нима ҳақида?

Нодир. Билмадим. Бировнинг мактубини очмоқлик одобдан эмас. Мен сўрамадим. Улар айтмадилар.

Назокат. Яхши, унда мен онамға бу хабарни етказай. У киши шоҳимизнинг маликалари билан шаҳзоданинг тўйларига тараддуд кўришмоқда эди.

Нодир. Ҳм. Шаҳзода Сардорми?

Назокат. Худди шундай.

Нодир. Келинни қай вилоятдан олишяпти?

Назокат. Араб халифотидан.

Нодир. Тўй бўлсин. Бўлмаса хабар етказинг.

Назокат. Мен хизматкорға айтай.

Чиқади.

Нодир

(Дутор чертиб куйлайди.)

Не бахтки, шу гўзал бўлса ёрим,
Мангу узилмасди дўстим — дуторим.
Чайлаларда ўтса ҳам умрим,
Файзли бўлаверарди умрим — баҳорим.

Ия, нима деяпман ўзи? Мен кимман? Бир фақир чолу кампирнинг тилаб олган битта-ю битта боласи. Бой ота бунга рози бўлармиди?

Назокат киради.

Назокат. Хизматкорларга буюрдим. Ҳозир Бой ойингиз келиб қоладилар. Нима ёзилган экан-а? Юрагим ҳовлиқиб кетяпти. Мактубни менга беринг-чи.

Нодир найча қилиб думалоқланган ва муҳрланган хатни олиб беради.

Назокат хатни олиб айлантириб кўради.

Назокат. Очайми?

Нодир. Одоб.

Назокат. Ҳа, тўғри, одоб.

Нодир. Назокатни биз ишқ арғимчоғида қалбимизни шиғиллатиб учирдик. Лекин менинг бир қўрқинчим бор.

Назокат. Қандай?

Нодир. Мен бир фақир у фуқаронинг фарзанди, сиз доно, бадавлат хонадоннинг гўзал қизи. Сизга шаҳзодалар харидор деб эшитаман.

Назокат. Ташвиш тортманг.

Кимки бўлса тadbиркор,

Унга бўлар омад ёр.

Сизнинг донишмандлигингиз менинг тadbиркорлигим, ўйлайманки, шаҳзодаларни қулвачча, қулваччаларни шоҳ қилиб қўяди.

Нодир. Тагин манманлик қилиб қўймаймизми?

Назокат. Олий ниятлар манманликка кирмайди.

Ёшлар ҳамиша олий ниятли бўлур. Шу боис манманликка ўтмас, деб ўйлайман.

Нодир. Офарин, Назокатим.

Хизматкор овози. Бекам!

Назокат. Хизматкор келди. Чиқай-чи?!

Чиқади ва тез қайтади.

Назокат. Бой ойингиз айтиптиларки, мен ижозат бераман, хатни қизим ўзи ўқисин, бирон муҳим гап бўлса, хабар келтирарсан, деб.

• Нодир. Ундай бўлса, марҳамат! •

Хатни тутқзади. Назокат хатнинг муҳрини бузиб очиб ўқийди.

Назокат. «Дуойи саломдан сўнг, етиб маълум бўлсинким, каминаи камтарин соғ ва саломатмиз. Тез орада етиб бориб қолсам ажаб эмас. Гапнинг индаллоси, ушбу хатни элтувчи йигит кўп ақлли, уни ўғлимдан зиёд кўрганимдан куёв қилишни ўйладим. Шаҳзодаларни қўй, тезда тўй қилиб, шаҳардаги кунгурали уйни шуларга бер. Мен етиб борганимда, насиб этса, фарзанд тўйларида бутун вилоятга ош берурмиз. Салом ила эринг Козим бой».

Нодирим!

Нодир. Назокатим!

Бир-бирининг қучоғига отилишади.

V КЎРИНИШ

IV кўринишдаги манзара. Ҳеч ким йўқ. 2- хизматкор югуриб киради.

2- хизматкор (*ҳовлиқиб*). Бой ойи! Бой ойи! Қаердасиз?

Бой ойим чиқади.

Бой ойим (*овози келади*). Шу ердан. Кимсиз?

2- хизматкор. Мен қулингиз Ҳалимман. Бой отам савдодан келяптилар. Пешвоз чиқинглар! Оёқларининг тагига гилам поёндоз ёзинглар! Ортиб, тортиб, туя-туя олтинлар!

Сархил шоҳи-атлас матолар билан бойиб келяптилар. Худо омадларини, бахту саодатларини берди.

Хизматкорлар кўча бошида карнай, сурнай, ноғора билан кўтиб олсинлар!

Сиз фарзандларингиз билан ясан-тусан қилиб, шу ерда кўтиб олишингларни Бой отам айтдилар.

Менга ижозатми?

Бой ойим. Ижозат. Йўлда хизматкорларга бу хабарни
етказинг.

2- хизматкар. Бажо бўлғай, Бой ойим!

Чиқади.

Бой ойим (*ҳовлиқиб*). Назокатбону!

Назокат. Хув (*чиқиб келади*).

Бой ойим. Куёвга айт, дутори билан шайлансин! Сен
ҳам сархил кийимларингни кий! Отангни кутамиз!

Назокат. Хўп бўлади.

Кириб кетади.

Саҳна бир зум бўш қолади. Биринчи зарварақ тўн билан Нодир
чиқади. Қўлида дутор.

Нодир. Худо у кишига сахийлик ато қилиб мени ўзларига
куёв қилганларига минг раҳмат. Бугун, мана, бағримиз тўлиб
қолади.

Бой отамга бағишланган ашуламни айтиб, кутиб оламан.

Ясаниб Назокат ва Бой ойимлар чиқишади ва Нодирнинг
олдига келиб туришади. Хизматкор эни қисқа, бўйи узун гилам
йўл тўшайди. 2-хизматкор киради.

2-хизматкор. Бой отам ташриф буюрдилар! (*Таш-
қарида карнай-сурнай овози келади.*) Хуш келибсиз, Бой ота!

Оёгингиз гардини кўзимизга суртамиз, деган шовқин келади.
Карнай-сурнай, шовқин пасаяди. Нодир қўшиғини бошлайди.

Назокат ва Бой ойимлар қўшилишади.

Нодир

Не-не юртларни кезиб,
Дарёю денгизда сузиб,
Сахро, тоғларни кесиб,
Хуш келибсиз, отажон!

Назокат

Кутдик сизни интизор-зор,
Туну кун соғиниб бисёр.
Олам бўлиб кўзга тор,
Хуш келибсиз, Отажон!

Бой ойим

Ёр соғинчи оғир экан,
Қалбга санчаркан тикан,
Олам бугун бир чаман,
Хуш келибсиз, ёрижон!

Нодир. Ортиб-тортиб...
Бой. Бас!!! Бу не найранг?

Бой ойим яқинроқ келиб.

Бой ойим (*яқинроқ келиб, одоб билан*). Хуш келибсиз, азизим! Соғ-омон келдингизми? Нечук. Кувонч ўрнига жаҳл? Ахир олти ой дийдор кўришмадик. Омад ёр бўлдимми? Кўп хушхабарлар эшитдим. Биз сизнинг дуойи жонингизни қилиб, амрингизни бажо келтириб ўтирибмиз.

Бой (*Нодирни кўрсатиб*). Бу ким?

Бой ойим. Ким бўларди. Куёвингиз.

Бой. Куёвим?! Қандай қилиб?

Бой ойим. Ўзингизни мактубингизга асосан.

Бой. Мактубимга асосан? Қанақа мактубим?

Бой ойим. Ўздан бериб юборган мактубингиз.

Бой. Қани ўша мен бериб юборган мактуб?

Бой ойим ичкари кириб олиб чиқади. Ва Бойга беради.

Бой (*мактубни шошиб ичида ўқийди*). Йўқ, бу менинг мактубим эмас. Мен мактубимда бошқача ёзганман. Хизматкорлар, бу қаллобнинг оёқ-қўлини боғланг! Мени мактубимни йиртиб ташлаб ўзи хат ёзган.

Хизматкорлар Нодирнинг оёқ-қўлини боғлашади.

Нодир. Бой ота. Мен хатга текканим йўқ.

Бой. Ит тегдими бўлмаса! Ҳозир сен билан гаплашмайман. Шоҳ гаплашади. Шоҳга арз қиламан. Сени осадими? Бошингни

кесдирадими? Зиндон қиладими? Адолатли шоҳимиз ўз ҳукмларини бердилар.

Назокат. Ота, у жазога нолойиқ. У донишманд, у истъдод, у элимизга фахр. Уни асраб қолинг. У мени эрим, куёвингиз!

Бой. У қаллоб, фирибгар, у номард! Олиб чиқинг, дийдорини кўрмай. (*Олиб чиқишади.*)

Бой ойим. Қандай қаллоблик қилибди, айтинг.

Бой. Айтдим-ку, мен берган хатни қайта ёзибди деб.

Бой ойим. Сиз не ёзган эдингиз.

Бой. Мен... Ушбу хатни элтувчи йигитни қандай бўлмасин ўлдириб юборинглар... деб ёзганман. Бу эса «куёв қилинлар» деб қайта ёзган. У менинг бойликларимга эга бўлишни истаган. Мана унинг қаллоблиги. Буни худоям, бандаям кечирмайди.

Бой ойим. Ё тавба. шу йигитча-я. Унда уни тириклай терисини шилдириш керак.

Назокат. Мени бева қилиб-а? Йўқ, мен ундан айрилмайман. Кўшиб мени ҳам қўлимни боғланглар. Йўқ, у ундай одаммас. У донишманд, у ҳалол, у...

Бой ойим. У сени жоду қилиб, ўзига маҳлиё қилиб кўйган, қизим.

Назокат. Шундай бўлса, мени маҳлиёликдан уйғотинг, мени шу ҳолда бирга жазо беринглар. Мен у билан то қисмат биргаман.

Бой. Тентак бўлма, у сенга ёрлик қилмайди. Вассалом, гап тамом! У дорга тортилади.

Назокат. Менинг таним балиқларга ем бўлади.

Бой ойим. Не кунларга қолдим-а? (*Йиғлайди.*)

VI КЎРИНИШ

Шоҳ вазири билан катта шахмат тепасида тикилиб ўтиришипти. Соқчи киради.

Соқчи. Шоҳим, ҳузурингизга Козим бой рухсат сўрайдир. Фурсатми? Рухсатми?

Шоҳ. Козим бой, Козим бой (*шахматни суриб*), келинг, вазири аълам... Ҳа, Козимбойга рухсат!

Соқчи чиқиб Козим бойни бошлаб киради. Козим бой ер ўпиб таъзим қилади?

Козим бой. Шоҳим, хазинангизга бир хум тилло қўшдим. Йилқиларингизга беш така туркман отларидан қўшдим.

Шоҳ. Тилагингиз?

Козим бой. Анави қаллоб Нодирни адолат юзасидан жазосини берсангиз. Хатимга хиёнат қилди. Қизимни хотинликка олиб, йўлдан оздирди. Энди молу мулкимга эга чиқмоқчи.

Шоҳ (*от суриб*). Кишт... Ўзингиз не истайсиз? Осилсинми? Боши кундада чопилсинми? Вазири аъзам, энди сизга йўл йўқ.

Козим бой. Олдин осилиб, кейин чопилсин.

Шоҳ (*пиёда юриб*). Олдин осилсин, кейин... (*кишт*) майли, олиб киришлар.

Кўл-оёғига кишан солинган Нодирни олиб киришади.

Шоҳ (*бепарво фарзини юриб*). Олдин осилсин, кейин эй, йўқ, шошманг. Вазири аъзам, бир он шахматни тўхтатамиз, шундай турсин.

Вазир. Амрингиз...

Шоҳ (*Нодирга*). Хўш, ёш бўла туриб нечук қаллоблик қилдинг?

Нодир. Шоҳим, мен қаллоблик қилмадим.

Шоҳ. Хатдаги гапдан хабаринг бормиди?

Нодир. Ўлимдан хабарим бор, бундан хабарим йўқ эди.

Шоҳ. Унда қандай қилиб хат мазмуни ўзгариб қолди?

Нодир. Билмадим. Ягона танграм билади.

Шоҳ. Унда йўлда бирон одам хат алмаштирдими?

Нодир. Алмашди.

Шоҳ. Қаерда ва қачон?

Нодир. Уч кеча- кундуз отда йўл босганимдан кейин Бой отамнинг 1- хизматкорлари Бойнинг учқур отида югуриб келиб, менга хатни алмаштириш зарурлигини айтди. Бой отам бир жумла қўшиб, қайта ёзиб бериптилар, деди. Мен эски хатни бериб юбордим. Янги хатни олиб йўлга равона бўлдим.

Бой. Ёлғон! Мен хат алмаштирмадим. Бу бетовфиқ бу тухматни ичидан тўқиб чиқармоқда.

Шоҳ. Ёлғон сўзласанг, биласан, у дунё- бу дунё имонинг куюди. Дўзах ўтида куйиб, тўзонга айланиб кетасан.

Нодир. Ёлғон сўзласам ҳам, сўзламасам ҳам Олло таолонинг хузурига кетяпман. Шоҳни алдарман-у, худони қандай алдайман. Нега деганда, мен Боғдодда илм ўргандим. Куръонни ёд олдим. Худонинг бир, расулнинг барҳақлигини билурман.

Шоҳ. Унда хат алмаштирган хизматкорни келтиринг!
(Нодирга.) Яна қандай ҳунарларинг бор?

Нодир. Яна соз чалиш ва қўшиқ айтишни билурман.

Шоҳ. Бу ҳунар эмас. Бу кўнгилхушлиги. Яна қандай...

Нодир. Яна шахмат ўйнашни ўрганганман.

Шоҳ (хурсанд бўлиб). Мана бу ҳунар. Соз билурмисан?

Нодир. Шахмат ўйинини соз билурман деб айтиш қийин,
фақат ўйнаб кўрсатмоқ лозимдир.

Шоҳ. Тўғри айтдинг. Мен билан ўйнай оласанми?

Нодир. Шоҳлар билан шахмат ўйнамоқ қалтис ишдир.
Шоҳлар ютқазигга ўрганмаган. Ютишга ўрганган. Дарвозага
кираверишда икки кесилган ва дарвоза тепасига илинган
бошни кўрдим. Булар кимларнинг боши, десам, Шоҳга
шахматдан ютқизган шахматчиларнинг боши, дейишди.

Шоҳ. Тўғри айтишипти.

Бой. Шоҳим, бир ўйнанг бу қаллоб билан. Дарров қаллоблиги
қўлга тушади. Ҳали бу омон бўлса шоҳликка ҳам даъво қилади.

Соқчи киради.

Соқчи. Шоҳим, хизматкор келтирилди. Фурсатми?
Рухсатми?

Шоҳ. Рухсат!

Хизматкорни уриб олиб киришади.

Шоҳ. Бас! Сен Козим бойнинг хизматкоримисан?

1- Хизматкор. Шундай, шоҳим.

Шоҳ. Козим бой сизнинг хизматкорингизми?

Бой. Хизматкорим.

Шоҳ. Исминг нима хизматкор?

1- хизматкор. Исмин Эгамқул.

Шоҳ. Эгамқул, эгамнинг олдига кетаётибсан, тўғрисини
айт. Нодирга янги хат олиб бориб, эскисини олиб келдингми?

1- хизматкор. Шундай қилдим.

Шоҳ. Нима мақсадда шундай қилдинг?

1- хизматкор. Бир навқирон йигит бекорга жувонмарг
бўлиб кетишини истамадим. Бу йигит билимдон, жасур, ақлли,
ширин овози бор, халқимизга кўп наф келтириши
мумкинлигини ўйладим. Бизни жодугарлар маликасининг
бандилигидан ҳам шу қутқарди. Менга ўхшаганнинг юз
мингтасидан кўра кўпроқ манфаати тегади сизнинг
шоҳлигингизга.

Шоҳ. Бу қилмишинг учун бошинг танангдан жудо бўлишини билармидинг?

1- хизматкор. Билиб туриб шу ишни қилдим. Мендан элга наф ниҳоятда кам. Лекин Нодирдан кўп. Элни, юртни ўйладим.

Шоҳ. Маъкул. Эгамкул дорга осилсин! Шу шарт билан. Мен Нодир билан шахмат ўйнайман. Агар ютса, сени ҳам озод қиламан. Агар ютқазса, иккаловингни бошинг кетади. Негаки, сени ёлғончилигинг маълум бўлади.

Нодир. Розиман.

1- хизматкор. Ундай қилма, сен элга керак йигитсан!

Нодир. Шахматдан енгилиб юрган инсон кимга керак? Ташвиш тортманг, Эгамкул ака.

Шоҳ. Маъкул. Шахмат қайта тикилсин! Нодир бўшатилиб, вазир ўрнига ўтирсин!

Шахматни қайта тикиб, ўйин ҳолига келтирилади. Нодир оқ дона тарафда бўлгани учун юришни бошлайди.

Раққоса!

Куй янграйди. Раққосалар чиқиб ўйнашади.

Нодир. Шоҳим, мот!

Шоҳ. Офарин! Йигит, ҳақиқий билимли-илмли йигит экансан. Сенга тан бердим. Сен юртга шоҳ бўлишинг керак экан (*ўрнидан туриб*). Сарой аҳли, тингланг! Бугундан бошлаб мен шоҳлик тожимни ёш йигит Нодирга кийгазим. Ўйлайманки, элни тўқ юртни обод, мамлакатни фаровон қилишга қодир инсон. Мен анча қариб қолдим. Мен саройда бош маслаҳатчи бўлиб қоламан. (*Тоғсни Нодирнинг бошига кийдиради.*) Тоғ муборак, шоҳим! Айтинг, мамлакат қирқ кун тўй- томоша, ўйин- кулги қилсин.

Бой. Билардим. Нодир ҳақиқатан ақлли йигит, мен шоҳнинг қайнотасиман. (*Нодирга.*) Шоҳим, гуноҳларимни кечиринг.

Нодир. Назокат қизингиз туфайли кечирдим. Азизлар, мен ҳунар, илм ўргандим, ҳаётимда йўлчи юлдуз бўлди.

Карнай-сурнай, ноғора авжига чиқади. Ўйин-кулги томоша сайлига айланиб кетади.

Тамом

ЁДГОР АЛПОМИШ ЎҒЛИ

(«Алпомиш» достони асосида эртак-пьеса)

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Алпомиш
Барчиной
Ёдгор
Кунтуғмиш (Алпомишнинг онаси)
Ултонтоз — ҳукмдор
Бойбўри Алпомишнинг отаси
Баковул
Баковулнинг хотини
Бодом — Ултонтознинг онаси
Қалдирғоч — Алпомишнинг синглиси
Қултой
Хизматкорлар, уларнинг овозлари келиб туради.

І КЎРИНИШ

Бойсун — Қўнғирот элининг Олатоғи. Юртига қайтган Алпомиш суқланиб энтикиб қарамоқда. Юради.
Саҳна айланади.

Алпомиш (*ҳайқириб*). Эй Бойсун! Қўнғирот элим, салом — ассалом! Боботоғим! Олатоғим! Мен зиндондан озод бўлиб, ўз элимга қайтдим! (*Бу сўзлар тоғлардан аксадо бўлиб қайтади.*) Тавба, ҳайвон зоти эсидан чиқазмас экан-а. Олатоғга отим учиб келиб тушди-ю, бир юракни эзиб кишнади. Бирдан йилқилар баравар кишнашди. Шу пайт тўқай томондан Бойчиборнинг онаси чиқиб, кишнаб югурди. Йилқичиларнинг «ҳаё-ҳай»си беҳуда кетди. Она-бола учрашиб, ҳидлашиб,

кишнашиб сакради. Бойчибор онасини эмди. Тўйиб эмди. Онаси Тарлон ийиб, роҳат қилди. Мен отимни, уюрингда яйра, деб қўйиб юбордим. Мен ҳам энамни тезроқ кўрсам, оёғига бошимни қўйиб ётсам. *(Куллар ёнбошлаб ётгани кўринади.)*

Бу йилқилар кимники?

Овоз. Бу йилқилар беэга.

Ал по ми ш. Беэга йилқи бўлмайди. *(Гапирган қулга.)* Ўзинг кимсан? Авлодинг ким? Эгасини айт!

Овоз. Мол эгаси ўлган. Йўқ одамни сўраб нима қиласан?

Ал по ми ш. Ўлган одам ким эди? Чамамда, қаттиқ зулм кўрибсан. Дардинг бўлса гапир?

Овоз. Ҳакимбек деган мирзам бор эди. Кашал элда қолган Бойдадасини олиб келаман деб кетиб, қайтиб келмади. Кейин, кейин қалмоқлар ўлдирибди, деган хабар келди. Мулки вайрон, моли талон бўлди. Ёдгор деган сағири ҳали ёш. Юртга Ултонтоз эгалик қилмоқда. Менинг кимлигимни айтсам. Отим Жилвдоркул. Отамни исми Култой. Ҳакимбек билан қадрдон эди. Афсус-афсус, шундай улуғ зот беқорга ўлиб кетди. Ултонтоз бизни қамчи билан урмай хизматга жўнатмайди.

Ал по ми ш. Ўғлон, дуода бўл, мирзанг келиб қолар. Ҳой, оёғини узатиб ётган ботирлар. Бирон коса қимиз берсангиз, кўп йўл юриб чарчадим.

Овоз. Кўриб турибмиз, ўша юртдан келасан. Ана, сова - кўнакда қимиз бор, пўконингта ичиб кетавер. Сенга қимиз сузиб хизмат қиладиган аҳмоқ йўқ. Бизни унча- мунча одам деб ўйлама.

Ал по ми ш *(ичида)*. Ўзбекнинг қуллари ҳам гурурли. *(Уларга.)* Танграм муродингизни берсин! *(Ичкари кириб, сова-кўнакдан бор қимизни симириб ичиб кетади.)*

Овоз *(ичкаридан)*. Вой-бў, бор қимизни бир томчи ҳам қолдирмай ичиб кетибди-я. Одам зоти бунча қимизни ичса қорни шишиб ўлади-ку. *(Саҳна айланади, Алпомиш кетиб боради.)*

Ал по ми ш. Ассалому алайкум! Ярақлаб турган Бобир кўлим! Бу ерлар туя яйлов, ана, туялар юришибди. Кўплигидан кўз қамашади. Ана, бир туя мен томон келмоқда. Орқасидан жулдур кийимли аёл киши қайтариш учун югурди. У туяни танидим, менинг энчи туям. Менинг ҳидимни олди шекилли. *(Саҳна айланади. Туя қувлаган аёл — Қалдирғоч келиб кийимлари жулдурлигидан уялиб бута орқасига яширинади.)*

Қалдирғоч (*ичида*). Бу жулдур кўйлагимдан ярим очик баданимга йўловчининг кўзи тушмай кўя қолсин.

Алпомиш (*бута ортида Қалдирғочни кўради*). Эй, бокира аёл, мени танайман. Сени сарсон қилган туянинг бориб бошини олайми? Эгаси довлаб келса хунини тўлайман.

Қалдирғоч. Кўй, йўловчи, уни ўлдириб, бошимни балога кўйма. Ултонтоз бошимни кесади. Уруғ-аймоғимни дорга тортади.

Алпомиш. Юришинг мунча ғариб, бирон раҳбаринг йўқми? Нега жулдур, қора кийиб юрибсан? Мунча Ултонбекдан кўрқиб, титраб- қақшамасанг? Ҳолинг кўриб, кўнглим бузилди. Жуда мунглиғ ва ғариб кўринасан, кимнинг қизисан?

Қалдирғоч. Аслим, Бойбўрининг қизиман. Алпомиш деган акам Кашалда ўлди деган хабар келган. (*Йиғлайди.*) Шундан қора кийганман. Янгам Барчинойни Ултонтоз тўй бериб олмоқчи. Барчиной қабул қилмаяпти. Акам ўлган, зўрлаб бўлсаям олади.

Алпомиш. Мен Қалмоқдан келяпман, аканг тирик. Бирга зиндонда бўлдик. Дўст бўлдик. Келади, золимлар шарманда бўлади.

Мен. Мен аканг эмасман, дўстиман. Икки-уч кунда келиб қолади. Мен у келгунча дўст-душманни билиб туришим керак.

Қалдирғоч. Эй йигит, мард бўлсанг номарднинг ишини қилмагин. Ҳийла қилмагин тагин. Акам бўлсанг Ёдгор ўғлингни кўрсатай. Акам бўлсанг ғариб аҳволимга қарагин. Акамни айтишинг билан юрагим эзилиб кетди.

Алпомиш. Аканг шу йўл билан келади. Кутиб тур. Менга, акам, деб тухмат қилма.

Қалдирғоч. Ундай бўлса, хайр! (*Ичида.*) Акам бўлганда бундай гапларни гапирмасди.

Йиғлаган Қултой кўринади.

Алпомиш. Бобо, мунча бўзлаб йиғлайсан? Шум фалак бошингга оғир савдо солдими? Бирон боланг ўлганми? Сен йиғладингу, менинг тоқатим қолмади. Кулфатингни айт, бобожон.

Қултой. Эй йўловчи, йиғлаганим, ўғлим эмас, Бойбўрининг ўғли Алпомиш ўлган. Мен билан ота-бола эди. Билганлар қули дерди, билмаганлар ота-бола дерди. Кашалда ўлиб кетди, шунга хўрлигим келиб, баъзан йиғлайман.

Алпомиш. Бобожон, Алпомишни кўрсатсам нима берасан?

Қултой. Укангни қорнини бераман. Кўрсам ўзим танийман.

Алпомиш. Мен кимга ўхшайман?

Қултой. Сен гўрга ўхшайсан, жўна! Қанча одам, ана Алпомиш келаётир, деб қанча серкаларимни еб кетди. Энди сен қолибмидинг лақиллатмаган.

Алпомиш. Мени танимадинг, хайр, бобо. Алпомишнинг нима белгиси бор эди?

Қултой. Ўнг курагида Шоҳимардон пиримнинг беш панжаларининг доғи бор.

Алпомиш. Бобо, бир куракларимни силаб кўринг-чи? *(Қултой куракларини силайди.)*

Қултой. Алпомиш, кўрар кўзим, юрт эгаси, бормисан? Энди ўз юртингнинг давронини сур! Меҳрибоним, жоним болам, бормисан? *(Кучоқлашиб кўришади.)*

Алпомиш. Қултой бобом, элда қандай гаплар бор?

Қултой. Гап кўп, болам. Айтсам адо бўлмайди. Гапнинг индаллоси, Ултонтоз тўй бериб хотинингни олмоқчи. Ўттиз кунча бўлди ҳаракатда.

Алпомиш. Қултой бобо, мен хуни ноҳақ қилмайман. Аввал ким дўст, ким душманлигини билиб олайин. Бировнинг чоригига биров тойиб ўлиб кетмасин.

Қултой. Шундай қил.

Алпомиш. Бунинг учун сиз билан кийим алмаштирамыз. Мэн Қултой бобо бўламан. Сиз мен бўласиз. Бойчиборни чақириб бераман, минасиз. Мен пиёда юраман.

Қултой. Шундай қил. Ултон кўпкар беради, Бойчибор билан йигитларни бир доғлай. *(Иккалови бутанинг орқасига ўтиб, кийим алмашиб чиқишади.)*

Алпомиш. Қултой бобо гўзал йигит экан-ку. Қурей-қур! Бойчиборим, кел!

Қултой. Ҳакимбек ҳам сулув чол бўпти-ю. *(Отнинг кишнаган овози келади.)*

Саҳна айланади.

II КЎРИНИШ

Барчиной ўглини етаклаб чиқади.

Барчиной *(от кишнайди)*. Ҳайто-ҳайт! Султонимнинг Бойчибори, ҳайто-ҳайт. Болам, уй гирдида, тўйхонада отанг ўзини билдирмай юрипти. Бойчибор, «ҳайто-ҳайт»имга кишнаб жавоб берди. Отанг билдирмай ким яхши, ким ёмонни ажратмоқда. Отанг йўлбарс! Ҳали йўлбарслигини кўрсатади. Душманлар қиёмат кунини кўради.

Ёдгор. Отанг, отанг дейсиз. Отам ўзи ким бўлган? Айтиб беринг.

Барчиной. Отанг асли исми Ҳакимбек бўлса ҳам дунёдаги 90 алпнинг бир Алпомиши бўлган.

Ёдгор. Қандай қилиб?

Барчиной. Отанг етти ёшга етганда Арпа кўлдаги 14 ботмонли ёйни олиб, ўқ отганда Асқар тоғининг бир чеккасини учириб кетган. Шунда Хизр бува унга сен Алпомиш бўлдинг. Энди сени қилич кесмайди, ўқ ўтмайди, найза ботмайди, ўт олмайди, деганлар.

Ёдгор. Етти ёшда?! Менинг ёшимда-я! Мен ҳам отамга ўхшаб ёй отаман.

Барчиной. Отасан, ўғлим. Сен ўзбек зотининг фарзандисан. Сенда ҳам отанг шижоати бор.

Ёдгор. Нега отам Кашал кетган?

Барчиной. Сабаби, отангни отаси менинг отам билан ака-ука бўлишган. Бойбўри билан Бойсари иккаласи аразлашиб қолишган.

Ёдгор. Нега?

Барчиной. Отанг мактабга 5 ёшдан борган. 7 ёшга етганда бобонг Бойбўри, ўғлим, нима яхшию нима ёмон, деб сўраган. Отанг сахий яхши, бахил ёмон, деган. Бахил ким, деганда, молидан закот бермайдиган одам, деган. Унда укам Бойсари бахил бўлиб қолмасин, иримига бир озгин эчкини шу закот, деб берса бўлди, деб хизматкорларини юборган. Улар иримига бир озгин эчкини берсанг бўлди, деган гапни айтмасдан молингдан закот берасан, деб боришган. Бойсари бобонгнинг жаҳли чиқиб, закотчиларнинг қулоқ- бурнини кесиб, отига

тескари миндириб жўнатганда, мен ўз юртимга сигмадим, акам ўғилсизлигимни юзимга солди, деб Қалмоқ юртига кўчиб кетган. Унда қалмоқларнинг алплари мени оламан деб талашишган. Мен хат ёзиб отангни чақиртирганман. Отанг 90 қалмоқ алпни енгиб, мени ажратиб олиб келган. Отам қайсарлик қилиб келмаган, Қалмоқда қолган. Унга қалмоқлар кўп азоб бериб, мол-дунёсини тортиб олиб, ўз молларига ўзини чўпон қилиб қўйган. Кейин отанг қутқараман деб борганда, Сурхайл деган жодугар алдаб зиндонга ташлатган. Шунга етти йил бўлди. Мени назаримда, отанг юртга келгандай. Бойчибор отини кўрдим.

Ёдгор. Отажоним, отажоним келсайдилар. Маҳкам кучоқлаб олардим. Ундан кейин ҳеч ким мени сағир-яғир, шум етим, демасди. Эй отажоним, тезроқ кела қолинг.

Эй отажоним, жону жаҳоним,
Томиримда ўйнаган қоним.

. Бир кўрсам эди, яйрарди жоним,
Келганингиз рост бўлса эди.

Эна, мен бу золимларнинг жонига бир тегаман. Агар отам келган бўлса ажратиб олади. Келмаган бўлса ўлганим ўнғай бўлади. Энди мен кўпкарга ташлаб кетган серкаларни қувлаб юраман.

Барчиной Ундай қилма, болам!

Ёдгор. Ҳайдаб юбораман, тамом! (*Ёдгор югуриб чиқиб кетади. Алпомишга дуч келади.*)

Алпомиш. Серкаларни қувлаб чарчаган болам, кимнинг ўғлисан? Қайси уруғдансан?

Ёдгор. Ия. Қултой бобо, мени танимай қолдингизми? Қулларнинг ичида меҳрибоним эдингиз-ку?

Алпомиш (*ўзини ноқулай сезиб*). Сени бир синай деяпманда, болам. Ҳар бир бола ота-бобосини яхши билиши керакда, шунга қайта сўрадим. Чунки сен ўн минг қўйли бойга ўхшайсан, бойвачча сифатлисан. Сени туққаннинг армони борми? Одам десам, филмон юзлисан.

Ёдгор. Бобо, бунақа мақташ одатиз йўқ эди-ю. Биласиз, Добонбийнинг ўғли Алпинбий. Алпинбийнинг ўғли Бойбўри,

Бойбўрининг ўгли Ҳақимбек — Алпомиш. Алпомишнинг ўгли Ёдгорбек бўламан.

Алпомиш. Баракалла, асли наслингни яхши билар экансан.

Ёдгор. Бобожон, икки қул келяпти, серкасини ҳайдаб юборганим учун мени ҳозир ўлдиришади. Бобожон, мени уларга берманг. Мен сағирман, менинг меҳрибоним йўқ. Бобожон, ўлимдан кўрқманг, мени олиб қолинг! Мен ўлсам, Алпомишнинг изи ўчиб қолади. *(Икки қул кириб Ёдгорни судрашади.)*

Қул. Ҳа, ярамас етим, онангнинг қорнида отангни бошини егансан, серкаларни қаёққа ҳайдаб юбординг? Мана сенга *(Қамчи билан уради.)* Мана сенга! *(Алпомиш бориб икки қулни икки қўли билан ушлаб бир сиқади, кўзлари ёшланади.)*

Алпомиш. Буни шум етим деб урмаларинг! Бунинг ҳам отаси бор эди. Худо қилди, етим бўлди. Етимга раҳм қилмай ура берадимиз? Муни қўйинглар, ўз вақтихушлиқларингни кўринглар. *(Ичида.)* Мабодо булар мени фаҳмлаб қолмасин! Қўйиб юборай. *(Қулларни қўйиб юборади.)*

Ёдгор. Бобожон, жа зўр экансиз-ку, ўлимдан кўрқмадингиз-а! Тагин Кашал кетган отам бўлманг. Отангман денг. Ҳийла қилманг, отангман денг! Қултой бобонинг бунақа кучи йўқ эди-ку! *(Бағрига суйканади.)*

Алпомиш *(жеркиб)*. Бобонгни отам дема, отанг қоронғи зиндонда ётипти. Мен Қултой бобонгман. Отанг бўлсам бағримга босмасмидим. Кўтариб тўйхонага олиб бормасмидим. Душманларга оғир кунлар солмасмидим. Нодон болам, мени отам дема. Отанг ўлган. Қайдан келади?

Ёдгор *(ичида)*. Қултой бобонинг зўр кучи бор экан. Бир сирлашиб кўрай-чи, энамни Ултонтозга бермайман, чатоқ қиламан, деб. Шунда кўнглини биламан. *(Алпомишга.)* Жоним бобо, сиз билан бир сирлашайин, майлими?

Алпомиш. Майли, болам, сирлашайлик. Дилингдагини айт, болам, енгиллашасан.

Ёдгор. Ўттиз кундир Ултонтоз энамга совчи қўлди. Энамни унга қандай бераман? Не бет билан Бойсун чортида бош кўтариб юраман. Энам ҳам қабул қилмаяпти. Бобожон, маслаҳат беринг, нима қилай?

Алпомиш. Болам, Ултонтоз юрт-элнинг муҳрдори — зўравони. Улар билан ўралашиб бўлмайди. Кунинг учун берасан. Бермасанг қийнов билан ўласан. Ўйла, асло лодон бўлма. Элтўра қўлида ғариб бўлма, зўрлаб бўлса ҳам энангни олади. Сағирсан, унинг зарбидан бутун юрт титрамоқда. Энанг унга тегса, сен тинч бўласан. Локин сенда ҳам ихтиёр бор.

Ёдгор (*газабланиб*). Энамни унга бергунча қийновда ўлганим яхши. Барибир тўйини бузаман. Бошимни кесгунча ўрлаб тураман. Ултонтоз фақат бошимни кесиб онамни олади. Бобо, мени йўлдан қайтарманг!

Алпомиш. Баракалло, ўғлим! Мен ҳам тўйни бузаман. Сен ёш, мен чол бирикиб бир бутун бўламиз. Тўй бузмоқни бобонгдан кўр. Сен кўпқар тарафдан бор, мен тўй тарафдан бораман. Келишдикми?

Ёдгор (*хурсанд*). Келишдик, бобожон! (*Кучоқлашиб хайрлашади.*) Мен кўпқар тарафдан бораман.

Алпомиш Култой қиёфасида тўйхонага очиқ дарвозадан кириб боради. Онаси Кунтуғмиш ғариб ҳолда сўйилган қўйларнинг ичак-чавағини тозаламоқда. Алпомиш онасини танийди, лекин танимагандай бўлади.

Алпомиш. Ҳа, Кунтуғмиш янга, омонмисиз? Тўйга қўйлар кўп сўйилибти-ю, сиздан ёшроғи йўқмиди ичак-чавақ тозалашдай оғир ишга.

Кунтуғмиш. Секинроқ, Ултон эшитса, сени ҳам, мени ҳам дорга илади. Шу тўй деб ҳар куни қанча одамнинг боши, жони кетмоқда. Алпомиш бўлгандайди...

Алпомиш. Дуо қилаверинг, келиб қолади.

Кунтуғмиш. Ҳой, товушинг Алпомишимга ўхшайди-я, овозингни эшитиб банди-бўғиним бўшашиб кетди. Қуриган кўкрагимга сут келгандай бўлди. Сен Култой эмассан, Ҳакимбек ўғлимсан. Алдама мени, ўзидан- ўзи кўз ёшларимни тиёлмаяпман. Келдингни, жон болам! Дийдорингни кўрадиган кун бор экан-ку. Қалдирғочни кўрдингни? Туя боқиб, чўлда кўзи хира бўлиб қолди. Култойман деб ҳийла қилма. Келбатинг Култой чолга ўхшамайди. Сен Култоймассан. Йўқ!

Алпомиш. Янга, қарибсиз, одам танимайдиган бўлиб қолибсиз. Алпомиш келса, олдингизга Алпомиш бўлиб келарди. Наҳотки, Култой чол бўлиб келса.

Кунтуғмиш. Не билайин, кўзим хаста бўлиб қолган
(Култойдан умид қилиб сирлашади). Култой бўлсанг, жоним
қайним, бери кел. Ўғлимдан ҳеч хабар борми?

Алпомиш. Дуо қилаверинг, келиб қолади.

Кунтуғмиш. Ўлгани энди билинди. Юрти вайрон бўлди.
Барчинойнинг олдига борай десам Ултонтоз золимнинг
зулмидан кўрқаман. Не бўлса ҳам тегмасликка кўндиргин.
Зўрласа ҳам кўнмасин. Ўғлим ўлгани билинмасин. (Ийғлайди.)

Алпомиш. Янга, ишингиз бўлмасин, ўзим созлайман.

Кунтуғмиш. Қадрдоним, жоним Култой, созлай қол!

Алпомиш. Ишонинг, созлайман, хайр!

Отаси Бойбўри елкасида катта меш. Тўй қозонларини ювиш учун
инқиллаб сув келтираётганда бирдан боши айланиб йиқилиб тушади.

Икки-уч хизматкор билан Ултонтоз кириб келади.

Хизматкор. Давлатпаноҳ, бу қари тулки Бойбўри
айёрлик билан ишдан қочиш учун ўзини йиқитди.

Ултонтоз. Тепиб турғизинглар! Мен Бойсун — Кўнғирот
ҳукмдори эканман, ёшу қарига ибрат бўлсин. Ишдан қочган ҳатто
отамга ҳам шафқат қилмайман. Сувни ташисин. Айт, яна бир
марта шундай қилса бўйинини чоптираман. Мен Ултонтозхонман!
Кўзимдан чақмоқ учқуни сачрайди, қиличимдан қон томади.
Тўра-бекларим ҳам шундай бўлиши керак. Жаллодларим қиличи
қонсираб турибди. Хонни отаси деб ҳадик қилмаларинг, ман, ман,
мен ўзим тепишни бошлаб бераман. (Бориб тепади.)

Алпомиш. Ултонтўра, отангни тепма, оқпадар бўласан.
Бу Бойбўрибий деган инсон шу юртнинг султони бўлган-а?
Қариганда азоб берма, Алпомиш аканг келиб қолса нима жавоб
берасан?

Ултонтоз. Култой бобо, қачон ўлган одам тирилган.
Бир неча бор Қалмоқдан ўлган деган хабар келган. Мабодо
келиб қолиб, гинг деса, таъзирини бериб қўяман. Хонлар
ишига кўп аралашма, бобо. Онам қуллар ичида сени кўп ҳурмат
қилади, шунинг учун сенга тегмайман. Бўлмаса, бу гапинг
учун қонсираган қиличимга топширардим. Бундан буён
тилингни тийиб юр, тушунарлими?

Алпомиш. Тушунарли, Тўрахоним, лекин Бойбўри
менинг кўп йиллик мирзам бўлган. Нон-тузини еганман.
Мешни олиб, сувни мен ташиб берай?

Ултоноз. Майли. Мен тўйхонадан бир хабар олай-чи...
(Кетади.)

Алпомиш. Мирзам, мешингни бер.

Бойбўри. Э, қўй, у тезда айниб қолади. Нега мешингни бердинг, деб қайта бошдан азоб беради. У урмаса, атрофида юрган куллар уради. Қўшиб сенинг ҳам адабингни бериб қўяди. Бошингга бало сотиб олма.

Алпомиш. Мешингни бер, мирзам! Аҳволингни кўриб юрак-бағрим эзилди. Ўзим жавобини бераман. Жоним мирзам, мешингни бера қол.

Бойбўри. Майли, ол. Барака топ, узоқ йиллар ўлмагин. Қариганда хор бўлмагин.

Овозлар. Энди Қултойга бир бало бўлади, «Тўрам омон қўймайди», «Ултон олдин кулади, кейин тилади», «Ўз бошига ўзи бало тилаб олди», «Отасини билмаган Қултойни билармиди?»

Ултон қайтиб киради.

Ултонтоз. Бобо, қўйдан келибсиз-да?

Алпомиш. Ултонтоз тўй бераётир, сулув Барчинойни олаётир, деб этиб, замон ўзимизники бўлиб қолди, бориб хизматда бўлай, бир инқиллаб паловга тўяйин, ўнғайи келса, дўп-тўнини кияйин, деб келавердим.

Ултонтоз. Яхши келибсиз, сув ташиб бўлгач, қозонларга ўт ёқувчи бўлинг. Бойбўри мирзангиз қари тулкилик қилмасин. Қозонларни ювиб, ўт ёқсин. Амримни айтинг, хўпми?

Алпомиш. Айтаман, лекин уни қўй энди, минг қилса ҳам отанг.

Ултонтоз. Ҳа, майли, сизни онам кўп ҳурмат қиларди.
(Кетади.)

Алпомиш (отасини ўчоққа ўт ёқ деб қистаётганини кўриб, қулни елкасидан олиб ерга уради). Ўчоққа ўтни мен ёқаман.

Баковул. Ҳа, бобо, нега у қулни урдинг?

Алпомиш. Замон ўзимизники бўлиб қолди. Ҳамма ўчоққа ўтни ўзим ёқаман. (Ёдгор кириб келади.)

Баковул. Ҳой, занғар Ёдгор етимча, сенга тўйхонада нима бор? Йўқол, кўзимга кўринма!

Ёдгор. Бир илик беринг?

Баковул. Мана илик сенга! *(Капгирни отади. Ёдгорнинг юз-кўзига тегиб, қонайди.)*

Алпомиш. Етимга зулм қилма! Батрак Фармонқул, бир илик билан гўштинг адо бўлиб қоладими? Эсингдами, отаси Ҳакимбек сени қулликдан озод қилган эди. Ҳозир ошпазлар сардори баковул бўлибсан. Алпомишнинг арвоҳини чирқиратма, тўйиб қолдингми? Билсанг бутун мол эгаси шу бола-ку, нонкўр. *(Ёдгорнинг юз-кўзидаги қонни белбоғи билан артиб, силаб, битта катта илик олиб беради. Ёдгор хурсанд, иликнинг бир ёғини еб югуриб чиқиб кетади.)*

Овозлар. Қултой бобо тўйни бузаяпти. Ёдгорнинг қўлидаги иликни олинглар. «Кўй-е, Қултой ҳам ўзимизники», «Ҳа-да, ҳар қалай каттамыз. Ахир катталик қилиб олиб берса нима бўпти, осмон узилиб ерга тушибдими, Ёдгор ея кўйсин».

Баковулнинг хотини *(эрини четга тортади)*. Нега манманлик қилдинг, эртага чошгоҳда ўласан. Нега Ёдгорни урдинг? Биласанми, Алпомиш шу ерда, бошқа одам бўлиб юрибди. Бойбўрининг мешини Алпомишдан бошқа ким кўтаради. Шу ишинг, кўрасан, бошингни ейди.

Баковул. Алпомиш келганини қаёқдан билдинг, мегажин? Ултон шоҳим билса, сен тайин ўласан. Алпомишнинг оти ўчсин. Сенга тўйхонада нима бор, жўна! Йўқ одамни боғ қилиб гапирасан, касофат, йўқол! Шу гапингга шоҳим кўзингни ўйиб, оғзингдан кўрғошин қуяди.

Баковулнинг хотини. Ўзинг ўйла, Бойбўрига шу вақтгача ким ғамхўр бўлиб юкини кўтарган-а? Қўли тош остида қолганда ҳеч ким қайрилиб қарамаган? Ҳеч ким. Қултой бобонинг меш кўтаришга ҳоли борми, айт? Менимча, Алпомиш Қултой бўлиб ҳаммани синаб юрибди. Кўрасан, эртага Ултонтоз ҳам ўлади. Ҳаммадан Ёдгорни урганинг ёмон бўлди-да.

Баковул. Қултой бобони танимай кўр бўлибсан. Эртага ўзинг ўлиб, мени чиқимдор қилма, йўқол! Ўз тилингдан илинма, кет! Бўлмаса капгир билан уриб, бошингни узиб ташлайман! *(Хотини кетади.)*

Барчиной киради. Дарвоза олдида Ёдгор илик еб хурсанд кўринади.

Барчиной. Ёдгоржоним, хурсандчиликдан ҳаволаниб учасан. Иликни тўйдан ким олиб берди? Сен ҳеч бунақа кулиб келмасдинг, доим йиглаб, калтак еб келардинг. Сенга ким меҳрибон, раҳбар бўлди?

Ёдгор. Култой бобом. Баковул менга капгир отиб, урган эди, Култой бобом уриб таъзирини бериб қўйди. Менга, йиғлама, деб манглайимни силади, бағрига босди. Култой бобом зўр экан. Шунга хурсандман.

Барчиной. Култой бобонг ўзини кунини кўролмайдими-ю, сенга қандай қилиб илик олиб беради. Отанг келгандир, Култой бўлиб юргандир. Отанг келибди, болам. Бойсунга даврон келибди, хурсандчилигинг шундан, болам.

Ёдгор. Йўқ, энажон, мени ота дема, мен Култой бобонгман, деди.

Барчиной. Сир бермай шундай деган-да. У Култой эмас. Алпомиш отанг.

Ёдгор. Йўқ, Култой бобом.

Барчиной. Ҳа, майли, Култой бобонг.

Саҳна айланади.

III КЎРИНИШ

Тўй сайли. Сарой аҳли ва аҳоли шу ерда. Ёйандозлик ўйини бўлмоқда.

Овозлар. «Вой, қара, Култой бобо нишонга урди!»
Култой бобо зўр чиқди-ку!

«Яйловда тоза машқ қилибди-да!», «Қанча ёйларни тортиб синдирворди-ей».

Ултонтоз. Култой бобо, ёйандозлик таълимини кимдан олдинг? Тоза ҳадисини билибсан-ку. Сенда бир бало бор, бобо!

Алпомиш. Алпомиш билан иккимиз ёй тортишар эдик. Арпа кўлида Добонбийнинг 14 ботмонлик парлаи ёйини отиб ўрганганман. Ёйни кўтариб отганимда Асқар тоғининг катта чўққиларини юлиб кетарди. Алпомишнинг ёйидан менинг ўқим ўтарди.

Ултонтоз. Бобо, қариганда лоппи-лоппи кўтарилма чол бўлибсан. 14 ботмонни отлар, ҳўкизлар тсртолмайдими-ку, кўтариб олармуш...

Алпомиш. У вақтларда оғир-енгил нималигини билмасдик. Уни чивинча кўрмасдик.

Ултонтоз. Йўқ нарсани айтасан-да, бобо. У ёйини қаердалигини билмасак, билсак, келтириб, сенга бир оттириб кўриб, ана шунда ишонардик. Ана ундан кейин сени ҳақиқий ёйандоз дердик.

Алпомиш. Мен биламан, Алпомиш кетганига 7 йил бўлди. Ажриқ босиб ётгандир.

Овоз. Биз илгари бориб, от-ҳўкизлар билан тортиб қимирамаганмиз.

Ултонтоз. Беклар, биттанг қолмай арпали кўлга бориб 14 ботмонли ёйни тортиб келасанлар! Ким бормаса, жаллоднинг қиличи қонсирамоқда.

Овозлар. «Ултонтоз уйланмай ўлсин!», «Қултой бобонинг ёйандозлиги қурсин», «Бошимизга бало бўлди», «Ултонтознини зулми ортиб тушмоқда», «Ёмоннинг бир қилиғи оргиқ дегандек».

Барчиной (*ўртага чиқиб*). Беклар, ўлим ваҳмидан кўрқманглар! Мен Ёдгоржон боламни бераман, силар билан бирга бориб олиб келади. (*Ҳамма ҳайрон.*)

Овоз. Етти ёшли бола-я?!

Барчиной. Ҳа, от ўрнини той босади. Нортуянинг юкини норча кўтаради, дейдилар. Отасининг ёйини Ёдгоржон ўғли олиб келади. Зулм билан бекорга ўлиб кетманглар!

Ултонтоз (*ичида*). Энди менга кўнгил кўйгани билинди. Ўғлини ўлимга атай юборяпти. Бошига қамчи уриб олиб бориш керак. Боргунча бола ўлиши керак. (*Бекларга.*) Ҳамманг отда, болани яёв олиб боринглар. Қайсарлик қилса, қамчи билан уринглар, жаллодлар қиличи қонсирамоқда. (*Ёдгорни ушлаб, боғлаб тортишади. У қайсарлик қилади. Ултонтоз келиб, мана бундай қамчи уринг, аяманг, деб бошига бир-икки қамчи уриб кўрсатади. Юрмаса, уриб кўзини чиқариб, судраб олиб боринглар.*)

Барчиной. Ҳой, Ултонжон, бошига урма боламни. Жоним болам қайсарлик қилмай, ғайрат қилиб ёйни олиб кел. Халойиқ кўрсин Алпомиш ўлмаганлигини. Ҳай, қайнижоним, уришингни тўхтат! Акангнинг арвоҳини ҳурмат қил, жа бўлмаса.

Барчиной (Кўшиқ)

Ултонбек, эшитгин айтган сўзимни,
Олмадай сўлдирма гулдай юзимни.
Ҳам қайнимсан, ҳам мирзамсан, Ултонжон,
Сен етимни урсанг ўртанади эл-жаҳон.

Мен йиглайман Яратганга зору зор.
Ҳеч кимнинг боласи бўлмасин етим, хору зор.

Ёдгор. Қайғурма, энажон, навбат уники, ураверсин,
ураверсин. Ўлмасам бир кун мен ҳам отамнинг тахтига
минарман. Шунда қасосимни оларман. Ҳозир уравер, уравер,
Ултонтоз тўрам, аяма! Энажон, дуо қилинг!

Барчиной. Мард боласи мардон бўлади. Уни яздон
билади. Фамга чидамли бўл, болам. Номардга мўлтирама.
Култой бобонг ёнингда боради.

Барчиной

Дуо қилиб йиглар энанг муштипар,
Отангнинг пирлари бўлсин мададкор,
Отангнинг кучин берсин парвардигор.

Ҳулкар бориб тарозига таялур,
Хизмат қилган эл олдидан жой олур,
Ортингдан онанг мунглиг йиглаб келур.
Жоним болам бўлиб келган хизматкор,
Ғайрат қилиб, ёй келтиргин бек Ёдгор,
Онанг қолур йўл термилиб зору зор.

Мадад берсин ўзи сенга Парвардигор,
Эрмак учун ўлмасин беку амалдор.
Болам, иккиланма, ғайрат билан йўлга бор!
Оллоҳу акбар!

Ултонтоз. Мен шу элнинг эгаси, ҳукмдориман. Не
қилсам ўз ихтиёримда, менга боламни урма, деб нола қиласан.

Боланг қайсар. Қайсар боланинг жазоси қамчи. Қамчи кўзни
очади, дилни юмшатади. Асовни ювош қилади.

Барчиной

Хўй, ҳукмдор, бу уч кунлик амалинга кўп пишқирма.

Қанча яхши гапирдим, билмадинг,
Ёдгоримни урарингни кўймадинг,
Отасин арвоҳин ҳурмат қилмадинг,
Пишқиришу манманликдан қолмадинг.

Ҳар бир ишни жавоби бор, билиб кўй!
Худонинг қамчинин заҳрига сен ҳам тўй!
Оллоху акбар!

Ултонтоз. Беклар! Ҳайданг буларни Арпа кўлга! Бу
урғочи чигиртканинг чирқиллашига қулоқ солманг!

Ёдгор

Уравер, уравер, навбат сендадир,
Бу сўзларни етим Ёдгор айтадир.
Йиғламайман нола чекиб зору зор,
Майли менга қурдир баланд дор.
Нима бўлса навбатингни олиб қол,
Ултон золим, билганингни қилиб қол.
Ўлмасам мен камолга етарман,
Ҳақ сўзини бир кун сенга айтарман.
Шунда сендан қасосимни оларман,
Золим бошга қиёмат кун соларман.

Ултонтоз. Тилини бермайди-я. Бошига ур! Тили
айланмай қолсин!

Овоз. Эътибор берманг, ҳукмдорим, ёш бола-да.

Овоз (*Ёдгорни юпатиб*). Мард бўл, болам, чида! Отанг
Кўнғирот тўраси эди. Шу ерлар отангнинг майлиسخонаси эди.
Бу азобга энанг сабабчи. Чида! Идрок қил!

Давлат қўнса бир чибиннинг бошига,
Семурғ қушлар салом берар қошига,
Банда қўнар худо қилган ишига.

Ёдгор. Чидайман. Ишонаман. Менга ҳам навбат келади.
Алпомиш (*ичида*). Баракалла, ота боласи. Умидли бўл!
Умид эртанги бахтингдир

Овозлар. Арпа кўлни кўрадиган бўлдик. «Ултонбекнинг кўнглини олиб, иззатига эришадиган бўлдик», «Ултонбек замонида бир давр сурадиган вақт келди», «Арпа кўлга кетдик».

Чироқ ўчиб ёнади.

IV КЎРИНИШ

Ажриқларга чирмашиб кетган 14 ботмонли камон ёнида парлаи ўқи санчилган.

Ултонтоз хизматкорлари Ёдгорнинг оёқ-қўлини боғлаб, арқон билан судраб олиб келишмоқда.

Овоз. Мана. Арпа кўлга ҳам етиб келдик.

Овоз. Ултонбекни иззат қилсак кўп даври даврон сурамиз.

Овоз. Барчинойни олиб берсак, тўйида тўппи рўмол оламиз. Тўйини ўзимиз қиздирамиз.

Овоз. Ёдгор дегани бало экан. Биз отда, у биз билан баравар келди. Қанча урганимиз билан кўзидан ёш оқди-ю инграб додламади. Ё тавба. Отасига тортибди. Бу болада ҳам бир хислат бор.

Ёдгор. Ана шу отамнинг парлаи ёйи. Отам Ҳақимбекка Алпомиш номини берган. Мен ота ўғли бўлсам, шу ёйни суғуриб оламан. (*Югуриб бориб тортади. Кўзғатолмайди. Хизматкорлар ваҳимага келади.*)

Овоз. Сени деб биз Ултон султон олдида юзимиз ерга қараши керакми? Тортиб ол! (*Юз-кўзи аралаш қамчи солишади.*)

Овоз. Олмасанг, шу ерда сени ўлдириб кетамиз. Ўзимиз бошқа юртга қочамиз. Қайтиб борсак, тайин ўламиз.

(*Ёдгор яна уринади. Қимирлатолмайди. Хизматкорлар яна жазавага тушишиади.*)

Ёдгор (*ноилож ҳаммага бирма-бир термилиб*). Эй тангрим!

Алпомиш

(*ичида эзилиб, барибир ўзини билдирмай чидаб*).

Эр боласи шерсан, сағир Ёдгор,
Ҳар кимга термилиб турмоғинг не даркор?
Ҳарна бўлса пирга қилгин эътиқод,
Худо, деб инграниб торггин, Ёдгор.

Отангни кучини берсин ҳақ парвардигор,
Дўсту душман ичра бўлма шармисор.

Ёдгор

(*Бу мададдан қад ростлаб*.)

Отам Алпомишдир, мен ундан Ёдгор,
Ўзинг мадад бергин, ҳақ парвардигор.
Юзим шувут бўлиб, номусдан ўлиб,
Энам номардга бўлмасин хору зор.
Ё мадад ўзинг!

(*Ёйни бир силтайди, ажриқлар қўпорилиб чиқади.*

Хурсандчилик қий-чуви бўлади.)

Овоз. Воҳ, бу сағир отасидан баланд бўлипти. Ўлдирмасак эртага давлатни олади. Бунга ким бас келади. Сағал кунда бошга бало бўлади. Ултон Султон бугун бу боланинг ҳисобини қилмаса эртага, тайин, ўзи ўлади.

Овоз. Тўғри, буни олиб бориб, тезда айтиш керак. Йўлда бунга тегмайлик. Тириги бир бало, ўлиги икки бало бўлади.

Чироқ ўчиб ёнади.

V КЎРИНИШ МАНЗАРАСИ.

Овозлар. «Во ажаб, Ёдгор сағир 14 ботмонли биринчи темир ёйни ажриқдан сугуриб олиб, шу ергача кўтариб келиб, майдонга ташлади-я!»

*(Беклар қуршовида, Қултой бобо ёнида, Ёдгор хурсанд келади.
Барчиной пешвоз чиқиб, бағрига босади.)*

Барчиной. Худога оху нолам етди. Отаси ўрнини боласи босди. Энди кулбахонам обод бўлади. • *(Ултонтоз киради.)*

Ултонтоз *(Алпомишга)*. Қултой бобо, энди томошабинларга хунарингни кўрсат! Удда қилолмасанг, дорга илиб, кўкрагингни нишонга олиб, ўзим томоша кўрсатаман.

Алпомиш. Ултонхон тўрам, ҳов катта чинорни кўряпсизми?

Ултонтоз. Ҳа, кўряпман.

Алпомиш. Шу чинорнинг катта бир шохини узиб тушираман.

Ултонтоз *(киноя билан)*. Орзуга айб йўқ. Халойиқ, бобо ҳов катта чинорнинг катта бир шохини ёй билан уриб, узиб туширар эмишлар. Ишонасизларми? Ҳа, ҳа, лоппи бобоей-э!

Овозлар. «Лоппи чол, шарманда бўлмай қўя қол», «Беш юз йиллик чинорнинг катта бир шохи тол хивичмиди», «Майли, майли, чолнинг кўнгли ўзида қолсин», «Эй, чолга йўл бўлсин», «Тўрамнинг ўқлари Қултойнинг юрагини тешиб ўтиши ҳам завқ-да».

Ултонтоз. Қани боринг, бобо, тагин 14 ботмонли ёй кўтарганда ўқнинг ўрнига «ғинг» деб ҳаво чиқиб кетмасин, боринг. *(Беклар қотиб-қотиб кулишади.)*

Овозлар. «Эй балли, Қултой бобо парла ёйни кўтариб камонга тортди-я, азамат», «Файратиям, кучиям бор экан». «Ана, отди!» *(Ўқнинг чувиллаган овози, чинор шохининг гумбурлаб қулагани эшитилади)*. «Эй, отангга раҳмат, Қултой бобо!», «Тоза машқин олган экан бобо», «Агар янглишмасам шу Алпомишнинг ўзи», «Ултонтознинг тўйи бошга бало бўлмаса дейман». *(Қултойни олқишлаб олиб киришади.)* «Қултой бобо, минг йил яшанг», «Офарин, тасанно, марду майдонсиз!»

Қизлар овози. Пўшт, пўшт! Бодом бекач келяптилар. Ўзлари шу ерда халойиқни ўлан кечасига хабарламоқчилар.

Овоз. Вой савил. Илгари қуллар орасида Бодом чўри эди. Энди Ултонтозга амал тегиб, Бодом бекач бўлиб қолиптиларми?

Овоз. Овозингни ўчир! Ултонтоз Бодом чўри деганни эшитса тилини кесади.

Овоз. Алпомиш замонида чўри эди-да, қовун кўриб, кўчқор боқиб, дуч келган ерда ухлаб қоларди. Бир кун оғзини очиб, тилини чиқариб ухлаб ётганида, ҳақка тилини қип-қизил гўшт экан, деб чўқиб кетган. Шундан тили чучук бўлиб қолган. *(Бодом бекач қизлар билан қийқиришиб киришади.)*

Бодом. Одамлайу-одамлай! Мен қайиганда кўйган боямни тўйида ўйим бий хизмат қияман деб ҳамма томошамонлайди «Тўй ўлан»ига хабай қийиб юйибман. Ҳой-хуй томошамонлай! Кўғийотнинг чечан баччалайди, бизникига тўйга бойинглай! Қоймасин ёшу қайи. Бойинди хотин-қизлайи, бизникига тўйга бойинглай!

Овоз *(мазах қилиб)*. Бойсинди хотин-қизлайи, бизникига тўйга. Тўйга, ҳов, хув!

Бодом. Хон Ултоннинг тўйин кўйинг, олай бугун Барчин гулди! Боймаган аймонда қолади-ю, томоша қизиқ бўлади-ю *(ўйинга тушиб хабарини айтади)*.

Кўнғийотнинг чачан қизлайи,
Ақли ясо тамизлайи.
Қолмасин-да ёшу қайи,
Бойсинди хотин-қизлайи.

Бизникига бойинг тўйга!
Бизникига бойинг тўйга!
Хон Ултоннинг тўйин кўйинг,
Катта-кичик қолмай бойинг.
Бир тўй куйиб қойил қойинг,
Келин бўлай Байчин ойинг.

Бизникига бойинг тўйга,
Бизникига бойинг тўйга!

Олай бугун Байчин гулди,
Боймаган аймонда қолди.
Бодомни хабайи шулди,
Бойчининг бахти кулди.

Бизникига бойинг тўйга,
Бизникига бойинг тўйга.

Ёдгор Бодом бекачни масхара қилиб хабарини тескари айтади.

Ёдгор

Кўнғиётнинг ола кўзлайди,
Сири йўқ тами элайжи,
Билиб қўйинг ёшу қайи,
Бойсинди хотин-қизлайи.

Уникига борманг тўйга!
Уникига бойманг тўйга!

Ултонтознинг тўйин қўйманг,
Катта-кичик асло бойманг.
Бир тўй қўйиб ўлиб қойманг,
Келин бўлмас Байчин энам.

Уникига бойманг тўйга!
Уникига бойманг тўйга!

Ололмайди Байчин гулди,
Ёдгор бекнинг сўзи шулди.
Бодом чурин шури куйди,
Уникига бойманг тўйга!
Уникига бойманг тўйга.

Бодом. Ҳой шум етим, масқайа қийма! Мен хоннинг энасиман. Ушлангла бу бемаза бояни.

Алпомиш. Ҳой, Бодом бекач, бола билан тенг бўласанми? Бола—бола-да. Тўйингга боравор, ҳамма боради. Боланинг айтгани билан биров бормай қўярмиди.

Бодом. Ҳа, майли, сен, Қултой, ўйтага тушмаганингда бу бояни дойга остияйдим.

Саҳна айланади.

Ўлан кечаси. Саройга йигит-қизлар йиғилган. Алпомиш, Ёдгор, Қалдирғоч шу ерда. Бодом Қалдирғочнинг икки қўлига икки шамчироқ берган. Бошига ҳам икки шамчироқ қўйган. Янгасини олаётганига тагин наъма қилмасин деб Ёдгор Қалдирғоч олдига келади.

Ёдгор. Қалдирғоч, аммажон, ҳаммаёғингиз чироқ бўлиб кетяпти-ю.

Ха, ха, ха!

Қалдирғоч. Ёдгоржон, нега куласан, бирон яхши сўз эшитдингми? Ёки менинг устимдан куляпсанми? Айта қол, нега кулдинг? Жа, вақтинг хуш кўринади. Аммангни хафа қилмай, айта қол?

Ёдгор. Энажон, аммамнинг чироғини осмонга улоқтирсанг бўлмайдими? Отамнинг арвоҳини чирқиратибсан-ку! Бодом бекач аммамни хор қилибди-я. *(Барчиной келиб чироқларни улоқтиради. Қоронғи бўлиб, шивир-шивир гап бошланади.)*

Овоз. Бодом чўри келса Барчинойнинг ит кунини бошига солади.

Қалдирғоч. Ҳой қизлар, шивирлашманглар. Тавба денг. Биласиз, мен ҳам ўрданинг ойим қизларидан эдим. Тақдир мени дарбадар туябоқар қилди. Биздан даврон кетиб, уйимизга сизинди бўлиб қолдик. Кулманглар! *(Бодом киради.)*

Бодом. Нега уйнинг ичи қойонғу?

Овоз. Барчиной чироқларни улоқтирди.

Бодом *(ичида)*. Койиш қилсам, келин хафа бўлиши мумкин. *(Қизларга.)* Майли, бўякдан ёқамиз. Созгайчийик қўйдан кетмасин! *(Чироқ ёқишади.)* Энди ўйин айтисамиз. *(Алпомиш кириб келади.)* Култой, сен нима қийиб жуйибсан?

Алпомиш. Енга, сен асли менга қариндошсан-да, Ултонбекнинг тўйинда сен билан уч-тўрт оғиз ўлан айтишгани келдим.

Бодом. Ўлан айтисга тенгин бизлай бўпмизми-а? Кулми, кўтонми, подачими, чўпонми, сомонхонами, тезакхонадами айтишабийда, саройда сенга нима бой?

Алпомиш. Енга, сен тенгингни танимай қолибсан. Тенгинг мен-да, илгари тезакхонада ҳазил қилиб юрардинг. Энди тенгинг бўлмай қолдимми?

Бодом. Қизлайдинг ичида айнамай ўл! Култой, эшит, қайиганда қўйган боламнинг тўйи ўланини ўзим бошлаб бейаман. Ултонбек сениям яхши кўяди.

Алпомиш. Бошла, Бодом бекач! *(Ҳамма қизиқиб эшитишга чоғланади.)*

Бодом

Кўй ёйилайкан добонингда, ёй-ёй,
|он қолмайди оқ бугдой сомонингда, ёй-ёй,
Айтгангинанг келсин-да, Қултой қайин, ёй-ёй,
Ўлан айтган Ултонбек замонида ёй-ёй.

Алпомиш

Ўра тортиб, ёйлар қўйинг, Бодом, ёр-ёр,
Нов теракдай улашгач бўйинг, Бодом, ёр-ёр,
Қариганда келинли бўлақопсан, ёр-ёр,
Куллуқ бўлсин, енгажон, тўйинг, Бодом, ёр-ёр.

Бодом

Қизиқ-қизиқ айтганлай қиз-келинлай, ёй-ёй,
Қизиб кетса Ултонбек тангга ташлай, ёй-ёй,

Алпомиш

Қизиқ-қизиқ айтмангизлар қиз-келинлар, ёр-ёр,
Алпомишдан қолган молни Ултонтоз кимга ташлар, ёр-ёр.

Бодом

Қизиқ-қизиқ айтганлай қиз-келинмай, ёй-ёй,
Бу ўланнинг охийи қизиқ бўлай, ёй-ёй.

Алпомиш

Уйнинг кўрки тубурлик, узук бўлур, ёр-ёр,
Қизнинг кўрки билакузук, узук бўлур, ёр-ёр,
Қизиқ-қизиқ айтманглар, қиз-келинлар, ёр-ёр,
Бу ўланнинг охири бузуқ бўлур, ёр-ёр.

Бодом. Қултой, сенга бий бало бўйдими? Гапни айнитиб айтасан.

Алпомиш. Енга, кўнглингга оғир олмагин-да, мен гапни
қойим айтаётирман.

Бодом

Ундай бўса тўйга, яна бошладик.
Ҳайдан келдинг, Қутойқул, ҳайдан келдинг, ёй-ёй,
Кўк қайғадай қанқиллаб қўйдан келдинг, ёй-ёй.

Алпомиш

Ҳови, сенинг, енгажон, ровишингга, ёр-ёр,
Зебодайин бу майин товушингга, ёр-ёр,
Дуппа-дуруст одамни қарға дейсан, ёр-ёр,
Кўк қарғалар уя куйсин кавушингга, ёр-ёр. *(Қийқириқ.)*

Бодом

Аннияма, Қултойқул, мандиям, ёй-ёй,
Саккуч деган кўппакдай сандияма, ёй-ёй,
Оқ чандалнинг тубига чийиб келдим, ёй-ёй,
Ичиб оланг, чувчунинг қондияма, ёй-ёй.

Алпомиш

Андиригман, енгажон, мандирингман, ёр-ёр,
Кулча ёпиб нон еган тандирингман, ёр-ёр,
Дуппа-дуруст одамни кўппак дейсан, ёр-ёр,
Кўппак итлар тортсин-да чандирингдан, ёр-ёр.
(Қийқириқ.)

Бодом

Ўлан айтган кўп қойим тилим бойди, ёй-ёй,
Ҳови менинг бийавим элим бойди, ёй-ёй,
Оғзингга келган сўзни қайтаймайсан, ёй-ёй,
Юйт эгаси бек Ултой бойди, ёй-ёй.

Алпомиш

Ўлан айтган хуб қойим тилинг бордир, ёр-ёр,
Энди айтайин. •
Ҳов қаерда бир қавим элинг бордир, ёр-ёр,
Тез бозорга солганда қирқ танга олар, ёр-ёр,
Қирқ тангалик Ултонтоз қулинг бордир, ёр-ёр...
(Вой-вой, қизлар...)

Бодом

Ўлан айтиб, Култой, сен кўпни ўйла, ёй-ёй,
Ўз тилингдан сен ёзиб қолма, ёй-ёй,
Не бўлса-да тилингни тойтиб сўйла, ёй-ёй.

Алпомиш

Мен ҳам айтар сўзимни билиб сўйлаб, ёр-ёр,
Гуноқорман тилимни тортиб сўйлаб, ёр-ёр,
Култойкулга, енгажон, тегиб кўйма, ёр-ёр,
Мен сўраинг кўнглингни, тобинг борми, ёр-ёр.
Ёдгор. Култой бобо, мен бир ўлан айтишай Бодом бекач
билан.
Алпомиш. Бодомойим, Ёдгоржон билан бир
айтишасанми?
Бодом. Энди бий камим, сағий гўдак билан ўлан
айтишим қойибмиди.
Ёдгор. Култой бобо, бир байт айтай.
Алпомиш. Айт.
Бодом. Айтсин.
Алпомиш. Айтади. Айт, болам.

Ёдгор

Қору музлар етиб бормас чилла ёзга,
Таёқ темир урилмайди олтин созга.
Минг бир бурда қилиб танам ташла тозга,
Барчин энам бермагайман Ултонтозга.

Овозлар. «Бопладинг, Ёдгор!», «Қойил!», «Эр боласи эр, шер боласи шер». Уни ҳайданг ўлан кечадан!

Алпомиш. Боладе. Энасини ўгай отага бергиси келмайди. Шунга шунчами? Барчин тегади. Бола эртага кўнади. Қаёққа боради. Гапираверади-да. (*Ёдгорга.*) Энди тинч, болам.

Ёдгор. Йўқ, Тегмайди онам, мен тинчимайман.

Овозлар. «Қултой қурғур қўйда юриб тоза машқ қилибди-да!», «Бекнинг энасини ер қилиб, тоза беобрў қилиб бопладия!», «Энди нима бўлсаям, беобрў қилмайлик», «Қултой бобони Барчин билан айтиштирақ қандай бўларкин?», «Ултонбекнинг кўнглига гап келмасмикан?», «Олдидан ўтайлик, сен бориб сўраб кел! (*Бир аёл тез ташқарига чиқиб келади.*) Айттира беринглар, деди.

Овоз. Қултой бобо, сиз жуда бало экансиз, энди келинингиз билан айтишингиз қандай бўларкин?

Алпомиш. Айтишганим бўлсин. Айтишишга шаймисиз, келиним Барчиной?

Барчиной. Шайман, Қултой бобо. (*Ҳамма қизиқиб, қулоқ солади.*)

Алпомиш

Тоғда анғиз, сувда кундуз, ёр-ёр,
Ол ўланни юборди қайноғангиз, ёр-ёр,
Тўқиганинг гиламдир, Барчин келин, ёр-ёр,
Тўқиб берган белбогинг адо бўлди, ёр-ёр.
Белбоғликка ярайми чарчин, келин, ёр-ёр.

Барчиной

Ўлан айтиб банди бўғним бўшатма-чи, ёр-ёр,
Соғ суюгим жой-жойидан шовшитма-чи, ёр-ёр,
Довушингни алпима ўхшатма-чи, ёр-ёр.

Алпомиш

Алп дегани бундай аҳмоқ бўлармикан, ёр-ёр,
Ўлган одам тирилик келармикан, ёр-ёр,

Барчиной,

Ўлган алпим тирилиб келар дейман, ёр-ёр,
Ёдгоржоним отали бўлар дейман, ёр-ёр.

Алпомиш

Ўлиб кетган алпингдан умид бўлса, ёр-ёр,
Ултонтоздай қуларга нега тегдинг, ёр-ёр.

Барчиной

Ҳақдан келган ишга бўйним эголмадим, ёр-ёр,
Ёдгоримни ўлимга қиёлмадим, ёр-ёр,
Фигон қилиб, ғамли қулар кўп қақшатди, ёр-ёр,
Ўлан айтгани, Ёдгоржон, кимга ўхшатдинг ёр-ёр,
Бобосининг олдига борар бўлур, ёр-ёр,
Тумоғингни бошидан олар бўлур, ёр-ёр.

Алпомиш

Ғарибликда хаста кўнглим бузиб турман, ёр-ёр,
Тумоғини ол дема, Барчин келин, ёр-ёр,
Тонг отқали ўлана айтиб қизиб турман, ёр-ёр.

Барчиной

Ҳарфдош айтган сўзин билур бўлур, ёр-ёр,
Айтиб-айтиб ҳарфдош қизиган сўнг, ёр-ёр,
Тумоғини бошдан олар бўлур, ёр-ёр.

Алпомиш

Тонг отгунча сабр сақлаб турар бўлур, ёр-ёр,
Сўнг эртанги ғайратин кўрур бўлур, ёр-ёр,
Тар очилган баҳорда гул бўлибдир, ёр-ёр,
Қариганда қайноғанг кал бўлибдир, ёр-ёр.

Барчиной

Аёл тақдир бизларга шул бўлгани йўқ, ёр-ёр,
Шукурулло, қайноғам. кал бўлгани йўқ, ёр-ёр.

Алпомиш

(ёнида Ёдгор ухлаб қолади.)

Ол болангди, деганда ол болангди, ёр-ёр,
Калла катта болангга қўлим толди, ёр-ёр.

Барчиной

Отасининг келганини ўғлим билди, ёр-ёр,
Исин олиб отасини ухлаб қолди, ёр-ёр.

Алпомиш

Ўлан айтиб кўнглингни хушламайсан, ёр-ёр,
Ғаним сиррин ҳар ерда фошламайсан, ёр-ёр,
Ол деганда болангни сен олмайсан, ёр-ёр,
Тўхматингга ўғлингни ташлагайсан, ёр-ёр.

Барчиной

Отасининг олдига ўғли борса, ёр-ёр,
Ҳов, шул ҳам тўхмат бўлармикан, ёр-ёр.

Алпомиш

Ойбарчиним, ёр-ёр, Гулпарчиним, ёр-ёр,
Ақлинг бўлса ўйла-да, бил, Барчиним, ёр-ёр,
Ултонтозга теккунча ўл, Барчиним, ёр-ёр.

Барчиной

Уй демайин, қайноға, бўй дейсана, ёр-ёр,
Булбул қўнар тўқайнинг жийдасина, ёр-ёр,
Ултонтозга теккунча қаро ерга тег дейсана, ёр-ёр.

Алпомиш

Биздан қолган кўзилар кўй бўлибди, ёр-ёр,
Бунда қолган Барчиной бўй бўлибди, ёр-ёр,
Бўй қиз бўлиб жуда ҳам, тўй бўлибди, ёр-ёр,
Биздан қолган қулунлар от бўлибди, ёр-ёр,
Биздан қолган Барчиной ёт бўлибди, ёр-ёр.

Барчиной

Ҳозир гумон қилибсиз, ёт бўлибди, ёр-ёр,
Сиз билан айтишиб мот бўлибди, ёр-ёр.

(Қийқириқ.)

Овозлар. «Шу Қултой Алпомиш», «Қултой бошқа», «Оҳ, тонгда қиёмат бўлади», «Ана, тонг ҳам ота бошлади», «Ҳаво ёришди». *(Ҳақиқий Қултой кириб келади.)*

Алпомиш. Қултой бобо, менинг келганимни шаҳарга билдиринг! Алпомиш келди денг! *(Алпомиш тумоғини ечади. Ҳамма ҳайрон бўлиб қолади.)*

Қултой. Алпомиш келди десам, ошиб кетган баччагарлар мени ўртага олиб уриб ўлдириб қўядими дейманов.

Алпомиш. Кўрқманг, айта беринг! Ўзим хабардор бўламан.

Саҳна айланади.

VI КЎРИНИШ

Тахта Ултонтоз ўтирибди. Атрофида аёнлари. Қултой овози эшитилади.

Қултой *(овози)*. Бугун қадр кечалари! Бойсун элин баччалари, чувиллаб Алпомиш келди-э-э-э! Обод бўлур Бойсун энди. Меш кўтарган Бойбўри, пешвоз чиқ! Алпомиш келди-э-э-э! Ўн саккизда бева бўлиб қолган, Барчиной, Алпомиш келди-э-э-э, Алпомиш келди-э-э-э! *(«Қултой» ўзи кириб келади.)*

Рухсат олмай шикор кетган,
Етти йил зиндонда ётган,
Қолмоқ юртини бўзлатган,
Омон-эсон элга етган,
Пешвоз чиқ, Алпомиш келди!

Даврон сурган нодон қўллар,
Эл совиган жирканч қўллар,
Чақиб олган чаён тиллар,
Ақли ноқис гўр-думбуллар,
Қоч энди, Алпомиш келди.

Ўн саккизда тул бўп қолган,
Дилга алам, қайғу солган,
Етти йил ёр кутиб толган,
Ёдгор ўғлим кўнглин олган,
Барчин, чиқ, Алпомиш келди.
Мингани тулпор—Бойчибор,
Келибди давлатли шунқор.
Эл дилида қолмасин губор,
Ўзбек, энди бағр очиб бор,
Фарзандинг Алпомиш келди.

Ултонтоз. Қултой бобо, сенга жин тегдими? Нечун
Алпомиш келди деб қичқирасан?

Алпомиш. Ултонтоз, Алпомиш келди! *(Одамлар кўз
ўнгида Қултой кийимини ечиб, соқол-мўйловини шилиб отади.
Алпомиш ичидаги ўз кийимида намоён бўлади.)*

Алпомиш. Отажон!

Бойбўри. Вой, болам, Алпомиш болам! Сениям
кўрадиган кун бор экан-а.

Алпомиш. Падари бузрукворим, беруҳсат сафар кетган
ўғлингизни кечиринг! Отажон! *(Қучоқлашиб кўришишади.)*

Кунтуғмиш

Яратганга етибдир оху нолам,
Келиб қолди олис кетган болам,

Бўйгинангдан энанг ўргилсин,
Тоғларда очилган қизил лолам.

Алпомиш. Ғариб бўлган энажоним, дармон бўлай белингизга, асо бўлай қўлингизга. Энажоним, энамов. *(Онаси билан кўришади.)*

Барчиной. Тўрам, тўражоним! Кўзимни тўрт қилган султоним. *(Барчинойни кўтаради.)*

Алпомиш. Садоқатли, саодатли Барчиним!

Қалдирғоч. Акажоним, эмақдошим! Туя боққан синглинг — Қалдирғочингман.

Алпомиш. Сингилжоним, маслаҳатдошим, кўмакдошим, ғариблик қадингни букибди, кўздан ёшингни тўкибди. *(Кўзини артади.)*

Қалдирғоч. Ака, кўзим равшан тортди! Кўзим яхши кўрмоқда! Кўзим очилди!

Алпомиш. Хабарчилар! Ўн олти Бойсун — Қўнғирот уруғига хабарланг *(Алпомиш тахтига қараб юра бошлайди. Ултонтоз тахтдан тушиб секин жўнаётганда Ёдгор санчиб бориб, Ултонтознинг қўлини қайириб боғлайди. Алпомиш мағрур юриб келиб тахтга ўтиради.)*

Ёдгор *(Ултонни қўлини қайириб, боғлаб)*. Сен золим, кеча мени уриб, не азобларни бошимга солган эдинг. Бугун, худога шукр, ўзингга қайтиб келди.

Ултонтоз. Мен эмас. энанг сендан қутулмоқчи бўлиб ўша балага чорлаган. Мени урма! Қўлинг темирми?

(Бир уриб думалатворади. Турғузиб яна уради.)

Ёдгор. Ўзингни шум ниятинг бошингга етади.

Ёмонлар жазосини шу дунёда кўриб ўлади. Мана бу бобом Бойбўрини тепганингга. *(Уради, у думалаб кетади.)* Мана бу Кунтуғмиш момони хору зор қилганингга, ман бу отамни ўлдига чиқариб, энамга ифлос чангалингни урмоқчи бўлганингга. Қолган жазони Бойсун, Қўнғирот эли беради.

Ултонтоз *(тиз букиб, йиғлаб)*. Ёдгоржон, мен тавба қилдим. Мен манмансираб кетибман. Кечир! Жонимни олиб қол. Бир умр қулинг бўлиб, қўй, молинг боқай.

Ёдгор. Буни элдан, ҳалқдан сўра, мендан сўрама.

Ултонтоз *(Алпомишга)*. Қуллуқ бўлсин!

Алпомиш. Халойиқ, Ултонтоз қандай хон бўлди?
Овозлар. «Золим бўлди!», «Ҳаммани хонавайрон қилди»,
«Эл рўшнолик кўрмади», «Юртни зиндон қилди».

Алпомиш. Ота, Ултонтозга сиз не дейсиз? Ул ҳам
ўглингиз?

Бойбўри. Ҳа, Ултон ҳам менинг ўғлим. Юртнинг хони
бўлди. Юртни обод қилмади, барбод қилди. Элнинг тинка-
мадорини қуритди. Зулмини ҳаддан оширди. Ҳеч бир гапга
қулоқ солмади. Отаси, мени ҳам билмади, энасини хор қилди.
Ота рози, худо розилигини инобатга олмади. Тангрим эл дилига
не солса, шу, болам.

Алпомиш. Халойиқ, худонинг бирлигида, Расулнинг
барҳақлигида дилингизда не ният бўлса айтинг! Хуни ноҳақ
бўлмасин!

Овозлар. «Золимга ўлим!», «Зулм қилган зулм кўрсин!»,
«Зулмнинг оқибати ўлим эканлигини халойиқ билсин»,
«Халқни ўйлаганга бахт берсин!», «Халқни ўйламаган жазосини
олсин!», «Манманга завол!», «Ултонтоз манмансираб, халқни
ўйламади».

Алпомиш. Халқ ҳукми — ҳақ ҳукми. Ясовуллар, Ултон-
тозни қирқ кун ҳибсда сақлаб сўроқ қилинглар! Адолатли ҳукм
бўлсин.

Барчиной. Қаранг, ота-бола топишди. Юрт золимдан
қутулди. Элнинг боши қовушди. Бу эл ўғлони Алпомиш
жасорати, мардлиги ва адолатидандир.

Ҳамма қўшиқ айтади.

Юртимизнинг Алпомишбек султони бор,
Ёдгорбекдек жасоратли ўғлони бор.
Энди дунёда ўзбек ўзбек бўлур,
Жаҳоннинг гўзал шаҳло кўзидек бўлур.

Тамом.

Тошкент, 1999 йил июль

ТАНБУРИЙ ВА САНАМ¹

(Муסיқали эртак-радиопьеса)

(«Муножот» куйи берилади.)

Бошловчи.
Санам.
Танбурий.
Ноиб
Подшоҳ.
Вазир.
Фармонбардор.

Халойиқ.
Зиндонбон.
Чақимчи.
Соқчи.
Чопар.
Чол.
Ҳофиз.

Бошловчи. Шашмақом. Бу дил тилаклар куйларининг тарихи узун, елкасида замонавий юки, бағрида асрлар ноласи. Қаршисига пешвоз чиқиб, кулоқ тутган инсонларга дардини сўйлаб, ҳамон йўлида давом этади. Хоразмда шашмақомни асраб қолган инсон ҳақида бундай ривоят бор экан. Бу ривоятни сизга бадиий гавдалантириб тақдим этишга жазм қилдим. Хива хони узоқ урушлардан сўнг ўз давлатини анча мустақамлаб олгач, мамлакатда санъатни ривожлантиришга жазм қилади. Афсуски, кўпчилик ҳофизу созандалар қиргинларда ўлиб кетганлигини айтишади. Битта- яримта қолганлари чала, овози йўқ ҳофизу созандалар бўлиб чиқади. Вазир мамлакатнинг бир чеккасида билимдон ҳофиз созанда борлигини айтади. Бориб, суриштирса, бир ҳафта олдин вафот

¹ Бу асарнинг қисқача сюжетини Ўзбекистон Халқ артисти, бастакор, найчи Саиджон Калонов сўзлаб берган эди. Саиджон Калонов машҳур бастакор Тўхтасин Жалиловдан эшитган экан. Эшитганим асосида ушбу эртак- радиопьесани ёздим.

этган бўлади. Лекин ҳофиз 12 мақомни ўғлига ўргатиб кетганлигини айтишади.

Ҳофизнинг ўғли Танбурийни саройга олиб келтиришади.

Хон боғининг бир шийпони. Ёз. Минг хил анвойи гуллар очилган, тиниқ сувли ҳовузларнинг тубидан турли рангдаги тошлар кўриниб турибди. Булбуллар чақчақи қулоққа чалинмоқда.

Санам Танбурий қаршисида ўтириб чанг созида куй чалмоқда (*куй тингач*).

Танбурий. Куйнинг дардини илғай олдингизми, Санамжон?!

Санам. Албатта, бу куй кечагидан кўра ҳазинроқ, дардлироқ экан.

У мени сел қилди. Юрагимни эритиб, томир-томирларигача ҳам сингиб борди.

Танбурий. Наҳотки.

Санам. Ҳа, сиз чалган куй менинг учун азиз ва муқаддас. Лекин сиз учун оддий танбур чалиш бўлса керак.

Танбурий. Наҳотки менинг юрак дардимни шу танбур сўйлаётганини англаган бўлсангиз?

Санам. Нечук англамай? Танбур тилини билмасам эди...

Танбурий. Сизни англаганингиз менинг учун бошимни кесувчи қилич, бўйнимдаги дор. Фақат мени эмас, сизни ҳам.

Санам. Не қилай, устоз, кўнглим амри подшо амридан устунроқ бўлса. Сиз бир йилдан бери менга ўргатаётган куйларингиз билан бирга сингиб кетгансиз.

Танбурий. Санамжон, менинг ҳам юрак дафтаримни варақлаб юбордингиз. Бир йилдан бери сизнинг дардингиз билан қовурилишимни ўзим билардим, ичим биларди. Лекин менинг қалбим тилидан ҳар куни сиз тинглар эдингиз. Бу куйлар биринчи бор сизнинг қулоғингизга чалинар эди. Бироқ мен ўйлардим. Мен кимман? Бир кўзи ғилай, бир ёқ елкаси қийшиқ, бўйи пакана танбурчи бўлсам. Сенга ишқни ким қўйипти, нотавон, деб дилимни вайрон қилардим.

Санам. Асло ундоқ деманг, менинг кўнглимга тош отган бўласиз. Сиз қалби гўзал улуғ одамсиз.

Бошловчи. Хон саройи, хон тахтда ўтирипти. Ноиблардан бири киради.

Ноиб (*ер ўтиб, тиззасида чўккалаб туриб*). Подшои олам, сизга бир хунукроқ хабар келтирдим.

Подшоҳ. Қандай хунук хабар экан?

Ноиб. Бу ҳозирча хунук бўлса ҳам олдини олиш мумкин. Кети чиройли бўлади.

Подшоҳ. Гапир!

Ноиб. Сизнинг канизагингиз Санам чангчи Танбурий билан ошиқ-маъшук бўлиб қолиптилар. Мен бунни ўз қулогим билан гул орқасидан эшитиб ҳузурингизга югурдим.

Подшоҳ. Ёлгон бўлса-чи?

Ноиб. Қоним билан қиличингизни бўянг.

Подшоҳ. Сизга жавоб (*икки қарсақ уради*).

Бошловчи. Вазир киради.

Подшоҳ. Танбурий билан Санам чангчининг ошиқ-маъшуклигини текширинг, аниқ бўлса, эртага майдонга дор қурдирасиз.

Вазир. Айтганингизни бажо қилурмиз, олампаноҳ!

Бошловчи. Майдон. Одам билан лик тўла, олағовур. Улар Подшо саройидаги исломга шак келтирган гуноҳкорлар кимлигини билиш учун йиғилган. Дор тагида оёқ-қўллари кишанланган Танбурий билан Санам турибди. Фармонбардор фармон ўқимоқда.

Фармонбардор. Муҳтарам жамоат, Подшо саройидаги икки мусиқачи: бири—«кўр» лақабли Танбурий, иккинчиси—Санам чангчи саройда ғайришаръий иш билан шугулланганлари учун дини ислом олдида ва халойиқ олдида гуноҳқордирлар. Адолатли олампаноҳ шоҳимиз осиб ўлдириш ҳукмини буюрмишлар. Бу буйруқни бажармасдан олдин бу икки гуноҳкор олампаноҳдан бир савол сўрашни ўтиниб сўрайдирлар.

Рухсат этгаймисиз, олампаноҳ.

Халойиқ. Рухсат этилсин!

Подшоҳ. Сўйласин.

Танбурий. Олампаноҳ, сизнинг мутрубларингизга ўргатаётган мақомларим бировдан ўрганган куйларим эмасдир, балки Санамжонни севиб қолганда қалбимдан отилиб чиқаётган куйлардир. Мен билган куйлар бу куйлар олдида ҳиссиздек бўлиб қолгандир. Шул сабаб демоқчиманким, бу тун қалбимда бир куй тугён урмиш. Агар лозим топсангиз шу

куйни чалиб берсам танбурда, сўнг ўлсам армоним йўқ. Шу куй аҳли ислом дилидан ўрин олса ажабмас.

Халойиқ. Танбур беринг, олампаҳо! Танбур беринг!

Подшоҳ. Танбур беринг!

Бошловчи. Бир зумда танбуруни олиб келиб тутқазишади. Танбурий халойиққа қараб икки-уч оғир, ғамгин бош силкиб олгач бошлайди.

(Куй чалинади, қўшиқ айтилади.)

Халойиқ. Балли, дод, умр кунингдан барака топ. Увол бундай санъаткорларни осийш! Болалар ҳам гулдай экан. Подшоҳи олам, сиздан сўраймиз, бу гуноҳкорларни афв этинг. Увол.

Бошловчи. Қўшиқ тинглаб шоҳнинг кўзидан ёш қалққан эди. Халойиққа сездирмаган ҳолда кўз ёшини артиб олади.

Подшоҳ. Амирлар, фуқаронинг талабини инобатга олиб, осийб ўлдириш жазосини бекор қилиб, зиндонбанд қилинг. Иккиси икки зиндонда сақлансин.

Бошловчи. Зиндон. Ярим кеча. Танбурий танбурсиз куй хиргойи қилмоқда.

(Зиндон қўшиғи.)

Бошловчи. Қулф шарақлаб, эшик очилади ва хузурига кекса зиндонбек киради.

Зиндонбон. Ассалому алайкум, муғаннийлар султони Танбурий.

Танбурий. Ва алайкум ассалом! Янглишманг, зиндонбон, бўйни, қўли боғлиқ киши Султон эмас, балки банди қулдир.

Зиндонбон. Асло, сиз ундай деманг, сиз муғаннийлар султони бўлгансиз ва бўлиб қоласиз. Бу кишанлар ўткинчидир. Сизнинг султонлигингиз шу ердаким, бундан бир ой муқаддам тупроқ остига пано бўлган бўлур эдингиз. Сизнинг ширин мақомингиз ўлим чангалидан олиб қолмиш. Мен бир кекса зиндонбон ишончим бирлан айтурманки, сиз бу укубатдан ҳам мусаффо бўлурсиз.

Танбурий. Айтганингиз келсин, ажаб эмас. Худойи таоло жаллодларнинг ҳам кўнглига раҳм солса. Муҳтарам бобо, сиз пок ниятли киши экансиз. Айтинг-чи, Санамжоннинг ҳоли не кечмакдадур?

Зиндонбон. Санамжон яхшидур, мен ўзим аҳволидан воқиф бўлиб турибман. Фақат кечаю кундуз «оҳ» тортадур. Сизга ўхшаб ғамли ва мунгли куйлайдир.

Танбурий. Мендин салом денг.

(Кўшиқ...)

Зиндонбон. Ўғлим, менинг кўнглимни ҳам ларзага солиб, кўзимдан ёшимни шашқатор қилдингиз. Бугун сизни ўз гап-гаштагимизга олиб кетурман.

Танбурий. Бу мен банди учун буюк илтифот. Лекин бир нарсадан кўрқадирман. Бу гап олампаноҳнинг қулоғига еткудек бўлса, мен ва ҳаммангизнинг бошингизни кундада кесдуруп. Мен бундан кўрқмайман, бусиз ҳам менинг бошим кундада туриптир. Сизларга жабр бўлур.

Зиндонбон. Ўғлим, сиз гоят тўғри фикр қилурсиз. Дарҳақиқат, бу гапдан олампаноҳ воқиф сиз айтгандек бўлур. Лекин бизнинг улфатларимизнинг оғзи ғунчадек юмуқдир. Биронга чурқ этиб оғиз очмайдур.

Танбурий. Мен розидурман. Фақат илтимосим бордир. Бирров Санамжонни кўрсатурмисиз?

Зиндонбон. Кўрсатурман:

Бошловчи. Гап -гаштак. Улфатлар йиғилган, Танбурий куйлайди. Кўшиқ сўнги янги куй кетади.

Танбурийга улфатлардан чексиз раҳматлар ёғилади. Улфатчилик тугагач тонгга, яқин зиндонбон Танбурийни Санамжон олдига олиб киради ва ўзи чиқиб кетади.

Танбурий. Санамжон, бормисиз.

Санам. Муҳтарам Танбурий, сизмисиз?

Танбурий. Мен, мен, бу ўша бахти қаро, кўнгли яро Танбурий.

Санам. Эй худо, висолингизни кўриш насиб бўлганига шукр.

Танбурий. Ҳа, бу қўли, бўйни занжирли, аммо кўнгли ҳамиша эркин қўллари учрашуви.

Санам. Ҳа, мен ўлай, аввало, сизни шу кулфатларга солган. Фақат мени ўзимни ўлдириб, сизни қутқариб юборишса нима қилар экан, эй, худовонда карим.

Танбурий. Бунда, албатта, сиз мени ер билан яксон қилган бўлар эдингиз. Тириклай ўлган бўлар эдим. Сизсиз

менга олам қоронғу гўристондир. Ҳозир, мана, сизнинг қаршингизда гарчанд зиндонда бўлса ҳам олам менга мунаввардек ҳис қилмоқдаман.

Санам. Сизни озгина бўлса ҳам ранжитган бўлсам, кечирасиз. Сизни кўзим қиймаганидан айтган эдим.

Танбурий. Узрингизни қабул қилдим. Энди зиндонда нима қиялпсиз?

Санам (кулиб). Нима қилар эдим? Қўли боғлиқ одам нима қила олар эди. Кўнглим тўлиб, дилимдан мунгли куй бўлиб оқмоқда. Аммо дилимни шарҳловчи создан маҳрумдурман. Дарвоқе, қўлингизда танбур, оёқда кишан. Менинг «кошонам»га қандай йўл топа олдингиз?

Танбурий. Сизнинг ҳузурингизга зиндонбон олиб келди. Тонггача уларнинг улфатида кўшиқ айтиб турдим. Сўнг сизни кўрсатишни илтимос қилдим.

Санам. Барака топсин зиндонбон.

Танбурий. Ишқилиб, шоҳга биров етказиб қўймаса бўлди.

Бошловчи. Сарой. Қуёш терак бўйи кўтарилган. Чақимси бир одам ҳовлиқиб келиб соқчилардан шоҳ ҳузурига киришни илтимос қилади.

Соқчи. Шоҳда не ишингиз бордир?

Чақимчи. Сенга айтмайман.

Соқчи. Бўлмаса сенга йўл йўқ, аравангни торт!

Чақимчи. Фақат ҳеч кимга айтмасанг, айтаман.

Соқчи. Гапир.

Чақимчи. Ҳов, зиндонбанд қилинган бетавфиқлар борки, шоҳ осмоқчи бўлиб турганда танбур чалиб ўлимни зиндонга алмаштирган.

Соқчи. Ҳа.

Чақимчи. Шуни бугун зиндонбон ўзининг гапига олиб келиб тонггача базм қилдирди. Бу менга девор қўшни. Қулоғимга ишонмай, томдан чиқиб тоғамдан қолган яқинлаштирадиган ойнак билан қарадим. Ўша! Бунинг касофати, биласизми, Султонимизнинг давлатига, қолаверса, фуқаронинг мол-жонига уради. Мен ислом йўлида ҳолисанлиллоҳ, ишқилиб, ушбу хабарни олампаноҳга етказмоқчиман. Энди менга рухсатми?

Соқчи. Маъқул, сенга раҳмат!

Бошловчи. Соқчи чақимчига рухсат берди-ю, кейинги соқчига дарҳол тутиб гумдон қилишлик ишоратини билдирди. Чунки кечаги улфатда бу соқчи ҳам бор эди.

Ўртадаги соқчи уни ушлаши билан одам бақириб юборди. Шу вақт
Шоҳ ичкаридан чиқади.

Подшоҳ. Бу не шовқин?

Чақимчи. Олампаноҳ, менинг арзим бор, сизнинг адолатингизга ҳавола, шариат учун, дини ислом учун, поклик учун!

Соқчи. Ақлдан озган, олампаноҳ.

Чақимчи. Йўқ, йўқ, мен ақлдан озган эмасман. Остонангизга адолат тарафиндан келдим. Мен ишонаман, сиз мени тинглайсиз!

Подшоҳ. Менинг ҳузуримга киритинг!

Бошловчи. Шоҳ ичкарига кириб кетади. Сўнг чақимчи
киради.

Подшоҳ. Гапир!

Чақимчи. Олампаноҳ, сизнинг амрингиз барча амалдор ва фуқаролар учун вожиб, шундай эмасми?

Шоҳ. Албатта!

Чақимчи. Амри фармонингизни бузгувчиларга жазо лозимдир.

Подшоҳ. Албатта.

Чақимчи. Энди менинг арзимнинг тингланг. Кеча зиндонбон уйида улфатларига «гап» берди. Шу «гап»ига зиндондан исломни оёқ ости қилиб гайришаръий иш тутган маҳбус Танбурийни олиб чиқиб, тонг отгунча базмида хизмат қилдирди. Танбурий зиндонда тўқилган куйларини чалиб берди. Бунинг касофати Сизнинг давлатингизга, қолаверса, фуқарога тегмасин, деган мақсадда ҳузурингизга киришни жазм қилдим. Мана бу соқчиларингиз ҳам базмда бўлгонми дейман. Мени оёқ-қўлимни кишанламоқчи бўлиб турганларида ўзингиз чиқиб қолдингиз. Менинг арзим шудир, олампаноҳ.

Подшоҳ. Сен бу гапларни не билан инонтурурсен.

Чақимчи. Каломилло ва қиличингиз дамида турган жоним билан.

Шоҳ. Чора қилурмен, сенга жавоб.

Бошловчи. Икки марта қарсак чалади. Вазир киради.

Шоҳ. Зудлик билан зиндонбоннинг оёқ-қўлига кишан солинг. Янги зиндонбон тайинланг ва менинг хузуримга олиб келинг. Дарҳақиқат, шу гаплар тўғри бўлса, ўн кишилик дор курдиринг. Эртага чошгоҳда осилади. Менинг амри фармонимни икки қилувчи киши бўлмаслиги керак менинг давлатимда.

Бошловчи. Биринчи соқчи келган одамнинг подшо хузурига кириб кетганлигидан шубҳаланиб, тезда яшириниш учун зиндонбонга одам юборади. Зиндонбон энди остонадан чиқиб келаётган эди. Шу вақт соқчи юборган чопар кириб келади.

Чопар. Муҳтарам бобо, Зокир соқчи юборди, тезда Танбурий билан Санамжонни олиб яширинар экансиз. Бўлмаса ҳозир подшо аскарлари келиб банди қилиб кетиши мумкин экан. Хўп хайр, тез бўлинг, шошилинг. Кечагини етказишипти.

Зиндонбон. Во ажаб, энди нима бўлади? Қаерга яширинсак экан. Яхшиям Танбурий билан Санамжоннинг бир зиндондалиги. Эй топдим. Бундан 20 йил аввал амир курдирган қудуқдан шаҳар ташқарисига чиқувчи ғор бор, шу ғор орқали қочамиз. Ё оллоҳ, ўз паноҳингда асрагин.

Бошловчи. Зиндонбон тез зиндонга тушиб уларни олиб чиқади ва қудуққа арқон билан бир-бир осилиб тушишади.

Танбурий. Муҳтарам бобо, бунинг ичи қоронғи зимистон-ку, қаёққа борамиз?

Зиндонбон. Бу ерда шағам бор, ёқиб мен йўл бошлайман Шаҳардан ташқарига чиқадиган йўл бор.

Танбурий. Шоҳ бу йўлни билмайдими?

Зиндонбон. Эҳтимол билмас. Отаси бундан 20 йил бурун курдирган. Унда бу бошқа шаҳарда тарбия олар эди. Фақат мен билардим бу йўлни. У бирор марта ҳам мендан сўрамаган.

Танбурий. Санамжон, сиз қўрқмаяпсизми?

Санам. Йўқ. Бобо, сиз бор, мен қўрқмайман.

Танбурий. Жуда соз. Бобо, уловимиз бўлмаса қўлда, бизни қувиб етиб олишиб дор тагига олиб келиши мумкин.

Зиндонбон. Бу кеча шу чоғ ғор ичида тунаймиз. Тунда мен подшонинг отхонасига борадиган йўлдан бориб икки от олиб келаман. Сиз иккаловинг кетаверасизлар. Мени қўяверинглар, болаларим, мен ошимни ошаб, ёшимни яшаган одамман, сизлар яшашларинг керак. Ҳали нимани

кўрдиларинг. Бундан ташқари, иккаловингнинг ҳам дилингда авлодларга мерос бўлгудек дил эритувчи куйларинг бор? Шулар ўлмаслиги керак. Менда нима бор? Мен қуруқ гавда. Ҳеч нарсам йўқ.

Танбурий. Ундай деманг, яхшилигингиз яшаши керак ўзингиз билан.

Бошловчи. Соқчилар воқеадан воқиф бўлгач, подшоҳга хабар беришибди.

Жарчилар тўзғиб қолишибди:

Одамлару одамлар!
Эшитмадим деманглар!

Сарой зиндонидан Танбурий билан Санам қочипти. Кекса зиндонбон ҳам ғойиб бўлган. Агар кимда-ким бу қочқин гуноҳкор бандаларга ўз хонадонидан жой бериб яширган бўлса, у хонадоннинг барчаси — ҳатто бешикдаги боласигача гуноҳкорларга қўшилиб осилур. Агар кимда-ким гуноҳкорлар қаердалиги хабарини етказса, бир лаган олтин билан тақдирланур!

Одамлару одамлар!
Эшитмадим деманглар!
Билмаганга билдиринг!
Кулоғига илдиринг!

Подшоҳ олам фармони шундайдир!

Бошловчи. Сарой. Яна чақимчи киради.

Чақимчи. Адолатли олампаноҳ! Зиндонбонни кўрдим. Отхона олдида кўрдим. Ярим кечада — ойдинда боришга ботина олмадим. Сизга хабарини етказишга шошилдим.

Подшоҳ. Кетавер, ушланса тақдирланурсан.

Бошловчи. Янги дор майдони. Одамлар тўпланишган. Учта дор тагида уч киши. Танбурий, Санам ва Зиндонбонлар туришипти. Фармонбардор фармон ўқимоқда.

Фармонбардор. Мамлакатимизнинг фуқаролари, бугун яна дор атрофида йиғилдингиз. Яна ўша гуноҳкорлар — Танбурий ва Санам, буларнинг ёнига осий бандаларга кўмак бўлган кекса Зиндонбон ҳам бордир. Кўриб турибсиз. Бу учалови ҳам осиб ўлдиришга лойиқ одамлардир. Лекин,

олампаноҳ бу бандаларнинг ҳолига раҳм қилиб, биттасини осиишни халойиқ белгиласин, иккитасини зиндонбанд қилишга буюрдилар. Сиз нима дейсиз, халойиқ?

Халойиқ. Иложи бўлса учалови ҳам омон қолсин.

Фармонбардор. Бундай бўлиши мумкин эмас.

Халойиқ. Ундай бўлса, ўзларидан сўранг кимни осииш кераклигини? Дилда армон кетмасин.

Фармонбардор. Маъқул. Қани, ким ўзини гуноҳкор деб ҳисоблайди

Санам. Ҳаммасидан гуноҳкор мендирман. Ожизаман... Буни ҳамма билади. Шунинг учун ожизаларнинг гўрини эркаклар гўридан бир газ чуқурроқ қовлашади. Агар мен шу бечора Танбурийни севиб қолганимни юрагимга кўмиб кетолганимда эди, бу маломатлар ҳеч кимга йўқ эди. На зиндонбон, на Танбурий дор тагига келарди. Мен шунин билардим, не қилай, юрагимнинг буюргани шу. Ожизалигим шу ерда билинди. Севгимни бўғиб ташлай олмадим. Шоҳнинг басавлат ва қудратли гавдасидан шу бир камсуқум бир мусофирни афзал кўрдим. Чунки бу йигит ишқ ва мусиқа бобида султондир. Шоҳ учун мен фақат эрмак бўладирман, холос. Шу боис мен ўзимни энг гуноҳкор ҳисоблайман. Мени осинг!

Танбурий. Йўқ, халойиқ, энг гуноҳкори мен. Агар мен бу юртга келмаганимда, танбур чалиб қалбини эритмаганимда эди, бу савдолар йўқ эди. Бундан ташқари, бу бир муштипар ожизадир. Ожизани осмоқ ҳар қандай жаллодларнинг ҳам юрагини ларзага келтиради. Ахир уларнинг ҳам ожизалари йўқдур дейсизми? Бор, албатта! Кўз ўнгизга келтириб кўрингчи. Шунинг учун мени осинг.

Зиндонбон. Эй халойиқ, буларнинг ичида энг гуноҳкори мен. Хабарингиз бор, бундан бир ой олдин булар дордан қолдирилиб, зиндонбанд қилинган эди. Танбурийни мен «гап»имга олиб чиқиб, шу маломатларга қолдирдим. Бундан ташқари, бу иккалови ҳам навқирон, яшаши керак. Юрагида неча-неча авлодга еттувчи куйлар бор. Шулар ҳаққи, мени осинглар. Мен ошини ошаб, ёшини яшаб, шарти кетиб, парти қолган чолман. Қолган ўн-ўн беш йиллик умрим бўлса, шулар учун кечдим шу умримдан.

Фармонбардор. Сиз нима дейсиз, халойиқ!

Бошловчи. Халойиқ жим. Мамлакатнинг энг кекса донишманд чоли ўрнидан турди. Бу чолнинг фикрларига

подшо ҳамиша қулоқ соларди. Донишманднинг гапи билан неча марта жангларда голиб чиққан эди.

Чол. Халойиқ ва амирлар, мен бундай дейман. Бу уч гуноҳкор бандаларнинг гуноҳи бир-биридан ниҳоятда оғир экан. Шу сабаб учалови ҳам ўлим ҳукмига лозимдир. Шоҳим, менинг бир ўтинчим бор. Бу шундай: зиндонбон чолни ўла-ўлгунча зиндонга ташланса, ўзи ўша ерда чириб ўлиб кетади. Бу иккаловининг гуноҳи оғирроқ, булар иккисининг ўлиги ҳам, тириги ҳам шу ерда бўлмаса. Бунинг учун иккисини алоҳида-алоҳида отнинг терисига оёқ-қўлини боғлаб солиб, устидан тикиб, асов отнинг думига боғлаб, чўлу биёбонга ҳайдаб юбориш керак. Жасади кўз кўрмас жойларда қолиб кетсин. Буларнинг ўлиги касофати ҳам олампаҳоқ давлатига, қолаверса, фуқарога уради. Шу маъқулмидир?

Халойиқ. Маъқул.

Чол. Амирлар, олампаҳоқга таклифини етказинг. Бу ишга ўзим бошчилик қилурман.

Бошловчи. Чол уйига қайтгач, орқасидан кекса хофиз кирди.

Хофиз. Бобо, бир нарсани сўрамоқчи бўлиб кирдим. Сиз билан ота -бола бўлиб кетганмиз, биласиз. Бу икки мусиқа аҳлига бунчалик қаттиқ жазо таклиф қилдингиз.

Чол. Буларга бўлак чора йўқ.

Хофиз. Бирор тадбир қилиш мумкинмасмиди?

Чол. Бундан бошқа тадбир йўқ, тилингга тугун тушса, бу тадбирнинг ҳаёт эканлигини айтаман.

Хофиз. Каломилло ўртада, тилим тугун.

Чол. Бу бундай: таклифим подшога маъқул келипти. Эртага бу ишни амалга оширамиз. Бу икки навқирон мусиқачиларни от терисига тиктириб, бўшроқ узилиб қолиши мумкин бўлган арқон билан чўли биёбонга ҳайдаймиз. Одамлар тарқалганда орқасидан иккита отлиқни югуртираамиз, узилиб қолган жойида уларни озод қилиб, иккаловини бирлаштириб, иккита отга миндириб, Бухоро томонга жўнатиб юборамиз. Булар омон қолишса ажаб эмас.

Хофиз. Офарин, устоз, тадбирингиз ниҳоятда тўғридир.

Чол. Сен иккита яхши отни тайёрла, икки хуржунни қўзи-қўчқор думбасига тўлдир. Чўлда думбадан бир кап, бир кап отнинг оғзига солиб турса от ҳоримайди. Икки хуржун талқон тайёрла. Булар ҳаммаси шу Танбурийнинг сенга ўргатган мақомлари ҳаққи.

Ҳофиз. Хўп бўлади, тақсир!

Ҳа, Танбурий омон бўлса, яна қолган мақомларни ҳам халққа бериб кетади.

Бошловчи. Чўл. Танбурий билан Санам бир қудуқ тепасига келишган.

Санам. Танбурий, сиз менга ростданам бугун пир бўлиб қолдингиз. Қаранг, дунёда қандай меҳрибон одамлар бор-а! Агар ўша одамлар бўлмаса, чўл ўртасида шу қудуқни ким қазиган бўларди. Агар меҳрибон одамлар бўлмаса, бизнинг ҳолимиз нима кечарди-а? Зиндонбон чол нима бўлганикин?

Танбурий. Билмадим, албатта, зиндонга ташланган бўлса керак. Бизни қутқарган чол омон бўлса, уни ҳам қутқаради. Қандай тадбиркор чол-а? Худойи таоло шунинг учун ёшини узун қилиб қўйипти. Халқ дилини овлаб юргани учун. Кўп дуоси кўл, дейишади-ку! Қанча-қанча одамларни қутқариб қолганикин? Умрингга яна юз йил умр қўшилгур чол танбурни ҳам хуржунга солиб юборипти.

Санам. Барақа топсин чол!

Танбурий. Хоразмда мақом олти яримта бўлиб қолди-да. Қолганини ўргата олмадим. Ўша куни дор тагида дилимга бир куй тўлқини келди. Бу куйни «Пашрави дор» деб атагим келди. Ҳозир хуржундан танбурни олиб чалиб бераман.

Санам. Олинг, Танбурий, куйган ҳам қўшиқчи, суйган ҳам, бир куйлашайлик?

Танбурий (*хуржундан танбурини олиб созлай бошлайди*). Бухорода, насиб қилса, ҳамма мақомни ўргата олсам, ўлсам армоним йўқ эди. Мана, тингланг. (*Жўр овоз бўлиб қўшиқ айтишади.*)

Бошловчи. Танбурий билан Санам не-не уқубатлар билан Бухорога етиб келишади. Хон уларни яхши қарши олади. Улар сарой мусиқачиларига мақом ўргатишга тушишди. Олтита мақомни ўргатгач, уларнинг умри тугаб вафот этишди. Шунинг учун Хоразм мақоми олти яримта, Бухоро мақоми олтита бўлиб қолган экан.

1972 йил 19 январь

НАВОИЙ БИР КУНИ

(Ривоят-пьеса)

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Мир Алишер

Ҳусайн Бойқаро

Ўнг қўл Бек

Чап қўл Бек

Элчи

Мулозим

Оқ Соқол

Қора Соқол

Жарчи

Ривоят воқеи бўлган бўлса, Ҳирот ва Балхда кечади. Бўлмаган бўлса...

Муаллиф. Муҳтарам дўстлар, Ҳазрати Алишер Навоий ҳақида кўп ривоят ва афсоналар халқ орасида авлоддан авлодга ўтиб юради. Уларнинг баъзилари халқ оғзаки ижодининг тўпловчи олимлари томонидан бизнинг давримизда нашр қилинмоқда. Булар тарихий манбаларда бўлмаслиги мумкин. Шундай афсоналарнинг бирини Ойбек «Гули ва Навоий» достони қилиб ёзган.

Достон бошларида Ойбек шундай ёзади:

Афсонанинг кўпдир қуруғи,

Ҳақиқатнинг баъзан уруғи.

Уюм-уюм тош ичра гўё,

Бир гавҳардай беради зиё.

Мен ҳам Ҳазрати Алишер Навоийга ҳурматим сифатида қулоғимга чалинган бир ривоятни кичик саҳна асари қилдим. Унинг номини «Навоий бир куни ...» деб атадим.

І КҰРИНИШ

«Муножат» куйи янграмоқда. Вазирлик тахт атрофида саф тортиб туришибди. Тахт бўш. Мулозим киради.

Мулозим. Муҳтарам сарой аҳли! Вазири аълам Низомулмулк Мир Алишер ҳазратлари ташриф буюрадилар.

(Ҳамма бир-бирига қараб сергакланиб таъзим-ла ҳозирланади. Мир Алишер вазирлик либосида кириб келадилар, беклар таъзим бажо қилиб салом берадилар.)

Мир Алишер. Ваалайкум ассалом ва раҳматуллоҳ *(Тахтга келиб ўтиради. Унг тарафидаги бек таъзим ҳолидан ўзгармайди)*.

Бек. Вазири аълам Мир Алишер! Саройда оизни элчилар кутмиш.

Алишер. Қай юртлардан экан?

Бек. Така Ёвмут туркмандан.

Алишер. Тилаклари не эмиш?

Бек. Тилаклари ғоятда муҳим, фақат Вазири аълам жаноб олийларига айтурлиқ, дедилар.

Алишер. Маъқул. Унда элчилар оқсоқолига рухсат!

Мулозим *(кўриниб)*. Лаббай!

Бек. Така Ёвмут элчилар оқсоқолин чорланг!

Мулозим. Фармонингиз бажо бўлғай.

(Чиқиб кетади ва тезда туркман элчисини бошлаб киради.)

Туркман элчиси. Ассалому алайкум *(тиз чўкиб, таъзим қилиб Алишерга рўбару бўлиб ўтиради)*.

Алишер. Ваалайкум ассалом ва раҳматуллоҳ! Келинг, элчи бобо, қадамларингизга ҳасанот. Юртларингиз тинч- омонми? Фарзанди қобилларингиз, набираларингиз Оллоҳнинг паноҳида хотиржамми?

Элчи. Шукр. Ҳазрати Мир Алишер бутун бир эл-юрт, халқнинг тили ва дили бўлиб келдим. Мен Туркманий тахаллуси билан ашғорлар битурман.

Алишер. Ҳа, ҳа, эшитганим бор. Нурнепес Туркманий шундай *(бир байт шеър ўқийди)*.

Элчи. Худди шундай, офарин.

Алишер. Шоир шоирнинг олдинда тиз чўкмоғи ножоиздир. Келинг, менинг ёнимга ўлтиринг.

Элчи. Вазири аълам ёнинда ўтирмақ мендек элчига мумкин эрмасдир.

Алишер. Мен вазирликни, сиз элчиликни бир фурсат унутиб, икки шоир рўбарў ўтирайлик. Розимисиз?

Элчи (*хурсанд*). Албатта розиман.

Алишер. Икки курси келтирилса.

Бек. Икки курси!

(Мулозим икки курсини келтириб қўяди. Ўртада безакли думалоқ стол ҳам қўйишади. Алишер ва элчи рўбарў ўтиришади. Мушоира бошланиб кетади. Навоий ва Туркманий ўз шеърларидан ўқишади.)

Алишер. Хўш. Нурнепес, ҳаётнинг қай жабҳалариндан сўрашмоқ мумкин?

Элчи. Эй, мен ҳаётнинг ана шу қийин ва оғир сўқмоғиндан бир сўров билан келдимким, бунга фақат сиз халқнинг дили ва тили бўлган алломаи уламо шоир сифатида идрок қилгайсиз ва тўғри тушунгайсиз деб бошимни кундага қўйиб келдим.

Алишер. Не экан у халқнинг сўрови?

Элчи. Халқнинг сўрови Ҳусайн Бойқаро мамлакатининг тасарруфидан чиқиб, ўзи мустақил Така Ёвмут туркман хонлиги бўлиб яшамоқликдир.

Беклар бир-бирига ҳайратланиб қараб олишади.

Алишер. Халқнинг иродаси шундайми ёки айрим бекларнинг иғвосими?

Элчи. Бутун халқ шуни истайдир.

Алишер (*ўйлаб*). Анча мушкул муаммо. Беклар, сизлар не дейсизлар?

Биринчи Бек. Бу олампаноҳ Ҳусайн Бойқаро ҳазратларига исён. Бу Оллоҳнинг иродасига қарши турмоқлик. Бу юртларни Жаҳонгир Абусаид худонинг иродаси Алининг қиличи бирлан бирлаштирган ва қудратли мамлакат бунёд қилганлар. Туркманларнинг пешонасига азалдин қум-саҳрода яшаб, чорва билан шуғулланиш, подшоҳимизнинг черикларига Така Ёвмут аргумоқларини етказиб бериш битилган. Шунинг учун элчининг сурови бекор деб билурман, Вазири аълам Низомулмулк Мир Алишер!

Алишер (*иккинчи бекка*). Сиз не дерсиз?

Бек. Ўнг қўл бекимининг айтқонлари ўринлидир. Саҳройи халқ қандай ўзи ҳокимлик қила олади. Аждод-авлоди куллиқда ўтган бўлса. Хат -саводи бўлмаса. Хон ўтирадиргон жойи – тахти йўқ эрса. Унда олампаноҳимиз юбортиргон хону бекаримининг аҳволи руҳияти не кечади. Уларни дорга тортадиларми? Йўқ. Бу Оллоҳнинг иродасига қарши бормоқликдир. Бу совуқ ва мудҳиш хабарни келтурган мана бу сапчабошни танидан жудо қилмоқ жоиздир.

Алишер. Дуруст. Сиз не дейсиз, муҳтарам элчи Туркманий.

Элчи. Вазири аълам, мен икки бекнинг фикрларини рад этурман.

Алишер. Нечук?

Элчи. Нечук мулким. Куръони шарифда шундай гаплар бор. Машрик ҳам мағриб ҳам Оллоҳ мулкидир. У ўзи хоҳлаган кишиларни ҳақ йўлига ҳидоят қилади, деган. Бизнинг юртимизга Оллоҳ мустақилликни солиб, эрклик нуридан баҳраманд қилмоқликка иноят этмоқда. Энди яҳши отларимиз туфайли инсон зоти кул бўлиши керак, деган фикрнинг ўзи Оллоҳга шак келтирмақликдир. Нега деганда Оллоҳ бундай деган: От зоти ҳамиша эллар хизматинда, биз албатта яҳши қўшинлар сифатинда отлар билан савф қилиб турамыз. Илмаърифатга келсак, албатта, гўр йигитларни Бухорои шарифда, Самарқандда, Ҳиротда, Бағдодда ўқитиб мулло қилғаймыз. Мустақил хон бўлмагунумизча биз куллиқдан чиқмаймыз. Халқ жунбиушда, агар куч ишлатилса, кўп қон тўкилгай. Инсон зоти табаррук, унинг ҳар бирини Оллоҳнинг паноҳинда сақламоқ жоиздир.

Алишер. Така ёвмутларнинг ўз султонлигин тузиб, ўз салтанатларига эга бўлгонлиги тарих китобларинда битилмиш. Қолаверса, Гўрўгли султон ҳам туркман султонларидан биридир. Туркман қавми шундай қарорға келгон экан. Уни олқишламоқ керак.

Ўнг Бек (*хотиржам*). Сўз қотмоқлик одобдан эрмасдир.

Чап Бек. Ҳазрати Алишер!

Алишер (*хотиржам киноя қилиб*). Муҳтарам бек... лаббай... бирор юмуш буюрадиларми?

Чап Бек (*тушуниб*). Афу этгайсиз.

Алишер. Сарой аҳли, муҳтарам элчилар! Подшоҳимиз олампаҳоқ Султон Хусайн Бойқаро узоқ ва олис сафарга кетишдан олдин менга фармон берганларким, мен йўғимда Мовароуннаҳрда сиз шоҳсиз, сизнинг ҳар бир фармонингиз менга муборақдир, дебдурлар. Шунинг учун бутун айтадирган фармоним шулки, Султон Бойқаро салтанатининг тасарруфиндаги Така Ёвмут туркман юрти озод деб эълон қилинади. Ўзга Султон тайинлаб, Туркман султонлиғи деб юритилади. Улар ўз туркман фарзандлариндан Султон кўтарадилар. Биз билан яхши кўшничилик: савдо-сотиқ, илми маърифатни элчилар орқали шартномалар билан яхши муносабатда олиб борадилар. Бир-бирларига босқин ва талон- торож қилмайдилар. Фаразли ниятда воқеанавис-хуфиялар юбормайдилар. Султонимиз томонидан тайин этилган беклар, мирзалар ва бошқа касб-кордаги кишилар истақларига яраша иззат-икром билан мол-мулкларини бутун сақлаб, ўз юртларига қайтарадилар, қолган ҳамма гапларни элчилар орқали ҳал қиладилар. Фармон зарварақларга битилиб, элчи жаноб Нурнепес-туркманийга топширилсин!

Элчи. Алишер озод туркман халқи номидан то қиёматгача сизга ҳазор ташаккур! Бу фармон билан сиз минглаб ҳазар навкарлари, фуқаро, гўдақлар жонини сақлаб қолдингиз. Бўлмаса, қирғинга бормоғи ҳеч гап эмас эди (*таъзим қилади*).

Алишер. Туринг, шоирга шоир таъзим ноҳоиздир. Мулозимлар, элчиларни ҳурмат- эҳтиром ила кузатиб кўйинглар. Юртларига омон етсинлар.

Беклар сўзсиз газабланишади.

Элчи (*чиқаётди*). Қани энди, жаҳондаги шоҳу вазирлар Сиз-дек адолатли бўлса! Ҳар ким ўз юртининг эгаси бўлган бўлур эди.

Алишер. Шундай замонлар келур. Хайр, шоири замон!

Элчи. Хайр! (*Алишер элчини кузатиб чиқади*).

Ўнг Қўл Бек билан Чап Қўл Бек бир-бирига яқин келади.

Ўнг Қўл Бек (*сирли*). Ҳей, бек, менга қара, илгари эътибор қилмас эрканман.

Чап Қўл Бек. Ҳа.

Ўнг Қўл Бек. Бу шоир дегани ғирт аҳмоқ бўлар экану. Вой, чумчуқнинг калласича мияси йўқ экан-а. Туркманга озодлик берворди-я! Буни Султон Абусаид Мирзо қанча жангу

жадал билан босқин қилиб тиз чўқтирган экана. Бобом иштирок этган экан. Вой, хом калл-еей.

Чап Қўл Бек. Тўғри айтасан, шоирлар девонароқ бўлади. Бир сополнинг синигини топиб қолса, бу бир гўзалнинг қўли бўлса керак, деб силаб ўтиради, дерди қози калон. Шунинг учун шоир аҳли газалини тингланг-у, ўзини салтанатга яқинлаштирманг, дерди. Тўғри айтаркан. Султоним, мактабдошим деб вазир қилиб олдилар. Мана оқибат. Бутун туркманга жавоб берворди-я. Соғин сигир кетди-я!

Ўнг Қўл Бек. Нимасини айтасан, мен бўлганимда, бош кўтарганининг ҳаммасини қиличдан ўтказиб, қонидан лой қилиб, томсувоқ қилардим. Томлар лола очилгандек қип-қизил бўларди. Туркманнинг қуруқ ери, қуми, кўли, саҳросининг ўзи мамлакатимни қиёматгача боқарди. Султоним келади-ю, худо хоҳласа, дорга тортади.

Чап Қўл Бек. Тўғри, бўлмаса, бу чумчуқ калласи ҳали кўп бемаъқулчиликларни қилади. Оҳ, туркман отлари, учқур! Энди йўқ. Уларни бизга эмас, қалмиққа сотади. Улар бизга хужум қилади. Ўзини ҳам тобе қилади. Вой, вой! Бу бедодликка нима дейиш мумкин? Салтанатни раҳмдиллик билан бошқариб бўлмайди. Салтанатни қилич, дор, қирғин асрайди!

Алишер кириб келди. Булар таъзим қилишди. Алишер тахтга ўтирди.

Ўнг Қўл бек. Ҳазратим, ғоят улуғ саховатпешалик қилдингиз. Бир юрт зулм ва истибдоддан озод бўлди.

Чап Қўл Бек. Боя сўзлаганимда анча калтафаҳмлик билан сўйлаган эканман. Бундай идрок қилиб кўрсам, сизнинг фармонингиз ғоятда олижаноб экан.

Мулозим кирди.

Мулозим. Вазири аълам. Балх вилоятиндан келган вакиллар руҳсат сўрайдишлар. Руҳсатми, фурсатми.

Алишер. Икки улуғига руҳсат!

Иккита чол киради. Бири узун оқ соқол, иккинчиси қора патак соқол. Тиз чўкишади.

Оқ Соқол. Ассалому алайкум, олампаҳо!

Алишер. Ваалайкум ассалом ва раҳматуллоҳ. Келинлар, азизлар!

Оқ Соқол. Балх вилоятинда очарчилик.

Қора Соқол. Хут- ют келди. Совуқ қаттиқ қаҳрига олди. Чорва буткул ҳаром қотди совуқда. Эл тирқираб қочмоқда. Қишдан беҳол чиққан эдик. Йўл-йўлакай ордан ўлганлар кўп. Дон-дунлар тугаган. Халқни Оллоҳ асрасин паноҳида. Шоҳлар Оллоҳнинг ердаги соясидир, демушлар. Султонимиз сафарда эканлар. Сиздан нажот истаймиз.

Алишер. Ҳа, бу йил илон йили. Илон йиллари шундай кўнгилсизликлар кўп бўлур, демишлар. Тангрим инояти бирлан бирон тадорик кўрурмиз.

Оқ Соқол. Ҳазрат, раҳмат! Бизлар, майли, озми-кўпми тангрим насиб этганини кўрдик. Лекин норасида гўдаклар нон деб чинқираётганини кўриб, қўлига тушган нарсани чайнаб ташлаётганларини кўриб чидай олмадик. (*Кўзига ёш олади.*)

Алишер. Умум Балх вилоятида қанча аҳоли бордир?

Оқ Соқол. Чамаси 12 минг бордиров бола-бақра билан.

Алишер. Яхши. Бўлмаса бундай. Менинг ихтиёримдаги кўйдан 24 мингини Балхга етказиб, ҳар бир жон бошига 2 донадан улашилсин. 35 минг қоп буғдой берилсин. Туя, арава, от- уловлар билан зудлик билан етказилсин.

Қора Соқол. Тангрим бизга сиздай меҳрибон инсонни Вазири аълам қилганидан ҳазор шукр.

Оқ Соқол. Ҳазратим! Бу омонатларни бизга қанча муддатга бергайсиз. Биз, албатта, бу яхшиликларни ортиги билан қайтарурмиз.

Алишер. Муддатими... муддати Султоним Ҳусайн Бойқаро ўлганларидан кейин қайтарасиз.

Оқ Соқол (*ҳайрон*). А?!

Қора Соқол (*ҳайрон*). А?!

Алишер. Ҳа, ҳа. Султонимиз вафотларидан кейин қайтарасизлар. Мана, сарой аҳли ҳам эшитиб кўйсин. Сизларга рухсат! Энди тез халққа емак етказишга шошилинлар. Ҳар дақиқа ғанимат. Одамлар жони омон қолсин. Овмин, йўлларингиз оқ, сафарингиз беҳатар бўлсин! Оллоҳу акбар.

Ҳамма. Оллоҳу акбар! (*юзига фотиҳа тортади*).

Вакиллар туриб, хурсанд, тез чиқиб кетишади. Мулозим киради.

Мулозим. Айтганингиз тайёр!
Алишер. Жуда соз!

Мулозим ва Алишер чиқади. Ўнг қўл Бек билан Чап қўл
Бек бир-бирига яқин келади.

Ўнг қўл Бек. Мана, вазири аъламнинг нияти султонни тезроқ ўлдириб, ўрнига шоҳ бўлмоқлик экан. Салтанатни парчалаб, кучсизлантирмоқчи. Туркман кетди.

Чап қўл Бек. Жуда тўғри. Ҳаммани олдида айтди-я. Султон ўлгандан кейин қарзни берасан деб. Вой тавба, одам шу даражадаям юзсиз бўладими?

Ўнг қўл Бек. 24 минг қўйини берворди-я. Ўзи нима қилади?

Чап қўл Бек. Подшоҳ бўлса Султонимнинг мулки унга ўтади-да.

Ўнг қўл Бек. Жуда айёр, фирибгар экан-а? Буни тезроқ султонга чопар орқали етказмасак, салтанатни хонавайрон қилиб юборади.

Чап қўл Бек. Эртагаёқ жўнатамиз. Бу гапдан кейин албатта шоир боши сапчадек узилади. Вой сени ёзган ашъорингдан ўргилдим!

«Кеча келгумдир девон ул сарви гулрў келмади».

Битта жононни қошига келтиролмаган салтанатни бошқарардим.

Навои киради. Беклар таъзимда.

Ўнг қўл Бек. Вазири аълам, сиздек меҳрибон инсон 100 йилда бир таваллуд топса керак!

Чап қўл Бек. Худди шундай. Танграм бошингизни тошдан қилсин!

II КЎРИНИШ

Сарой. Ҳусайн Бойқаро тахти бўш. Жарчи жар чақириб ўтади.

Жарчи. Султон Соҳибқирон Ҳусайн Бойқаро салтанатининг боёнларию аъёнлари! Амирларию беклар! Мулозимлару, эшик оғаларию мирзолари! Миршабларию соқчилари, эшитмадим деманглар!

Олампаноҳ султонимиз соҳибқирон Ҳусайн Бойқаро ғалабаю тантана, омонлик ва совғаю тортиқ билан Дорулсалтанатга кириб келмоқдалар!

(Карнай-сурнай, ноғора овози келади.)

Ҳамма Султонимизни кутиб олмоққа пешвоз чиқсин! Адолатпеша султонимиз ўз фуқароларига омонлик тилаб, уларга кўп мурувват кўрсатгайлар. Жангда ўлжа олинган ашёларни инъому тортиқ этгайлар!

Мир Алишер Ўнг қўл, Чап қўл Беклари билан кириб келишиб Султонни кутишади. Тантана овози янада баландланади. Ниҳоят, Султон Ҳусайн Бойқаро ёнида аъёнлари билан кириб келади. Ҳамма таъзимда, кутади. Навоий бориб кучоқ ёзиб кўришади.

Алишер. Азизим, Султоним, ғалабалар муборак! Сизни соғ-омон кўрганамдан бошим осмонда

Сизга тангрим жаҳонгир Амир Темур ғолиблигини ато қилган. Сиз ҳеч қачон енгилмагаймиз. Сиз ҳамиша ғолиб қайтгайсиз. Сарой аҳли сизни соғинч ва интизорлик билан кутмоқда.

Ҳусайн Бойқаро. Алишер, дўстим. Соғиндим. Сиздек Вазири аълам борлигидан хурсандман.

Сиз менинг қанотимсиз.

(Халққа мурожат қилиб.)

Азиз жамоа, аҳли аъён! Фуқаро! Бизга бостириб келган душманни қувиб, ўз уясинда мажақ қилдик. Боши майдаланган илондек тўлғаниб қолди. Энди асло бош кўтармагай. Подшосини дорга тортидик. Ўзидан янги подшоҳ кўтардик.

Иншооллоҳ биз билан энди аҳил ва иноқ яшагай. Ҳар йили бож тўлаб тургай.

Энди дорулсалтанатда бир ҳафта ғалаба нашидаси эълон қиламан! Ботирлик қилганларга туҳфа- инъомлар тортиқ қилингай.

Ғалабани биринчи мадҳ этиб, ҳофизлар куй бошласин. Алишер, аввал сиз, яъни ғазаллардан ўқинг, соғинганман!

Алишер. Бажонидил. Султоним, андак фурсат беринг, яъни битукларни олиб келай.

Ҳусайн Бойқаро. Мулозим келтиргай.

Алишер. Ҳали оққа кўчирилмаган. Ҳўлайманки, қоғозлар орасиндан ажратиб топа олмас. Ҳзим...

Ҳусайн Бойқаро. Унда, сабрсизлик билан кугурман.

Алишер чиқади Ҳнг қўл ва Чап қўл беклар Ҳусайн Бойқаро олдиға тиз чўкиб ер ўпишади.

Ҳнг қўл Бек. Олампаноҳ, бир қошиқ қонимдан кечинг. Мен сизға саройдаги нохуш хабарлардан мактуб юбормоқчи эдим. Юборолмадим. Хабарчим тўсатдан шол бўлиб қолди. (*Қўйнидан қоғоз узатади.*) Шунга ҳаммасини ёзганмиз.

Чап қўл Бек. Ҳа, иккаламиз имзо чекдик.

Ҳусайн Бойқаро. Майли, қоғоздаги гапни ўқирман. Лекин ўз оғзинг билан қисқа, лўнда қилиб тушунтир, нима гап?

Ҳнг қўл Бек. Гап шундаки, Мир Алишер туркманларға озодлик бериб, сизнинг тасарруфингиздан чиқариб юборди. Сизни катта хазина дарёсидан маҳрум қилди.

Ҳусайн Бойқаро (*ўйчан*). Майли. Яна қандай гап?

Чап қўл Бек. Яна Балх вилоятида хутда ют бўлгани учун 24 минг қўй қарзға берди. 10 минг қоп буғдой берди. Улар бу омонатни қачон қайтарурмиз, деб сўраганда, подшоҳ ўлгандан кейин, деди. Сарой аҳли эшитди. Бу шум ниятдан ҳамма таажжубда.

Ҳусайн Бойқаро (*ҳайрон*). Рост айтурмисиз?

Икки бек қўйнидан «Қуръон» китобини олиб, ўпиб, пешонасига суртади.

Ҳнг қўл Бек. Ёлгон сўйласам, мана шу «каломулло» урсин.

Чап қўл Бек. Ёлгон гапирсам, Қуръон урсин.

Ҳусайн Бойқаро (*ўзича ўйлаб*). Тавба, Алишерға ўлимим нима учун керак бўлиб қолди? Ёки ўрнимға Султон бўлмоқчимми? Бундай совуқ ният чиқишиға сира ақлим бовар қилмаяпти, тавба! Сағал совуқроқ кўришгандай бўлдими? Йўқ... У ялтоқликни билмайди. Самимий эди шекилли... Нима учун туркманларға озодлик бериб юборди, қизик. Ёки уларға хон бўлмоқчимми, йўқ... Ҳнта туркманға хон бўлгандан ўзининг вазирлиги аъло эмасми? Ҳай, келсун, аниқлармиз (*бекларға*), яна қандай гаплар?...

Ўнг қўл Бек. Салтанатга ларза солувчи гаплар ҳозирча шулар, қолганлари майда-чуйда ўткинчи.

Чап қўл Бек. Худди шундай...

Хусайн Бойқаро. Садоқатингизга балли, туринглар!
(Улар ўрнидан туриб, аввалги ҳолатларида таъзим қилиб туришади.)

Мулозим. Олампаноҳ, ҳофиз ва раққосалар тайёр.

Хусайн Бойқаро. Ижозат.
(Музыка, қўшиқ, раққосалар хиром айлаб Султон олдида рақс тушишади.)

Хусайн Бойқаро тахтга ўтириб ҳузур қилади. Рақс тугагач, мулозим киради.

Мулозим. Олампаноҳ, Вазири аълам Низомулмулк Мир Алишер ижозат сўрайдурлар. Рухсатми, фурсатми?

Хусайн Бойқаро. Рухсат.

Алишер Навоий қўлида ўроғлиқ қоғоз билан киради.

Алишер (таъзим қилиб). Султоним, келтирдим. Янги битуклардан.

Хусайн Бойқаро. Ҳазаллармидур?

Алишер. Ҳа, ҳам ғазаллар, ҳам рубойлар, фардлар, туюқлар.

Хусайн Бойқаро. Бас! (Машишоқлар тинади, рақслар тугайди.)

Мир Алишер, ҳозир мен эшитган хабарлар ғоятда ташвишга солди. Қандай қилиб катта бир вилоятга менинг раъйи ихтиёримсиз озодлик бериб юбордингиз. Ахир туркман эли бизнинг соғин сигиримиз эди-ку?!

Алишер. Султоним, ўша соғин сигир қисир қолиб, суддан чиққан экан. Шунинг учун пақирни тепиб, дилни вайрон қилмасдан олдин рухсат бердим. Иншооллоҳ, оқибати хайрли бўлғой. Ўтган йили ҳам сизга мурожаат этганида кўрурмиз деб эдингиз.

Хусайн Бойқаро. Тўғри қилибсиз. Ҳа, кўп вақтдан бери тўпалон, кўзғолон бўлиб, суддан кўра қон ичилаётган эди. Идрокингиз ва жасоратингизга тасанно!

Бизга шу икки дарё оралиғи— Мовароуннахр ва Хуросон ҳам етиб ортгай.

Алишер. Султоним, ожиз қулингизнинг бошини кўкка кўтардингиз. Сизга Оллоҳ ҳамишалик саодат ато қилғай. Султонлар ўзгалар юртига кўз тикмай, ўз салтанатини кўриқлаб, ободлигини таъмин этсалар, бундай султонлар то қиёмат Оллоҳ олқишига мушарраф бўлғайлар. Иншооллоҳ.

Ўнг қўл Бек (ўзича). Султон ҳам айнапти. Ҳадемай салтанат тутдай тўкилади.

Чап қўл Бек (ўзича). Туркман эли майли. Султоннинг этагининг учи куймайди. Энди ўз жонига қасд қилганига қандай қарар экан. Шунга ҳам лоқайд қараб қўл силтаса, унда бу саройдан кўра бозорда ҳожатхона тозалamoқ маъкул.

Хусайн Бойқаро. Мир Алишер, яна бир таажжуб ишки, сизга менинг ўлимим нечук керак бўлиб қолди? Сиз очларга қўйлар инъом этиб, «Султон ўлиmidан сўнг берарсизлар», дебсиз, тўғрими?

Алишер. Тўғри, Оламpanoҳ. Тўғри етказишипти.

Хусайн Бойқаро. Бу қилмишдан муддао не эди?

Алишер. Оламpanoҳ, Султоним! Бу синоатни бу ерда сўз билан тушунтирмақ бир оз мушкул. Шунинг учун ўша беклар ва сиз аёнларингиз билан Балхга борурмиз. Синоат ўша ерда аён бўлғуси.

Хусайн Бойқаро. Ҳай, маъкул. Балхга сафар эълон қилинсин!

III КЎРИНИШ

Балх шаҳрининг майдони, халойиқ тўпланган. Минбарга Султон Хусайн Бойқаро, Алишер Навоий, Ўнг қўл Бек ва Чап қўл беклар карнай-сурнай, ноғора тантанаси билан келишади.

Жарчи. Халойиқ! Балх вилоятининг боёну аёнлари. Бугун подшоҳимиз Султон Хусайн Бойқаро Балх вилоятига муборак қадамлари ила ташриф буюрдилар?

Овозлар. Пойи қадамлари қутлуғ бўлсин!

Жарчи. Оламpanoҳ подшоҳимиз Балхдаги хут ойиндаги ютдан ғоятда қайғу чекиб, ўз фуқароларини улуғ зафардан сўнг аҳволи руҳиятидан хабардор бўлғони келибдилар.

Халойиқ. Олампаноҳимизга ҳамиша зафар ёр бўлсин!
Олам тургунча турсунлар!

Ҳусайн Бойқаро. Иншооллоҳ!

Овозлар. Иншооллоҳ!

Жарчи. Халойиқ! Хут ойиндаги ютда эл ночор, болалар оч қолганда Вазири аълам, Низомулмулк Мир Алишер Навоий 24 минг қўй, 10 минг қоп бугдой қарзга берган эдилар. Ҳозир Мир Алишер қарзларини қистаб келиптилар. *(Ғала-ғовур орада қарз сўраб борган Оқ Соқол билан Қора Соқол келиб, таъзим қиладилар.)*

Оқ Соқол *(Ҳусайн Бойқарога)*. Олампаноҳ, бир қошиқ қонимдан кечинг, мен ҳақиқатни айтай.

Ҳусайн Бойқаро. Ижозат.

Оқ Соқол. Халойиқ! Улуғ вазиримиз бизга қўю ғаллани қарзга берган эдилар, қачон берамиз, деганда, Подшоҳ вафотидан сўнг, деган эдилар. Тўғрими, ҳазрати Алишер!

Алишер. Худди шундай.

Оқ Соқол. Халойиқ, мана, олампаноҳимиз— ҳамиша музаффар Соҳибқирон Султон Ҳусайн Бойқаро соғ-омон ўз фуқароларидан ҳол сўраб турибдилар. Тўғрими?

Халойиқ. Тўғри!

Оқ Соқол. Халойиқ. Ютдан омон- эсон чиқиб олдик. Улуғ подшоҳимизга ҳазор раҳмат!

Халойиқ. Ҳазор раҳмат!

Оқ Соқол. Халойиқ, келинг, олампаноҳ Султонимиз Ҳусайн Бойқарони бир дуо қилайлик, умрлари узун бўлсин!

Халойиқ. Илоҳо омин!

Оқ Соқол. 100 га кирсинлар!

Халойиқ. Илоҳо омин!

Оқ Соқол. Қиличлари Ҳазрати Алининг қиличидек кескир, ўзларига Соҳибқирон Амир Темур боболарининг музаффарлари ато қилсин, омин! Мир Алишер ана ундан кейин қарзларини сўрасалар, ул лафзларида турган бўладилар. Шундайми, улуғ вазир.

Алишер. Халойиқ, менинг тилагим ҳам худди шундай. Олампаноҳимизнинг умрлари узун бўлишлигини дуо қилишингизни ният қилиб, сизга қўй ва ғалла берган эдим. Иншооллоҳ, ниятим холислиги бугун ошкор бўлди.

Ҳусайн Бойқаро. Алишер, сизнинг садоқатингизга тасанно. Сиз борсиз, иғво тахти ҳамиша қулайверади. Сизга бўй баробар зар инъом қилурмен. Менга бу иғво хабарларни етказган бекларга жазони ўзингиз айтурсиз.

Алишер. Оламаноҳ. Булар ҳам сизга садоқатини изҳор қилган садоқатли қулардир. Шулар бўлмаса менинг ниятим ичларда қолиб кетармиди. Менга инъом қилган сийму зарни шуларга бўлиб берсангиз.

Икки Бек эмаклаб Алишернинг этагини ўпади.

Ҳусайн Бойқаро. Алишер, Сиз ҳақиқий инсонпарварсиз. Сиз борсиз, разолат ҳам адолатга бурилгай. Иғвогарлар, тухматчилар яхшилик ва садоқатни касб этгайлар. Сиз борсиз, салтанат ҳамиша равнақ топгай. То қиёматгача яхшилик рамзи бўлиб қолгайсиз. Омин! Мир Алишер, танграм битмас ақлу заковат ато қилгай!

Халойиқ. Илоҳо омин!

Ҳусайн Бойқаро. Оллоҳу акбар!

Халойиқ. Оллоҳу акбар!

Парда

Тамом

11.12 май, 1990 йил

ХИСЛАТ

(2 пардали эртак-пьеса)

1974 йил 10—16 июль

Тошкент. «Сўқоқ» дам олиш уйи

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Хислат
Ҳикмат ака
Турсунмат ота
Бой
Қози

Бойнинг хотини
Мулла йигит
Хўжамқул Бобо
Хизматкорлар

I ПАРДА

I КЎРИНИШ

Ҳикмат аканинг ҳовлиси. Супада ота-бола гаплашиб ўтиришибди.
Ҳовлида гуллар очилган. Терак дарахлари.

Ҳислат. Ота, ойим қанақа бўлганлар?

Ҳикмат ака. Ойинг санга ўхшаган чиройли, эпчил, чаққон, ширинсўз бўлган. Энди онангдақа аёл дунёга келмаса керак (*огир хўрсинади*).

Хислат (*хаёл суради, бирдан чўчиб*). Вой, ота, Турсунмат отанинг дарвозаси очилиб иккита одам жийрон қашқа билан саман отини етаклаб чиқиб кетди. Ана, дарвоза ёпилди. Ота, Турсунмат ота чойхонада ўтириптила, юринг, бориб отларини қароқчилар олиб кетганини айтамыз.

Ҳикмат ака. Эсинг борми, ўғлим? Довдираяпсанми? Турсунмат отанинг уйи қаёқда-ю, сен қаёқда. Ло илоҳо иллолоҳ, Калима келтир, кўзингга кўрингандир.

Хислат. Йўқ, ота, ростдан кўрдим. Юринг, тез Турсунмат отага айтамыз.

Ҳикмат Ака (*ўйланиб*). Ҳа майли, юр-чи!

II КҮРИНИШ

Чойхона. Одамлар гурунглашиб ўтиришибди. Бир ҳофиз ашула айтяпти.

Бир ғариб кўнглини қила олсанг шод,
Шулдир ер юзин қилгандек обод.
Лутфинг-ла бир дилни қул қила олсанг,
Афзалдир юз қулни қилмоқдин озод.

Ота-бола югуриб Турсунмат отанинг олдига боришади.

Ҳикмат ака. Турсунмат ота, уйингиздаги отхонадан иккита отингизни қароқчилар олиб чиқиб кетишди.

Турсунмат ота (*менсимаган ва пичинг оҳангда*). Нима деясан, камбағал, қаердан кўра қолдинг мани ҳовлимни?

Ҳикмат ака. Уйда ўтирганимизда ўғлим кўрди. (*Ҳамма кулиб юборади.*)

Турсунмат ота. Ўғлинг уйдан туриб ўғрини кўрса, ойнаи жаҳони борми, нима бало?!

Ҳикмат ака. Ойнаи жаҳони йўқ, кўрди, мана ўзи айтсин.

Бола. Дадам билан гаплашиб ўтирганимда иккита қароқчи келиб, аввал эшикни қия очиб кўрди, сўнг секин отхонага қараб юрди. Биттаси кўппакни олдига бир нарса ташлади, биттаси тезда жийрон қашқа билан саман отни етаклаб чиқиб кетди. Дарвоза ярим очиқ ҳолда қолди. Шуни кўрдим, ундан кейин сизни чойхонада ўтирганингизни кўрдим.

Турсунмат ота. Қандай қилиб кўрдинг, зумраша? (*Жаҳли чиқиб.*)

Хислат. Билмайман, ишқилиб, кўрдим-да!

Бир Киши. Ота, балки болага кўрингандир, ҳар эҳтимолга қарши уйдан хабар олдириг.

Турсунмат ота. Ҳай... Бола, лақиллатсанг, мендан яхшилик кўрмайсан, худди бўйнингни суғуриб олиб кўяман. Назармат! Отга мин, югур уйга, тез хабар олиб кел!

Назармат. Хўп, дада. (*Югуриб чойхонадан чиқиб кетади.*)

Турсунмат ота. Ҳайрон бўлиб қолдим, тагин ота-бола қароқчиларга шерик бўлган бўлмаларинг, бизга ҳийла-найранг ишлатиб.

Ҳикмат ака. Худо сақласин, бировнинг ерида ётган чупига кўз олайтирмаганмиз.

Хислат. Отам девор қўшнимизни боғидан осилиб тушган олмадан ҳам олиб бермайдилар, бировнинг ҳақи, деб.

Турсунмат ота (*нўписа билан*). Назармат келгунча шу ерда ўтирасанлар, ёлгон бўлса, ота-бола иккаловингни терингни шилдириб, сомон тикаман.

Хислат. Майли, сизга яхшилик қилдик-да, Назармат амаким келгунча ашула айтиб берайми?

Турсунмат ота. Ашулаям биласанми? Оббо зумраша-ей.

Хислат. Биламан, Хўжамқул бободан ўрганганман. (*Ҳамма қизиқиб.*)

Ҳамма. Қани эшитайлик-чи, камбағалзоданинг ашуласи қанақа экан. (*Ашула айтади.*)

Хислат

Йўлдан топдим бир қамич,
Уни бердим бир чолга.
Чол менга ипак берди,
Ипакни қизга бердим.
Қиз менга рўмол берди,
Рўмолни сувга бердим.
Сув менга балиқ берди,
Балиқни бойга бердим.
Бой менга тариқ берди,
Тариқни товуққа бердим.
Товуқ менга тухум берди,
Тухумни ўтга қўмдим.
Пақ этди, шақ этди,
Тухум ёрилиб кетди.

Ҳамма ашулага қулоқ солиб турганда Назармат ҳовлиқиб киради.

Назармат. Ота, ҳақиқатан жийрон қашқа билан саман от йўқ, дарвоза очилиб қолибди.

Турсунмат ота. Ростданми? (*Ўрнидан туриб.*) Назармат, Аширмат, Маҳамат, Аҳмад, турларинг, ўғилларим, от миниб гўрт тарафга югур, эҳтимол, ҳали қирдан ошириб кетгани

йўқдир. (*Ҳамма ҳайрон, бир-бирига шивирлашади, бу бола авлиёми, нима бало.*)

Аширмат (*отасига*). Балки бола билар ўғрилар қаёққа кетаётганлигини.

Турсунмат. Дарвоқе, бола, биласанми, ҳозир улар қаёққа кетяпти?

Хислат (*бир оз ўйланиб, бир нуқтага қараб қотиб қолади*). Хув, қирнинг орқасидаги тушургида кетишяпти.

Аширмат. Мен кетдим ўша ёққа.

Турсунмат ота. Қолганларинг у тарафга, бу тарафга борларинг.

Бир киши. Бу боланинг ўқийдиган кулиёсини борми нима бало?

Иккинчи киши. Катта бўлса авлиё бўлса-я!

Учинчи киши. Бэ, катта бўлса ялмоғиз чол бўлади.

Бир киши. Унақа дема, олдингда ўғил-қизинг бор.

III КЎРИНИШ

Бойнинг ҳовлиси. Чиройли безатилган хонада хонтахта. Ҳар хил ноз-неъматлар қўйилган. Бой хотини билан гаплашиб ўтирибди.

Бой. Хотин.

Хотини. Лаббай.

Бой. Биласанми, ану камбағал бору, катта ерда ишлайдиган.

Хотини. Ҳа, отам раҳматлик, мен нариги қишлоққа отда бориб келдим, десалар, бу қишлоқдан ҳам бошқа жой борми, ё тавба, оламнинг бағри кенг экан-да, деган кишими?

Бой. Ҳа, ўша. Худойимнинг қудратига ҳайронман, ўша пандавақини ўн ёшлик боласига ҳамма ҳайронмиш. Миянгда нима ўйлаётган бўлсанг шуни айтиб берармиш. Яқинда Турсунмат отанинг уйдан намошшом-хуфтон орасида улоқ чопадиган жийрон қашқаси билан саман йўрғасини отхонадан қароқчилар етаклаб олиб чиқиб кетаётганини икки чақирим наридаги уйида кўрпани ичида ётганида кўрибди. Отни қаёққа олиб кетаётганини ҳам айтиб берибди. Ё тавба, ҳамма ёқасини ушлаяпти, яна Паркатли узумчини тиши қаттиқ оғриган экан.

амаки тишизни тузатиб берайми, дебди. Ҳа, қани, тузатибоқ, деса, узумчининг башарасига қараб бир тиржайган экан, тишининг оғриғи таққа тўхтаб қолибди. Яна зумрашани қилган ишини қара. Бир куни отанг Ҳайитбой оқсоқол келганда болалар билан баҳс бойлашиб, бир оёқда сакратиб юргизибди. Кўрдингми, бу бола бир балони бошламаса дейман. Бунақа болаларни хосияти йўқ бўлади, дейишади. Бунақа болаларни тезроқ қуритиш керак, бўлмаса бир куни мени ҳам тегимга етиши мумкин. Нима дейсан, хотин?

Хотини. Нима дердим, ихтиёр сизда.

Хизматкорлардан бири киради.

Хизматкор. Бой ота, сизни катта ердаги Ҳикмат ака сўраяпти.

Бой. Ҳалиги ўғли гап бўлаётганми?

Хизматкор. Ҳа, ўша.

Бой. Йўлакда туриб турсин, мен чиқаман. Исқирти билан молга ўхшаб тагин кириб келмасин.

Хизматкор. Қуллуқ, ота.

Бой йўлакка чиқади.

Бой. Ҳа, Ҳикмат, менда нима ишинг бор эди?

Ҳикмат ака. Бир зарур ишим бор.

Бой. Ғўза чопишдан ҳам зарур иш бўладими сен исқиртда.

Ҳикмат ака. Бой ота, бугунги тушимда бир нуруний чол кириб, сен бой бўлишинг керак, бой отангдан сўра қандай бой бўлишни, деди. Шунга олдингизга келдим.

Бой. Ҳа, девонаи понсот, танинг соғ, ризқингни териб, еб юрибсан, бундан ортиқ сенга бойлик бўладими? Худо сени пешонангга қолу балода камбағалликни битган-да. Қидирган билан ризқинг ортмас, кетар ҳаргиз қадринг ортмас, дейди машойихлар.

Сен бой бўлиб қаёққа борардинг, шўр пешона.

Ҳикмат ака. Майли, нима бўлсаям бой бўлгим келди-да, айтақолинг, жон бой ота. Қандай қилиб бой бўлишим мумкин?

Бой (*бирдан ўзича*). Шошма-шошма... Сопини ўзидан чиқармайманми. (*Ҳикматга юзланиб*). Бўпти, бой бўласан, фақат менинг айтганимни қилсанг.

Ҳикмат ака. Албатта, қиламан. Шунинг учун сўрагани келдим-да!

Бой. Ўртага каломуллони қўйиб қасам ичасан. Бўптими?

Ҳикмат ака. Бўпти, нима десангиз, шуни қиламан. Гап битта, худо битта.

Бой. Ундай бўлса гап бундай: энди ўғлинг сиғадиган битта темир қафас ясатасан, шуни ичига ўғлингни солиб тоққа олиб чиқасан. У ерга боргандан кейин ўғлинг билан қафасни булоқ бошида катта тошга тираб қўйиб, кўп янтоқ йиғасан. Йиққан янтоғингни устига босиб, ёқворасан. Аввал ўғлингни ўнг оёғи қизаради оловда, сўнг иккинчи чап оёғи қизаради, ундан кейин бутун танаси қизаради, кейин боши қизаради. Ўғлинг ёниб, қип-қизил чўғ бўлганидан сўнг янтоқ ёқишни тўхтатиб, олти соат совутасан, ана ундан кейин ўғлинг олтин бўлади. Оёғини силкитсаям олтин тушади, қўлини силкитсаям олтин тушади. Билиб қўй, ёнаётган вақтида ўғлинг гинг деса ёки долдаса, ўғлинг олтин бўлмасдан, сопол бўлиб қолади. Тушундингми? Ана шунда сен тез бой бўлиб кетасан.

Ҳикмат ака. Тушундим, бой ота. Албатта айтганларингизни қиламан. Агар қилмасам каломулло уради.

Бой. Ҳа, баракалла, бор! Камбағал ҳамиша мард бўлади. Бўлди, боравер энди, тез бой бўла қол. Баракалла. Бор!

Ҳикмат ака. Хўп, бой ота, берган маслаҳатларингиз учун раҳмат. *(Ҳикмат ака кетади.)*

Бой *(хахолоб келади)*. Эй, миямдан ўргилай, бир ишлаб қолди-да, ана энди зумрашадан қутуладиган бўлдим. Қачон одам ёнганда олтин бўлган. Каллаварам?

IV КҮРИНИШ.

Ҳикмат аканинг ҳовлиси. Супачанинг устида қафас турибди.

Ҳикмат ака хаёл суриб ўтирибди. Ўғли ашула айтиб келади.

Хислат

Агар бўлса саман тойим,
Минар эдим уни доим.

Санам тойим учар бўлса,
Булутлардан ўтар бўлса,

Ер юзини чир айланиб,
Хатто ойга етар бўлса.

Агар бўлса саман тойим,
Минар эдим уни доим.

Бориб артсам ойнинг догин,
Қайнатворсам нур булогин.
Қоронғу тун бўлмаса ҳеч,
Ойдин бўлса қиру боғим.

Агар бўлса саман тойим,
Минар эдим уни доим.

Ҳикмат ака. Ўғлим, келдингми?

Хислат. Ассалому алайкум, ота, келдим.

Ҳикмат ака. Кел, ўғлим, сен катта йигит бўлиб қолдинг.
Сен билан бир маслаҳатлашмоқчиман.

Хислат. Майли, отажон.

Ҳикмат ака. Мен бой бўлмоқчиман.

Хаслат. Ростданми? Уре! Қандоқ яхши! Ундан кейин
бой отани болалари мени ялоқи, иштони қирқ ямоқ, демайди-
а?! Ану кичкинаси бору, чўчқадай семиз, ўша доим, мозорда
латта қолмаган, ҳаммасини иштонига тикиб олгансан, дерди.
Сиз бой бўлсангиз, демайди. Ота, сиз бой бўлсангиз, чинни
косада овқат еймиз! Атлас кўрпада ухлаймизми?

Ҳикмат ака. Ҳа, ўғлим, мактабгаям борасан.

Хислат. Ростданми, мангаям кўк духобадан шим олиб
берасизми?

Ҳикмат ака. Ҳа, ўғлим.

Хислат. Ота, сиз унда кумуш юганли отда юрасиз-а?

Ҳикмат ака. Ҳа, ўғлим, отда юраман. Сангаям от олиб
бераман.

Хислат. Уре!

Ҳикмат ака. Баракалла, ақлли ўғлим. Бой бўлсагам,
иккаламиз ҳаракат қилсак бўлади. Бунга, албатта, сен ёрдам
беришинг керак. Сенсиз мен бой бўлармидим, сен менинг
кўзимнинг оку қораси, онангдан ёдгоримсан.

Хислат. Ота, нима буюрсангиз, тез бажараман. Ишқилиб, бой бўлсак бўлди.

Ҳикмат ака. Бўпти, ўғлим, сенинг азаматлигинг мени жуда хурсанд қилди. Бой бўлиш осон экан, бой отадан сўрадим. Сен мана бу қафасга кирасан. Мен сени орқалаб тоққа олиб бораман, катта тошнинг устига қафасни қўйиб, янтоқ йиғиб келиб, сени янтоқ ўтини билан ёқаман.

Хислат. Қуйиб қолмайманми?

Ҳикмат ака. Йўқ, ўғлим, қуймайсан. Аввал ўнг оёғинг қизариб олтин бўлади, сўнг чап оёғинг олтин бўлади, ундан кейин қўлинг, ана ундан кейин тананг ва бошинг олтин бўлиб қолади. Сен совийсан, совиганингдан кейин қўлингни силкитсанг ҳам олтин тушади, оёғингни силкитсанг ҳам олтин тушади. Ана ундан кейин иккаламиз бой бўлиб кетамиз. Бир нарсани эсингда тут, Хислат болам, олов ёнаётган вақтда сен финг демаслигинг керак. Додламаслигинг керак, бўлмаса олтин бўлмай сопол, бўлиб қоласан.

Хислат. Бўпти, ота, ҳамма айтганларингизни қиламан. Финг демайман, бақирмайман, индамай тураман. Фақат, отажон, ҳозир озгина ўйнаб олсам майлими?

Ҳикмат ака. Майли, ўғлим, ўйнаволақол.

Бола роса ўйинга тушади, ҳовлини гир айланади. Бориб деворларни кўзига суртади, қийшиқ эшикларни ўпадади, дарахтни кучоқлайдинг ва отасининг олдига келиб тиз чўқади.

Хислат. Отажон, мана, ўйнаб келдим, қани, қафасингизни очинг тезроқ, олтин бўлақолай, камбағалликдан қутуламиз.

Ҳикмат ака (*қафасни очади, бола киради, қафаснинг эшигини қулфлайди. Камбағал қафасни кўтариб йўлга тушади. Оғир музика.*) Худо, ўзинг мадад бер!

Парда

II ПАРДА

V КЎРИНИШ

Ҳикмат ака ўгли солинган қафасни катта қора тошнинг ёнига қўяди.

Ҳикмат ака. Уф, тинкам қуриб кетди.

Хислат. Ота, олтин бўладиган жойга келдикми?

Ҳикмат ака. Ҳа, ўғлим, келдик. Эртага шу вақтда сен олтин бўласан, мен бой бўламан.

Хислат

Йиғинг, ота, янтоқ,
Олтин бўлай тезроқ,
Бойни ўғли демасин,
Иштонлари қирқ ямоқ.

Ҳикмат ака

Балли, ўғлим, балли,
Бой бўламиз биз ҳали.
Келар бизни кўргали
Юртимиздан кўп қишлоқ.

Хислат

Йиғинг, ота, тез янтоқ,
Олтин бўлай мен тезроқ.
Кўриб қўйсин бизларни.

Ҳикмат ака. Бой бўлганмиз биз қандоқ.

Ота янтоқ йиғи бошлайди.

Бола (*оғир ва сеҳрли овозда*). Мен финг демаслигим керак, дод демаслигим керак. Финг десам олтин бўлмай қоламан, сопол бўлиб қоламан. Сопол билан отам бой бўлмайди, мен яна қирқ ямоқ кўйлақ-иштонимни кийиб юравераманми?

Йўқ! Дод демайман.
Дод демайман, дод демайман,
Фарёд демайман.
Бул қафасдан айланг, ота,
Озод, демайман.

Йиғинг, ота, тез янтоқ,
Олтин бўлай мен тезроқ.

Ота бирпасда янтоқни йиғиб, бутун қафасни кўмиб ташлайди,
сўнгра янтоқ орасидан ўғлига бир қараб қўяди.

Ҳикмат ака. Бисмиллоҳу раҳмону раҳим, худоё ўзинг шарманда қилма, ўғлим, бардам бўл, финг дема, сопол бўлиб қоласан, бисмилло, облоҳу акбар (*сугурт чақиб юборади*). Гулхан гуриллаб ёнади, яна янтоқ олиб келиб ёқаверади, гулхан орасидан оёғи қизарганини кўриб қолади.

Мард ўғлим, ботир ўғлим,
Сен мардона тур, ўғлим.
Бой айтгандек энг олдин
Оёғини бўлди олтин.
Буткул олтин бўласан,
Элга ҳайрат соласан.

Ана у оёғи ҳам олтин бўляпти. (*Қувонганидан ўйнаб кетади.*)
Мард, ўғлим, ботир ўғлим,
Сен мардона тур, ўғлим.

Қафас ичида қип-қизил чўғ бўлиб қолади. Ҳикмат ака хурсанд.

Олтин бўлиб қолдинг, мана, жон болам,
Олтин мисол нур сочиб ён ва ён, болам.
Камбағалликдан қалбим бўлди қон, болам,
Энди келди бизларга ҳам шон, болам.

Энди совусанг бўлди, хислатли ўғилжоним, оёғингни силкитсанг ҳам, кўлингни силкитсанг ҳам олтин тушаверади.

Ҳикмат ака

Олтин болам, ой болам,
Отанг энди бой, болам.
Чиқ қафасдан, тезроқ чиқ!
Олтин бўлган, ҳой болам.

Бола индамай тураверади.

Қани чиқмайсанми, ўғлим (ота қафаснинг оғзини очиб ўғлини қўлидан тортади, бола гурс этиб йиқилиб, боши бир бўлак, оёғи бир бўлак бўлиб сочилиб кетади. Довдираб қолган ота бошини қўлига олиб қараса, қип-қизил сопол тош.)

Вой дод, кўзимни оқу қораси,
Инсонларнинг сараси,
Фарзандимдан айрилиб қолдим.
Сенинг ўрнингда мен ёнсам бўлмасмиди,
Бу кўзимга янтоқ чўғи тўлмасмиди.
Менга шумлик қилган бой ўлмасмиди,
Қайга бошим олиб мен кетарман,
Бахти кулмас бу жаҳонни мен нетарман.

Бутун тоғу тош, ер унинг бошида айланади. Ва у бир тош ёнига гурс этиб йиқилади.

ПАРДА

VI КЎРИНИШ

Ҳикмат ака бир сой бўйида йиқилганча ётибди. Тепасида ўғли ўтирибди.

Хислат

Отажон, кўзингизни очинг,
Қайта меҳрингизни менга сочинг.
Мен тирикман...
Сопол эмасман.

Кўринг, мана, ёлғон демасман,
Бўлак-бўлак бўлмадим асло,
Бир гул эдим, сўлмадим асло,
Мен олтинман, қаранг қўлимга.

Дур сочилар юрсам йўлимга.
Алдаган бой, ўша серсоқол
Бўлиб қолар ўзи бир сопол.
Отажон, кўзингизни бир очинг,
Қайта меҳрингизни менга сочинг.

Ҳикмат ака (*ўзига келиб, кўзларига ишонмай*). Уғлим,
бу сенмисан ёки арвоҳинг?

Сен янтоқда ёнган эдинг-ку,
Ўз қўлларим билан ёққан эдим-ку.
Ёки мен у дунёда аросатда ётибманми,
Сен мендан аламингни олиш учун дуч келдингми?

Хислат. Йўқ, отажон, сиз бу дунёдасиз, мен ҳам,
иккаламиз ҳам тирикмиз.

Ҳикмат ака. Қандай қилиб сен тирик бўласан, уғлим,
сени ўзим ёндирдим-ку янтоқ билан.

Хислат. Эҳ, отажон, отажон, сиз жуда соддасиз,
соддасиз. Бой мендан қутулиш учун сизга шу ишни буюрди.
Мен уйдан туриб ҳамма гапларни эшитдим.

Ҳикмат Ака Қандай қилиб эшитгасан уйда туриб?

Хислат. Билмайман, отажон. Менга ҳамма нарса
эшитилиб туради. Кимни ўйласам шу кўрилади. Одамларнинг
башарасига ҳам қараб нима ўйлаётганини билиб тураман.

Ҳикмат ака. Нима, авлиёмисан?

Хислат. Йўқ, йўқ, ўзим ҳам билмайман нега шунақа
бўлишини. Агар хоҳласам, бутун қишлоқ ҳозир сизни
олдингизга бирма-бир келиши мумкин.

Ҳикмат ака. Кўй, ундай қилма, болам, битта-яримта
сенга шикаст етказиб кўяди. Уни-муни кўй, сен қандай қилиб
тирик қолдинг, шуни менга гапириб бергин.

Хислат. Қандай тирик қолдим, дейми. Сизни қилаётган
ишингиз ҳаммаси бойнинг найрангидан бўлаётганини

билардим. Сизга шу гапларни олдинроқ айтсам сиз мендан хафа бўлиб ишонмасдингиз, шунинг учун сиз мени қафасга солаётганингизда мен бир ўйнаволай дедим-ку.

Ҳикмат ака. Ҳа, ҳа.

Хислат. Ана ўшанда қафаснинг иккинчи калитини қозикдан олиб чўнтагимга солиб қўйган эдим. Сиз янтоқ йиққани кетганингизда булоқни бўйидаги лойдан дарров бир одам ясаб қафаснинг ичига киритиб қўйиб қўйдим. У ёнаверди, сиз янтоқ қалайвердингиз, мен катта тошнинг орқасида беркиниб кузатиб турдим. Энди, ота, мени жонимга қасд қилган бойнинг ўзини қафасга солиб олтин қиламиз.

Ҳикмат ака. Қўй, болам, ундай қилма!..

Ёш бошингни тикма балога,
Қариганда чўктирма мени.
Қасам ичдим Каломуллога,
Ёшларимни тўктирма мени.

Мадад бўлгин қўлингдан келса,
Мен ҳам яшай ҳамма одамдай.
Ҳамма сендан шод, хурсанд бўлса,
Кўнглим очилар атир гулдай.

Хислат. Хўп, отажон!..

Айтганлариз бажо этаман,
Яхшиларни ҳурмат қилиб мен,
Ёмонларга жафо этаман,
Шунда мен муродимга етаман.

Бойдан ахир оламан қасос,
Иш қилмади одамларга хос.
Уни ўзим қафасга солиб,
Ҳар бир кўзин этаман олмос.
Кўл-оёғин «олтин» қиламан,
Масалани ойдин ғиламан.

Ҳикмат ака. Улдасидан чақасанми, болажон?

Хислат

Рози бўлинг, отажон фақат.
Фақат сиздан керакдир рухсат.

Ҳикмат ака

Олгин ўғлим, олдирма фақат.
Жазо бергин, ўлдирма фақат.

VII КЎРИНИШ

Бойнинг ҳовлиси. Бой Қози билан суҳбатлашмоқда.

Бой

Тингланг мени, қозикалон,
Гўдак бола чиқди шайтон.
Омон бўлса бу зумраша,
Кўп кўрсатар хўп машмаша.
Зумрашанинг исқирт отаси,
Одамларнинг ярамас ҳаси.
Қасам ичиб Каломуллога,
Тил тегизди қодир Оллоҳга.
Тадбир топмоқ керак бирон.

Қози. Тадбир... (Ўйлайди.)

Бой.

Тадбир шу, қилмоқ тошбўрон,
Сиз не дейсиз, пири мадакдор,
Бу таклифга қандай тадбир бор?

Қози. Тадбир ... Гуноҳи ней оси банданинг?

Бой. Бой бўлай, деб ичганди қасам,

Қози. Гувоҳлари бормидир анинг?

Бой. Гувоҳ... Оллоҳ бўлган ушбу дам.

Қози

Оллоҳни сиз гувоҳ қилдингиз,
Муҳаммадни паноҳ билдингиз.
Бой аҳлига керак ишонмоқ,
Тезлик билан йиғилса қишлоқ,
Осийларга ясалган қафас,
Кечиктирманг буни бир нафас.
Кўриб қўйсин буни халойиқ,
Гуноҳкорга не жазо лойиқ.

Бой

(Енгидан бир нарса олиб қозига узатади.)

Олинг, тақсир, дил қувватига,
Адолатнинг шоҳ мурувватига.
Сиз қозига бойлар таянур,
Ҳар сўзингиз оллойи бир нур.

Қози

Давлатингиз бўлсин зиёда,
Кам бўлмангиз икки дунёда.
Омин. *(Қўлини очади.)*

Бой. Омин!

Қози. Олоҳу акбар!

VIII КЎРИНИШ

Ота-бола уйда, нимқоронғи хонада ўтиришибди. Бойнинг чорикорларидан бири— Хўжамқул бобо киради.

Ҳикмат ака. Келинг, бобо, ассалому алайкум.

Хўжамқул Бобо. Ваалайкум ассалом. Тани жонингиз соғми? Омонмисан *(болага қараб)* сен-чи, ўғлим?

Ҳикмат Ака Раҳмат, худога шукр.

Хислат. Раҳмат, бобо.

(Бола дастурхон ёзмоқчи бўлади.)

Хўжамқул бобо. Хўй, Ҳикматжон, менга қара, дастурхонга овора бўлма, бир зарур гапни айтгани келдим.

Ҳикмат ака. Қандай гап экан, бобо?

Хўжамқул Бобо. Оллоҳнинг ишларига баъзан киши ҳайрон қолади. Бой билан ўртангда бир гап ўтган экан. У нима эди?

Ҳикмат ака. Ҳеч гап ўтгани йўқ. Фақат қандай бой бўламан, десам, «Ўғлингни қафасга солиб ёқсанг, бой бўласан», деди, «олтин бўлади», деди. Айтганини қилиб ёқдим, Оллоҳ бир асради, ўғлим омон қолди.

Хўжамқул бобо. Каломуллони тилингга олганмидинг?

Ҳикмат ака. Ҳа.

Хўжамқул бобо. Ундай бўлса, ҳозир махфий иш қилишяпти. Сени диндан қайтган, Каломуллони хор қилган, ўғли шайтондек фирибгар, уларни тошбўрон қилиш керак, деб кеча бомдод намозида фатво беришди. Сенлар бировга билдирмай секин қишлоқдан чиқиб кетинглар, бўлмаса ўн гулидан бир гули очилмаган шу болангнинг ёш жони увол бўлиб кетади. Кейин ўзингни ҳам бежаназа ўлигингни қарға-кузғунга ташлаб юборишади.

Ҳикмат ака. Эй худо, бундай маломатларинг бор эканми бу шўр пешонамга!

Хўжамқул бобо. Вақтни ўтказма. Тараддудингни қил. Ҳайр, мен кетдим.

Хислат. Хайр, бобо. Раҳмат бобо!

Ҳикмат ака. Раҳмат, бобо, невараларингизнинг тўйини кўринг.

(Ўғлига қараб.)

Нима қилдик, болам?!

Энди қочамиз.

Тоғу тошда мева еб,

Бир кунимиз кўрармиз.

Тезроқ бўлайлик,

У- бу олайлик.

Пешонада не бўлса,

Шуни кўрайлик.

Бўлгин, ўғлим, тезроқ,

Бундан қочайлик.

Хислат

Ота, менимча, бундан қочмасак,
Қўрқоқликка эшик очмасак,
Қани, қонхўр нима қиларкин?
Қандай макру ҳийла биларкин?

Ҳикмат ака. Ўғлим, сен ҳали бойни билмайсан. Улар жуда қонхўр. Сен билан менга ўхшаган камбағалларни пашшадек эзиб ўлдириб юбориши ҳеч гап эмас. Ҳамма бойнинг гапини айтади, «Бой бойга боқар, сув сойга оқар», деб бекорга айтишмаган, ўғлим. Сен билан менинг гапимни ҳеч ким инобатга олмайди. Чунки биз ҳечвақоси йўқ камбағалмиз. Агар отамнинг гапига кирай десанг, тез йиғиштир, бу кулбадан кетамиз.

Хислат. Отанинг гапини қайтариш менинг учун уят. Бўпти, Ҳозир тугунларни олиб чиқаман. *(Югуриб уйга кириб кетади.)*

Ҳикмат ака *(ўзича)*. Қаёқ тарафга қочсак экан-а. Тоғлар орасигами ёки Тошкентга қочсакмикан. Яхшиси, шаҳарга қоча қолайлик. У ерда одамлар кўп. Яхши одамлар ҳам бор. Ахир меҳнат қилсак, бир қоринни эви бўлар.

Хислат *(югуриб уйдан чиқади, қўлида бўҳча)*. Ота, мен тайёрман, кетдик.

Ҳикмат ака. Балли, ўғлим, камол топ. Кетдик. Хайр, кулба. *(Булар эшикдан чиқиши билан, дарахт панасида бекиниб, юз-кўзини бойлаб олган тўрт киши-иккитаси отасига, иккитаси ўғлига ёпишиб, қўлларини орқасига боғлаб олишади.)*

Ҳикмат ака. Кимсанлар, номардлар? Қўйворларинг, бизда нима гуноҳ?

1-Одам. Кимсан эмиш? Бизлар худонинг қулларимиз. Нима гуноҳ, эмиш, Каломуллони хор қилган бетавфиқ бандаларни темир исканжага олувчилармиз. Сени биз эмас, худонинг амри ушляпти. Мана бу ўғлинг шайтон макридан хабардор махлуқ. Итдан ит, одамдан одам туғилади, деганлар. Сендек бетавфуқдан туғилган бола шайтон бўлгани аниқ. Сенлар Оллоҳнинг ҳукми билан тошбўрон бўлуранлар.

IX КЎРИНИШ

Саҳнада ота-бола битта қафасга солинган. Оёқ-қўллари боғлиқ, кўриқчилар тўрт чеккасида қараб турибди. Қози халойиққа қараб ваъз ўқимоқда.

Қози. Муҳтарам жамоат, азиз қишлоқ аҳли, бугун биз худога шак келтирган, Каломуллони оёқ ости қилган, бизга сахийлик қилган, муруватли бўлган, етимларнинг бошини силаб, камбағалга ош-нон ва иш берган бойнинг сўзини туфлаган тупукдек макруҳ қилган мана бу бандаий гуноҳкор Ҳикмат акани ҳамда бу бетовфиқнинг фарзанди бўлмиш, ҳали мурти чиқмасдан шайтоннинг макри билан бойнинг қайноғаси муҳтарам зот —Ҳайитвой оқсоқолни бир оёқлаб сакратиб, болаларга майна қилдирган Хислат зумрашани шариат фатвоси билан тошбўрон қилурмиз. Ҳар бир мусулмон бир дона тош отса, худога қул, Муҳаммадга уммат эканлигини яна бир бор исбот қилган бўлади. Юртга қирқта қозонда ош дамлаб, худойи қилганнинг савобини топади. Кимда- ким раҳмдиллик қилиб, тош отмаса, у шу осий бандалардек гуноҳига шерик бўлади. Қиёматда белбоғ баробар қонга ботади.

Хўжамқул бобо. Қозикалон пирим, сиздан бир ўтинчим бор.

Қози. Қандай ўтинч? Гапир, лекин бу бандаларнинг гуноҳини сўрама.

Хўжамқул бобо. Ўтинчим шуки, бу Ҳикмат акага келсак, майли, ёшини яшаган, ошини ошаган. Эҳтимол, Каломуллони билибми ё билмайми оёқости қилгандир, лекин мана бу норасида гўдак Хислатжон увол кетади. Чунки, ҳали бунга ҳеч ким мактабда ўқитиб Оллони танитгани йўқ.

Овоз. Бобо тўғри айтади. Хислатжонда гуноҳ йўқ.

Овоз. Хислатни қўйиб юбериш керак.

Хўжамқул Бобо. Отаси ўзи жуда содда. Худо қандай яратган бўлса, шундай, соддалигича қолган. Менимча, бу Хислат исмли бола кароматли авлиё бола. Буни ўқитиб одам қилиш керак.

Овоз. Ҳа, авлиё бола. Турсунмат отанинг отини ўғирлаган қароқчиларни топиб берган. Болани озод қилиш керак.

Хислат

Ота, менимча, бундан қочмасак,
Қўрқоқликка эшик очмасак,
Қани, қонхўр нима қиларкин?
Қандай макру ҳийла биларкин?

Ҳикмат ака. Ўғлим, сен ҳали бойни билмайсан. Улар жуда қонхўр. Сен билан менга ўхшаган камбағалларни пашшадек эзиб ўлдириб юбориши ҳеч гап эмас. Ҳамма бойнинг гапини айтади, «Бой бойга боқар, сув сойга оқар», деб бекорга айтишмаган, ўғлим. Сен билан менинг гапимни ҳеч ким инобатга олмайди. Чунки биз ҳечвақоси йўқ камбағалмиз. Агар отамнинг гапига кирай десанг, тез йиғиштир, бу кулбадан кетамиз.

Хислат. Отанинг гапини қайтариш менинг учун уят. Бўпти, Ҳозир тугунларни олиб чиқаман. *(Югуриб уйга кириб кетади.)*

Ҳикмат ака *(ўзича)*. Қаёқ тарафга қочсак экан-а. Тоғлар орасигами ёки Тошкентга қочсакмикан. Яхшиси, шаҳарга қоча қолайлик. У ерда одамлар кўп. Яхши одамлар ҳам бор. Ахир меҳнат қилсак, бир қоринни эви бўлар.

Хислат *(югуриб уйдан чиқади, қўлида бўҳча)*. Ота, мен тайёрман, кетдик.

Ҳикмат ака. Балли, ўғлим, камол топ. Кетдик. Хайр, кулба. *(Булар эшикдан чиқиши билан, дарахт панасида бекиниб, юз-кўзини бойлаб олган тўрт киши—иккитаси отасига, иккитаси ўғлига ёпишиб, қўларини орқасига боғлаб олишади.)*

Ҳикмат ака. Кимсанлар, номардлар? Қўйворларинг, бизда нима гуноҳ?

1-Одам. Кимсан эмиш? Бизлар худонинг қулларимиз. Нима гуноҳ, эмиш, Каломуллони хор қилган бетавфиқ бандаларни темир исканжага олувчилармиз. Сени биз эмас, худонинг амри ушлаяпти. Мана бу ўғлинг шайтон макридан хабардор махлуқ. Итдан ит, одамдан одам туғилади, деганлар. Сендек бетавфуқдан туғилган бола шайтон бўлгани аниқ. Сенлар Оллоҳнинг ҳукми билан тошбўрон бўлурсанлар.

IX КЎРИНИШ

Саҳнада ота-бола битта қафасга солинган. Оёқ-кўллари боғлиқ, кўриқчилар тўрт чеккасида қараб турибди. Қози халойиққа қараб ваъз ўқимоқда.

Қози. Муҳтарам жамоат, азиз қишлоқ аҳли, бугун биз худога шак келтирган, Каломуллони оёқ ости қилган, бизга сахийлик қилган, мурувватли бўлган, етимларнинг бошини силаб, камбағалга ош-нон ва иш берган бойнинг сўзини туфлаган тупукдек макруҳ қилган мана бу бандай гуноҳкор Ҳикмат акани ҳамда бу бетовфиқнинг фарзанди бўлмиш, ҳали мурти чиқмасдан шайтоннинг макри билан бойнинг қайнотаси муҳтарам зот — Ҳайитвой оқсоқолни бир оёқлаб сакратиб, болаларга майна қилдирган Хислат зумрашани шариат фатвоси билан тошбўрон қилурмиз. Ҳар бир мусулмон бир дона тош отса, худога қул, Муҳаммадга уммат эканлигини яна бир бор исбот қилган бўлади. Юртга қирқта қозонда ош дамлаб, худойи қилганнинг савобини топади. Кимда- ким раҳмдиллик қилиб, тош отмаса, у шу осий бандалардек гуноҳига шерик бўлади. Қиёматда белбоғ баробар қонга ботади.

Хўжамқул бобо. Қозикалон пирим, сиздан бир ўтинчим бор.

Қози. Қандай ўтинч? Гапир, лекин бу бандаларнинг гуноҳини сўрама.

Хўжамқул бобо. Ўтинчим шуки, бу Ҳикмат акага келсак, майли, ёшини яшаган, ошини ошаган. Эҳтимол, Каломуллони билибми ё билмайми оёқости қилгандир, лекин мана бу норасида гўдак Хислатжон увол кетади. Чунки, ҳали бунга ҳеч ким мактабда ўқитиб Оллони танитгани йўқ.

Овоз. Бобо тўғри айтади. Хислатжонда гуноҳ йўқ.

Овоз. Хислатни кўйиб юбориш керак.

Хўжамқул Бобо. Отаси ўзи жуда содда. Худо қандай яратган бўлса, шундай, соддалигича қолган. Менимча, бу Хислат исмли бола кароматли авлиё бола. Буни ўқитиб одам қилиш керак.

Овоз. Ҳа, авлиё бола. Турсунмат отанинг отини ўғирлаган қароқчиларни топиб берган. Болани озод қилиш керак.

Қози. Бобо, сиз янглишманг, саксон саккиз минг машойиқлар ва тўқсон тўққиз минг сарвари оламлар айтган, «Қарисан—қартасан, асли зотинга тортасан», деб. Шу боис, мана, ўз кўзингиз билан гувоҳ бўлиб турибсизким, отаси динсиздир. Шубҳасизким, динсиз банданинг боласи шайтон бўлади. Дарҳақиқат, шайтонлигининг намуналари кўринмоқда. Шу сабаб боланинг гуноҳи кечирилмайди.

Бой. Қозикалон тўғри айтадилар, бундайларнинг уруғини кўпайтириш керак эмас.

Хислат. Хўжамқул бобо, сиз менинг гуноҳимни сўраманг, аслида шу қози бобо билан бойнинг ўзи гуноҳкор. Улар ҳозир ўзлари шу қафасга тушадилар. Биз қишлоқ аҳолиси бойнинг ўз буюртмаси билан «олтин» қиламиз.

(Ғала-ғовур.)

Овоз. Ростдан шунақа қилармикан-а?

Овоз. Ҳақиқатан бу бола шайтонга ўхшайди.

Овоз. Шайтон эмас, авлиё.

Қози. Ана кўрдингизми, халойиқ, бундай шайтонни кечириб бўлурми? Асло мумкин эмас. Мен кечирсам ҳам худо кечирмайди.

Хислат *(пичирлаб сирли овоз билан)*. Қози гўлдираб қолади.

Қози *(гўлдираб)*. Ҳа, ҳа, ҳа, ло, ло, ло, ло... қ...қ... тов... тов... тов... ба... ба...

Хислат *(сирли оҳангда гапириб)*. Қафасни қулфлаган одам келиб қафасни очсин! Кўлларимни бўшатсин! Қози билан бой ўзи эмаклаб келиб қафасга кирсин! *(Саҳнага қафасни қулфлаган одам оғир ва вазмин қадамлар билан юриб келиб, қафаснинг қулфини очади ва ота-боланинг кўлларини бўшатиб, «Қани чиқинглар марҳамат!» деган ишорани қилади. Ота-бола қафасдан чиқиши билан Қози билан Бой кетма-кет чопонларини судраган ҳолда ярим эмаклаб пилдираб келиб, қафасга киришиб, кишан солинг дегандай, қулф очган кишига кўлларини чўзишади. Киши уларнинг кўлига кишан солиб, қафасни қулфлаб, яна юриб кетади. Бу ҳолатдан ҳамма ҳайрон, қотиб қолади.)*

Овоз *(бирдан бақиради)*, Халойиқ, қочларинг! Ҳақиқатан бу бола шайтон экан! Ҳозир ҳаммангни тескари жинни қилиб кўйиши мумкин!

Мулла йигит. Қочишга шошманглар! Шошманглар! Қочманглар! Бу бола шайтон эмас. Мен гапирай.

Овоз. Гапир! Қочманглар, азизлар. Мулла йигит гапирсин!
Овозлар. Гапирсин! Гапирсин!

Мулла йигит. Аҳли жамоа. Асло бу болани шайтон деманглар! Бундай болалар Оллоҳимнинг марҳамати билан кароматли — башоратли бўлиб туғиладилар. Улар келажақда азиз-авлиёлар бўлиб қолишлиги ҳеч гап эмас. Мен Миср мадрасасида ўқиётган вақтимда шундай бир талабани билардим. Бармоғи билан темир сандиқ ичидаги ҳужжатларни ўқиб берарди. У шу ерда туриб Истамбулда отаси нима ўйлаётганини гапириб берарди. Унинг олдига ҳозир бир аёл келиб, ёқаларини йиртиб, ҳамёнидаги тилла тақинчоқларини ўғирлаб қўйганлигини айтишини айтганида биз ишонмаган эдик. Орадан бир соат ўтгандан кейин шу воқеа содир бўлганлигини ўз кўзим билан кўрганман. Бу бола олдиндан башорат қиладиган авлиё бола, оти ҳам исми жисмига монанд, Хислат экан. У ҳали юрт учун кўп яхшилиқлар келтиради. Оллоҳим унинг дилига кўп ғойибий илмларни жо қилганга ўхшайди. Бундан қочманглар! Уни бағрингизга одинг. Аслида ота-бола гуноҳкор эмас, кўзини шира босган Бой ва Қози жаноблари гуноҳкор.

Овоз. Мулла йигит тўғри айтяпти. Асли ҳозир қафасда ўтирганлар гуноҳкор.

Мулла йигит. Хоҳласа бир бечорани ёқиб, тошбўрон қилиб ўлдириб, устига туҳмаглар ёғдириб, бегуноҳларнинг қонини сўрувчи зулуклар шулардир.

Бой (*қафасдан туриб*). Ҳой чаламулла йигит. Бизнинг қишлоқнинг дилини бузма, эртага устингдан юқорига арз қиламан.

Мулла йигит. Арзингиз ўтмайди. Ўзингиз эл олдида шарманда бўласиз. Бу ҳақиқат.

Хислат. Одамлар. Бой менинг содда отамни ўғлингни гулханда ёқиб, олтин қиласан, депти. Мендан қутулиш учун шу ҳийлани ўйлаб топган. Ҳозир қараб туринг, буларнинг ўзини оловда ёқиб олтин қиламиз. Ташқаридаги ғўзапоярларни олиб келишга ёрдамлашинглар!

Бой (*ўйлаб*). Жон болам. Мени кечиргин. Мени кечир, адашган одамни кечир, болам. Сен ҳақиқий авлиё бола экансан. Гуноҳкор бандаман. Авлиё болам, мен олтин бўлишни

истамайман. Одам ёниб олтин бўлмайди. Бу қабиҳликни мен ўзим ўйлаб топгандим. Мен қозига пора бериб кўндиргандим. Бошимга тушишини хаёлимга келтирмагандим. Менинг бошимга тушган маломатлар бир ибрат бўлсин. Сенинг мардлигинг ҳам ибрат бўлсин. Элниг шундай боласи борлигидан қувониш ўрнига қабоҳат ўйлаб топдим. Тўғри, мен жазога лойиқман. Агар кечира олсанг, кечир! Мол-дунёимнинг ярмини бераман.

Қози (*йиғлаб*). Мен ҳам билмабман, ҳақиқатан сен авлиё бола экансан. Мен сени шайтон деб адашибман. Мени кечир, қўйвор. Сени ўзим ўқитаман. Жон болам!

Хислат. Ёлғон гапиряпсизлар. Мен қандай ишонаман. Беш дақиқа олдин ким эдинглар, ҳозир кимсизлар? Яна найранг тўқийсизлар. Ёлғон.

Бой. Ёлғонмас, ростдан. Ёлғон гапирсам сен ўзинг авлиё боласан, сенга дарров аён бўлади. Энди мenden мунофиқлик бўлса, нима жазо қилсанг ҳам гинг демайман. Кечир, авлиё болам (*йиғлаб*), Хислатжон, кечира қол.

Қози (*йиғлаб*). Мен ҳам агар адолатсизлик қилсам, нима жазо берсанг гинг демайман. Кечир (*йиғини давом эттиради*).

Хислат. Аввал отамдан кечирим сўранглар.

Қози. Эй авлиё, боланинг покиза бузруквори, мени гуноҳимдан ўтиб, кечир. Хато қилдим. Тўғри, кўпларни ноҳақ зиндонга ташлатган вақтларим бўлган. У вақтда мен ҳеч қачон бундай қафасда ўлим кўзимга кўриниб ўтирмагандим. Бу жойда ўтириш жуда оғир экан. Кечир, Ҳикматжон.

Бой (*йиғлаб*). Эй содда, самимий, меҳнаткаш, покиза виждонли инсон. Мен бу ишларни ички ғайирлигим билан қилдим. Сен ҳикматли йигит экансан, мени кечир, азиз инсон. Давлатимнинг ярмини сенга бераман!

Ҳикмат ака. Эй, бой, менга сенинг ярим давлатинг керак эмас. Мен текин молга ўрганмаганман. Сен уларни қишлоқ ариғига кўприк қуришга, йўлларни равон қилишга, мактаб очишга сарфла. Сен ўлганинг билан ер тўймайди. Фақат битта бой камаяди. Йўқ, битта бой камаймасин, бойлар кўпайсин. Лекин инсофли, диёнатли, саховатли бўлсин. Шундай бой бўлсангиз кечираман. Сиз адолатли қози бўлсангиз кечираман.

Бой. Албатта, саховатли бўламан, эл корига ярайман.

Қози. Мен албатта адолатли қози бўламан.

Ҳикмат ака. Ундай бўлса, мен кечирдим.

Хислат. Менинг учун отамнинг гапи азиз ва мўътабардир.
Мен ҳам кечирдим. Сизлар, азиз томошабинлар,
кечирасизларми?

Тамом

Парда

АМИР ТЕМУРНИНГ ТУФИЛИШИ¹

(2 пардали эртак-пьеса)

Отам Муҳаммадсиддиқ Муҳаммадалихон ўгли хотирасига бағиш-
лайман.

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Тегина — Темурнинг онаси
Турағай — Темурнинг отаси
Шайх ул аълам — авлиё
Садр Аш Шаърият — Тегинанинг отаси
Амир Чоқу — Занжир Сара ҳокими
Қаландар Шоший — башорат қилувчи руҳоний шахс
Йўқун — Турағайнинг катта хотини
Мойдинқул — Йўқун бегимнинг қули
Баёнқулихон — Бухоро хони
Чўпон
Чол — Иблис алайҳа лаъин
Қозағонхон — Йўқуннинг отаси
Сирож Қамарий — Баёнқулихоннинг вазири
Бурҳониддин — самарқандлик соҳиб ҳидоят
Элчилар, Талабалар, Чўрилар

Ривоятлар ҳижрий 734—735 йилларга, мелодий-Исавий 1335—
1336 йилларга тўғри келади. Воқеалар Бухоро, Шаҳрисабз, Занжир
Сара ва Хўжа Илгорда кечади.

¹Асосан Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома» китоби
ривоятлари оҳангларига суяниб ушбу асар яратилди. Муаллиф.

I ПАРДА

I КЎРИНИШ

Бухородаги мадрасалардан бирида Садр Аш Шаърият дарс ўтмоқда. Тўртта талаба олдиларига чўк тушиб сабоқ тингламоқда.

Садр Аш Шаърият. Бўталарим, қадимий китобларда битилишича, ҳижрий қамарий тақвим ҳисобинда ҳар саккиз юз йилда дунёга бир Соҳибқирон келур. Ҳозир икки Соҳибқирон ҳазратлари келганлиги мавжуд. Бирлари Искандар Зулқарнайн жаноблари бўлса, иккинчилари Расул акрам саллоллоху алайҳи васаламдир.

Бундай ҳодисот арзи самода зуҳал юлдузи бирлан муштарий юлдузни бир-бирига яқинлашувиндин содир бўлур. Шул дамда таваллуд топган ўғлонларнинг бирига сиҳибқиронлик насиб этган.

Талаба. Ҳазратим, фикри ожизимча, мунажжимлар ҳозир сиз айтган юлдузларнинг яқинлашуви мавсумий демушлар. Бизнинг замонимизда ҳам Соҳибқирон муборак зот дунёга келмушларми?

Садр Аш Шаърият. Бўтам, бу асрори ғайбнинг иши. Тангри таоло Мутаборакнинг даргоҳи кенг... Агар мазлум элга бир Соҳибқирон буюрмакни лозим топса... Ажаб эрмас.

Қаландар Шоший киради.

Қаландар Шоший. Ҳақ дўст ё Аллоҳ! Ҳақ дўст ё Аллоҳ! Карам амри бирлан Рустамни дoston қилди. Ажал дастга бериб, охири яксон қилди. Ҳақ дўст ё Аллоҳ! Ҳақ дўст ё Аллоҳ! Чангалини урдиким, мол-дунёга хирс қўйиб, бу ўлимни панжасида ақлини ҳайрон қилди. Ҳақ дўст ё Аллоҳ! Ҳақ дўст ё Аллоҳ!

Кима давлат қуши қўниб тангри йўлин ҳақ деди,
Икки дунёси бўлиб равзода жавлон қилди.
Ҳақ дўст ё Аллоҳ, ҳақ дўст ё Аллоҳ!

Ассалому алайкум ва раҳматуллоху ва барокатух. Садр Аш Шаърият ҳазратлари ва ҳақ таоло йўлини илму идрок ила таниётган муллавачча талабаларга мен бир хабар келтирдимки, ани сизлар гувоҳлигингизда бу ҳазрати Садр Аш Шаъриятга билдирмоғим лозимдир.

Садр Аш Шаърият. Хуш келибсиз, сафо келибсиз
Бухорои Шарифга, Қаландар бўтам. Қай юртлардан чиқиб,
қай манзилга йўл олурсиз?

• Қаландар Шоший. Ҳазратим, Қаландар Шошийнинг
мўлжал манзиллари, иншоолло, Маккаи мукаррамадир. Нияти
поклари ҳаж қилмоқликдир.

Садр Аш Шаърият. Ниятингиз йўлдошингиз бўлиб,
муродингиз ҳосил ўлсин, иншооллоҳ. Энди, бўтам, насл -
насабларидан андик хабар берсалар.

Қаландар Шоший. Фақирингизнинг ота-боболари
тузжордир, менга тангрим йўлидан бормоқни васият этмушлар
ва Маҳмуд хожа эшонга мурид қилиб бермушлар.

Садр Аш Шаърият. Хожа Маҳмуд эшон Шошда қўп
табаррук зотдир. Ул зоти олийнинг сиҳатликлари қай
йўсиндир?

Қаландар Шоший. Сиҳатлари дуруст, кайфиятлари
соз. Нега ким, яқинда ҳазратимга худо бир ўғил ато этди.
Унга Ҳожи Убайдуллоҳ деб ном бердилар. Агар ул фарзанд
улғайиб фарзандлар кўрса, бирининг номи Хожа Аҳрор бўлсин
дедилар.

Садр Аш Шаърият. Омин, ул зоти муборакнинг
авлодларига валийлик насиб этсин. Омин, оллоҳу акбар.

Ҳамма. Омин! Оллоҳу Акбар!

Садр Аш Шаърият. Оллоҳу Акбар!

Ҳамма. Оллоҳу акбар!

Қаландар Шоший. Ҳазратим, сизга бир муҳим гапни
айтишга изн бергайсиз.

Садр Аш Шаърият. Марҳамат, қаландар бўтам.

Қаландар Шоший. Муҳим гап шулким, ожизаи
бокира қизингиз Тегинабегим моҳни эрга беринг! Эрга беринг!
Эрга беринг! Иншооллоҳ. Соҳибқирон жаҳонгир ўғул туғиб
берур.

Садр Аш Шаърият (*ҳайрон*). Қаландар бўтам, сен бун
қаердан билурсен?

Қаландар Шоший. Мен «Аҳрори ғайб» илмидин
боҳабардурман.

Садр Аш Шаърият (*ичида*). Ё раббим, бу илм бирлан
Руҳи қудсилар хабардор ўлмоғи лозим. Менга Руҳи қудс

қаландар тимсолида кўриндиму, яна бир неча саволлар берайин-чи. (*Қаландарга.*) Сен гайб илмидан бохабар бўлсанг айт-чи, туғулмиш ўғул Соҳибқирон ер юзинда қанча муддат яшайдир ва не кароматлар кўрсатардир.

Қаландар Шоший. Ҳижрий- қамарий тақвим ҳисобинда 72 йил, 11 ой, 12 кун яшайдур. 40 йил от устида юриб Мовароуннаҳр ерларинда ҳукмронлик қилаётган чигатой султонларин маҳв этгай. Рум, Ажам, Хуросон, Ҳиндистон юртларин бир салтанатга бирлаштиргай.

Ҳамма. Ё раббим, қудратингдан!

Садр Аш Шаърият. Қаландар бўтам. Унинг туғилишидан дарак берурсан. Унинг ўлимидан қандай дараклар бўлур.

Қаландар Шоший. Самарқандни ёғий босур. Шоҳизинда қудуғидан илонлар чиқур. Ёғий қочур. У узоқ жангу жадалдан музаффар қайтур. Илонларни уч оққуш пайдо бўлиб, қайтиб қудуғига солур. Улар баланд минорага кўниб, «Архайл, архайл, архайл», деб уч марта сайраб ғойиб бўларлар. Бир чақалоқ туғилиб, йиғлаш ўрнига уч марта «Ё олло! Ё олло!» дер. Қуёш кулиб қарар. Соҳибқирон 9 ойдан сўнг вафот топур. Шу йил қиш ниҳоятда совуқ келур.

Садр Аш Шаърият (*ўзича*). Бу ё авлиё, ё бир фирибгар фаҳмимда, танграм тақдир қилади. Бандаси такбир қилади. Бу тақдир қилмоқда. Ҳар қалай хон ҳазратларига бунинг кимлиги ч билмоқ учун хабардор қилмоғим лозим (*талабаларга*). Талабалар, Қаландарни ушлаб оёқ-қўлини боғлаб банди қилингиз! (*Талабалар тезда Қаландарни банди қилиб, оёқ-қўлини боғлашади.*)

Икки талаба. Абдулқаҳҳор бирлан Абу Саид, сизлар Баён Қулихонга хабар қилиб, бўлган воқеани айтингизлар. «Олиб келинсин», деса, хон саройига олиб борурмиз. Сизларга ижозат.

Икки талаба тез чиқиб кетишади.

Қаландар Шоший. Эй Садр Аш Шаърият, сиз мени банди этдингиз. Валлоҳи аълам, ҳеч ким банди қилолмас. Мени банди қилган зот ўз фарзандин банди этган бирлан баробардир.

Садр Аш Шаърият. Қаландар Шоший, айтгил, Соҳибқирон вафотидан сўнг не синоатлар рўй берур.

Қаландар Шоший. Ундан сўнг салтанатларга авлодлари 450 йиллар чамаси подшолик қилур. Ҳа, Соҳибқирон ўлимидан 9 ой бурун Самарқанддаги Шоҳизинда қудуғига бир одамни туширур. У қудуқда Муҳаммад Расулulloҳнинг саҳобаларидан бири Қусам ибн Аббоснинг ер остидаги сирли салтанатни кўрур. Қусам ибн Аббос Исо руҳуллоҳ осмондан ерга тушганларида ўзи қудуқдан ер юзасинга чиқишни айтур. Қудуқ тагидан бир одам бир қутича олиб чикур, ҳукмронлар олдида очур уни. Унда бир алиф, бир зол, бир жим ҳарфи ёзилган бўлур. Унинг шарҳин узоқ вақт қилолмаслар. Буни шарҳи шундай бўлур. Алиф I. Зол — етти-ю, жим уч турур, яъни Соҳибқирон туғулғондан 703 йил кейин Мовароуннаҳрда бир подшо чикур адолат туғин кўтариб. Ул салтанат кўп эътиборли бўлур.

Эй Садр Аш Шаърият, Соҳибқироннинг она томондан бобоси, менинг олдимни бирон нарса билан тўсиб қўй. Кўзларим ёруғликдан қамашур.

Садр Аш Шаърият. Эй бўталарим, бир ип тортиб Қаландар олдини дастурхон ила парда қилингиз!

Талабалар ип тортиб парда қилишади.

Жарчи овози. Эй аҳли Мадраса, таъзимга қоим бўлингиз! Кўзингиз ерда бўлсин. Чигатой улусининг Султонларидан Бухоро ҳукмдори ҳазрати жаҳондор Баёнқулихон вазирлари Сирож Қамарий Шайх ул аълам, Сайфиддин Хожа эшон Файб Аҳрорий илмидан хабардор. Қаландар Шошийни кўргани ташриф буюрдилар.

Ҳамма эгилиб таъзимда туради. Баёнқулихон, Сирож Қамарий. Шайх ул аълам кириб келишади.

Баёнқулихон. Садр Аш Шарият, қани ул «Аҳрори файб» илмини биладурғон Қаландар Шоший?

Садр Аш Шаърият. Адолатли хоқоним. Ул Қаландар Шошийни Сизга рўбарў кўрсатмоқ ниятинда банди айладик. Қаландар бир оз ўтгач, менинг кўзимга нур тушиб қамаштирмоқда, парда тортиб қўйинг, дедилар. Ул парда ортиндадир. Талабаларим, пардани очинг!

Талабалар бориб пардани очади. Қаландар ўрнида гўзал қиз
Тегина турган бўлади. У телба ҳолда.

• Ҳамма. Ё қудратингдан.

Садр Аш Шаърият. Ё алҳазар. Қизим Тегина бегим
Моҳ! Бу қандай ҳол?

Баёнқулихон. Бу не найранг ва не ўйун?!

Тегина *(ўрнидан туриб телбаларча отасини қучади)*.
Менинг отажоним. *(Баёнқулихонга.)*

Сен Баёнқулихон,
Чумчуқни отқон.
Гуноҳга ботқон,
Қўлингда қопқон,

(Қулади, ўйнайди, йиғлайди.)

Баёнқулихон. Банд айланг. Садр Аш Шаъриятнинг
қизини, талабаларни, мадрасага қулф уриб маҳкам этинг.

Шайх ул аълам. Эй саховати кенг қудратли султон.
Сизнинг измингизда бунда ҳар инсон. Қаҳру захрингиздан дунё
қоронғу. Дил муҳаббатингиздан олам гулистон!

Ҳоқони малик султоним, бул бечоралар бегуноҳдирким,
аларни банди айламоқ ножоиздир. Аслида Қаландар Шоший
тусинда келган ул руҳи қудсдир. Илми гайб бирла бечора қизни
телба этиб, бунда қолдирган.

Баёнқулихон. Сайфиддин Хожа эшон. Мени мазах
қилувчи аллақандай ожиза қиз ва бошқаларнинг ёнини
олмоқдасиз. Сизни ҳам банди этурман.

Шайх ул аълам. Ҳазрати Жаҳондор Султоним, мен
тангрига банда, сизга қулдирман. Энди бу телба бўлган қизни
дуо бирлан ўз ҳолига қайтариш мумкин. Бул бокира, покиза
ва гўзал қиздан бир яхши муборак ўғул вужудга келадур.

Энди майли, менинг қўлларимга кишан урсинлар. Лекин
сизни саройдан бадарға қилган, ўлимға буюрғон золим
Қозонхонни яхши билурсиз.

Баёнқулихон. Буни эслатмоқнинг боиси недир, шайхул
аълам!

Шайх ул аълам. Боиси шулким. Қозонхон сингари
золим бўлмаслик.

Десинлар Баёнқулихон
Ўз элига фидойи жон,
Ёғийларга душману
Юрт аҳлига меҳрибон.

Маълумки, Қозонхон чақиртиргон одамлар бола-чақалари билан видолашиб чиқардилар. Ул зоти нопок мактаб-мадрасаларни беркитди. Муллаларни қилич дамидан ўтказди. Сўнгра менга одам юборди келсин деб. Бормадим. Ҳазабдан ўзи от суриб келаётганда бир дона олмани осмонга отдим. Ул деҳқон қўлидаги бир сават олма бўлиб Қозонхон олдига чиқди. Оти ҳуркиб кетиб, отдан йиқилиб ўлди.

Баёнқулихон. Буёғи менга номаълум. Мен қирда бир бойнинг қўйини чўпон бўлиб боқиб юрганамда сизнинг муридларингиз келди, қўлидаги асони бўйимга ўлчади. Ва қичқириб юборди. «Хонни топдик», деб, Ҳазратим, афву этинг. Бандиликдан бўшатинглар. Қизга дам уриб ўз ҳолига қайтаринг.

Шайх ул аълам. Мен уч кун дам урсам ўз ҳолига қайтур, иншооллоҳ. Садр аш Шаърият. Эшоним, ихтиёр сизда.

Шайх ул аълам. Тегинабегим Моҳга куёв бўлмиш йигит Бухорои шарифда эмасдир. Шарти шулким, куёв бўлмуш бир кечада баланд масжид хонақоҳи билан бино қилиб берур.

II КЎРИНИШ

Ўша манзара. Садр Аш Шаърият ўрнида Шайх ул аълам ўша талабаларга дарс ўтмоқдалар.

Шайх ул аълам. Аммо, билингим, кутб ул-ақтаб ва сарвари машойих, султон ул-авлиё ва бурхон ул-атқис, фарзандхонди ҳазрати Султон ул набис Саллаллоху васаллам ҳазрат Султон Хожа Аҳмад Яссавий андоғ айтибдирларким: «Биздан сўнгра охир ул замон ёқин бўлғонда, андоғ машойихлар пайдо бўлғайким, Иблис алайҳил лаъна олардин сабоқ олғай ва ҳамма халқ оларга муҳиб бўлғай ва муридларни бошқара олмағайлар. Ул шайхларким, муридлардан тама қилғай ва жонини куфри залолатдан айирмағай. *(Турағай кириб бир чеккага чўк тушади. Шайх ул аълам кўриб дарсин тўхтатади.)*

Марҳабо, марҳабо, хуш келдинг, сафо келдинг, эй Соҳибқирон отаси.

Турағай. Алхамдулиллоҳи раббил оламин Вал оқибату лилмутаққин вассалому ало расулиҳи Муҳаммадин ва алиҳи ва асҳобиҳи ажмаъин.

Ҳазрати шайхул аълам Сайфиддин эшон пирим. Мен Турағай баҳодир ибн Амир Буркул остонангизга муборак хуршиди тобон изингиз шуъласидан баҳраманд бўлғали келдим. Алқисса, мен шикорда бир кийикни ов қилмоқ ниятида қувладим. Ул қочиб дарада уюр бўлиб турғон қўй тўдасин ичиға урди. Келиб боқсам, қўй орасинда бир бўри мавжуд эркан. Мен камон ўқин анга қададим. Бўри жон таслим этди. Бул соатда чўпон бир тош устида ухлаб ётганин кўрдим. Унинг олдиға бордим. Ул уйғониб менга: Эй Турағай Баҳодир, сен мени койимагил, мен сени ҳозир тушимда кўрдим, мовий либос кийган бир киши келиб, сени қошингга Турағай Баҳодир келади. Сен унга айтгил. Бухорои шарифга бориб Шайх Аъламга рўбарў бўлсин, Садр Аш Шаъриятнинг Тегинабегим Моҳ деган қизига никоҳлаймиз. Бир Соҳибқирон жаҳонгир ўғул туғиб берур, дедилар. Мен аввал ишонмадим. Сўнг ити келиб сирли вовуллади. Мен, итинг не деюр, дедим. Итим: айтган гапларимни тасдиқлаюр, деди. Сен мени лақиллатурсен, таёғимдан кўрқиб, дедим. Ул, Эй баҳодир, мен бир чўпон бўлсам, Бухорои шарифдаги Шайх ул аъламу Садр Аш Шаъриятни, унинг қизи Тегинабегим Моҳни қайдан билай? Тушимга кирди, айтяпман, деди. Мен ишониб хузурингизга йўл олдим.

Шайх ул аълам. Чўпон хобида не кўриб сенга айтган бўлса, барчаси чиндир. Биз Тегинабегим Моҳни сенга сақлаб турибмиз. Аммо аҳду шартимиз борким, куёв бўладиган киши бир кечада Бухорода масжид хонақоси бирлан қуриб бермоғи лозимдир (*Турағай маънос бош эгади*).

Эй Амир Турағай баҳодир, ғам емагил. Масжиду хонақоҳ қурмоқ борасинда мен бир дуо ўргатурмен. Ул дуони ўқисанг, ҳар мушкулинг осон бўлғай (*талабаларга*). Талабаларим, сизлар бугунги сабоқлардан озоддирсиз. Тонгда бомдод намозинда, тангрим насиб, этса юз кўришурмиз.

Талабалар хурсанд, таъзим ва тавозе билан юриб чиқиб кетишади.

Шайх ул аълам ва Турағай ёлғиз қолишади.

Турағай. Ҳазратим, менга ул дуони ўргатинг. Бир эшитганимда ёдимда қолур, иншооллоҳ.

Шайх ул аълам. Эй Амир Турағай баҳодир, дуони ўргатмоқдин аввал бир савол сўрасам.

Турағай. Қулингиздурмен.

Шайх ул аълам. Аввал калимаи шариат, иккинчи, калимаи тариқат, учинчи, калимаи маърифат, тўртинчи, калимаи ҳақиқатни билурмисан?

Турағай. Муқаммал билмоқлик тангрига насибдир. Мен фикри ожизимча жавоб айтай.

Шайх Ул Аълам. Марҳамат!

Турағай. Калимаи шариат бу турур: Ло илоҳа иллоллоху Муҳаммадин расулуллоҳ. Калимаи тариқат бу турур: Ло илоҳа иллоллоху сафон саффо. Муҳаммадун расулуллоҳ. Калимаи маърифат бу турур: Ло илоҳа иллоллоху азаматиҳи Муҳаммадун расулуллоҳ хилқатуҳу. Калимаи ҳақиқат бу турур: Ло илоҳа иллоллаҳу би қудратуҳу Муҳаммадун расулуллоҳ би рисолатиҳи.

Шайх ул аълам. Боракалло, баҳодирий. Сенга бу муборак дуони албатта ўргатурмен. Аввало таҳорат олиб икки ракаат намоз ўқимоқ лозимдир. Турағай баҳодирим шошманг, аввало мен айтадурғон гапга кулоқ солинг ва илиб олинг. Сўнг дуони ўргатурмен.

Турағай. Қулингизман. Жон қулоғим сизда.

Шайх ул аълам. Дуони ўргангач, шаҳардан ташқаридаги Файз Осар ҳазрат Аюб мозориға борурсен. Анда Хонақоҳ эшиги берк бўлса зинҳор очмағайсен. Булоғ бор. Шул булоғ бўйинда ўлтириб турурсен. Нима кўрсанг, ҳайрат қилмағайсен, нима эшитсанг, сукут сақлағайсен. Шунда сўфийлардан бири қулида ўроғлиқ таом келтирур. Ул таом мубоҳат жумласидан бўлса, муродинг ҳосил ўлуб, сенга худои таоло бир ўғул берур. Ул фарзанд шариати нубавийда мустақим бўлур. Агар келтирилган таом маҳрамот жумласидан бўлса, сен кўрган ўғул фиску фужурдин ўзга иш қилмағай. Таомни тановул қилиб бўлгач, мана бу битукни сўфийга берурсан (*думалоқ қилиб ўралган қоғоз беради*). Сенга тайин бўлсинким, сўфий орқасиндан зинҳор бормағил. Гумбаз ичра асло кирмағил, аларга назар қилмағил. Биров сенга нечук эътибор қилмадинг, деса сўзини инобатга олмағил. Энди, баҳодирим, таҳорат олиб, икки ракаат намоз ўқиб чиққанингиз сўнгги дуони ўргатурмен.

III КҮРИНИШ

Файз Осор ҳазрати Аюб қабристони. Катта гумбаз ёнидаги булоқ бўйига Турағай баҳодир келиб ўтирибди. Гумбаз ичидан «қарс бадабанг» мусиқа овози чиқмоқда.

Турағай (*ўзича*). Субҳонолло, субҳонолло, қабристонда бу не нав нағмадирким, ақлим бовар қилмас. Бунинг қандай сирри-асрори бўлди экан?

Шайх ул аълам (*овози*). Нима кўрсанг, ҳайрат қилмағийсан, нима эшитсанг, сукут сақлағайсан.

Турағай (*ўзича*). Ҳа, ҳа, сукут сақламоғим лозимдир.

Бирдан эшик очилиб, яшил либос кийган Сўфий дастурхонга ўралган идишга бир нарсани кўтариб олиб келиб Турағай олдига қўяди.

Турағай (*сўфийга*). Бу таом маҳрамотданму мубоҳатданму?

Сўфий индамай қайтиб кириб кетади.

Турағай. Бисмиллоху раҳмонур роҳим (*дастурхонни очади*). Сут экан. (*Ҳаммасини ичиб тугатгач, Сўфий келади. Унга Турағай хатни беради. Сўфий дастурхонга яна одоб билан ўраб, хатни дастурхон устига қўйиб, бир оғиз сўз айтмай юриб бориб гумбаз эшигидан ичкарига кириб кетади. Турағай гумбазга бир оз маҳлиё қараб туриб, сўнгра келган йўлига кета бошлайди. Гумбаз ичидан «Оллоху акбар!» деган овоз келади. Турағай ўз-ўзидан ҳаяжонланади.*)

Турағай (*ўзича*). Ё раббим, субҳоноллоҳ, менга нима бўлди? Бутун баданимда олов юраётганга ўхшайди-я... ҳаяжонланяпман...

Бирдан шўх «қарс бадабанг» мусиқа овози келиб, олдидан ўйинчи қизлар рақс тушиб ўта бошлайдилар.

Шайх ул аълам (*овози*). Нима кўрсанг, ҳайрат қилмағайсан, нима эшитсанг сукут сақлағайсан.

Турағай (*ўзича*). Йўқ, рақсу раққосалар менда ҳайрат уйғотмас. Назокату латофат хожалари, нари кетинг.

Безътибор кета бошлайди. Раққосалар ундан шўхроқ, жозибасини ошириб ўйин тушадилар, эътибор бермайди. Шу пайт бир гўзал кийинган чол пайдо бўлади.

Чол. Эй бўтам, нечун олди-кетингга қарамай шитоб ила кетурсан? Ажаб томошаларга мойиллигинг йўқ. Қара, ҳар бири дуру якто мрамар сийна, чумоли беллар, чўлпон кўзлару сунбул сочлар. Бу дилбару нозанинлар сенинг ишқингда оташ бўлиб ёнмоқдалар. Томирларида муҳаббат лаззати-ю, айш ҳарорати кезиб юрибди. Кўзларида латофату илтифот жозибаси, дилларида илтижо ёлбориш ноласи, наҳотки навқирон ва гурурли дилингга зарра нуруни сочолмаган бўлса. Эй гурур азамати, улар билан ўйна-кул. Бу беш кунлик дунё айшини сур. Сўнгра излаб тополмассан. Ёки қари Шайх ул аъламнинг сўзларига амал қилиб лаззат шаробидан бебаҳра қайтаверасанми?

Турағай. Тўғри айтасиз, боймулло ота. Ҳақиқатан ҳам кўзга нур, дилга ором бергувчи дилраболар экан. Вужудимни маҳв, дилимни забт қилишмоқда.

Чол. Балли, гурур азамати. Сен булар билан ўйнаб - кулсанг, сени дунё-дунё бўлиб кўрмаган Эрам боғига олиб борурлар. Сен ул салтанат соҳиби бўлурсан. Бу нозанинлар ҳарам аҳлинг бўлурлар. Жонингни жонига ур! Олам кўрмаган айшни сур! Эй, гурур азамати.

Қизлар рақс билан қуршаб, назокат гулларига маҳлиё қиладилар.

Турағай ҳам аста ўйин туша бошлайди.

Шу пайт бир шарпа пайдо бўлиб, Турағайнинг юзига бир шапалоқ туширади ва ғойиб бўлади. Нур пайдо бўлиб, Шайх ул аълам кириб келадилар. Чол ва раққосалар бир зумда тарқаб кетишади.

Шайх ул аълам. Амир Турағай баҳодир, қизиқ томошага мойил бўлибсен. Менинг айтганларим ёддан фаромуш бўлдуму? Тарсаки мендан эрди. Сени шайтон васвасасиндан сақламоқ ниятинда бу ишни ихтиёр айладим. Сенга кўриниб, сўз айтган чол иблис алайҳа лаъин бўлади. Рақс тушаётган нозанинлар эса жинлардир. Тўғри, улар одам шаклига кириб, сенинг ақлингни ўғирлашган. Сен, албатта, фарқлашинг керак эрди...

Турағай. Ҳазратим, мени иблис йўлидан, жинлар ўйинидан асрабсиз, Сизга Аллоҳ марҳамати ёғилсин. Қулингизман... Жазога лойиқман. Не қилсангиз, ихтиёр ўзингизда.

Шайх ул аълам (панжасини ёзиб) Амир Турағай баҳодирим.

Турағай. Лаббай, ҳазратим.

Шайх ул аълам. Сен панжаларим орасига қара.

(Турағай панжа орасига маҳлиё қарайди.)

Не синоат кўрурсан?

Турағай. Во ажаб, субҳонолло, не азамат инсонлар тош ташиб, гишт териб гумбаз бино этмоқдалар.

Шайх. Ул гумбаз эртага Тегинабегим Моҳ билан бўладурғон аҳд — никоҳга қурилаётган масжид ва хонақоҳдир. Тонг отганда Бухоро аҳли бул иншоотни сен қурганингдан бохабар бўладилар.

Турағай *(тиз бужиб Шайх ул аълам этакларини кўзига суртади)*. Кароматингиз беадад, саховатингиз беҳисоб. Бу сизнинг Тангримнинг суйган бандаси, кароматли авлиё эканлигингизнинг нишонасидир. Мени ану саховат мевасидан баҳраманд этмоқдасиз. Қулингизман. Сизга тангри шарофати ёғилсин.

Шайх Ул Аълам. Ўрнингдан тур! Қаддингни ростла! *(Турағай туриб қаддини тик тутди.)* Соҳибқирон отаси сени авлод-аждодингни буюк кўрурман!

Турағай. Ҳазратим. Бу ишлаётган эранларнинг қутби раҳнамоси кимдир?

Шайх Ул Аълам. Уларнинг қутби раҳнамоси фавт бўлибдир. Яъни йўқолибдир. Булар менга қутб бўлинг дедилар. Мен уларга қутбингиз Амир Турағай баҳодир дедим.

Турағай *(панжасига синчиклаб қараб)*. Ҳазратим, танидим. Улар менинг йўқолган аскарларим-ку. Субҳонолло, аскар бўлсалар ҳам кўзга кўринмас азамат усталар экан-ку. Ё раббим! Ё қудратингдан.

Шайх Ул Аълам. Улар менинг олдимга келиб, сиз маснади қутбингизга ўлтирсангиз, дейишди. Мен қабул қилмадим. Яна келишди. Мен илтижо қилибдурсиз, баҳодир ҳурмати учун қабул қилурман бир шарти билан. Эртагача масжид ва хонақоҳ тартиб берурсизлар, дедим. Улар хурсанд бўлиб таклифимни қабул қилишди ва иш бошлаб юборишди.

Турағай. Ҳазратим. Тонг ёришмоқда. Ана, гумбаз битди.

Гўзал масжид гумбази хонақоҳлари билан кўринади. Сўфи азон чақиргани эшитилади. «Аллоҳу акбар! Аллоҳу акбар!»...

Шайх Ул Аълам. Одамлар бомдод намозига келишмоқда.

Овоз. Ё тавба, фалакка етган бу гамбазли масжид қайдан пайдо бўлди?

Овоз. Ё, кудратингдан, парвардигор, кечкурун бу ер очик майдон эди-ку.

Овоз. Гўзаллигини қаранг. Кўз қамашади. Нилий ранг. Тилла ҳал гумбаз пештоқига гўзал ҳарфлар билан оятлар иншо этилган... Во ажаб (*бир оятни ўқийди*)...

Овоз. Карамни кенг яратганни...

Овоз. Азизлар, бу пиримиз ҳазрати Шайх ул аълам Сайфиддин хожа эшонимизнинг кароматларидан бўлса ҳеч гапмас.

Овоз. Ул зоти муборақда илми ҳикмат кўпдир. Тангрим юқтирган ғойби илмнинг хосиятидир бу. Воҳ, ўзлари шу ерда эканлар (*учтўрт одам киради*).

Овозлар. Ассалому алайкум, ҳазратим.

Шайх ул аълам (*одамларга қарата*). Алҳамдулиллоҳи раббил оламин Вал оқибату лилмутаққин. Вассалату вассалому аъло расулиҳи Муҳаммадин ва олиҳи ва асҳобиҳи ажмаъин.

Азиз аҳли Бухоро, Бухоро қуввати исломи динасда Амир Турағай баҳодир ибн Буркул бир кечада сиз кўриб турган масжид гумбазини хонақоси бирлан тартиб берди.

Овозлар. «Офарин! Тасанно! Оллоҳнинг шарофати ёғилсин», «Ниятларига етсинлар», «Умрлари зиёда бўлсин», «Кўринар -кўринмас инс-жинслардан ўзи асрасин», «Бебахтлик насиб этмасин», «Яхши фарзандлар берсин баҳодирға».

Шайх ул аълам. Биз аҳд қилғон эрдик. Садр аш шаърийатнинг ожизаи бокиралари Тегинабегим Моҳни бир кечада масжид хонақоси бирлан қурған кишига берурмиз деб. Ушбу аҳд Амир Турағай баҳодир томонидин бажарилди. Энди тўй қилиб, элга маълум этурмиз. Аҳли Бухоро, билиб қўйинг-

ки, Амир Қозоғонхон ибн Қозонхон келиб, эй Шайх, бу қиз, яъни Тегинабегим Моҳ менга аталган. Мен Чингизхон авлоди султонлариданман, нечук уни Қорачор нўён авлоди Турағай баҳодирга берурсан, менга бермасанг сен бирлан жанг қилурман, деди.

Шайх ул аълам. Мен, агар қиз сенга аталган бўлса нечун шу дамгача оғиз солиб сўрамадинг ва қадам қўймадинг. Биз исломий никоҳ билан Турағай баҳодирга берурмиз, дедим. У яна дарғазаб бўлиб, мен Мовароуннаҳр аҳлини қатли ом қилиб қилич дамидан ўтказурман. Тугилажак Соҳибқирон туғилмаслиги керак. Қинида қотсин, деди. Мен, қўлингдан келганини қил, дедим.

Овозлар. «Бу мўғуллар дастидан дод!», «Наҳотки уларни даф қилувчи бир мард топилмаса?!», «Мовароуннаҳр аҳлини пешонаси шўр, бахти шунчалик қароми?»

«Бу жаннатмакон ўлкага қачонгача очопат кўзлар тикилаверади?» «Дам Эрон, дам Искандар, дам мўғул босиб олаверса», «Наҳотки Турон дунё учун бир талош олам бўлса?!»

«Эй тангрим бир мард ўғлон ато қил!»

«Мовароуннаҳр ҳам қаддини ғоз, бўйини дароз қилиб юрадиган вақтлар келсин», «Тангрим, кароматинг кенг, қудратинг чексиздир» ...

Жарчи овози. Одамлару одамлар! Эшитмадим, деманглар! Қозоғонхон Шайх ул аълам бирлан жанг қилгани кўшин тортиб келибдир! Шайх ул аълам Садр аш шарият қизи Тегинабегим Моҳни бермаса, ер билан яқсон қиладурман, демоқда. Шайх ул аъламнинг ўзи ёки баҳодири бўлса яккама-якка жанг қиладурман, демоқда.

(Бирдан жангни ифода қилувчи карнай-сурнай садолари келади. Отларнинг кишнаган, одамларнинг шовқин-сурони эшитилади.)

Турағай. Ҳазратим, менга ижозат айланг, мен қайнатам Қозоғонхон билан Сиз учун яккама-якка талабгор бўлиб жангга кирай!

Шайх ул аълам. Амир Турағай баҳодир, Сиз у билан олишманг, қайнота бирлан жанг қилмоқ мумкин эрмас.

Турағай. Ҳазратим, изн беринг, сўзим ерда қолмасин. Мен Тегина бегим Моҳни қизига кундош қилиб олганим учун

бу найранги ўйлаб топган. Сиздай авлиё зотга қўшин тортиб келган инсоннинг иймони йўқдур. Ижозат беринг, йўқ деманг, ижозат беринг! Изн сўрайман!

Шайх ул аълам. Баҳодирнинг илтимосини рад қилмоқлик мумкин эрмас. Тўрт юз муридим жангта ҳозирлансин. Баҳодир, Сиз бош бўлинг.

Турағай кетади. Ёнида навқарлари билан Қозағонхон кириб келади.

Қозағонхон. Эй шайх, айт. Тегина бегим Моҳни Турағайдан олиб менга берсинлар. У уч талоқ қўйсин.

Шайх ул аълам. Эй Қозағонхон, лашкар тортиб келган бўлсанг, сени ажал тортиб келибди. Сен Бухорои шарифга чангалингни уриб, бегуноҳларнинг қонини тўкиб, ўзингни тенги йўқ баҳодир қилиб кўрсатмоқчимисан? Афсус, ниятинг пуч, орзуинг саробдир.

Қозағонхон. Сўзим битта. Эй шайх, Тегина бегим Моҳни Турағайдан олиб менга бер. Йўқ эса Бухорои шарифни Бухорои ғариб қиламан.

Шайх Ул Аълам. Бутун дунёни хароб этган Чингиз авлодиман деб хароб қилишликни ўзингга удум қилиб олдингми? Йўқ, Бухорои шариф ҳеч қачон ғариб бўлмас, иншооллоҳ!

Қозағонхон. Шу бугун бўлур.

Ўз кўзинг билан кўрурсан,
Қозағонхоннинг кимлигини билурсан.
Қозағонхон пойида жаҳон,
Бухоро нечук топғуси омон.

Шайх ул аълам. Эй кофир! Амир Турағай баҳодир сенинг куёвинг бўлса, уни иккинчи хотини Тегинабегим Моҳ қизинг мақомида бўлса, ўйламайсанми уни талаб қилмоққа. Ваҳший ҳайвон ҳам бу ишни ихтиёр этмайди-ку. Хайф сенинг одамлигигга.

Қозағонхон. Уч талоқ қўяди ислом ақидаси бўйича. Мен исломда эмасман. Бизнинг кўчманчилар ўз сингилларини ҳам хотинликка олаверадилар.

Овозлар. «Ё алҳазар», «Тағинам ер ютмайди», «Бундайларни тошбўрон қилиш керак!».

Шайх ул аълам. Эй Қозағонхон! Отанг Қозонхон маълум шоҳ, дунёга бадхулқ, жоҳил одам эди. Масжид, мадрасаларни буздирди. Мулло, эшонларни қилич дамидан ўтказди. Авлиёлар қабрларини текислатиб ташлади. Охири отдан йиқилиб, бўйни синиб ўлди. Бир сиру синоатни билмоқ истасанг менинг, кароматим ислом қудратиндадир. Ақлини тобламоқ учун бир рубойи:

Чун сайди қозои қодирдан келди қулға,
Сен қўйма қадам, хонки, юрган йўлга,
Аҳволи Малик шоҳни кўрибсан охир.
Кўрқ тангридан, берма изза кўнгулга!

(С. Тошкандий)

Қозағонхон (*ўзича*). Ҳа, отам Малик шоҳ Қозонхон шу шайхнинг дуоибадидан вафот топган эрди. Менинг ҳам қазои вақтим етган бўлмасин тағин. Яхшиси, аҳдимдан қайтиб, ўз маконимга равона бўлганим маъқулдир. Нима кўп, қиз кўп. Тегина бўлмаса Бегима бўлар. (*Шайхул аъламга.*) Эй шайх, халқ қони тўкилмасин, қайтаман (*орқага қайта бошлайди. Олдидан чол чиқади.*)

Чол. Эй авлоди Чингизхон, орқага тисланиш сенга раво эрмас. Отанг Малик шоҳ Қозонхон қазосини ул шайх ул аъламдан деб билмагил. Отанг отда кетаётганда олдидан бир сават олма кўтариб чиққан деҳқондан оти ҳуркиб кетиб йиқилиб ўлган. Бу Шайх Қозонхон мени чақиртирганда, олдига бормаган эрдим. Илм Султондан устун Қозонхон менинг олдимга келсин, деганидан ғазабланиб келаётганда осмонга олма отдим. У деҳқон кўтарган бир сават олмага айланиб Қозонхоннинг отини ҳуркитиб, бўйнини синдириб ҳалок этган. Ўзини илоҳий деб юриптир. Аслида бошига салла кўндирган бир осий банда. Ундан кўрқма, аҳдингдан қайтма. Сен Султон Қозағонхон. Чингизхон зурёди.

Қозағонхон (*ғурурланиб*). Тўғри айтасан, бобо, мен жангга талабгордурмен. Аҳдимдан, сўзимдан қайтмасмен.

Шайх ул аълам. Эй Қозағонхон! Сен чол қиёфасидағи иблис алайха лаъна сўзига кирдинг. Энди тақдирингни Оллоҳдан кўр. Мен намоз ўқиб олай. *(Бўйра устига чўк тушади.)*

Турағай. Яккама-якка баҳодирона олишувга Амир Қозағонхонни талаб қилурман.

Қозағонхон. Эй Амир Турағай, умринг тугади деявер. Валенеъматинг Шайх ул аълам билан видолашиб ол.

Турағай. Ҳар бир баҳодирнинг жангга кирмоқлиги ўзи видодир. Яхшиси, ҳарам аҳлига талоқ бериб қўй. Тилинг калимага келмай қолиши мумкин.

Қозағонхон. Чингиз авлоди енгилишни билмас. Шул боис хотинларига талоқ бермай, видолашмай жангга кирурлар.

(Қозағонхон билан Турағай қилич тушишади, қиличлар синади. Иккисига найза беришади. Турағайнинг ўнг кўзи ёнини найза ялаб ўтади. Турағай йиқилади.)

Қозағонхон. Энди Турағай куёвим бўлсанг-да, бошингни кесиб, найзага илурман. Каромат қилғучи Шайхнинг кўриб қўйсин Чингизхон авлодининг нимага қодирлигини!

Ёнидан ханжар олиб бошини кесмоқчи бўлади.

Шайх Ул Аълам. Кароматимга ишонмадинг, кофир. Отанг тақдирида бўл. Илоҳо омин!

Бўйранинг бир чўпини синдириб Қозағонхонга отади. Бўйра каромат билан оташ найзага айланиб учади.

Қозағонхон *(бўкиради)*. Войдод! Войдод! Войдод! Кўкрагимга тегиб, курагимдан чиқди. *(Кўлидан ханжари тушади. Кийимлари қон бўлиб йиқилади.)*

Овозлар. Қозағонхон ўлди, энди бизга омонлик бўлмас. Қочинглар! Қочинглар! *(Бирдан отларнинг дўтирлаб қочаётгани, қийқириқлар эшитилади. Одамлар бориб Турағайни турғизишиб ўнг кўзини бағлашади.)*

Шайх Ул Аълам

Кишига берсаким ноҳақ найзойи,
Топар бул қилғонидин бад жазойи.
Бирон ноҳақ бировга қаҳр этарму,
Анга қаҳр айлагай қодир худойи.

(С. Тошкандий)

IV КҲРИНИШ

Шаҳрисабз. Турағай баҳодир саройи. Турағайнинг катта хотини Йўқун бегим кичик хотини Тегина бегим Моҳ билан шоҳона либосларда суҳбатлашиб ўтиришибди. Тегина бегим Моҳ ҳомиладор. Ой-кунни яқинлашиб қолган.

Тегина. Йўқун бегим, бугун мен бир туш кўрдим. Тушимда олам чарогон бўлиб, икки елкамга икки қуш қўниб, сўнгра бир қарға учиб келиб бошимда чунонам қағиллабди. Кейин бир сайёд икки елкамдаги икки қушни бир ўқ билан уриб туширибди. Қарға ғойиб бўлипти. Мен кўрқиб ҳушимдан кетибман. Уйғонсам, тушим. Таъбири не бўларкин? Ҳайронман.

Йўқун. Тегина бегим Моҳ, ҳайрон бўлиб, ҳар хил хаёлларга берилманг. Ҳомиладор аёлларга турли шайтоний тушлар кираверади, дейишади. Гадоё келса садақа бериб юборинг (*ўзича*). Отам Қозағон айтган эди. Кундошингни йўқот, йўқот, йўқот! Чунки ундан бола туғилса, Соҳибқирон жаҳонгир, Искандарий соний бўладур, деб қаландар Шоший айтган экан. Сендан фарзанд бўлмади. Турағай баҳодир туғмас хотинни сақламас. Огоҳ бўл, деган. Шунинг учун мен Тагинани гумдон қилишим керак.

Турағай баҳодир кириб келади.
Иккала хотун баравар туриб таъзим қилишади.

Тегина. Ассалому алайкум, амирим, хуш келибсиз, сафо келибсиз.

Турағай. Ваалайкум ассалом, теграмга ўтиринглар. (*Ўтиришади.*) Оҳ, фоний дунё Шайх ул аълам Сайфиддин хожа эшонни 135 ёшинда дорилфанодин дорулбақоға олиб кетибдур.

Ул зоти муборақ кўп кароматли авлиё эрдилар. Баён Қулихон Файз Осор ҳазрати Аюб қабристонига бир улуғ мақбара қурдириб дафн эттирибдир. Бухорои шарифдан келган карвондан эшитиб, кўп қайғурдик. Тангрим раҳмат айлаб жаннат ул маъводан жой насиб этган бўлсин.

Теги́на. Илоҳо омин! Тангрим раҳмат айласин, ўзи раҳмдил! Ул кишининг руҳи жонларига қуръон тиловат қилиб, савобини бахшида этмоғимиз лозим.

Турағай. Ўшал заҳоти сарой аҳлин йиғиб, тиловати қуръон қилиб савобини бахшида этдим.

Йўқун (*унга бу хабар қувонч келтиргандай бўлади. Ўзини олиб қочиш учун*). Амирим, менинг бошим оғрийдир. Ижозат этсангиз, хонаға кириб муолажа қилсам.

Турағай. Ижозат.

Йўқун чимирилаб чиқади.

Йўқун (*ўзича*). Шайхинг билан қўшмозор бўлларинг.

Теги́на. Амирим, фарзандимиз дунёга келса исмини не кўюрмиз?

Турағай. Кеча тушимга раҳматли ҳазратим Шайх ул аълам кириб, ўғил фарзанд кўрурсиз, исмини Темур қўйинг. Темирдек мустақкам бўлсин, дедилар. Онамнинг болалари турмаганлиги учун менга Турағай — энди сен турақол деган маънода исм қўйган эканлар. Иншооллоҳ, сизнинг болаларингиз кўп бўлса ажабмас.

Теги́на (*ширин қилиб*). Соҳибқирон Амир Темур Искандари соний онаси Теги́на хотун.

Мойоинқул киради, қўлида мактуб, муҳри.

Мойдинқул. Ассалому алайкум, Амирим, ижозат этинг, баён қилай.

Турағай. Ижозат, Майдонқул, не гап?

Мойдинқул. Султон Баёнқулихондан чопар келиб, ушбу мактубни берди.

Хатни узатади.

Турағай хатни очиб ўқийди.

Турағай. «Амир Турағай Баҳодир, ибн Буркул баҳодир». Воқеий шулким, Ўғлонхон лашкари Кошғарни мусаххара

қилибдур. Каркондан қўшин олиб, тезда Уғлонхон лашкарин даф этмоққа боринг!

Фармони олий.
Баёнкулихон.

Турағай. Хонимизнинг фармони олийлари ижобат бўлғай. Мен тезда қўшин тортиб Қошғарға етиб борурмен. Чопарга айт!

Мойдонқул. Амирим, сўзи баёнингиз ҳамда азму қарорингизни чопарға етказурмен.

Тавозе билан орқа юриб чиқади.

Тегина. Амирим, сиз Қошғарға жангга кетсангиз. Мен икки йўл ўртасинда не қилурмен? Вақти соати яқин қолмоқда.

Турағай. Хоннинг амри фармонини бажармоққа мажбурмиз. Тангрим ўзи оқ йўл берса ажабмас. Мен Йўқун бегимга тайинлайман. Сени ёлғиз қолдирмас. Фуломлар, доялар, чўрилар хизматингда бўлади. Тангри таоло насиб этиб, Қошғардан зафар туғин баланд кўтариб қайтсам. Темур ибн Турағайни кўтариб истиқболимга чиқурсан.

Тегина. Иншоолоҳ, ўшал кун насиб этсин!

Мойдинқул киради.

Мойдинқул. Амирим, Қаландар Шоший истиқболингизни тилайдур.

Турағай. Ким у Қаландар Шоший?

Тегина. Амирим, Қаландар Шоший ул руҳи қудсдир. Фарзандимизни дунёга келишини шул Қаландар башорат қилган. Отам Садр Аш Шаърият банди этганларида кароматларила паришон қилиб, банди ўринларига мени кўйиб, ўзлари ғойиб бўлганлар. Ҳозир ҳам бир башорат қилгани келган бўлсалар ажабмас.

Турағай (*Мойдинқулга*). Киритинг.

Қаландар Шоший киради.

Турағай. Ассалому алайкум. Келинг, мархабо, хуш келибсиз.

Қаландар Шоший. Эй, Амир Турағай бақодир. Сенга туғилажак Соҳибқироннинг қандай фазилатлари борлиги-ю, уни қандай тарбия қилишни айтмоқчиман.

Турағай. Ҳали туғилмаган гўдакнинг фазилатларини қайдан билурсиз?

Қаландар Шоший Мен «Ахрори ғайб» илмидан хабардормен. Унинг пешонасига битилган тақдири азал менга маълум.

Турағай. Ё раббим. Бу жуда қизиқ. Сўзланг, авлиё Шоший, фазилатлару тақдири азалдан.

Қаландар Шоший. Фазилатларга келсак, сизнинг жисмингиздаги барча яхши фазилатлар унга ўтади, ақл-идрок, тажриба билан бўладирғон ишларни ўргатмоқ жоиздир.

Турағай. Яъни.

Қаландар Шоший. Яъни сизнинг бақодирлигингиз, бир сўзлигингиз, юксак ақл-идрокингиз, салоҳиятингиз қон билан унинг жисмига кўчадир.

Турағай. Нимани ўргатмоғим жоиздир?

Қаландар Шоший. Илм ўргатмоғингиз шарт. Шариат қондасин Шайх ул аъламдан кўпроқ билиши керак. От миниш, қилич чопиш, ҳарб-зарб ишларин ўргатиш зарур. Иймон-этиқодни билдиурсиз. Юрт эгаллиги қалбининг яроғи бўлмоғи лозим.

Теги на. Аёлларга қандай муносабатда бўлур?

Қаландар Шоший. Отасидек аёллар қони билан қилич булгомағайдир. Меҳр-шафқатли бўлур. Унинг ҳарам аҳли кўп бўлур. Чунки хотини кўп бўлган Султоннинг фарзанди кўп бўлур. Кўп фарзандлар орасидан юксак идроклар чиқади.

Турағай. У кимларни эъзозлайдир?

Қаландар Шоший. У султон бўлиб, одамларга, «Тангрим нимани яратмас? Ва нимани билмас?» деб савол беради. «Тангрим ўзи каби худони яратмас ва ўзидан ўзга худони билмас», деб жавоб берганларни қаттиқ эъзозлаб мукофотлар беради.

Турағай. Қандай хусусиятлари менга ўхшайди?

Қаландар Шоший. У ҳасад қилиб ўлдиришга, қасд қилганларни қўлга олса қатл этишга шошилмайди. Совға-

саломлар бериб яхшилик кўрсатади. Содиқ дўст бўлиб қолгани кўп бўлади. Ёмонлигидан қайтмаса, жазо беради. Сенга ўхшаб чора-тадбир билан бўладиган ишга қилич ишлатмайди.

Дўстидан ранжирмайди, нуқсон қидирмайди, қаттиқ ранжиса ҳам узрини қабул қилади. Сенга ўхшаб оғзига қон тўлса ҳам душман олдида тупурмайди. Сенга ўхшаб ўта мерган бўлади. 22 ёшга етганда бир шаҳзода бола қалдирғоч инидан боласини олмоқчи бўлаётганда бир илон шипдан шап этиб тушиб, унинг бўйнидан ўрай бошлайди. Ҳеч ким ажратолмайди. Болани бўғиб ўлдириш даражасига етади. Шунда ўғлинг ингичка камон ўқи билан илоннинг бошига отиб ўлдиради. Кейинчалик у бола хон бўлиб Соҳибқиронга душман бўлади. Шунда ҳам уни афву этади. Лекин у кўрнамак ёвуз ниятидан қайтмагач, жазосини беради. Соҳибқирон, жонлиларнинг умри қисқа — жонсизларнинг умри узун бўлади, деб кўп осмон қадар юксак иморатлар қурдиради. Сўзимнинг охирида айтмоқчиман, огоҳ бўлинг! Сизларнинг ва боланинг бошига хатар келмоқда. Болани асранг! Болани асранг! Болани асранг. Бола дунёни асрар. Данак ичра дарахт пинҳон. Гўдак ичра пинҳон султон. Болани асранг!

Бирдан ғойиб бўлиб қолади.

Турағай. Ия. Қаландар Шоший қани?

Тегина. Ул зот бирдан ғойиб бўлиб, бирдан пайдо бўладилар.

Йўқун киради.

Йўқун. Амирим, чопар келибдиму?

Турағай. Баёнқулихон ҳазрати олийлари фармон юбордиларким, зудлик билан лашкар тортиб Кошғарга етиб бормоғим лозим экан. Кошғарни Ўғлонхон ўрабдир.

Йўқун. Қачон борурсиз, амирим?

Турағай. Тезда кетурман. Йўқун бегим, сени тангрига, Тегина бегим Моҳни сенга топширурман. Икки малика аҳил-

иноқ бўлиб, соғ-омон, голиб қайтишимни тангри таолодан тилаб туринглар. Тегина бегим Моҳнинг кўзи ёриш вақти соати етиб қолса, ёрдам бериб, дояларни чорла, эшитдингми?

Йўқун. Амирим, кўнглингиз тўқ, дилингиз хотиржам бўлсин. Тангри менга ато этмаган фарзандни Тегина Моҳга насиб қилибди. Бу иккимизнинг фарзандимиз бўладир.

Турағай. Садоқатинг саодатга бошласин.

Тегина. Иншооллоҳ.

Турағай. Сизлар билан энди хайрлашурман.

Тегина. Ой бориб, омон қайтинг. Темуржонингиз қуралай кўзлари, митти қўллари билан сизни интизор кутади. Тангри ёр бўлсин, амирим!

Йўқун. Кўп ўлжа билан қайтинг, хайр, амирим.

Турағай Тегина бегим Моҳга алоҳида муҳаббат билан тикилиб хайрлашади. Йўқун Турағайга кўрсатмай бурун жийиради. Турағай Йўқун билан ҳам самимий хайрлашади. Ва кетади.

Канизак киради.

Канизак. Тегинабегим Моҳ маликам, ҳаким тайинлаган муолажа вақти бўлди.

Тегина (*Йўқунга*). Йўқун бегим, менга ижозат этсангиз, муолажага борсам.

Йўқун. Боринг, муолажангиз хайрли бўлсин.

Канизак ва Тегина кетишади.

Йўқун (*ёлғиз қолиб ўзи билан ўзи гаплашади*). Шу сувилон Тегина деб отам тўшакка ётиб қолди. Яна ўғил туғиб, Турағайни ўзиники қилиб олмоқчи. Йўқ, мен энди кунини кўрсатиб, оғзидан қонини келтираман. Мойдинқул Самарқанддан келиб, ҳали олдимга кирмади.

Тушим таъбири нима бўлди экан?

Мойдинқул киради.

Мойдунқул. Маликам, мени афву этинг келган заҳоти ҳузурингизга қиролмаганим учун. Амир Турағай баҳодир ишга буюриб эдилар.

Йўқун. Тушундим. Нечук кечикдинг?

Мойдинқул. Таъбирчи Сабулак отага боргунча отимнинг оёғи синиб қолди. Чўлоқланиб зўрға бордик. Ота хузурида одам кўп экан. Охири холи топиб туш воқеасини айтдим. Амир Қозағон қизи, Амир Турағай хотини Йўқун маликам бир туш кўрибдир. Тушида Тегина Моҳнинг этагидан қуёш чиқиб, машриқдан мағрибга бориб, тамом оламни ёритибдир. Ундан Ҳиндистонга мойил бўлибди, дедим. Сабулак ота бир куну бир тун жавоб бермади. Охири холи топиб айтди. Ҳижрий қамарий тарихнинг етти юз ўттиз бешинда, Исавий тақвимнинг 1336 йилида сичқон йили бир ўғил Соҳибқирон вужудга келадир. Гумон қилурман. Кавкабнинг вақтига қараганда яқиндирким, ул ўғул онадан ер юзига туғулур. Соҳибқирон бўлиб етти иқлимни олғай. Онинг авлоди саккиз юз йил салтанат сўрағай.

Йўқун (*асабийлашиб*). Ҳм, ҳм. Йўқотиш керак. Йўқотиш керак. Жуда қулай вақти келди, Мойдин?!

Мойдинқул. Лаббай, маликам.

Йўқун. Сен менинг маҳрами розимсан-а?

Мойдинқул. Худди шундай, маликам.

Йўқун. Отам Қозағонхон ҳазратлари сени сепимга кўшиб узатган-а?

Мойдинқул. Ҳақ гап, маликам.

Йўқун. Бир сирим бордир. Сирим пардасин сенга йиртгайман.

Мойдинқул. Сирингизни бировга инкор этмоқ бошимни танамдан жудо бўлиши билан баробардир.

Йўқун. Мойдинжоним, бир иш қилиб, Тегина бегим Моҳни боласи билан гумдон қилайлик.

Мойдинқул. Баҳодир билса теримизни шилмасму?

Йўқун. Ўғлонхон билан урушга кетди. Омон қайтиши гумон. Ўғлонхон Рум қайсаридан ҳам кучли. Рустамдек эр йигит. Мовароуннаҳрда унга дуч келадиган куч йўқ. Отам айтган Баёнқулихон ўзи омон қолиш учун Турағайни рўбарў қилиб жўнатган. Мойдунқул, сени қулликдан озод қиламан. Турағай жангда ўлса, ярим мулкини сенга бераман.

Мойдунқул. Ахир туғилажак Соҳибқиронни ўлдириш...

Йўқун (*жаҳли чиқиб*). Сен номард, қуллингича қолавер, ўзингни ўлимга буюраман унда.

Мойдинқул. Афву этинг, маликам. Мен рози.

Йўқун. Балли, режа бундай. Ҳозир Тегина келади. Чопар келиб, отангдан нома бериб кетди, дейсан. Уқдингми?

Мойдинқул. Уқдим, маликам, уқдим.

Йўқун. Хатни мен аввал ёзиб қўйганман. Мактуб менинг хобхонамда яшил қутичада турибди. Мана калити. *(Кўлидаги билагузукни беради.)* Мана бу тарафини *(бир ёғи бурама шаклда ишланган бўлади)* қулфга солсанг очилади. Бор, хатни олиб, кузатиб тур. Тегина киргандан кейин, секин кирасан, уқдингму?

Мойдинқул. Уқдим.

Мойдунқул кетади.

Йўқун

Вақт ғанимат, фурсат ғанимат,
Давлат қўлдан кетмасин фақат.
Отамнинг ўчини олмоғим керак,
Бошига ит қунин солмоғим керак.

Тегина киради.

Йўқун *(тилёғламалик қилиб)*. Тегина бегим Моҳ, муолажа жуда ёқибдир. Рангларингиз қизариб, очилган гулдай, ўн тўрт кунлик ойдай тўлиб чиқибсиз.

Мойдунқул киради.

Мойдинқул. Тегина бегим Моҳ маликам, Бухородан чопар келиб, отангиздан нома ташлаб кетди.

Тегина. Вой, ростданми? Қани, менга беринг-чи?

Мойдинқул хатни беради ва кетади.

Тегина хатни очиб ўқийди.

«Мен отанг, Садр Аш Шаърият касал ва бетоб бўлиб ётурман. Сени кўрмоққа иштиёқим кўп ва ҳолатим заифдир.

Келсанг кўрсам. Келмасанг дийдор қиёматга қолур» (йиғлайди).
Отажоним, дардингизга тангрим ўзи шифо берсин. (Хатни
яна бошқатдан ўқийди.)

Йўқун. Теги на бегим Моҳ, кўп қайгурманг. Дард
берадиган ҳам, шифо берадиган ҳам ўзи. Сиз Бухорога боргунча
шифо топиб қолсалар ажабмас.

Теги на. Айтганингиз келсин, Йўқун бегим. Лекин сағал
дилимда хижиллик. Отам жуда ҳуснихат эдилар. Бу бадхат
билан ёзилган.

Йўқун (ўзича). Ў бало, ичимни ўртаворди. (Теги нага.)
Касаллик қурсин. Ҳуснихатни ҳам бадхат қилиб кўяди.
Ёзибдилару холатим заиф деб. Балки қурблари келмай, бировга
ёздиргандир отангиз.

Теги на. Бу гапингиз ҳам тўғри. Ишқилиб, ўлиб-нетиб
қолмасинлар.

Йўқун. Дард бошқа, ажал бошқа. Одам касал бўлади,
тузалади. Кўпроқ соғинган бўлсалар керак.

Теги на. Бу гапингиз ҳам тўғри. Соғиниб қолган
бўлишлари мумкин. Мени еру кўкка ишонмасдилар. Йўқун
бегим, менга ижозат берсангиз, мен отамни кўриб келсам.

Йўқун

Вой, ижозат, албатта, ижозат,
Бу ёғидан бўлма хижолат.

Ўзим ҳам шу хаёлда эрдим. Икки садоқатли чўрингни
ёнингга ол. Мойдинкул соябонли аравани кўшиб олиб бориб
келсин. Ҳомиладор аёлга ғам-изтироб ёмон таъсир қилади,
дейишади. Ҳозир ҳаммаёқ кўклам. Лолагуллар очилган. Кўм-
кўк дала- қирларни кўриб баҳри дилинг яйрайди. Борақол,
тезда ҳозирлик кўр.

Теги на. Вой, бегим, минг раҳмат, ақли идрокингизга
тасанно, дилимдагини топиб айтдингиз. Мен айланай.

Теги на кетади.

Йўқун (чапак чалади). Мойдункул!

Мойдинқул (*киради*). Лаббай, маликам.

Йўқун (*Мойдинқулнинг қулоғига*). Мойдинқул, Тегина отасиникига борадиган бўлди. Энди айтганимни амалга оширасан, уқдингми?

Мойдунқул. Уқдим, маликам.

Йўқун. Пайт пойлаб, ҳеч ким йўқ жойда учаловини гумдон қилиб келасан. Уқдингми?

Мойдинқул. Уқдим. Уқдим.

Йўқун. Иси чикмаслиги керак. Уқдингми?

Мойдинқул. Уқдим маликам. Уқдим.

Йўқун (*Мойдунқулга узук беради*). Бу отам Қозағонхон қайси бир шаҳарни босиб олганда ҳокимнинг қўлидан юлиб олган экан. Турағайнинг ярим мулкига тенг. Ол, сенга далда ва қувват бўлсин. Тифингнинг қайроғи ўткир бўлсин.

Мойдинқул (*узукни қўлга олиб*). Бу узук учун Қозағонхон лашкар тортиб бориб, неча минг одамни қурбон қилган.

Йўқун. А, балле. Сен атиги (*бармоғини букиб санаб*) бир, икки, уч.

Мойдинқул. Уқдим, маликам. Қулингиз измингизда. Амрингиз вожиб бўлғай. (*Қўлини юзига суртиб.*) Омин!

V КЎРИНИШ

Йўл ёқаси. Катта-катта тошлар турибди. Узоқдан кўкламнинг гўзал манзараси, дарахтлар гуллагани кўриниб турибди. Осмонда баҳор булутлари. Қуёш булут орасига кириб чиқиб кўринмоқда. Мойдинқул ханжар таққан, сафар кийимида киради.

Мойдинқул. Қизларим, келинлар! Аравани лақалуқидан тоза чарчадинлар! От ҳам дам олсин бир оз. Карвонсаройгача анча йўл бор ҳали. Мана бу тошлар устида ўтириб дам олинлар, гуллар теринлар. Қаранг, жаннат-а, жаннат! Қарши даштлари кўкламда гўзал бўлади.

Тегина ва икки чўриси қувноқ кириб келишади.

Тегина. Отам Садр Аш Шаърият айтардилар:

Қарши дашти баҳорда жаннат макондир.
Бул маконда Кеш шаҳри ороми жондир,

деб.

1 - чўри. Бегим, илҳом жўшмоқдами?

Тегина

Нечук илҳом жўшмасин.
Майсалар гилам,
Барқ урар кўклам.
Нурафшон олам,
Яйрайди одам.

Қарангиз, табиат тошга гул битибдир,
Оғочга яшиллик, шамолга тил битибдир.
Пашшаи чивинларга илибдир наъма мусиқа,
Шул боис ерларимиз гўзал — антиқа
Не дедингиз, сўзлангиз Мойдинжон бобо,
Гул бўйин келтирмоқдаму сизга ҳам сабо.

Мойдинқул. Тўғри, тўғри, кўкламда жаннат, ёзда дўзах
бу даштлар.

Тегина. Арабада чанг бор, олиб келиб, бир чалиб
берайму?

Мойдинқул. Йўқ, бошқа бир жойда дам олганда чалиб
берарсиз. Ҳозир кўчанинг чангиям етади.

(Момақалди роқ қарсиллайди.)

Тегина. Ишқилиб, ҳозир ёмғир қуйиб юбормасайди.

1 - чўри. Қора булут босиб келмоқда...

2 - чўри *(идишда сув олиб келади)*. Анави ерда қудуқ бор
экан. Сув олиб келдим, ичинглар. Муздай. Роҳатижон. Ичиб
кўринг, маликам.

Сувни биринчи Тегина ичади.

Тегина. Тангрига шуқр. Оҳ, қандай роҳатижон сув. Сув
муздайлигидан қудуқ чуқур бўлса керак-а?

2-чўри. Жудаям чуқур экан. Тагида сув зўрға миттиллаб кўринди.

Мойдинқул (*атрофга синчков назар ташлаб, ўзича*). Фурсат етди. Ҳеч ким йўқ. Ҳаммаёқ жимжит. Ярим соатда бу чумолиларни эзиб қудуққа ташлаб юбораман. Вассалом. Туя кўрдингми, йўқ. Бия кўрдингми, йўқ. (*Кўлидаги узукка қараб.*) Турагайнинг ярим мулки... озодлиқ.

Тегина. Мойдин бобо. Сиз гулларни суяرمىсиз?

Мойдинқул (*хаёли паришон*). Ҳа, ҳа...

Тегина. Қандай рангини?

Мойдинқул. Ҳа... Менга барибир, қоп-қора ранглисини ҳам суявераман. Умуман, гулларни мол егани яхши. Сут бўлади. Гўшт бўлади. Одам кўлида хазон бўлади.

(*1-чўри бир талай ҳар хил гуллар териб келади. Улар тошларнинг устига ўтиришиб гуллар тақсимлашаётганда Мойдинқул 2-чўри қизнинг сочларини бир-бирига маҳкам билдирмай боғлаб кўяди. Тегинанинг ерга тегиб турган этагига қозик санчиб кўяди. Мойдинқул орқадан бориб биринчи чўрининг биқинига ханжар санчиб олади.*)

1-Чўри. Войдод! (*Йиқилади*).

Қочаман деган чўри 1-чўрининг устига йиқилади.

Тегина (*бақириб*). Войдод! Нима қияпсиз? Войдод! Нима қияпсиз! Войдод! Ёрдам! Мусулмонлар! (*Қочмоқчи бўлганда этаги тортилиб йиқилади. Тез ўрнидан туради. Бу вақтда Мойдинқул иккинчи чўрига ҳам ханжар уриб улгуради. Тегина қозикни суғуриб олиб, Мойдинқулнинг бошига урмоқчи бўлганда у чап бериб қозикни кўлидан юлқиб олади ва шу топда ханжари ўтлар орасига тушиб кетади. Бир кўли билан Тегинани ушлаб, ханжарини пайпаслаб излайди.*)

Тегина. Эй Мойдин бобо, мени ўлдирма. Менда гуноҳ бўлса бордир. Қорнимдаги болада нима гуноҳ?

Мойдинқул. Шу бола туфайли сени ўлдирурман. Маликам шуни буюрган.

Тегина. Ҳали шунақами? (*Бир юлқиниб кўлидан чиқиб қочади.*) Войдод! Войдод кутқаринглар! Войдод!

Мойдунқул. Қочма! Қочиб қайга борасан? Мен сени ўлдирмай кетмайман. Ажалинг менинг қўлимда.

Тегина. Войдод! Войдод! Яқинлашма, касофат қул. *(Қочади. Мойдунқул қувлайди. Бирдан «Войдод!» деган овоз қудуқ ичидан келади.)*

Мойдунқул. Ярамас, қудуққа тушиб кетдия. Мен унинг бошини харсангтошлар ташлаб мажақлайман. *(Бир неча тошни қудуқ бўйига олиб боради. Энди биринчи тошни ташлайман деб кўтарганда бирдан чақмоқ чақнаб, момақалдироқ бўлади. Ва Мойдунқулни яшин уриб ўлдиради. Шамол бўлади. Ёмғир ёғади. Учта ўлик уч ёқда сочилиб ётади. Кейин ҳаво очилади. Қуёш чиқади.)*

Чўпон кириб келади.

Чўпон. И тавба, буларни ким ўлдирибди экан, а? Яшин урганмикан? *(Бориб юзларига қарайди.)* Оҳ, оҳ, чиройли қизлар экан. Вой, чолнинг бошини ярми йўқ-ку. Ҳа, буни аниқ яшин урган. Эй, йўлда турган соябон араванинг эгалари бўлса керак булар.

Тегина *(қудуқдан овози зўрға келади)*. Мусулмонлар, қутқаринглар! Мусулмонлар, қутқаринглар!

Чўпон. Ия, қудуқдан одам овози?

Кудуқ тепасига боради.

Кудуқда ким бор?!

Тегина *(овози)*. Мен аёл киши, ҳомиладорман, тушиб кетдим. Тортиб олинглар, мусулмонлар! Тушиб кетдим.

Чўпон. Ия, аёл киши экан у, яна ҳомиладорман, дейдими-ей... Эй, мен ҳозир арқон ташлайман. Бир учини кўкрагинг тагидан белинга маҳкам боғла. Икки қўлинг билан арқонни маҳкам ушлайсан. Мен тортиб оламан. Тушундингми?

Тегина *(овози)*. Тушундим. Арқон ташла.

Чўпон белига ўралган арқонни бўшатиб қудуққа туширади.

Тегина *(овози)*. Тортинг!

Чўпон тортади. Тегина чиқади.

Чўпон (*ўзича*). Ия, мен қўйларимга сув тортадиган арқонда бу гал сув париси чиқибди-ю. Э, ҳазратим, бу не афсона. Бу не мўъжиза. Бу яқинда яйловга келган бахши мақтаган маликанинг ўзи-ку. Худди ўзи-я.

Бир маликаи даврон,
Жамоли хуршиди тобон,
Қомати сарви хиромон,
Кўзлари чўлпон,
Юзлари тўлин ой.
Чеҳраси гулчирой,

деганди.

Қандингни ур, чўпон.
(*Тегинага.*)

Эй қай элдан бўлурсан? Нечун қудуққа тушиб кетдинг?

Тегина (*ўзича*). Ростин айтсам, яна Йўқун жодугарнинг олдига олиб боришади. У боламни ўлдиради. Яхшиси, тангрим ўзи кечирсин. Яратганим қай йўлга раво кўрса, ўзи билади. Таваккал, ёлғон айтаман. Ўзинг кечир. (*Чўпонга.*) Эй менинг халоскорим, меҳри бир дунё йигит. Мени қудуқ қаъридан тортиб олиб, ажал чангалидан икки жонни омон сақлаб қолдинг. Сенга ҳазор раҳмат. Икки дунёнинг обод бўлсин. Бу яхшилигинг туфайли Аллоҳ кўп ажри савоблар ёғдирса ажаб эрмас. Меним кимлигимни сўрадинг. Мен аймоқия уруғиданман. Мана бу ўлиб ётган одам эрим эди. Булар чўриларим. Буларни яшин уриб ўлдирди. Мен кўрқиб қудуққа тушиб кетдим. Ўзинг кимсан, эй саховатли инсон?

Чўпон. Менми, мен бир чақирим наридаги Хўжа Илғор қишлоғидан, чўпонман. Занжир Сара ҳукмдори Амир Чоку молларини боқаман. Қўйларимни ҳар куни шу қудуқдан суғораман. Сен ҳам чиройли заифа экансан. Эринг чолгина киши экан. Худо осонгина жонини олиб, сени чолдан қутултирибди. Энди бевасан, яхшиси, менга тегиб қўя қол. Қўйнинг сутлари, қўзининг гўштлари билан боқаман. Ҳали уйланмаганман.

Тегина. Чўпон йигит, Мен бир ҳомиладор аёл бўлсам. Сен, яхшиси, бирон қизга уйлан. Ўзингнинг

фарзандинг бўлади. Бунинг отаси бошқа. Мен турмуш кўрган бўлсам...

Чўпон. Йўқ, мен сенга уйланаман. Тамом- вассалом. Мен қайсар одамман. Қўй боқавериб қўчқортабиат бўлиб кетганман. Сени оламан дедимми, оламан, тамом- вассалом. Қўчқор ҳеч қачон совлиқдан розилик сўрамайди. Тамом- вассалом. *(Кўлидан ушлаб қучоғига тортади.)*

Теги на. Чўпон йигит, ўртада шариат бор-а. Шайтонга ҳай беринг. Гуноҳ бўлади.

Чўпон *(қучоғига тортиб)*. Мен қир-адирда чўпонман. Гуноҳимни шамол учуриб кетаверади. Кенг дала, худо пано, деганларидек. Тамом-вассалом. Мен қўчқортабиатман, дедимми. Тамом-вассалом. Қўчқорман. Қўчқор, тамом-вассалом. *(Қийнаб ётқизади.)*

Чоку кириб келади

Чоку. Қўшоқ!!! Бу не қилиқ?!

Чўпон *(ўрнидан туриб, ерга қарайди)*. Амирим, кечиринг. Кечиринг!

Чоку. Бефаросат, ҳомиладор аёлга шундай муносабатда бўладими? Сен молмисан? *(Теги нага.)* Эй, заифа, қўрқма. Мен Амир Чокуман. Занжир Сара ҳукмдори. Бу ярамас қўйчимдир Бу беҳаёлиғи учун адабини бериб қўяман.

Теги на. Амирим. Бу чўпон йигитга озор берманг. Беодоблигини кечиринг. Ахир қўйлар орасида ўсган йигит одобни қайдан билсин. Унинг яхшилиғи мени қудуқдан тортиб олди. Икки жонни омон сақлаб қолди. Бу шўхлиғи йигитлигидандир.

Чоку. Сен кимсан ўзи? Кўринишинг маликасифат. Сўзларинг маъниси билимдонликдан нишон.

Теги на. Аймоқия уруғиданман. Мени худо асради. Мана бу чол эрим. Булар чўриларим. Уларни яшин урди. Ёлғиз қолдим. Борар ерим йўқ.

Чоку. Ундай бўлса сен қизим мақомида экансан. Сени саройимга олиб кетаман. Болаларим билан бирга яшайверасан. Кейин... тангрим нимани насиб этса шу бўлади. Бева-бечорага меҳр-шафқат қилмоқ улуг савобдир, деган ҳадис-шарифларда Расули акрам саллаллоху алайҳи васаллам.

Тегина. Амирим. Сиз тангри таолонинг меҳрибон, покиза бандаси кўринасиз. Сизни менга тангрининг ўзи етказди. Мен сиз билан борурман.

Чоку. Қўшоқ, сен ҳозир Хўжа Илғор қишлоғига хабар қил. Амирим айтдилар, дегин. Қишлоқ оқсоқоли келиб, бу мурдаларни олиб бориб, ювиб, тозалаб, жаноза ўқиб дафн этишсин. Онгладингми?

Чўпон. Онгладим, амирим.

Чоку. Ҳа, олдин бу мурдаларни бир жойга келтириб, тўғрилаб ётқиз. Юзларига бир нарса ёпиб қўй. Сўнг қишлоққа югур. Онгладингми? Юр, қизим.

Тегина *(ўликларга тикилиб, ёлғондан)*. Алвидо, танмаҳраим, алвидо, чўриларим! Жойларингиз жаннатда бўлсин.

Чоку. Тангрининг иродаси бу, кўп қайғурма, юр кетдик.

Амир Чоку ва Тегина кетишади.

(Чўпон ўликларни тўғрилаб ёнма-ён ётқиза бошлайди.)

Чўпон. Ўлмай ўлларинг, бошимга бало бўлдиларинг. У ёқда кўйларим сувсаб қолишди.

Чоку қайтиб киради.

Чоку. Қўшоқ! Отимни миниб қишлоққа югур! Аёлни тўлғоқ тутиб қолди. Бирон дояни мингаштириб келтир. Тез. Буларни мен ўзим тўғрилаб қўяман.

Чўпон. Хўп. Амирим.

Югуриб чиқади.

Чоку *(ўзича)*. Бугун чоршанба, таърихнинг ҳижрий етти юз ўттиз беши. Сичқон йили. *(Ўликларни синчиклаб кўриб тўғрилайди. Бир оз ўтгач Чўпон ҳовлиқиб киради.)*

Чўпон. Амирим, мушкул осон бўлди. Шундай чиқсам, аробада дояни бошқа қишлоққа олиб кетишаётган экан. Тўхтатиб, воқеани тушунтирдим. Доя дарров аробадан тушиб, ҳалиги аёл олдига бориб, муолажа қилдилар.

Чоку. Тангри ўзи ғамхўр.

Чақалоқ йиғиси эшитилади. Бутун даралардан бола йиғиси акс садо бергандай бўлади.

Бола туғилди Хўжа Илғорда. Таърихнинг етти юз ўттиз беши. Сичқон йилида. Қўшоқ! Энди қишлоққа югур!
Чўпон. Хўп, амирим!

Аввал Чўпон, сўнгра Чоку чиқади. Қаландар Шоший киради.

Қаландар Шоший. Ҳақ дўст, ё Аллоҳ! (*Ўликларга қараб.*) Мен йўлда келаётганимда бу воқият кўзимга кўринган эрди. Соҳибқирони жаҳонгир таваллуд топдилар. Энди ҳазрат жалол ул ҳидоят камоли самадият ила хоҳлабдирким, камоли кудрат била, мабдаи фитрат бирла кавкаб толеъ Соҳибқиронни авжи ирважи афлокка иқбол ва камронлиғини жилвагар қилгай. Аввал танғнойи музояқа паришонлиғида, ҳобуи бесамонлиғида қолуб, бора-бора давлат иқболига юз қўйгай.

Воҳ, дилим кўзгусига Рум қайсари тушмуш. Ул ҳам насли турк — ёфасдандир. Қайсар кийик овлаб юриб, бир ғорға дуч келди. Ва ёнида олиб юргувчи ҳаким Абдулмуфохирдан сўради.

Рум қайсари овози (*сирли оҳангда*). Эй Абдулмуфохир, бу қандай ғор бўлди?

Абдулмуфохир овози. Султоним, бу ғор Искандар Зулқарнайн таваллуд топган маскандир. Бул манзилни жаҳон султонлари зиёрат қилурлар.

Рум қайсари овози. Тошга ёзилган лавҳада не битмуш? Ўқи!

Абдулмуфохир овози. Искандар Зулқарнайн таваллудининг саккиз юз йилиндан кейин Расули Акрам саллоллоҳу алайҳи васаллам таваллуд бўлурлар. Ундан саккиз юз йил кейин шахсе таваллуд бўлғайким, ернинг юзини, куннинг кўзини олғай. Салотинларни забун қилгай.

Рум қайсари овози. Эй ҳаким Абдулмуфохир, ўша шахсе мендурман. Чунки кўп-кўп юртлар, мамлакатлар қўлимдан мусаххора бўлубдур. Халифай ул муслимаедур.

Нечунким Макка ва Мадина манбаи исломдир. Филҳақиқат, Рум султони — исломдир. Сен не дерсен?

Абдулмуфохир овози. Эй Рум қайсари, ман ҳикмат китобларинда кўрдимким, шу онда Мовароуннаҳрда бир ўғул туғулмушдир. Они Соҳибқирон Искандари соний дерлар. Вилояти Рум они тахти ихтиёрида бўлур. Рум қайсари анга асир бўлғай.

Рум қайсари овози Ё алҳазар, бас қил! Агар шу гапинг рост бўлса Бухорои шарифга элчи бўлиб бориб, албатта ва албатта ўшал туғулган гўдакни ўлдириб қайтиб келасан. Сен не истасанг бажо келтираман.

Абдулмуфохир овози. Менга берган тузингизни оқламоқ учун ҳам шу айтганингизни вожиб қилурман.

Рум қайсари. Оллоху акбар. Оқ йўл сенга!

Қаландар Шоший Во ажаб, кўзимга бағдоди шариф кўринмоқда. Ана Боғдод маликаси Дилшод Хотун ҳаким Чақминийни банди қилиб келтирди. Ундан Дилшод хотун сўради.

Дилшод Хотун овози. Эй, ҳаким Чақминий, кеча курдирган қасри олийимга кўчиб ўтиш шарафига ҳикмат китобингни олиб келишни буюргандим. Нечук қабул қилмадинг? Иттифоқо қасри олийим кулаб тушди. Тангри бир асраб, мен омон қолдим?! Сўйла?! Ёлғон айтсанг бошинг қилич дамида.

Чақминий овози. Эй маликам, ҳикмат шулким, Мовароуннаҳрда бир ўғул туғилди. У соҳибқирон бўлур. Қасри толеимиз унда бунёд бўлгандир. Мезон уйи шамолдир. Онинг иқболидан бу қаср йиқилибдир. Ул ўғул юртингни қўлингдан олғай. Ҳикмат шул.

Дилшод Хотун овози. Ё қудратингдан, парвардигор! Эй, ҳаким Чақминий, не истасанг хазинадан ол! Бухорога, Баёнқулихонга отлан! Ул ўғилни ўлдириб, жасадини келтиргайсан.

Чақминий овози. Фармонингиз ижобат бўлғай, маликам.

Қаландар Шоший. Яна етти иқлимда шундай ҳодисотлар содир бўлди. Улар ҳам элчиларини гўдак Соҳибқиронни ўлдириб келиш учун Бухорога йўлладилар.

I Парда

тугади

II ПАРДА

VI КЎРИНИШ

Бухоро хони Баёнқулихон етти иқлимдан гўдак Темурни ўлдириш учун келган элчиларга алоҳида қурдирган қабулхона. Ўртада хон тахтда ўтирибди. Атрофида вазир, шайхулислом ва бошқа сарой аҳли жойлашган. Унг тарафда Хуросон, Ироқ, Рум элчилари, чап тарафда Хитой, Ҳинд, Фаранг, Ўрусия элчилари ўтирибди.

Баёнқулихон. Эй етти иқлимдан ташриф буюрган муҳтарам элчи жаноблари, Чигатой улусин Мулки Турон заминининг Бухорои Шариф, қуввати исломи динасн мамлакатинда бирмунча муддат меҳмондирсизлар. Қадамларингизга ҳасанот. Сизлар учун махсус қароргоҳ бунёд этдимким, кечадан бери шу қароргоҳдамиз. Кўпчилик элчи жаноблари ўз ҳайрат ва ташаккурларини билдирдилар. Муташаккурмиз. Биз диққат ва ҳурмат бирлан Хуросон, Ироқ, Ҳинд, Хитой, Фаранг ва ўрус элчилари келтирган, подшоҳлари юборган номаларни ўқидик. Элчилар суҳбатларин эшитдик. Фақат биргина Рум қайсари юборган элчи жаноблари ҳаким Абулмуфохир сўзларига қулоқ солиб, номаларни ўқимоқлик қолди. Сизга маълум бўлдики, ҳар бир элчи сўз айтмақдан олдин расмиятимизга кўра Бухоро шашмақомидан бир машқ чалиниб, раққосалар хиром айлар.

Мақомда шўх куй янграйди, раққосалар чиқиб ўйнайдилар.

Ана энди мақсадга кўчурмиз. Оврупо ва араб амирлари бошин қовуштириб буюк салтанат барпо этган Рум мамлакатин элчиси ҳаким Абдулмуфохир жаноблари, аввал номани ўқиб, сўнг сўз айтишингизга мунтазирмиз.

Абдулмуфохир (*мактубни очиб ўқийди*). Ҳамд ўшандоғ таборак ва таологадир, ерни мутаббақ, кўкни муаллақ, тураксиз ва танобсиз яратибдир. Ою кун ва юлдузлар бирла анга зийнат берибдур. Яна дуруд анингдек шафоатхоҳимиз расули акрам саллоллоҳу алайҳи васалламга бўлсун. Андин кейин дуоимиз Мовароуннаҳр султонига бўлсунким, вилоятингизда бир ўғул вужудга келмуш, ҳукамоларимиз Искандар соний атарлар, тамом ер юзини, куннинг кўзини

олиб, салотинлар анга асир ўлмишлар, албатта ўшал ўғулнинг барҳам бўлмоқига ҳаракат қилурсиз. Зиёда вассалом.

Рум қай сари. Жаноби хон ҳазратлари, Рум қайсарининг бир неча тевадарда юборган олтин, кумуш совға-саломлари карвонсаройингизда турмуш.

Баёнқулихон. Рум қайсарига ҳам ҳамду санолар бўлсунким, номаларин барча элчилар номалари бирла муҳокама этиб, бир тадбир этурмиз. Совға-саломларин қабул айладик. *(Бурҳониддинга.)*

Элчилар ўринларидан туриб ўз одатларига кўра миннатдорчилик билдирадилар.

Сиз не деюрсиз элчиларнинг номаларидаги бизнинг мамлакатда туғулган болани барҳам этилмоғига.

Бурҳониддин. Ҳазрати хонимиз Баёнқулихон, худойи аззи Жалилнинг тақдирини зўр билан табдил қилиб бўлмас.

Баёнқулихон. Вазири аъзам Сирож Қамарий, сиз қандай фикрдасиз? Соҳиб ҳидоят Бурҳониддиннинг фикрлари тўғримиدير?

Сирож Қамарий. Шариатда қавли ҳукамо ман қилибдур. Аммо арбоб қавлида қилса бўлур. Нечук ҳукамо саъй қилубдурлар?

Баёнқулихон. Сирож Қамарий, бу фикрингиз андак мақбулдир. Демак, болаға барҳам бермакка ризолик берурман.

Бурҳониддин. Соҳиби давлат Баёнқулихон, шуни билгинким, агар тангри таоло хоҳламаса туғулгон хосиятли болани, бир ҳаром мўйини йўқ қилиб бўлмас. Мен бундай машваратни тарк айлаб Самарқанд фирдавсманд маконимга йўл олурман.

Ҳазрат билан ўрндан туриб чиқиб кетади.

Баёнқулихон. Биз сўзимиздан қайтмаймиз. Эй элчи жаноблари, сизлар ул туғулгон болани қандай билурсизлар?

Абдулмуфохир. Хон ҳазратлари, Сиз шу йил туғулгон ўғул болаларни бизнинг назаримиздан ўтказинг. Биз қуръа ташлаб билиб олурмиз.

Баёнқулихон. Элчи жаноблари, сизларга болаларни қаерга олиб келганлари маъқулдир?

Абдулмуфохир. Жомеъ масжидига олиб келсалар бўлди.

Баёнқулихон. Фармон шулким, ҳамма элчилар, сарой аҳли ҳар куни бомдод намозидан сўнг жомеъ масжидига йиғилиб, шу йил туғилган ўғил болаларни кўриб чиқсинлар. Жарчилар «Шу йил таърихнинг етти юз ўттиз бешинчи, сичқон йилинда туғилган ўғул болаларни жомеъ масжидига эрталабдан то шом намозиғагача ота-оналари олиб келиб, хон ҳазратлари олтинларини олиб кетсунлар», деб мамлакатни барча қишлоқ ва шаҳарларида жар чақирсинлар.

VII КҶРИНИШ

Қарши вилоятига қарашли Занжир сара ҳукмдори Амир Чоку боғидаги қизил гул новдаларидан ясалган чайла, чайлада Тегина 6 ойлик Темурни бешикка белаб алла айтмоқда.

Тегина

Жажжигина соҳибқироним, аллаё, алла,
Темуржоним, ширин забоним, аллаё, алла.
Умринг бўлсин бисёр зиёда, аллаё, алла,
Меҳринг бўлсин қодир худода, аллаё, алла.

Жарчи овози. Одамлару одамлар! Эшитмадим деманглар. Шу йил таърихнинг етти юз ўттиз бешинда, сичқон йилинда туғилган ўғул болаларга хон ҳазратлари олтин мукофот бердилар. Белгиланган мукофотни ота-оналари Занжир сара жомеъ масжидидан олмоғлари шарт. Бомдод намозидан то шом намозиғагача болаларни олиб борсунлар. Одамлару одамлар!..

Амир Чоку киради.

Тегина. Ассалому алайкум, амир ҳазратим.

Чоку. Ваалайкум ассалом, қизим.

Тегина. Амирим, жарчининг овозини эшитиб, нималигини яхши англай олмадим. Нима гап экан?...

Чоку. Ҳа, мамлакатимизда бир ғалати хабар юрибдиким, ҳайрон қоладур киши.

Тегина (*хавотирда*). Не хабар экан?

Чоку. Таажжубки, етти иқлимдин Бухороға элчилар келмуш. Мақсадким, Мовароуннаҳрда бир хосиятсиз бола туғилмушким, ул бола элчилар томонидан тезда ҳалок этилмаса, у катта бўлиб оламни хароб этармуш.

Тегина. У кимнинг боласи экан?

Чоку. Ана шуни қидиришмоқда. Жарчи ана шунга жар чақиряпти. Бир ой давомида Бухорои шарифда ота-оналар келиб тегишли олтинни олиб кетибдилар. Бола топилмабди. Сўнгра хон хазратлари вазири аъзам Сирож Қамарийни элчиларга бош қилиб Миёнкол, Самарқанд, Хўжанд, Ҳисор, Шаҳрисабз туманларига юборибдир. Ҳокимлар бир неча кун яхши зиёфатлар қилишибди. Лекин бола топилмабди. Бугун тушда ҳукамо ва элчилар Занжир сарага келдилар. Мен уларни саройда сийлаб зиёфатлар қилиб, яхши жойларга бир неча кун турмоқ учун ўрнаштирдим. Эрталабдан болаларни назардан ўтказишади. Сен ҳам болангни олиб бориб тегишли олтинингни олиб кел, хўпми?

Тегина. Хўп бўлади, амирим. Албатта назардан ўтказурман.

Чоку. Боракалло, мен борай.

Чоку кетади. Бола йиғлайди.

Бешикка ўнг қўлини қўйиб эмизади ва бешикка суянган ҳолда кўзи уйқуга кетади. Тушига Шайх ул аълам киради.

Шайх ул аълам. Эй Тегина бегим Моҳ, сен эртага Бухороға келгил. Менинг қабрим ичинда тургил. Такияни худо таолога қилиб, яратганга сиғингин, бу ўғлингга қазои муаллақ юзланибдир.

Шайхул аълам ғойиб бўлади. Қаландар Шоший кириб келади.

Қаландар Шоший. Эй Тегина бегим Моҳ, Сен биласанми, шу иссиқ бағрингда Соҳибқирон Амир Темур Жаҳонгир. Жаҳон султонини ўстиряпсан. Унга томирларингдан келган қайноқ сут эмизяпсан. Сен буюк

онасан, буюк оналарни жаҳон ҳавас қиладир. Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам жаннат оналарнинг оёғи остида, демушлар. Сенинг оёғинг остида бу дунё -у дунё жаннатлари бўлмуш.

Сен бағрингдаги мурғак Соҳибқиронни офат-балолардан асра. Сен бугун тунда Шайх ул аълам айтган жойга қоч. Қийин дамда ҳижрат қилмоқлик пайғамбаримиздан суннатдир.

Тегина. Эй қаландар Шоший, қоронғу кечада қандай Бухорои шарифга ета олурман.

Қаландар Шоший. Сен ой тикка келганда болангни яхшилаб ўраб чорбоғдан чиқ. Дарбоза олдинда эгарланган от ҳозир бўлиб турадир. Сен шу отга миниб тонггача Бухорои шарифга етиб борасан. Тонг отмасидан Файз Осор қабристонига бориб, Шайх ул аълам мақбарасига кириб олишинг керак. У ёғи тангри хоҳиши билан не бўлса кўрурсан.

Тегина. Эй ғойиби аҳрордан хабардор Шоший. Ўғлим дунёдан яшаб ўтгандан кейин дунёда не ҳодисотлар рўй берур?

Қаландар Шоший. 656 шамсий йил кейин, Мовароуннахрдан чиққан подшо Темур Соҳибқиронни миллат отаси деб эътиборини кўтарур. Унга бўлган бўҳтонлардан муборак номини тозалайдир.

Тегина. Боламга қандай бўҳтонлар ёғилур?

Қаландар Шоший. Айрим насроний ёзғувчилар Темурга туҳматлар битурлар. Улар Рум қайсарини асир олиб, олтин қафасга солиб, яланғоч ушлайдир. Қафасни остона сифатида қўйиб, этигидаги лой-гилларини султон бошига қоқиб отга минадир. Қафасни ётоққа олиб кириб, кўзини олдида қайсар маликаларин зино қиләдур. Олтин ароба ясатиб, унга от ўрнига араб амир-султонларин қўшиб, Миср, Боғдод, Маккаю Мадина, Истамбул кўчаларида чоптириб, айлантириб югуради, деб ёзадилар.

Тегина. Ул подшо узоқ яшайдирму?

Қаландар Шоший. У ўттиз бир йил подшолик қиладир! Кейин иссиқ кучайиб, муз уммонлари эриб, дунёни сув боса бошлайдир! Шунда Мовароуннаҳр атрофинда аллақандай тоғлар ўсиб чиқиб, сув йўлини тўсадир. 30 йилдан кейин иссиқлик пасайиб, яна ҳаёт ўз йўлига қайтадир. Бир

тадбир билан омон қолганлар яна бошдан ватанларин изга соладирлар.

Эй Тегина бегим Моҳ, сенинг сийнангдан саккиз юз авлодинг ҳозир Темуржон бўлиб сут ичмоқда. Уни ўлимга берсанг, у билан саккиз юз авлодинг ҳалок бўладир. Билиб қўй, то қиёматгача дунё халқи оналар кўксидан сут ичиб кўкарадир. Сен ой тикка келганда чик! Қоч! Қоч!

Тегина чўчиб уйғонади.

Тегина (*ўзича*). Эй тангрим! Ўз паноҳингда асрагил. Тушларим безовта. Ҳукамо ва элчилар менинг мурғаккина боламини ўлдириш учун излашяпти. «Олтин мукофот» деб хон алдаган. Менинг ўғлим ўша Соҳибқирон. Қўлларига тушса тайин, ўлдиришади. Болам, болажоним. Сенинг азиз жонингга етти иқлим подшоҳлари қасд қилмишлар. Ўзинг асрагил, даргоҳинг кенг, қудратинг зўр. У ёвузлардан ўзинг сақла! Тушларим бежиз эмас. (*От кишнаган овози келади.*) Тушим ўнг келди шекилли, ой тиккага келиб қолибди. Болам, қочамиз, қочамиз. Бухорога, Бухорога.

VIII КЎРИНИШ

Бухоро. Файз Осор ҳазрати Аюб қабристонини. Шайх ул аълам мақбарасининг ичи гўзал ишланган. Араб алифбосида «Бандаси тадбир қилади, тангри тақдир қилади» деган ёзув. Сағана ёнида оғзи очиқ қути турибди.

Тегина бағрига боласини босиб, йиғлаб, шошиб кириб келади.

Тегина. Ассалому алайкум, ҳазратим Шайх ул аълам Сайфиддин хожа эшонимнинг руҳи поклари (*жарангли ва сирли эшитилади*), хобимда билдирганингиздек, етиб келдим. Тангри ўзи мадад берди. Қаландар Шоший ҳам хобимдами, ўнгимда айтганидек, ой тиккага келганда чорбоғ дарбозаси олдида эгарланган от гижинглаб турган экан. Тангрига таваккал қилиб миндим. От, менимча, чопмади, учди. Беозор келдик она-бола. Темуржоним-Соҳибқироним уйқудан уйғонмади ҳам. Эй шайхим руҳу поклари, ҳузурингиздаман. Ўзингиз тангри таолодан мадад сўраб беринг.

Шайх ул аълам овози (*эхо билан*). Болангни оғзи очик қутига сол! Ажабмас тангрим ўзи асраса, яратгучи ҳам, офатдан, кулфатдан, кўринар- кўринмас балолардан асрагучи ҳам ўзидир. Ўзига муножот қил. Ўзига.

Жарчининг овози. Халойиқ, одамлару одамлар! Эшитмадим деманглар! Қулоқ тутинг! Бухоро хони ҳазрати Баёнқулихон ибн Довотхон Бухорои шарифнинг қадамжойи бўлмиш, не -не азиз-авлиёлар ётган Файз Осор ҳазрати Аюб қабристонини зиёрат қилгани ташриф буюриш онлари яқинлашиб қолди. Ташриф мақсади сизга маълум бўлсинким, бир ойдан ортиқ изланган бола шу қабристон ичида пинҳон экан.

Тегина (*йиглаб*). Эй парвардигорим, мазлумларни додига етгил. Муножотимни қабул этгил. Олти ойлик мурғак, бегуноҳ ўғлимни ўзинг паноҳингда асрагил. Ўзингдан ўзга мададкорим йўқ. Ўзинг жон ато қилгин, ўзинг умр бергин. Ёвуз ниятли разил одамлардан ўзинг асрагин.

Тегина болани тез қутига солиб, оғзини ёпиб, ўзи сағана ёнига чўк тушиб йиглайди.

Жарчи овози. Одамлару одамлар. Кимда- ким болани яширса, пинҳон сақласа ёки ҳимоя қилса боши дорда, моли талонда, аҳли аёли ҳарамда бўлур.

Одамлару одамлар, эшитмадим деманглар. Тагин ғафлатда қолманглар. Шайх ул аълам мақбараси соқчилар билан қуршалган. Яқинлашган киши тилка-пора бўладур.

Тегина. Эй, меҳрибон отажоним, қаердасиз, мадад беринг! Мадад . Мурғак набирангиз аллақандай элчилар кўлида қурбон бўлмасин, отажон...

Садр Аш Шаърийят овози. Вой жигаргўшам, кўзимнинг оку қароси, Тегина Моҳ қизим, ноилож қолдим. Ғафлатда қолдим, болам. Навкарлар йўлатишмаяпти. Тангрим ўзи ёрдам берсин, болам, азиз-авлиёлар руҳлари қўлласин. Сабр қил! Сабр қил! Сабр таги раҳмон. Умидсизликка умидвор бўл. Ўзи муродингни берса не ажаб. Болам. Ичим ўртаниб, бағрим куймоқда, оҳим Аллоҳга етса дейман.

Жарчи овози. Малик ул шоҳ, Бухоро султони ҳазрати Баёнқулихон ташриф буюрдилар. Аҳли фуқаро таъзим бажо айламоғи вожибдир.

Баёнқулихон, Сирож Қамарий ва элчилар тантанавор кириб келишади. Белгиланган жойларга ўтиришади. Қуръон тиловоти янграйди. Ҳамма фотиҳа ўқийди. Хитой, Ҳиндистон, Фаранг, ўрус элчилари бош кийимларини олиб тик туриб сукут сақлайдилар.

Баёнқулихон. Етти иқлимдан ташриф буюрган жаноби элчилар. Сиз қуръа ташлаб аниқлаган мақбара 135 йил умр кўрган Шайх ул аълам мақбарасидир. Ажабмас бола шу ерда бўлиб, муродингиз ҳосил бўлса.

Рум элчиси. Бухорои шариф султони, ҳазрати Баёнқулихон жаноби олийлари, қуръадан маълум бўлишича, биз излаган хосиятсиз бола шу қутининг ичинда. Унинг ичиндаги болани олиб ўлдириб қутулмоғимиз шарт.

Баёнқулихон. Мақбул. Ким қутини очиб, болани олиб ўлдиради?

Хуросон элчиси. Мен Хуросон элчиси Абу Баттол ибн Қаттол, ижозатингиз билан болага барҳам берурман. Ки номим хоқоним олдида улуғ бўлур.

Баёнқулихон. Хуросон элчиси Абу Баттол ибн Қаттол, Сизга муродингиз ҳосил этмоққа ижозат.

Тегина сағана ортидан чиқиб, элчининг йўлини тўсади.

Тегина. Войдод! Боламга тегма! У менинг болам! Сен ўз юртингда ўз болангни ўлдир! Войдод! Қутқаринглар! Нечун менинг боламини ҳалок этишинг керак. Йўқол! Йўқол! Йўқол! Касофатлар! Эй тангрим! Эй азиз-авлиёлар руҳи, мадад беринг! Бокира фарзандимнинг бир қошиқ қонини, дили нопок, қўли ифлослар тўкмасин!

Баёнқулихон. Онасини банди айланг!

Навкарлар келиб Тегинани банди қилиб судрашади.

Тегина. Болам, болажоним! Не гуноҳинг бор эди. Она судидан бўлак таом емадинг-ку. Мен ҳаром еганим йўқ. Ҳаром турганим йўқ. Нечук бунча маломат. Эй нопоклар, гўдакка яқинлашманглар.

Тегинани олиб чиқишади. Хуросон элчиси қутини очади. Ундан бир қўл чиқиб юзига уради. Элчи йиқилиб, ўша заҳоти ўлади.

Ҳамма. Ё раббим, бу не ҳодисот.

Ҳамма қути томон интилади

Баёнқулихон. Ҳамма жим, жойидан жилмасин!
Навкарлар, элчини бир чеккага ётқизиңг!

Ироқ элчиси. Мен Ироқ элчиси ҳаким Чақимний.
Хуросон элчиси Бисмиллоҳу раҳмонир раҳимни айтмасдан
борди. Бу ерда инс-жинслар бор. Менга рухсат этинг. Мен борай.

Баёнқулихон. Ироқнинг маликаси Дилшод хотун
юборган элчиси, жаноб Чақимний, боринг. Муродингиз ҳосил
бўлсин.

Ироқ элчиси. Бисмиллоҳу раҳмонир раҳим, инс-жинс
бўлсанг даф бўл! *(Бориб қутини очади. Яна қўл чиқиб шапалоқ
уради. Йиқилади ва ўлади.)*

Баёнқулихон. Ё раббим, бу не ҳодисотким, Ироқ
элчиси ҳам бандаликни бажо келтирди. Навкарлар, уни
Хуросон элчисин ёнига ётқизинг.

Ўрус элчиси. Ўрус элчиси Иван Кузма ўғли, христиан
диниданман, ислом динига ишонмайман. Ундаги сеҳру жоду
менга таъсир қилмайди. Менга Исо Алайҳиссалом, яъни Исус
Христос ўзи ёрдам беради. *(Ўқиниб олади.)*

Хотиржам бориб қутини очади. Қўл чиқиб уради. У ҳам йиқилиб
ўлади.

Баёнқулихон. Бу ҳам жаҳаннамга кетди. Нима қилсам
экан? Тўхтатамизми? Не деюрсиз, Сирож Қамарий.

Сирож Қамарий. Менинг ҳам ақлим лол. Элчи
юборган подшолар атайлаб Баёнқулихон ўзи ўлдирган деб
даъво қилар, қўшин тортиб келишлари ҳам мумкин.

Баёнқулихон. Қолган элчилар билан кенгашайлик.

Сирож Қамарий. Ғоятда оқил фикр, кенгашайлик.

Баёнқулихон. Жаноби элчилар, не маслаҳат берурсиз?
Хунук воқиот содир бўлмоқда. Бу ерда бир илоҳий куч борким,
уни бартараф этиш мушкул бўлиб қолди. Ёки маълум муддатга
тўхтатурмизми?

Фаранг элчиси. Мен фаранг элчиси Жак Метеран.
Фарангга қуруқ қайтиб борсам, шубҳасиз, мени ўлим кутади.
Бугун келажак авлодим ношудликда айбланиб, ҳақорат ва таҳқир
тошбўронига қолади. Фаранглар бундай ношудлик таъриhini

ёзиб, оламга ошкор этиш, авлодларга қолдиришни хуш кўрадилар. Авлодларим номини пок сақлаш учун мен ўлимга розиман.

Ўлсам шу муборак Бухорон шариф қабристонига жасадимни қўйинглар. Хон ҳазратлари, ижозат этинг, вазирамни бажарай.

Баёнқулихон. Ижозат.

Фаранг элчиси дадил бориб қутининг оғзини очмасдан кўтармоқчи бўлади. Кўтаролмайди. Қутининг оғзини очади. Қўл чиқиб уни ҳам уради. У йиқилиб ўлади.

Овозлар. Бунинг ҳам ажали етган экан. Кетди.

Баёнқулихон. Кун битган экан. Майитлар қаторига ётқизинг!

Ҳиндистон элчиси *(ҳиндча тавозе билан қўлини жуфт қилиб)*. Мен Ҳиндистон элчиси Натха. Бу ерда сеҳру жоду бор. Мен катта сеҳргарман. Қараб турасиз. Мен бу сирни фош қиламан. *(Ҳинд сеҳргарларга хос ҳаракат қилади ва қутини очади. Болани ярим кўтарганда қўл чиқиб уради. Ҳинд элчиси Натха бақариб йиқилади ва ўлади.)*

Овоз. Сеҳргар ҳам эпполмади. Бун ҳам ажал тортиб келибди. Жаҳаннамга равона бўлди.

Баёнқулихон. Вазири аъзам Сирож Қамарий. Бу не ҳодисот? Не маслаҳат берурсиз. Илож топинг. Илож топинг. Ахир беш элчи ҳалок бўлди. Жавобини қандай берамиз?

Сирож Қамарий. Тўхтатайлик...

Баёнқулихон. Тўхтатиш бу илож эмас, Сирож Қамарий. Бу ношудлик, ақлсизлик.

Сирож Қамарий. Унда сиздан ақли одам йўқ. Ихтиёр сизда... Биз қуллуқдамиз.

Рум элчиси. Султон ҳазрати жаноблари. Мен Рум элчиси Абулмуфохир ҳақимман. Кўп тилсимлар китобин ўқиганман. Энг кучли нарса бу тигдир. Қутидан чиқаётган қўлни қилич билан чопиб йўқотаман. Қилич ўйнаган жойдан инс-жинс ҳам йўқолади. Шу боис болалар бошига ё ханжар, ёки ўтқир пичоқ қўйилади. Султон ҳазратлари, амр қилинг. Мен қилич ўйнатиб борганимда қўл қандай учиб кетишини кўрасиз. Амр қилинг!

Баёнқулихон. Ижозат, Рум элчиси Абулмуфохир ҳақим.

Рум элчиси яккама-якка жангга кираётгандек ҳозирланиб, қилич уйнатиб боради. Сандикдан энди қиличли қўл чиқиб, Рум элчиси қиличини учириб юборади. Ва қилични кўксига уради. Рум элчиси ҳам йиқилиб ўлади.

Овозлар. «Худонинг қудратини қаранг!» Гўдакни ўлдириб бўладими? Гўдакнинг ҳимоячиси тангрим. Гўдак ўлмайди.
Баёнқулихон. Уни ҳам қаторга олинг!

Навқарлар уни ҳам қаторга чўзилтиришади. 6 та элчи ўлиги чўзилади.

Хитой элчиси. Хон жаноби олийлари. Мен Хитой элчиси Ян Шо. Ўзим мусулмон бўлмасам ҳам билурманким, авлиёлар қабрида фаришталар бўлур. Қутидан чиқаётган қўл фаришталарники. Мен борсам ҳам, тайин ҳалок бўлурман. Шунинг учун ит келтиринглар. Ит кирган жойдан фаришталар қочур.

Баёнқулихон. Хитой элчиси жаноби Ян Шо айтганларини қилиб ит келтиринглар!

Хитой элчиси. Хон жаноби олийлари. Қиз шаҳри ҳақида эшитганмисиз?

Баёнқулихон. Эшитганман.

Хитой элчиси. Мен сўзлай. Қиз шаҳрининг барча аҳолиси қизлардан экан. Хону беклари ҳам қизлардан экан. Улар ҳомиладор бўлгилари келса шаҳар ўртасида бир дарахт бор экан. Дарахтнинг номи Шажараи Мурод экан. Тагида булоғ бор экан. Шу Мурод дарахтини қучиб, булоғда чўмилсалар ҳомила пайдо бўлар экан. Ўғил туғилса, тезда ўлар экан. Қизлар яшаб қолар экан. Ул шаҳар Қизлар шаҳри бўлса, Бухорои шариф фаришталар шаҳри, мардлик шаҳри экан. Бир ойдан бери мен мўъжизаларни кўрдим. 6 ойлик гўдакни запт этолмаяпмиз. Бу мамлакатни ким босиб олади. Бу мамлакатнинг ичидан хоин чиқсагина босиб олиш мумкин. Бунинг учун ит аралашини керак. (*Икки навқар итни келтиришади. Ит овози келади.*)

Баёнқулихон. Ит келтиришди.

Хитой элчиси. Авлиё қабрини ва қути атрофини икки марта айлантиришсин. (*Икки навқар итни элчи айтганидек айлантиришади.*)

Қараб турунглари, энди мен болани қутидан оламан. (*Қутини очиб болани олади, ҳеч нарса бўлмайди.*)

Тегина Овози. Войдод, боламга тегма! Боламга тегма!
Войдод! Бухоро аҳли, соҳибқирон боламни қутқаринглар!

Овозлар. «Соҳибқирон Садр аш шариатнинг набираси».
«Қаландар Шоший хабар берган.»

Хитой элчиси (*болани кўтариб кўрсатиб*). Хон жаноблари. Мана бу бола Соҳибқирон Темур Жаҳонгир. Унинг фаришталари кетди. Уни ўлдириш менга насиб этди. Хон жаноблари, ижозат этинг, қилич дамида қиймалаб ташлай.

Баёнқулихон. Ақлингга офарин, Хитой элчиси Ян Шо. Болани бутун Бухоро аҳли кўзининг олдида ўлдир. Сенинг обрўйинг Хитой деворидан ошиб бутун жаҳонга кетади.

Хитой Элчиси. Маъкул, хон жаноблари. Тез чақиринг Бухоро аҳлини, чақиринг.

Баёнқулихон. Элчи жаноблари, болани жойига қўйинг. (*Элчи болани қутига ётқизади*). Жарчилар, шаҳарга жар солинг. Бухоро аҳли тезда Файз Осор ҳазрати Аюб қабристонига тўплансинлар.

Жарчи Овози. Одамлару одамлар! Одамлару одамлар!...

Баёнқулихон. Сирож Қамарий, айтинг, халқ тўплангунча мени ёлғиз қолдиришсин. Ёнимда сиз бўлинг. Шу ўлтирган жойда бир дақиқа мизғиб олай, илож бўлмай қолди. Урнимдан турсам йиқилиб тушаман.

Сирож Қамарий. Аҳли машварат, бизни бир дам ёлғиз қолдиринг.

Ҳамма чиқади. Хон билан вазир қолади. Хон тахтга суяниб уйқуга кетади. Тушига Шайх ул аълам киради.

Шайх ул аълам. Эй Баёнқулихон, сен қувгинда подачи бўлиб юрганингда биз сени чўпонликдан султонликка етказдик. Бир бечора аёл боласи бошига қазои муаллақ келганда, тангрига сизгиниб, менинг руҳимдан мадад тиласа, сен куффорларнинг тевада келтирган совға-саломига учиб, пок-нопок элчиларни муқаддас қабристонга, бегуноҳ 6 ойлик болани ўлдирмоққа бошлаб келдингми? Билиб қўй, сенинг тасарруфингдаги ҳар бир инсон, хоҳ у бола, хоҳ у катта, у сенинг беҳисоб жавоҳиринг. Уни асрамоқ сенинг тангри олдидаги бурчинг. У бола шундай гавҳарким, унинг нури ернинг юзи, куннинг кўзини то қиёматгача равшан этгай. Сен она билан болани тезда Занжир Сарага қайтар. Акс ҳолда ҳолинг забун, салтанатинг завол топгай.

Баёнқулихон чўчиб уйғонади.

Баёнқулихон. Сирож Қамарий. Мен бир туш кўрдим. Кейин сенга айтиб бераман. Ҳозирча менинг фармонимни эшит.

Сирож Қамарий. Жон қулоғим сизда.

Баёнқулихон. Фармон шулким, банди қилинган она бўшатилиб, шоҳона либослар кийдирилсин. Кўлига боласи соғ-омон топширилсин. Бир неча аскару навкарлар билан шоҳона безатилган аробаларда Занжир Сарага— Амир Чоку хонадонига элтилсин.

Амир Турағай киради ва таъзим қилади.

Турағай. Хон ҳазратлари. Тангрининг мадади, сизнинг амри фармонингиз билан Ўғлонхон лашқари тор-мор келтирилди. Кошғар озод этилди. Ўғлонхон асир олинди.

Баёнқулихон. Балли, амир Турағай!

Садр Аш Шаърият киради.

Садр Аш Шаърият. Амир Турағай, куёвим, соғ-омон келдингизми? Сизни худо етказди. Тегина бегим Моҳ фарзандингиз Соҳибқирон Темур бошида қазои муаллақ турган эди. Қадамингиз қутлуғ келиб, фалокатдан фориг бўлишди.

Турағай. Тегина бегим Моҳ, қаердасан? Ўғлим! Со-ҳибқирон Темур жоним!

Она-болани олиб келишади.

Парда

Тамом

МУНДАРИЖА

1. Сеҳрли танбур.....	3
2. Сеҳргар ва айёр.....	32
3. Элёр ботир.....	59
4. Ҳазилкаш шоҳ.....	93
5. Ҳунар ўрганган бола.....	133
6. Ёдгор Алпомиш ўғли.....	161
7. Танбурий ва Санам.....	192
8. Навоий бир куни.....	204
9. Хислат.....	218
10. Амир Темурнинг туғилиши.....	240

Адабий-бадиий нашр

ҲАЙДАР МУҲАММАД

АМИР ТЕМУРНИНГ ТУҒИЛИШИ

Эртақ-пьесалар

Нашриёт муҳаррири *Маъмура Содиқова*

Нашр учун масъул *Эркин Юсупов*

Техник муҳаррир *Татьяна Смирнова*

Мусаҳҳиҳ *Маъсуда Йўлдошева*

Компьютерда саҳифаловчи *Дилмурод Жалилов*

Босишга 19.11.07 й.да рухсат этилди. Бичими 60x84¹/₁₆.
Таймс гарнитураси. Офсет босма. Оқ қоғозга босилди. 18,0 шартли
босма тобоқ. Жами 1000 нусха. 428 рақамли буюртма.
Баҳоси шартнома асосида.

ЎзФА «Фан» нашриёти: 100170. Тошкент,
акад. И. Мўминов кўчаси, 9.

«MERIYUS» матбаа нашриёт корхонасида чоп этилди.
Ген. Узоқов кўчаси, 2 А-уй.

41002

“ФАН”

ISBN 978-9943-09-339-3

9 789943 093393